

YIL/YEAR: 10
SAYI/ISSUE: 19
TEMMUZ-ARALIK /
JULY-DECEMBER
2023

Akademik Ombudsman

OMBUDSMAN ACADEMIC

Prof. Dr. Ergin ERGÜL

Konfüçyüs ve Mevlâna'da İyi Yönetişim/ *Good Governance in Confucius and Rûmî*

Dr. Muhammed Miraç ASLAN - Prof. Dr. Yakup BULUT

Kentsel Hizmetlerin Etkinliğine Yönelik Bir Öneri: Metaverse Entegrasyonlu Uygulamalar/ *A Suggestion on The Efficiency of Urban Services: Applications with Metaverse Integration*

Dr. Bilge UZ

Ombudsmanlık Kurumlarının Özellikleri ve Kamu Denetçiliği Kurumu Kararlarının Uygulamadaki Etkileri/ *Features of the Ombudsman Institutions and Practice Effects of the Ombudsman Decisions*

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selim KADIOĞLU - Abdulselam GÜRBÜZ

İbn Haldun Düşüncesinde Hukuk ve Devlet/ *Law and State in Ibn Khaldun's Thought*

Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ENGİN

Nizamülmülk'ün Devlet Yönetimine İlişkin Görüşleri: Siyasetname Özelinde Bir Değerlendirme/ *Nizamülmülk's Thoughts on State Governance: An Evaluation Specific to Siyasetname*

Öğr. Gör. Nazmiye ÇAĞLAR TOPAL - Dr. Öğr. Üyesi Soner TAUSCHER

Kadimle Modernlik Arasında Teutscher Fürsten – Staat İle Koçı Bey Risalesi Üzerine Bir Değerlendirme/ *Between Ancient and Modernity: An Evaluation on Teutscher Fürsten - Staat and Koçı Bey Risalesi*

Arş. Gör. Dr. Cihan Necmi GÜNAL - Arş. Gör. Maksud Emre MÜLAZIMOĞLU -

Arş. Gör. Hande YÜKSEL ALTINTAŞ

Türkiye'de Engelli Haklarının Korunmasında Bir Aktör Olarak Kamu Denetçiliği Kurumu/ *Ombudsman Institution as an Actor in the Protection of Disability Rights in Türkiye*

Arş. Gör. Mehmet BARUTÇU

İslam Siyaset Düşüncesinde Üst Düzey Kamu Görevlisinde Bulunması Gereken Nitelikler/ *Features of a Senior Public Administrator in the Islamic Political Thought*

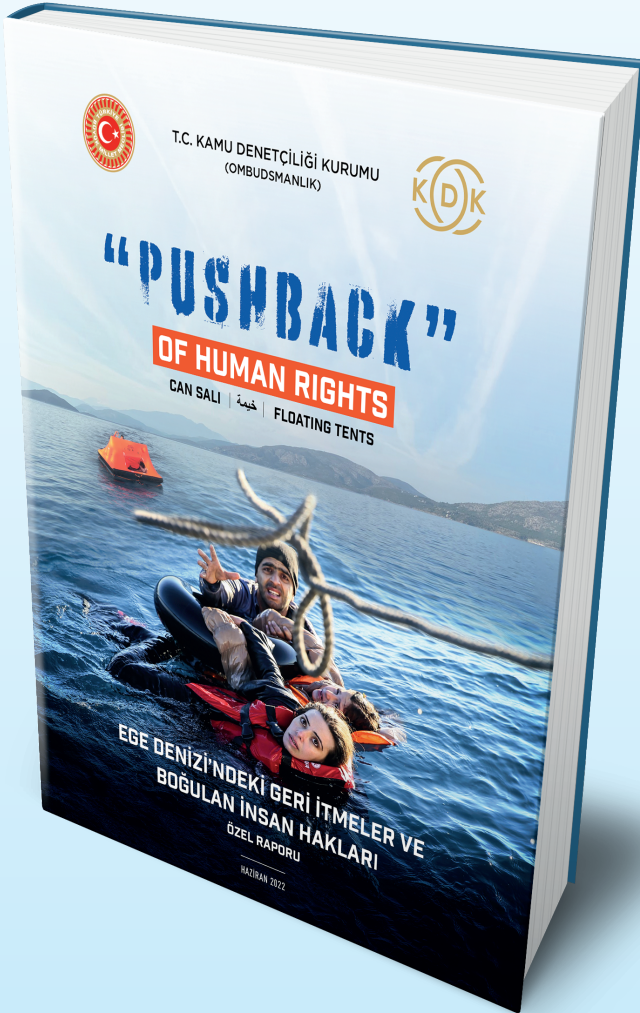
Dr. İdris KOLOĞLU

Batı Aydınlanmasının Öncüsü İbn Rüşd'ün Siyaset ve Yönetim Düşüncesi/ *Averroes' Political and Administrative Thought, the Pioneer of the Western Enlightenment*

KAMU DENETÇİLİĞİ
KURUMU
(OMBUDSMANLIK)

EGE DENİZİ'NDEKİ GERİ İTMELER VE BOĞULAN İNSAN HAKLARI ÖZEL RAPORU

Ombudsman Akademik

OMBUDSMAN ACADEMIC

OMBUDSMAN AKADEMİK • YIL/YEAR: 10 • SAYI/ISSUE: 19 • TEMMUZ-ARALIK / JULY-DECEMBER 2023

KAMU DENETÇİLİĞİ
KURUMU

T.C.
KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU
HAKEMLİ DERGİ

Ombudsman Akademik

OMBUDSMAN ACADEMIC

YIL/YEAR: 10 • SAYI/ISSUE: 19 • TEMMUZ-ARALIK / JULY-DECEMBER 2023

T.C.
KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU
HAKEMLİ DERGİSİ

Kamu Denetçiliği Kurumu Adına İmtiyaz Sahibi

Şeref MALKOÇ
Kamu Başdenetçisi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Dr. Ümit ŞAHİN

Editör
Dr. Nurullah GÜNGÖR

Editör Yardımcıları
Selman EROL
Duran AKKAN

Editör Kurulu
Mehmet SARI
Dr. Nurullah GÜNGÖR
Dr. Ümit ŞAHİN
Selman EROL

ISSN
2148-256X

Baskı Adedi
1000

Yayın Türü
Yerel süreli yayın
Ombudsman Akademik Dergisi
altı (6) ayda bir yayımlanır.

Yönetim ve İletişim
Kavaklıdere Mah. Zeytinalı Cad. No: 4
Çankaya/ANKARA

e-posta: egitim@ombudsman.gov.tr
Tel: 0312 465 22 00 Faks: 0312 465 22 65

Uluslararası Piri Reis Kültür Ajansı
Kazım Özalp Mah. Rabat Sok. No:27-2
Gaziosmanpaşa – Çankaya/ANKARA
www.pirireisajans.com

Tasarım: Toprak GÜNDOĞDU

Baskı

Ombudsman Akademik Dergisinde yayımlanan yazılardaki görüşler yazarına aittir.
© Her hakkı saklıdır. Dergide yer alan yazı, makale, illüstrasyonların elektronik ortamlar da dahil olmak üzere çoğaltılma hakları sadece Kamu Denetçiliği Kurumu'na aittir. Yazıların tamamının veya bir bölümünün çoğaltılması yasaktır.
Yazılar ancak kaynak gösterilerek alıntılanabilir.

Ombudsman Akademik Hakemli Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı'nda, ASOS, SOBIAD, ESJI (Eurasian Scientific Journal), SIS (Scientific indexing Services), ResearchBip (Academic Resource), DRJI (Directory of Research Journals), Cite Factor (Academic Scientific Journals) ve İdealonline İndeks'te taranmaktadır.

Ombudsman Akademik

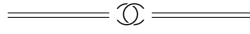
OMBUDSMAN ACADEMIC

OMBUDSMAN AKADEMİK • YIL/YEAR: 10 • SAYI/ISSUE: 19 • TEMMUZ-ARALIK / JULY-DECEMBER 2023

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Ahmet GÖKCEN Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Aydın GÜLAN İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Birol AKGÜN Maarif Vakfı Başkanı
- Prof. Dr. Burhanettin DURAN Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı
- Prof. Dr. Cemal FEDAYİ Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Cemil KAYA İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Cenker GÖKER Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Ender Ethem ATAY Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Erbay ARIKBOĞA Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Ergin ERGÜL Ankara Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Gülnur AYBET UNESCO Daimi Temsilcisi
- Prof. Dr. Haluk ALKAN İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
- Prof. Dr. Hamza ATEŞ İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Hasan Nuri YAŞAR Cumhurbaşkanı Başdanışmanı/YÖK Üyesi
- Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu Başkanı
- Prof. Dr. Hasan TUNÇ Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Hüseyin HATEMİ İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi

- Prof. Dr. Kaşif Nevzat TARHAN Üsküdar Üniversitesi Kurucu Rektörü
- Prof. Dr. Kudret BÜLBÜL Ankara Medipol Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Metin GÜNDAY Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Nihat BULUT İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Oktay KOÇ Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi
- Prof. Dr. Ramazan ŞENGÜL Kocaeli Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Recep BOZDOĞAN İstanbul Aydın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Ulvi SARAN Bürokrat
- Prof. Dr. Yavuz ATAR Cumhurbaşkanı Başdanışmanı
- Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Yusuf Şevki HAKYEMEZ Anayasa Mahkemesi Üyesi
- Prof. Dr. Zakir AVŞAR Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi
- Doç. Dr. Çerağ Esra ÇUHADAR İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Adem ESEN İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Erbay ARIKBOĞA Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Kasım KARATAŞ Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Mehmet AKINCI Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Mehmet Emin AKGÜL Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Mehmet Kasım ÖZGEN Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- Prof. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- Prof. Dr. Tülin ŞENER KILIÇ Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi
- Prof. Dr. Zeki KAYMAZ Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü
- Doç. Dr. Abdullah ACAR Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
- Doç. Dr. Aslı YILMAZ UÇAR Altınbaş Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi
- Doç. Dr. Bekir GEÇİT Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
- Doç. Dr. Harun KIRILMAZ Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi
- Doç. Dr. İsmail Cem KARADUT Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Doç. Dr. İsmail DURSUNOĞLU Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Doç. Dr. Levent MEMİŞ Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Doç. Dr. Mehmet ŞİMŞİR Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
- Doç. Dr. Namık HÜSEYİNLI Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi
- Doç. Dr. Nurhayat ÇALIŞKAN AKÇETİN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
- Doç. Dr. Oğuzhan ERDOĞAN Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Ağlasun Meslek Yüksekokulu
- Doç. Dr. Sema YILMAZ GENÇ Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Doç. Dr. Sıddık AĞÇOBAN Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
- Doç. Dr. Tekin AVANER Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü
- Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir AKSOY Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

- Dr. Öğr. Üyesi Efe YEŞİLDURAK Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Erşahin Ahmet AYHÜN Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ferhat USLU Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Handan BOYALI Munzur Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDOĞDU Munzur Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Güldem ÖKEM TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Öğr. Gör. Dr. Salih ŞAHİN Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
- Dr. Muhammet Serdar ERBAŞ Sağlık Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı

ÖN SÖZ

Ombudsman Akademik Dergisi'nin 19. sayısını sizlerle buluşturmanın heyecanını ve mutluluğunu yaşamaktayız. Bu sayımızda Mevlâna'nın vuslatının 750. yıldönümü vesilesiyle, kadim medeniyetimizin derin köklerini ve düşünce insanlarının bize bıraktığı mirası ön plana çıkarıyoruz. Fikir insanlarımızın rehberliğini takip ederek, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim ilkeleri üzerine kapsamlı ve katmanlı analizler sunuyoruz. Özellikle geçmişle bugün arasında köprü kurarak, tarihimizin aydınlattığı yolda ilerleme hedefimizi sürdürüyoruz.

Bu vesile ile, siz değerli okuyucularımızı medeniyetimizin fikri mirasını yeniden keşfetmeye, anlamaya ve bu mirası bugünün dünyasına taşımaya davet ediyoruz. Çünkü 19. sayımız hem tarihi bir derinlik sunuyor hem de günümüzün muğlak ve girift sorunlarına tarihi bir perspektiften bakış açıları getiriyor.

Değerli Okuyucular;

Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) olarak, tüm sayılarımızda yer verdiğimiz Kurum odaklı makalelerde de görüleceği üzere KDK'nin idare ve vatandaş arasında kurduğu köprü, etkili bir iletişim ve sorun çözme mekanizması olarak ifade edilmektedir. Bu köprü, vatandaşların devlet kurumlarına olan güvenini artırırken, idarelerin hizmet kalitesini ve şeffaflığını yükseltmekte, böylece demokratik katılım ve hesap verebilirliğin güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

Nitekim, demokratik ilkelerin ve şeffaf yönetişimin önemi sadece yerel düzeyde değil, uluslararası meselelerde de hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Gazze'de yaşanan ağır insanlık suçlarına dair acil ve derinlemesine bir bilimsel analizin gerekliliğine dikkat çekmek istiyoruz. Zira, 2023 yılı sonu itibarıyla Gazze'de 9.100'ü çocuk, 6.500'ü kadın olmak üzere 21.822 can kaybı yaşanmıştır. Bu elim hadiselerle bigâne kalmamız elbette mümkün değildir. Uluslararası toplumun ve ilgili kurumların bu trajedilere sessiz kalmaması gerekliliğini vurgulamak, bizler için sadece bir sorumluluk değil, aynı zamanda insanlık görevidir. Gazze halkının karşı karşıya olduğu zorlukları, yaşadıkları acıları ve bu durumun uluslararası hukuka etkilerini detaylıca ele alarak, dünya genelindeki insanların bu konudaki farkındalığını artırmayı hedefliyoruz.

“Ombudsman Akademik Dergisi Gazze Özel Sayısı” kapsamında ateşkes ve devamının sağlanabilmesi için ulusal ve uluslararası toplumda farkındalık yaratmak, kalıcı çözüm yolları aramak ve bölgede ihlal edilen insan haklarını savunmak amacıyla; akademisyenleri, araştırmacıları ve uzmanları Gazze’de yaşanan trajik olayları incelemek üzere makale göndermeye davet ediyoruz.

Ombudsman Akademik Dergisi olarak, bu sayıda yer alan her bir makalenin, siz okuyucularımıza yeni ufuklar açacağını, bilgi ve düşünce dünyanıza zenginlik katacağını umuyoruz. Bu sayımızın da hem akademik çevrelerde hem de geniş okuyucu kitleleri arasında değerli bir kaynak olarak yerini almasını temenni ediyoruz.

Dergimiz için bizlerden desteğini esirgemeyen değerli hakemlerimize, makaleleri ile çalışmalarımıza katkı sağlayan tüm akademisyenlere, araştırmacılara ve Dergimizin hazırlayıcıları Editör Nurullah GÜNGÖR, Editör Yardımcıları Selman EROL, Duran AKKAN ve emeği geçenlere teşekkürlerimi sunuyorum. Dergimizin herkese faydalı olmasını temenni ediyorum. Bir sonraki sayıda buluşmak umuduyla iyi okumalar diliyorum.
31/12/2023

Şeref MALKOÇ
Kamu Başdenetçisi

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA

KONFÜÇYÜS VE MEVLÂNA'DA İYİ YÖNETİŞİM

Good Governance in Confucius and Rûmî 11

Prof. Dr. Ergin ERGÜL

KENTSEL HİZMETLERİN ETKİNLİĞİNE YÖNELİK BİR ÖNERİ: METAVERSE ENTEGRASYONLU UYGULAMALAR

A Suggestion on The Efficiency of Urban Services:

Applications with Metaverse Integration 55

Dr. Muhammed Miraç ASLAN - Prof. Dr. Yakup BULUT

OMBUDSMANLIK KURUMLARININ ÖZELLİKLERİ VE KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU KARARLARININ UYGULAMADAKİ ETKİLERİ

Features of the Ombudsman Institutions and Practice Effects of the

Ombudsman Decisions 77

Dr. Bilge UZ

İBN HALDUN DÜŞÜNCESİNDE HUKUK VE DEVLET

Law and State in İbn Khaldun's Thought..... 103

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selim KADIOĞLU - Abdulselam GÜRBÜZ

NİZAMÜLMÜLK'ÜN DEVLET YÖNETİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: SİYASETNAME ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Nizamülmülk's Thoughts on State Governance:

An Evaluation Spesific to Siyasetname 137

Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ENGİN

KADİMLE MODERNLİK ARASINDA TEUTSCHER FÜRSTEN – STAAT İLE KOÇI BEY RİSALESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Between Ancient and Modernity: An Evaluation on Teutscher Fürsten -

Staat and Koçi Bey Risalesi 161

Öğr. Gör. Nazmiye ÇAĞLAR TOPAL - Dr. Öğr. Üyesi Soner TAUSCHER

TÜRKİYE'DE ENGELLİ HAKLARININ KORUNMASINDA BİR AKTÖR OLARAK KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU

Ombudsman Institution as an Actor in the Protection of Disability Rights in Türkiye 191
Arş. Gör. Dr. Cihan Necmi GÜNAL - Arş. Gör. Maksud Emre MÜLAZIMOĞLU - Arş. Gör. Hande YÜKSEL ALTINTAŞ

İSLAM SİYASET DÜŞÜNCESİNDE ÜST DÜZEY KAMU GÖREVLİSİNDE BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER

Features of a Senior Public Administrator in the Islamic Political Thought 215
Arş. Gör. Mehmet BARUTÇU

DERLEME

BATI AYDINLANMASININ ÖNCÜSÜ İBN RÜŞD'ÜN SİYASET VE YÖNETİM DÜŞÜNCESİ

Averroes' Political and Administrative Thought, the Pioneer of the Western Enlightenment..... 243
Dr. İdris KOLOĞLU

KARAR ÖRNEKLERİ

Ceza infaz kurumlarında tahsil edilen elektrik tüketim bedeli hakkında 269

Doğum sonrası yarı zamanlı çalışma talebi hakkında 275

YAZIM KURALLARI

Ombudsman Akademik Dergisi Yayın Kuralları..... 284

KONFÜÇYÜS VE MEVLÂNA'DA İYİ YÖNETİŞİM

Good Governance in Confucius and Rûmî

Prof. Dr. Ergin ERGÜL*

Geliş Tarihi: 10.10.2023 | Yayına Kabul Tarihi: 10.11.2023

Öz

Konfüçyüs MÖ 479- 551 yılları arasında hayat sürmüş, ismi Çin medeniyetiyle özdeşleşmiş evrensel bir bilge düşünürdür. Mevlâna ise 1207-1273 yılları arasında yaşamış İslam medeniyetinin önde gelen evrensel bilge düşünürleri arasındadır. Her iki düşünür de gerek kendi dönemlerinde gerekse eserleri üzerinden yetiştirdikleri öğrencileri ve oluşturdukları öğretim geleneğiyle adeta tek kişilik üniversite olarak nitelendirilebilir. Yönetim, siyasal toplum ve medeniyetlerin varlık koşulu olan evrensel bir olgudur. Düşünce tarihinde düşünürlerin yönetim olgusuna ilgileri, özellikle iyi ve kötü yönetimin nitelikleri, öğeleri ve sonuçları üzerine yaptıkları değerlendirmelerde görülmektedir. Günümüzde bilhassa "iyi yönetim" terimi altında yeniden canlanan ve önem kazanan "iyi yönetim" kavramının ve unsurlarının düşünsel kökenleri Batı'da genellikle Platon ve Aristo gibi İlk Çağ Grek düşünürlerine referansla ele alınmaktadır. Oysa insan toplumlarıyla birlikte var olan yönetim olgusunun evrenselliği, konunun Batı dışındaki medeniyetler bakımından da değerlendirilmesini önemli kılmaktadır. Bu nedenle çalışma günümüzde Batı dışı iki yaşayan kadim medeniyetin önde gelen düşünürleri olan Konfüçyüs ve Mevlâna perspektifinden iyi yönetim kapsamındaki insan odaklı yönetim, erdem ve yönetim etiği, adalet ve hakkaniyet, dürüstlük ve doğruluk ile ehliyet ve liyakat unsurlarını karşılaştırmalı olarak ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konfüçyüs, Mevlana, Yönetim, İyi Yönetişim, Medeniyet

Abstract

Confucius, who lived between 479-551 BC, is a universal wise thinker whose name is identified with the Chinese civilization. Rûmî, on the other hand, is among the leading universal wise thinkers of Islamic civilization who lived between 1207-1273. Both thinkers can be described as a one-man university with the students they have trained and the teaching tradition they have created, both in their own time and through their works. Governance is a universal phenomenon that is the condition of the existence of political societies and civilizations. In the history of thought, the interest of thinkers in the phenomenon of governance is seen especially in their evaluations of the qualities, elements and results of good and bad governance. The intellectual origins of the concept of government are "and its elements, which have been revived and gained importance, especially under the term "good governance", are generally discussed in the West with reference to ancient Greek thinkers such as Plato and Aristotle. However, the universality of the government phenomenon that exists with human societies makes it important to evaluate the subject in terms of civilizations other than the West. For this reason, the study aims to comparatively address the elements of human-oriented government, virtue and public ethics, justice and fairness, honesty and integrity, and competence and merit within the scope of good governance from the perspective of Confucius and Rûmî the leading thinkers of two ancient non-Western civilizations.

Keywords: Confucius, Rumi, Government, Good Governance, Civilization

* Ankara Medipol Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, ergul@ankaramedipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6974-6594

1. GİRİŞ

Yönetişim kavramının çok defa yönetim kavramı yerine kullanıldığı gözlenmektedir. Diğer yandan farklı çağlar ve farklı medeniyetlerde yaşamış düşünürler arasındaki düşünce benzerliklerinin benzer hayat deneyimleri ile dönemlerinin sosyal, ekonomik ve siyasi koşullarıyla bağlantılı olduğu bilinmektedir. Bu nedenle ilk olarak iyi yönetim ve yönetim kavramlarının dilsel ve tarihi kökeni kısaca ele alınacaktır. Ardından genel hatlarıyla her iki düşünürün yaşamları, çağlarının sosyal ve siyasi koşulları ile dönemlerinde oynadıkları rol ve kendilerinden sonraki çağlara etkileri arasındaki benzerlik ve farklılıklar irdelenecektir. Son olarak da iyi yönetişimin kadim unsurları olarak görülebilecek temel başlıklarda her iki düşünürün görüşleri ele alınıp yorumlanacaktır.

Batı dillerinde geçmişten gelen “yönetim” ile 1990’lardan itibaren yaygınlık kazanan “yönetişim” terimlerinin etimolojik kökeni Yunanca “kubernân” (bir gemiyi veya savaş arabasını sürme) fiilidir. Terim mecazi olarak insanları yönetme olgusunu belirtmek için ilk defa Platon tarafından kullanılmıştır. Bu fiil Latince “gubernare” fiiline, o da günümüzde belli başlı Batı dillerinde konuya ilişkin mevcut terimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu terimler ve Türkçe karşılıkları aşağıda, tablo halinde gösterilmektedir.¹

Yunanca köken	kubernân		
Latince	gubernare		
Fransızca	gouverner	gouvernement	gouvernance
İngilizce	govern	government	governance
İspanyolca	gobernar	gobierno	gobernanza
Portekizce	governar	governo	governança
İtalyanca	governare	governo	governamento
Türkçe	Yönetmek, idare etmek	yönetim	yönetişim

İngilizce yönetim (*government*) en geniş anlamıyla, düzenli yönetilmenin (*rule*) sürdürüldüğü herhangi bir mekanizmayı ifade eder; temel özellik olarak, kolektif kararları alma ile bunları uygulama kapasitelerini içerir (Shama, 2017:2). İngilizce yönetişim (*governance*) kelimesi ise, 1990’larda Anglo-Sakson iktisatçılar

¹ Tablo Huynh-Quan-Suu'nun makalesinden hareketle tarafımızdan oluşturulmuştur (Bkz. Corinne Huynh-Quan-Suu, Étymologie du terme “gouvernance”, tarihsiz, https://ec.europa.eu/governance/docs/doc5_fr.pdf), erişim tarihi: 4.4.2023.

ve siyaset bilimciler ile bazı uluslararası kurumlar (özellikle Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu) tarafından yeni “yönetim sanatı veya biçimi” ni tanımlamak için yeniden canlandırılmıştır, Ancak buna bir yandan kurum olarak devletle olan ayrımı net bir şekilde belirtmek; diğer yandan, daha nadir kullanılan bir terim altında, her düzeyde (ulusal, aynı zamanda yerel, bölgesel ve uluslararası) sivil toplumun katılımına dayalı yeni bir kamusal yönetim biçimini teşvik etme kaygıları eklenmiştir (Huyñh-Quan-Suu, tarihsiz).

Yönetişim teriminin, günümüzde gerek Fransızca gerek İngilizce’de de muğlak biçimde sıklıkla kullanıldığı gözlenmektedir. Kavramın kurumsal boyutu, genellikle sürdürülebilir kalkınma kavramının ayrılmaz bir parçası olarak sunulsa da, onunla doğmamıştır (Joumard, 2009:7). Çünkü, yönetişim kavramının tanımladığı olgu aslında insanlık medeniyetinin kendisi kadar eskidir. Bu, tarihte ve kadim düşünür ve bilgelere eserlerinde izi sürülebilir bir terimdir. Aslında her tür siyaset teorisi iyi yönetişimi gerçekleştirmeyi amaçlar. Ancak, her düşünürün veya siyaset teorisininin bu amaca ulaşmak için kendi yöntemi vardır (Shama. 2017). Batı’dan Sokrates, Platon, Aristoteles, Hobbes, Locke, Rousseau, gibi siyasi düşünürler bu bağlamda ilk akla gelenlerdir. Onlar toplum, siyaset ve devlet üzerine düşüncelerinde “yönetim ” ve “iyi yönetimden”den bahsetmişlerdir. Medeniyetimizden ise, Abdülhamit El-Katib (668-750), Tahir b. Hüseyin (776-822), Farabi (870-950), Mevlâna (1207-1273), Sadi Şirazi (1210-1292) ve İbn Haldun (1332-1406) bu konuda ilk akla gelen düşünürlerdir (Ombudsmanlık, 2020 : 14-16).

Platon açısından genel olarak, iyi yönetişim, devlet işlerinin idaresinde yolsuzluğun olmaması olarak tanımlanır. Dolayısıyla devlet malının, kamu fonlarının çalınması kaçınılması gereken bir şeydir. Bu nedenle iyi bir lider, gece gündüz genel çıkarları gözetmelidir. Kamu güvenliğini ve düzenini sağlayabilmelidir. Özetle, iyi bir yönetici sadece vatandaşlarının mutluluğunu hedeflemelidir (M.Ralisimanana, 2013: 13).

Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu 2008 yılında iyi yönetişim (Fr.*bonne gouvernance*, İng. *good governance*) ve iyi idare (Fr.*bonne administration*, İng. *good government*) kavramlarını açıklığa kavuşturmayı amaçlayan bir rapor yayınlamıştır. Rapor iyi yönetişim kavramının kökenleri başlığı altında düşünür olarak sadece Yunan Medeniyetinden Aristo’ya atıf yapmaktadır. Rapora göre;

Yönetişim kavramı çok eskidir: Etik ve adil bir yönetici tarafından yönetilen bir Devlet tanımında iyi yönetişimden bahsedildiği Aristoteles'in çalışmasında zaten mevcuttur (Commission de Venise, 2011 : 3). Sebastian'a göre de; yönetişimde dürüstlük kavramı, kökleri antik Yunan ve Roma felsefesine dayanan uzun ve çeşitli bir tarihe sahiptir. Bu toplumlarda, kamusal yaşamda bütünlük ve dürüstlük fikri çok değerliydi ve Aristoteles gibi filozoflar, iyi yönetimin yöneticilerin erdemine ve ahlaki karakterine bağlı olduğunu savunmuşlardır (Sebastian, 2023). Gerçekten de Aristo ve iyi yönetişim konusunda İngilizce'de geniş bir literatür mevcuttur (Dumitrescu, 2023). Görüldüğü üzere, 1990'ların yönetişimi, kadim "iyi yönetimin" in yeni bir biçimini olarak ortaya çıkmıştır. Küresel çağda, yönetişim başlıbaşına bir kavram olarak alınır ve ekonomik, siyasi, sosyal veya kültürel hayatın her boyutunda "yönetim"i (*management*) ifade eder. Yönetişim kavramı ayrıca, hükümet organları ile vatandaşlar arasındaki etkileşimli ilişkiyi ifade etmektedir.

İyi yönetişim, karşıt anlamlısı olan kötü yönetime karşı başvuru yolları sağlamakta, yanlış davranma, ayrımcılık, adaletsizlik, hantallık, kırtasiyecilik gibi kötü yönetim uygulamalarına karşılık tarafsızlık, eşitlik, adalet ve hakkaniyet ve etkinlik gibi kavram ve ilkeleri temel almaktadır.

Venedik Komisyonu'na² göre, günümüzde, "yönetişim" terimi, kurumsal yönetişim veya uluslararası, ulusal ve yerel yönetişim gibi çeşitli bağlamlarda karar alma sürecini ve kararların uygulanmasını ifade etmek için giderek daha fazla kullanılmaktadır (Commission de Venise, 2011: 3). Ayrıca iyi yönetimi de kapsadığı kabul edilen iyi yönetişim, genellikle aşağıdakileri içeren çok sayıda unsurdan oluşmaktadır: Sorumluluk; şeffaflık; vatandaşların ihtiyaçlarını karşılama kapasitesi; etkililik; etkinlik; açıklık; katılım; öngörülebilirlik; hukuk devleti; tutarlılık; hakkaniyet; etik davranış; yolsuzlukla mücadele; prosedürlerin makul bir süre içinde sonuçlandırılması; insan haklarının korunması; idari süreçlerin basitleştirilmesi (Commission de Venise, 2011: 19).

Görüldüğü üzere, yönetişim, ortak yarar konularına ilişkin karar verme ve düzenleme alanlarında yönetim süreçleri, kurumları ile süreçleri ve uygulamalar bütünü anlamına gelir. İyi yönetişim, yönetim sürecine normatif veya değerlendirici

² Tam adı Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu olan Venedik Komisyonu, Avrupa Konseyi'nin 1990 yılında kurulan ve anayasal sorunlar hakkında görüş verem bir danışma organıdır. 46 Avrupa Konseyi üyesi ve 15 Avrupa dışı olmak üzere 61 üye devletten oluşmaktadır. İnternet sayfası için bkz. https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation&lang=FR

bir boyut ekler. Bu anlamda “kamu’da iyi yönetim”, Devlet içinde ve Devlet, Devlet dışı kurumlar ve vatandaşlar arasında uygulanan ve kamu otoritesinin uygulanmasını ve genel çıkar hizmetinde karar almayı yöneten resmi veya gayri resmi kurallar, prosedürler, uygulamalar ve etkileşimler dizisi anlamına gelir. İyi yönetim kavramının, kamu yönetiminin idari ve hukuki denetim ölçütü ve aynı zamanda bir hak kategorisi olarak kabul edilmesi oldukça yeni bir gelişmedir (Ombudsmanlık, 2020: 12)

Kavrama insan hakları açısından bakıldığında, öncelikle kamu kurumlarının kamu işlerini yürütmesi, kamu kaynaklarını yönetmesi ve insan haklarının gerçekleştirilmesini sağlaması sürecini ifade eder. BM İnsan Hakları Konseyi, iyi yönetişimin temel sütunlarının şunlar olduğunu kabul etmiştir: Şeffaflık; sorumluluk; eylemleri için hesap verebilirlik; katılım; nüfusun ihtiyaçlarını karşılama yeteneği (Nations Unis, 2023).

İyi yönetim üzerine düşünme olayı sadece İlk Çağ’ın ve Batı’nın siyasi düşünürlerinin eserlerine özgü değildir. Platon ve Aristodan önce yaşamış Konfüçyüs ve Hobbes, Locke ve Rousseau’dan önce yaşamış Mevlâna gibi insanın ve toplumun yetkinliğini ve mutluluğunu düşüncelerinin merkezine koyan Batı dışı medeniyetlerin bilgilerinin eserlerinde de iyi yönetişimin işlendiğini görmek mümkündür.

Ülkemizde, 2010 Anayasa Değişikliğiyle, herkese idarenin işleyişiyle ilgili konularda kamu denetçiliğine şikâyet başvurusunda bulunma hakkı tanınmış ve TBMM’ne bağlı bir anayasal kurum olarak Kamu Denetçiliği Kurumu oluşturulmuştur. 14/6/2012 tarih ve 6328 sayılı Kanunla da Kamu Denetçiliği Kurumu, kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak suretiyle, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmakla görevlendirilmiştir.

Medeniyetimizde derin köklere sahip Kamu Denetçiliği Kurumunun anayasal bir kurum olarak kurulması anayasa koyucunun iyi yönetime verdiği önemin göstergesidir. Böylece idare ile birey arasında karşılaşılan uyuşmazlıkların bağımsız bir yapı içerisinde etkin bir şekilde çözümü amaçlanmıştır (Ombudsman, 2020: 24).

2. İKİ MEDENİYET DÜŞÜNÜRÜNÜN BENZER VE FARKLI YÖNLERİ

Konfüçyüs MÖ 479-551 yılları arasında Çin'de yaşamış tarihin en önemli ve en tanınmış filozoflarından biridir. Filozof, öğretmen ve yöneticilere doğru yolu göstermeye çalışan bir danışman olarak öne çıkmıştır. Çin tarih, kültür ve medeniyetini anlamak için Konfüçyüs'ü anlamak çok önemlidir. Çin düşüncesinin en temel metinlerinden sayılan "Konuşmalar" (*Lunyu*) eseri de Konfüçyüs'ün ve içinden çıktığı medeniyetin anlaşılması için okunması ve incelenmesi gereken en önemli eserlerdendir (Fidan, 2021: vii).

Mevlâna ise 1207-1273 yıllarında yaşamış İslam dünyasının yetiştirdiği en önemli evrensel bilge düşünürlerden biridir. O, bugün Afganistan topraklarında kalan, dönemin önemli bilim ve kültür merkezi olan Harzemşahlar Devletinin başkenti Belh'te doğmakla birlikte hayatının önemli bölümünü Selçuklu Türkiye'sinin başkenti Konya'da geçirmiştir (Ergül, 2019: 12). Onun yaşadığı yüzyılda öğrencileri ve sevenleri için eğitici bir eser olarak tasarladığı Mesnevi adlı kapsamlı eseri günümüzde birçok dile çevrilmiş olup insanlığa ilham vermeye devam etmektedir. İslam Medeniyeti özellikle de onun en gelişmiş ve günümüze en yakın halkası olan Osmanlı Türk Medeniyeti Mevlâna bilinmeden anlaşılabilir. Mesnevi gerek Osmanlı Türkiye'sinde gerekse Hint yarımadasında hüküm süren Babür Türk Devleti'nde bilginler yanında devlet adamlarının ve idarecilerinin de ilgisini çeken ve faydalandıkları bir eser olmuştur (Alam, 2021:143).

Konfüçyüs'ün kendisi kitap yazmış değildir. Yaptığı iş daha önce yazılmış kitapları derlemektir. Böylece çok sayıda kitabın, devlet arşivindeki bilginin, eski geleneklerin kaybolmasını önlemiş, günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Daha sonraları, Konfüçyüs'e duyulan saygıdan dolayı bunlara "*Jing*" yani "Klasik" adı verilmiştir. Konfüçyüs tarafından derlenmiş kitaplar şunlardır: Değişimler Kitabı, Belgeler Klasığı, Şiirler Klasığı, Törenler Klasığı, İlkbahar-Sonbahar Kayıtları ve Müzik Kitabı. Bu kitaplar eski dönemlerle ilgili felsefe, politika, tarih ve edebiyat gibi konularda kaynak kitap olarak kullanılmıştır. Hatta bu kitapların çok geniş bir coğrafyada ders kitabı olarak okutulduğu anlaşılmaktadır. Çok sayıda kitabı yeniden derleyen Konfüçyüs, aynı zamanda öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir (Kao, 1938: 17; Okay, 2017: 16, 43). Konuşmalar Kitabı ise Konfüçyüs'ün öğrencileriyle ya da o dönemde yaşamış olan bazı kişilerle olan konuşmalarını içermektedir. Konfüçyüs'ün öğrencileri tarafından kaleme alınan bu kitap onun

düşüncelerini en doğru aktaran eser niteliği taşır (Okay, 2017: 49). Mevlâna'nın eserleri Konfüçyüs'ün aksine kendi düşünce ve gönül dünyasının ürünü olup şiirlerinin, sohbetlerinin ve vaazlarının (oğlu Sultan Veled, müridi Çelebi Hüsâmeddin ve yakın dostları tarafından) yazıya geçirilmesi ve mektuplarının derlenmesi şeklinde (çoğu) hayatında iken kitaplaştırılmıştır. Mesnevi dışında, Rubailer, Divân-ı Kebîr, Fihi Mâ-Fih, Yedi Meclis (Mecalis-i Seb'a) ve Mektuplar başlıca eserleridir.

Çinli düşünürün asıl adı "*K'iou Tchoungny*" ise de, o, öğrencileri ve takipçileri tarafından "Büyük Efendi" anlamına gelen "*Koung-Fu-Tse*" adıyla anılmıştır. 17. Yüzyıl'da Batılı Hristiyan misyonerler bu kelimeleri birleştirerek Latinceye Confucius olarak uyarlamışlar ve bütün dünyada bu adla anılmıştır (Kao, 1930: 14). İslam dünyasında özellikle "*Mevlâna*" (Türkçe), "*Molana*" (Farsça) gibi lakaplarla tanınan düşünürün asıl ismi ise Muhammed'dir. Lakaplar, öğrencileri, takipçileri ve sevenleri tarafından "Efendimiz, Üstadımız, Hocamız" anlamlarında kullanılmıştır. Batı dünyasında kullanılan Rûmî lakabı ise onun hayatının en uzun ve önemli dönemini geçirdiği Anadolu'ya nispetle Anadolu anlamı taşır.

Konfüçyüs kökenleri bir prence dayanan soylu bir aileden gelmektedir. İyi bir eğitim almış otuz yaşlarında eğitimini tamamlamak için başkente gitmiş orada Taoizm'in kurucusu meşhur filozof Lao-tse ile karşılaşmıştır (Kao, 1930: 14). Soyu ilk Halife Hazreti Ebu Bekir'e uzanan (Can, 2011: 32) "Bilginler Sultanı" lakaplı bir âlim ve ârif babanın oğlu olan Mevlâna da iyi bir eğitim almış, ailesinin Belh'ten Konya'ya uzanan göç yolculuğunda birçok yeri ve âlimi görmüş ve tanışmıştır. Kaynaklar bu yolculuk sırasında özellikle tanınmış sufi Feridüddin Attâr (1145-1221) ile karşılaşmasına büyük önem atfederler. Ayrıca özellikle hukuk alanında kendini daha da geliştirmek için dönemin ünlü bilim merkezleri olan Halep ve Şam'a seyahat etmiştir.

Konfüçyüs geleneği, Çin, Tayvan, Japonya, Kore'den başlayarak Vietnam'a kadar tüm Güneydoğu Asya'da çoğunluğun hayatını etkilemiş; davranışlarını, eylemlerini, toplumsal değerlerini oluşturmuş ve oluşturmaya devam etmektedir. Buna ek olarak Çin'in uzun devlet geleneğini ve kurumlarını kökten etkilemiş ve biçimlendirmiştir (Özdemir, 2020: 17). Mevlâna da geçmişte İslam medeniyetinde Osmanlı, İran, Hindistan coğrafyalarında etkili olduğu gibi günümüzde de tüm dünyada etkili olmaya devam etmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren "ABD'nin en

sevilen şairi”, “en çok satan şairi”, “dünyanın en sevilen şairi” gibi nitelendirmelerle anılmakta ve tüm dünyada artarak okunmaya ve incelenmeye devam etmektedir. Aynı zamanda, ona gösterilen akademik ilgi de dünyanın dört köşesinde sürekli artmakta, birçok akademisyen meslek hayatının büyük bölümünü Mevlâna üzerine çalışmalara adamaktadır (Lewis, 2010: 38).

Belirtmek gerekir ki, Mevlâna, öncelikle Farsça, Türkçe, Arapça, Rumca ve İbranice bilen bir entelektüel, bilim adamı ve hukukçu, ardından mistik tutku ve acıyla belki de tüm zamanların en büyük aşk, adalet ve özgürlük şairi, ama hepsinin üzerinde evrensel bir bilge ve düşünürdür (Ergül, 2019:30).

Hiç kuşkusuz tarihi bir kişiliğin evrensel olması, düşüncesinin evrensel kabul edilmesi, onun kendi çağından sonra da insanlığın temel ve evrensel nitelikteki sorunlarının çözümünde bir ilham kaynağı olması anlamına gelir. Bu bakımdan çalışmada ele aldığımız her iki düşünür de kendi medeniyetlerini ve zamanlarını aşan evrensel şahsiyetlerdir.

Konfüçyüs Çin’de merkezi otoritenin zayıfladığı bir dönemde Lu Beyliği’nde dünyaya gelmiştir. Konfüçyüs’ün yaşadığı İlkbahar-Sonbahar döneminin son yılları, toplumsal düzenin alt üst olduğu, Zhou Hanedanlığının ritüellere dayalı kurallarının ve mevcut ahlaki normlarının çözüldüğü bir dönemdir (Kalkır, 2018: 98). Doğumundan iki yıl kadar önce merkezi Zhou Hanedanı (MÖ 1100-MÖ 256) yönetimine bağlı çok sayıda şehir-devlet veya beylik ortaya çıkmıştı. Konfüçyüs dünyaya geldiğinde çok sayıdaki bu beyliklerden sadece dördü kalmıştı. Birbirleriyle savaş halinde olan bu beylikler Çin’i denetim altına almak için kazanılabilemeyen bir mücadeleyi devam ettirmekteydi. Bu dönem Çin için bir kargaşa çağıydı. Diğer taraftan beylikler arasındaki bu mücadele Çin tarihindeki en parlak düşünsel dönemlerden birinin doğuşuna yol açmıştır (Bojun, 2021: viii). Konfüçyüs Çin tarihinin siyasi bakımdan en bunalımlı yılları olan bir döneme birebir tanıklık etmiştir. O kadim Çin dinini ve sistemini toplumsal yaşamda etkili olacak şekilde canlandırmak için Çin geleneğindeki yönetimle ilgili bilgileri toplamış, toplumsal yaşam ve törenlerle ilgili hususları bir araya getirmiş, yaşayan ahlak ve geleneklerin devamını sağlamaya çalışmış, böylece atalar kültürüne dayalı Çin medeniyetini ortaya koymuştur (Fettahoğlu, 2004: 311). Mevlâna’nın yaşadığı 13. yüzyıl özelde Anadolu ve İslâm dünyası için de çetin ve bunalımlı bir çağdı. Bu dönemde Anadolu ilk olarak Batı’dan gelen Haçlı saldırganlığına karşı

olağanüstü bir varoluş mücadelesi vermek zorunda kalmıştır. Bunu Anadolu'nun maddî ve mânevî tahribâtına yol açan Moğol istilası izlemiştir. Diğer yandan ülke Selçuklu şehzadelerinin iktidar mücadeleleri ve iç isyanlarla sarsılmıştır. Yaşananlar Anadolu insanında bezginliğe, karamsarlığa ve ümitsizliğe yol açmıştır (Ergül, 2019: 12).

Dolayısıyla her iki düşünür her ne kadar farklı devirlere tekabül etse de aslında onların yaşadığı dönemler siyasal ve sosyal yönden benzerlik gösterir. İki düşünür de savaşların hüküm sürdüğü buhranlı bir zaman dilimine tanıklık etmiştir (Sertdemir, 2021: 360).

Konfüçyüs döneminde “Yüz okul” diye adlandırılan felsefe akımlarının taraftarları, beylikler arasında kendilerine yer ve destek bulmaya çalışmaktaydı. Konfüçyüs de bu düşünürlerden biriydi ve beylikler arasında seyahat ederek yöneticileri düşünce ve görüşlerini uygulamaya geçirmeleri için ikna etmeye uğraşıyordu. Konfüçyüs Platon'un Akademisi'nden yaklaşık yüzyıl önce kendi okulunu kurmuştur. Akademisinde şiir, müzik, tarih, belgeler ve kroniklerden oluşan temel antik metinleri kullanmıştır. Bu metinler sonraki yüzyıllarda Çin medeniyetinin ana kaynakları olarak kabul edilmiştir (Fidan, 2021: viii). Kendi Akademisini kurduktan sonra birçok siyaset adamı onun tecrübelerinden yararlanmak üzere kendisine başvurmuştur. Bu itibarla Konfüçyüs'ün yaşadığı dönemde Çin siyasetinde oldukça etkili olduğu söylenebilir. Gerek devlet adamı olma arzusu, gerek siyasi deneyimi ve gerekse de kendisine fikir danışmaya gelen şahıslar, Konuşmalar'ın birçok yerinde göze çarpmaktadır (Akar, 2017: 13). Mevlâna, çalkantılı, çatışmalı ve yoğun iktidar mücadelelerine sahne olan bir dönemde, gündelik siyasi çekişmelerden uzak kalmayı seçmiştir. Öğrencilerini akli ve manevi bilimlerin yanında ney, rebap ve sema ile de eğitmiştir. Ancak bu durum, onun toplumun sorunlarına kayıtsız kaldığı anlamına gelmemektedir. Bilakis o, bireyin, toplumun ve insanlığın sorunlarını dikkatli şekilde gözlemlemiş ve eserlerinde bunların kaynağını adaletsizlik, kötü yönetim, insan hakları ihlalleri, ayrımcılık, baskı, şiddet, bağnazlık, aşırılık ve yolsuzluk gibi sebeplerle açıklamıştır. Tüm bu sorunlara çözüm olarak ise, hak, adalet, özgürlük, eşitlik, sevgi, kardeşlik, birlik, insanlık onuruna ve insan haklarına saygı, hoşgörü vb. evrensel insanlık değerlerini öne çıkarmıştır (Ergül, 2019: IX). Mevlâna'nın Fihi-Mâ-Fih adlı eserinden anlaşılacağı gibi sohbetlerini takip edenler arasında dönemin başbakanı Emir Pervane ile vezirler, emirler, bürokratlar ve hâkimler de yer almaktadır.

Kao'ya göre Konfüçyüs Tanrı'ya inanırdı ve İlahi Takdir'in koyduğu yasalara en içten ve derin bir saygıyla uyardı (Kao, 1930: 16). Konfüçyüs, evrende her şeye hükmeden bilinemeyen, tanımlanamayan ve açıklanamayan ilahi bir güç anlamında “*Tian*” kavramını kullanır. Ama Konfüçyüs yorumcuları çoğunlukla, bu kavramın semavi dinlerdeki Tanrı karşılığı olmadığını belirtir. Öte yandan, “Yol”, yani “*dao*”, Konfüçyüs'ün öğretilerinde merkezi öneme sahip bir kavramdır. Bu erdemi, adaleti, inceliği, içtenliği ve saygıyı da içine almaktadır. Ona göre bütün tabiatın, bilhassa göklerin, yani bir kelimeyle Gök'ün işleyiş yasalarıdır. İnsan da bu nedenle kendi doğasının gereği olarak Yol'da yürümeli, dünyaya Yol'dan geldiği gibi onu Yol'dan terk etmelidir. Konfüçyüs'e göre bu insan olmanın gerektirdiği başlıca yükümlülüktür ve nasıl ki bir odayı kapıdan geçmeksizin terk edemiyorsak, dünyayı da Yol'u izlemeksizin terk edemeyiz (Akar, 2017: 12). Bunun yanında “*Tian dao*” (evrenin doğal düzeni) ve “*Tian ming*” (kader/alinyazısı) de Konfüçyüs öğretisinin önemli kavramlarından. Ancak Konfüçyüs, öğretilerinde öteki dünyadan bahsetmez; iyiliğin ve kötülüğün karşılığı olarak ödül veya cezadan bahis açmaz. Öğrencilerini maneviyat ve sosyal ilişkiler hakkında daima bu dünyadan hareketle düşünmeye yönlendirir (Akar, 2017: 11). Dolayısıyla Konfüçyüs'ün tam bir Tanrı ve ahiret kavramlarına sahip olmadığı, onun insanların iyi bir yönetim altında bu dünyadaki mutluluğuna odaklandığı Konfüçyüs yorumcularının çoğunluğunun kabulüdür. Mevlâna ise Konfüçyüs'ten bu konuda ayrılır. O, semavi bir din olan İslam inanç ve öğretisinden hareketle insanın ölümden sonraki hayatını da dikkate alan ama maddi dünyayı da yok saymayan bir anlayışı benimser. Bir sufi bilge olmakla birlikte, bazı mistik akımlarda görülen “dünyevi hayattan kopma” fikri, Mevlâna öğretisine yabancısıdır. Mevlâna dünya ve öte dünya mutluluğunu bir bütün olarak görmektedir. Bu farklılığa rağmen, her iki düşünürün de erdem ve ahlak vurgusu toplumsal yaşamda bireyin ve yöneticilerin sahip olması arzulan nitelikler açısından benzer görüşleri dile getirmelerine engel oluşturmamaktadır.

Dolayısıyla her iki düşünür de sosyal çalkantıların, siyasi karışıklıkların ve huzursuzlukların hâkim olduğu dönemlerin insanıdır. Bu nedenle gerek Konfüçyüs gerek Mevlâna öğrenci ve izleyenlerine zor zamanlarda ayakta kalmanın; meydan okumalara cevap vermenin ve var olmanın yollarını öğretmişlerdir (Özdemir, 2020: 22).

Konfüçyüs iyi ve kötü yönetim uygulamalarını gözlemleyebilmesine imkân sağlayan çeşitli kamu görevlerinde bulunmuştur. Elli yaşlarında Lu Beyliği'nde

valilik ve adalet bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca Lu Beyliği adına diplomatik görevler de üstlenmiştir (Kao, 1930: 15). Mevlâna da seçkin bir bilgin, hukukçu, şair ve sufi düşünür olarak döneminin devlet adamları nezdinde büyük saygınlık kazanmıştır. O, yaşadığı dönemde halkın sevgisini kazandığı gibi kendisine büyük saygı gösteren Selçuklu Türkiye'si devlet adamı ve yöneticileri üzerinde etkili olmuş, hakları ihlal edilen vatandaşların kendisine aracılık için ilettiği talep ve sorunların çözümü için gösterdiği çabalar onu kamu yönetimi alanında adeta bir kamu denetçisi konumuna taşımıştır (Ergül, 2019: X). Mevlâna, dönemindeki yöneticilere gerek sohbet ve davranışları ve gerekse yazdığı mektuplarla daima yol göstermiştir. Onları halka hizmete, kamu yönetiminde liyakati esas almaya, insanların devlet nezdindeki işlerinde kolaylık göstermeye, bürokrasiyi azaltmaya, yönetilenlere karşı adaletli olmaya davet etmiştir. Ayrıca, yöneticileri kamusal yetkilerini kötüye kullanmaktan, keyfiliğe sapsapmaktan, insan hakları ihlallerinden ve yolsuzluklardan sakındırmıştır.

Konfüçyüs, insan duygularını yetkinleştirmek ve birlik halinde halkın refahını sürdürmek için kültürü canlandırmayı bir araç olarak kullanmıştır. İktidarı kullananların hırslarının değil, akılcı, adil ve insanca duyarlılıkların yönlendirdiği toplumsal bir düzeni öngörmüş ve yöneticilerin şahsi menfaatlerini insanlık ve adaletin üzerinde tutmalarının yol açacağı sakıncalara dikkat çekmiştir. Düşünür, kamu ve kişi vicdanının eğitim yoluyla yeniden canlandırılabilceğine inanmıştır (Ay, 2021: 142). Konfüçyüs gezgin bir derviş gibi dolaşarak düşüncelerini halka aktarmamıştır. Amacı düşüncelerini kabul edecek bir yönetici bulmak ve onun yanında görev almaktır. Bu nedenle, dönemindeki beylikler arasında seyahat etmiştir (Okay, 2017: 17). Çünkü ancak yönetimde görev aldığı takdirde insanlık erdemleri ve doğal adalete dayanan reform tasarısını gerçekleştirebileceğini düşünmüştür (Kao, 1930: 15). Ancak gittiği yerlerde fikir ve görüşlerini benimseyecek yöneticiler bulamamış 13 yıl sonra ülkesine dönmüş ve kendisini eğitime adamıştır. Konfüçyüs'ün saygınlığı öğretisinden olduğu kadar örnekliğinden de gelir. Bütün insanları severdi; sözlerine saygı duyardı; Her şeyden önce, yorulmak bilmez bir bilgelik arayıcısı, takdire şayan bir eğitimciydi. Yeteneklerinin parlaklığına karşın, her koşulda şaşkıncı bir alçakgönüllülük göstermiştir (Kao, 1930: 16). Konfüçyüs'ün en önemli özelliği öğrencilerin hangi sınıftan geldiklerini önemsememesidir. "Junsi" "Üst İnsan" (erdemli insan) kavramını yönetici ve soylu sınıftan gelen anlamından çıkarıp karakter açısından "Üst İnsan" olarak tanımlaması da bunun en önemli göstergelerindedir. "Junsi"

yani kelimenin ilk anlamıyla soylu olmanın yerine hangi sınıftan olursa olsun karakter açısından “soylu” olmayı yerleştirmiştir. Bu da soyluluğu doğuştan gelen bir şey değil, doğruluk, erdemli ve ahlaklı olmakla ilgili hale getirmiştir (Fidan, 2021: viii). Ona göre erdemli insanı³ yetiştirmenin yolu eğitimidir. Bu nedenle toplumun her kesiminden insanlar onun öğrencileri arasında yer almıştır. O öğrenci seçiminde hiçbir ayırım yapmamıştır (Okay, 2017: 73).

Filozof, ömrünün sonuna doğru, entelektüel ve ahlaki gelişimini tüm içtenliğiyle şu şekilde tanımlayacaktır:

On beşimde kendimi öğrenmeye verdim, otuzumda ayaklarımın üzerinde durdum, kırkımda her türden bilgiyi kavradım ve şüphelerden kurtuldum, elimde Göğ'ün emrini öğrendim, altmışımda başkalarının ettiği sözleri duyar duymaz gerçekle yalanı ayırt etmeyi, yetmişimde kaideleri çiğnemenin istediklerimi yapmayı öğrendim (Konfüçyüs, 2921: 6).

Hayatını medeniyetimizin gününüze en yakın halkasını hazırlayacak sosyal sermayeyi ve yönetici kadroları ortaya çıkarmaya adanmış Mevlâna da hayat serüvenini “*hamdım, yandım ve piştim*” sözleriyle özetleyecektir. İnsanı yüce bir varlık olarak gören Mevlâna ona, görünüş, ırk, uyrukluksun, statü, cinsiyet, din, kanaat, servet vs. hiç bir ayırım yapmaksızın yaklaşır. O insanın dünyaya gelişyle sahiplendiği hiç bir etiketi ve sahip olduğu toplumsal statüyü dikkate almadan birim insanı, bireyi önemser. Mesajı herkesi kucaklar (Ergül, 2019: 99). O, şöyle der:

Üstünlük iddia etmek, kendini beğenip, başkalarını hor görmek ne anlamsız, ne boş şeydir.

Bütün insanlar, hepimiz aynı sarayın kapı kullarıyız (Mevlâna, 2008: 287, no: 1816).

Ey onda bunda kusur arayan kişi, hiçbir insanı hor görme, hangi millette, hangi dinde olursa olsun, insanda, onun bir emaneti vardır. İnsan onun aynasıdır (Mevlâna, 2009: 79, I/60).

Gerçekten de Konfüçyüs ve Mevlâna her kesimden öğrencilere sahip olmakla ve insanlara eşit yaklaşmakla da birbirlerine benzemektedirler.

Zhou Hanedanı'nın (MÖ. 1100-MÖ. 256) Shang Hanedanı'nı (MÖ. 1600-MÖ.1027) ortadan kaldırarak yeni bir yönetim kurması erdem kavramıyla

³ Konfüçyüs'ün orijinal terimi çevirilerde erdemli insan, ideal insan, üstün insan, üst insan, örnek insan olarak karşılanmaktadır.

meşrulaştırılmıştı. Yönetimin ancak erdemle tesis edilip atalara saygılı olmak ve insanlara iyi davranmakla korunabileceği düşünülüyordu. Ancak Konfüçyüs'ün yaşadığı İlkbahar-Sonbahar Dönemi (MÖ 771-MÖ 476) bu fikrin etkisinin azaldığı bir zamandır. Bu dönemde birçok bey ve yönetici erdemli olmak yerine gücün elde edilmesi gerektiğini düşünüyordu (Fidan, 2021: ix). Konfüçyüs hayatı boyunca erdem ve bilgelikle yönetecek bey veya yönetici bulamamış ve sonunda Memleketi Lu Beyliğine dönmüştür. Ömrünün kalanını öğrencilerine ders vererek geçirmiştir. Umudu yetiştirdiği öğrencilerinin gelecekte yönetimde yer alarak daha iyi bir dünya kurmalarınıdır. Bazı öğrencileri bu konuda çok başarılı oldular. Ancak Konfüçyüs kendisini bir hareketin başlatıcısı olarak görmemiştir (Fidan, 2021: xii). Aynı şekilde Mevlâna da kendisini bir hareketin başlatıcısı olarak görmemiş, ona nispet edilen Mevlevilik oğlu Sultan Veled tarafından kurumsallaştırılmıştır.

Konfüçyüs'ün etkisi Çin medeniyeti ile sınırlı değildir. O, Tayvan ve Çin'in yanı sıra Kore, Japonya, Tayland ve Vietnam gibi ülkelerde de etkili olmuştur ve halen de etkili olmaya devam etmektedir. Benzer şekilde Mevlâna da Türkiye dışında İran, Pakistan, Mısır ve Bosna Hersek gibi ülkelerde de ulusal kültürleri derin şekilde etkilemiştir.

Her iki düşünürün evrenselliği ve güncelliği kendi medeniyet havzalarının dışında da tanınmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Ünlü İngiliz medeniyet tarihçisi ve düşünürü Arnold Toynbee 21. yüzyılın toplumsal sorunlarını çözmek için öğretilerine dayanılması gerektiğini belirttiği geçmişin büyük temsilcileri arasında ilk sırayı Konfüçyüs'e verir (Liu, 2010:2). Diğer bir İngiliz doğu bilimci J. Arberry ise şöyle der: "Mevlâna yedi yüz yıl önce dünyayı büyük bir kargaşadan kurtarmıştır. Günümüzde Avrupa'yı kurtaracak tek şey de onun eserleridir" (Bilgin, 2008: 34) .

2. KONFÜÇYÜS VE MEVLÂNA'DA İYİ YÖNETİŞİMİN UNSURLARI

2.1. İnsan Odaklı Yönetim

İnsan odaklı yönetim anlayışı, günümüzde gerek kamuda gerek özel sektörde benimsenmesi ve uygulanması beklenen bir iyi yönetim unsurudur. Bu yaklaşımı gerek Konfüçyüs, gerekse Mevlâna dönemlerinin kavramları ve değerleri üzerinden açıklıkla dile getirmişlerdir.

İnsan odaklı yönetimin temeli Platon ve Aristo'dan çok daha önce Konfüçyüs'ün “insancılık” ya da “insanlık” olarak çevrilen “ren” kavramında bulunabilir. Konfüçyüs, “insanları sevmek ve onlara yararlı olmak” ilkesini yaşam felsefesi olarak kabul etmiştir (Okay, 2017: 61). Konfüçyüs insancılığı hayata geçirecek insanı erdemli insan olarak nitelendirir. Onun çok önem verdiği “erdemli insan” (*Jun zi*) insanları seven, bilgi peşinde koşan ve bilgisini insanların yararına kullanan kişi demektir. Başka bir ifadeyle erdemli insan insanlara faydalı olan insandır. O aynı zamanda yöneticilerin de erdemli olmaları üzerinde sıklıkla durmaktadır. Bunun için de onların öncelikle insancılık ya da insanlık (*ren*) ilkesi doğrultusunda hareket etmeleri gerektiğine inanmaktadır.

İnsan sevgisi Konfüçyüs felsefesinde temel ilkedir. Tarihi kaynaklarda onun yaşadığı çağda halkın yaşam şartlarının çok kötü olduğu, yöneticilerin halkı ezdiği, insan yaşamına değer verilmediği anlatılmaktadır. Konfüçyüs'ün insan sevgisi kavramına çok önem vermesinin başlıca sebebinin çağının bu insanlık dışı koşullarına tepkisine dayandığı söylenebilir. Ona göre insan sevgisinin göstergeleri, saygılı, hoşgörülü ve sözüne güvenilir olma ile çabuk kavrama ve cömertlik özellikleridir (Okay, 2017: 79). Dolayısıyla o, insanı sevmesi gerektiğini düşündüğü yöneticilerin halka karşı sevgi ve hoşgörüyle hareket etmelerini, merhametli ve cömert olmalarını istemektedir. “*İnsancılık insanları sevmektir*” diyen Konfüçyüs insancılığın diğer bir ifadeyle insan odaklı yönetimin toplum yaşamında ne denli önemli olduğunu şöyle açıklar:

Halkın insancılığa olan ihtiyacı su ve ateşten daha fazladır. Su ve ateş için ölümüne çırpınan insanlar gördüm; ama insancılık için ölümüne çırpınan hiç kimse görmedim (Confucius, 2019: 491).

Bu nedenle, o kamu yönetiminde uygulanmasını beklediği erdemlerin başında insancılık erdemine yer verir:

Tam bir insancıl yönetim olmadan, imparatorlar Yao ve Chouen'in bıraktığı yönetim ilkesi, imparatorluğa düzen ve barış getirmek için yeterli olmayacaktır (Kao: 1938: 123).

Sayet hükümdar yönetiminde insancıl olursa her şey insancıl olur; eğer o adil ise, her şey adil olacaktır; o suçsuzsa, her şey suçsuz olur (Kao: 1938: 130).

Konfüçyüsçü “yönetişim” (*governance*) felsefesi, etik mantık çerçevesi olarak “üç esas ve sekiz hedef”i içerir ve ana babaya saygı ve kardeşliği esas alır. Akrabalık,

insancılık ve şeylerin sevgisinin genişlemesi ve katkısıyla Konfüçyüsçülük, aileyi ve ülkeyi birbirine bağlayarak her şeyi birleştirir. Spesifik olarak, Konfüçyüsçü “yönetişim” felsefesinin teorik başlangıç noktası “[...]Kral kral, bakan bakan, baba baba, oğul oğul olsun” temel gereklerine göre “[...] her sınıfın konumunu düzeltmektir” (Dong, Wang, Weidong, 2022).

Gong dedi ki, “Halka iyilik yapan ve yardım eden bir kimse için ne dersiniz?
Ona erdemli bir kimse denebilir mi?”

Konfüçyüs cevap verdi; “O sadece “erdemli insan” değil, kesinlikle “kutsal insandır” (Okay, 2017: 66)

Konfüçyüs yöneticilerin desteğini almak için halka karşı yumuşak ve hoşgörülü olmaları gerektiğini belirtir: *Hoşgörülü olmak kitlelerin desteklediği bir şeydir* (Konfüçyüs, 2017:138).

“İnsan, ülkenin temelidir. Temel sağlam ise, ülke huzurludur.” Konfüçyüsçü “yönetişim” felsefesinde, insanlar yönetimin özen göstermesi gereken temel, anahtar ve önemli odak noktasıdır. Konfüçyüsçü “ülkeyi yönetme” felsefesi, “yönetici halka hizmet eder” ilkesinin teorik özünü vurgular (Dong, Wang, Weidong, 2022).

Sevgiyi düşünce dünyasının merkezine koyan Mevlâna’ya göre de, “*sevgi, incelik ve acıma, insanlık huyudur*” (Mevlâna, 2002:164, I/2436). Onun sevgisi ilahi ve manevi boyutun yanında tüm varlığı kuşatır. Ancak onda insan sevgisinin ayrı bir yeri vardır. “Tarih boyunca, insanlık sevgisini Mevlâna kadar kudretli bir sesle dile getirmiş olan pek az düşünür ve şair görülmüştür” (Halman, 2008: 9). Onun insan anlayışı ve insanlığa bakışı aşağıdaki ifadelerinde en parlak şekilde dile gelir:

Ve't-tini suresindeki “İnsanı en güzel

şekilde yarattık” âyetini oku. Ey dost en

değerli inci candır.

En güzel şekil olan insan şekli,

arştan da üstündür, düşünceye de sığmaz.

Bu paha biçilmez şeyin değerini söylesem

ben de yanarım, duyan da yanar (Mevlâna, 2017: 810, VI/1006-1008)

Ona göre, “*bütün âlem, bütün insanlar bir beden gibidir*” (Mevlâna, 2009:121, c.1). Bunun doğal sonucu ise, “*İster savaş zamanı olsun, ister barış zamanı, bir organın (uzvun) acısı tümünün acısıdır*”(Mevlâna, 2017: 586, IV/ 3242).

Bir şiirinde de şöyle der:

*Ama sen canı da bir bil, bedeni de,
Yalnız sayıda çoktur onlar, alabildiğine,
Hatta şu bademler gibi, bademler gibi.
Ama hepsinde yağ bir (A.Kadir, 2002: 107).*

O tüm insanlığı adeta tek bir inci olarak görür ve kabul eder.

*Topumuz bir tek inciye, bir tek.
Başımız da tek, aklımız da tek.
Ne diye iki görüp kalmışız
İki büklüm gök kubbenin altında, ne diye (A.Kadir, 2002: 106).*

Mevlâna insanlar arasında kendi misyonunu şöyle tarif eder:

*Biz bu dünyada güneş gibiyiz. Herkese can vermeye,
tüm insanlar âlemine faydalı olmaya gelmişiz (Mevlâna, 2006: 362, II/842).
Bu dünyaya, ayırmaya, bölmeye, parçalamaya gelmedik biz.
Biz, kırıkları onarmaya, ayrılanları birleştirmeye,
kısacası insanlar arasında köprü olmaya geldik (Fürûzanfer, 2005: 8).*

Bu nedenledir ki onun, döneminde yöneticilerle vatandaşlar arasında köprü işlevi gördüğü, güçlü olan yöneticiler karşısında zayıf olan yönetilenlerin haklarını almaları için bir arif (bilge) Ombudsman rolü üstlendiğini görmekteyiz. Yine onun eserlerinden yöneticilerle olan sohbetlerinde onları iyi yönetime teşvik ettiğini, kötü yönetim ve adaletsizliğin iktidar, ülke ve toplum için teşkil ettiği tehlikelere karşı uyardığını gözlemlemekteyiz.

O, yöneticilerin, bir bireyin hakkını, hukukunu korumasını, bütün insanların hakkını koruması, bir hâkimin kararıyla bir insanın hakkını elde etmesini sağlamasını ise bütün insanlığın hakkını vermesi olarak görür. Tersinden söylemek gerekirse de, bir bireye yönelik hak ihlali tüm bireylerin ve insanlığın hakkının ihlali anlamını taşır. Bir yöneticiye yazdığı mektupta, uğradığı haksızlığın giderilmesini istediği kişi için şöyle der:

Umarım ki elini genişletirsiniz de, hukukunu diriltmiş olursunuz. Kim birisini diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibidir. Acı yeryüzündekine, acısın gökyüzündeki sana (Mevlânâ, Mektuplar, 1999: 40).

Bütün insanlar, kardeştir; ne kul vardır, ne köle (Gölpınarlı, Mevlâna Celâleddin, 1999: 218).

Mevlâna hiçbir ayırım yapmaksızın insanların sorunları ile bizzat ve en yoğun şekilde ilgilenirken, başkalarını da buna teşvik etmiştir. İnsanlara yararlı olmak onun düşünce dünyasının merkezinde yer alır. Ayrıca, toplum yararına olan işlerde insanların bir araya gelmelerini, örgütlenmelerini, kendilerinden sonra da faaliyet sürdürecektir vakıflar, sivil toplum örgütleri kurmalarını teşvik etmiştir.

Aşağıdaki ifadeleri buna en iyi şahittir:

Bulut gibi insanlara faydalı olmak gerek (Şimşekler, 2013: 99).

*Bal arısı gibi ol. Onun hurma fidanına sarıl,
salkım salkım meyve ver!*

İnsanlara yararlı ol! (Mevlâna, 2006:139, III//1063).

İnsanların iyisi insanlara yararlı olandır.

Halk için çalışıp çabalamak, güzel hayırlı bir iştir (Mevlâna, 2008 :104, rubai no: 545).

Halk için çalışıp-çabalamak, güzel bir iştir amma,

Sadece kendin için çalışıp çabalamanın ne kıymeti olur? (Mevlâna, 2013: 92).

Onun mesajı herkesi kucaklar. O, insanın dünyaya gelişyle sahiplendiği hiç bir etiketi dikkate almadan birim insanı, bireyi önemser. Nitekim o milliyet ve din farklılıkları nedeniyle insanların hor görülmesine, ötekileştirilmesine, ayrımcı muameleye tabi tutulmasına şu sözlerle karşı çıkar:

*Üstünlük iddia etmek, kendini beğenip, başkalarını hor görmek
ne anlamsız, ne boş şeydir.*

Ey onda bunda kusur arayan kişi!

Hiçbir insanı hor görme.

Hangi millette, hangi dinde olursa olsun,

İnsanda, Onun bir emaneti vardır,

İnsan Onun aynasıdır (Mevlâna, 2006:79, c. I).

Görüldüğü üzere, her iki düşünür de günümüzde iyi yönetişimin en önemli öğesi sayılabilecek olan insan odaklı yönetim yaklaşımını güçlü bir biçimde dile getirmiştir.

2.2. Erdem ve Yönetim Etiği

Konfüçyüs insana büyük değer vermektedir. Ahlak görüşündeki amaç, “erdemli insana” ulaşmaktır. Konfüçyüs bu idealini gerçekleştirirken halk-soylu ayrımı gözetmemektedir. Herkesin erdemli olmasını istemektedir. Erdemli insan bilgili olmalı, insanları sevmeli, dürüst ve adil olmalı, aşırılıktan kaçınılmalı, cesur olmalı ve törelere uymalıdır (Okay, 2017:92). Onun erdemli insanı öncelikle kendisine saygı duymalı, davranışlarında dürüst ve adil olmalı, doğruluktan ve adaletten şaşmamalıdır.

Konfüçyüs ahlâkının anahtar kavramlarından olan ve genellikle insancılık ve sevgi olarak çevrilen “ren”, şiddet yerine, hal ve hareketleriyle iyi örnek oluşturarak “yönetmeyi” de içerir (Özdemir, 2020: 43). Bu nedenle Konfüçyüs öncelikle insanlık erdemini uygulayacak olan yöneticilerin erdemli olması gerekliliği üzerinde durur. Onun erdemli kişiler olmasını gerekli gördüğü başlıca kesim yöneticilerdir. Çünkü yönetici “erdemli insan” olduğu takdirde, çevresindekiler ve halk da kendisini örnek alarak erdemli toplumu oluşturabilir. Ona göre; “*Lider rüzgara, halk otlara benzer. Rüzgar hangi yöne eserse otlar da o yöne doğru eğilir*” (Konfüçyüs, 2021:81).

Bundan anlatılmak üstenen yöneticilerin erdemli nitelikleriyle örnek insan olmalarıdır. Otlar rüzgarın esiş yönüne göre yatarlar. Hükümdar rüzgara benzer çünkü halkı onu örnek alacaktır (Okay, 2017: 30).

Konfüçyüs’e göre erdemli insanın sahip olması gereken temel nitelikler ise şunlardır : Ahlaklı olma (Dao De), insan sevgisi (Ren), örnek evlat olma (Xiao), kurallara (töre) uyma (Li), ölçülü olma (Zhong Yung), mevki ve görevine uygun davranış (Zheng Ming), adil olmak (Yi), bilgili olma (Zhi), akılcı olmak (Li Zhi), sadakat (Zhong), bağışlayıcı olmak (Shu), cesur olmak (Yong).

Konfüçyüs’ün en çok önem verdiği ilkeler değerlendirildiğinde iyi bir yönetim modelinde olması gereken değerler ortaya çıkmaktadır: Güven, dürüstlük, liyakat, saygı. Ayrıca yönetici yönetilenlerin izleyeceği rol model bir şahsiyet sergilemelidir (Sür, 2022: 95).

Filozofa göre erdemli yöneticinin yönetimi yönetim biçimleri arasında erdemli yönetim ismini alır ve tüm yönetim biçimleri karşısında kutup yıldızının diğer yıldızlar arasındaki konumuna benzer bir konuma sahiptir.

Devletini erdemle gücüyle yöneten kişi kutup yıldızına benzer.Yerinde sabit durukken, bütün öteki yıldızlar onun etrafında dönmektedir (Konfüçyüs, 2017: 24).

Erdemli yönetim kurallara zorla değil de gönülden, rızayla itaati sağladığından ceza ve baskıya dayalı yönetimden daha etkilidir. Konfüçyüs bu ilkeyi şöyle ifade eder.

Halkı sadece kanunla yönetirsen, cezalandırarak yola getirirsen, bir süre kanunlara uyacak ancak utanma duygusu olmayacaktır. Halka erdemli (ahlaklı) yolu gösterir; törenlerle de doğru yola yönlendirirsen hem utanç duyacak, hem de iyi olmayı kendiliğinden isteyecektir. (Konfüçyüs, 2021: 5).

Konfüçyüs keyfi ve kötü yönetimin nasıl ortaya çıktığını ise şöyle belirtir:

Lu Beyi Ding şöyle sordu: “Bir söz ile ülkeyi kaybetmek mümkün müdür?”

Konfüçyüs cevap verdi: Hiç bir sözün böyle bir tesiri olamaz. Ancak derler ki: “Benim hükümdar olmaktan başka mutluluğum yoktur, söylediğim söze karşı çıkmaya kimse cesaret edemez.” Eğer söylediğim söz doğru ise buna kimsenin karşı çıkması kötümüdür? Diyelim ki sözüm doğru değildir ve buna da kimse karşı çıkamaz. İşte bu söz de ülkeyi kaybetmeye en yakın söz değil midir?” (Konfüçyüs, 2021: 88).

Derebeyi Ding sordu: Bir söz ile bir ülkeyi refaha kavuşturmak mümkün müdür?

Konfüçyüs şöyle cevap verdi: “Hiçbir sözün böyle bir etkisi olamaz. Ancak derler ki: “Hükümdar olmak zordur, yönetici (bakan) olmaksızın kolay değildir. Eğer bir hükümdar bunu işitince hükümdar olmanın gerçekten zor bir iş olduğunu anlıyorsa aradığım söz budur” (Konfüçyüs, 2021:88).

Erdemli (üstün) kişi, ne birini sadece sözlerine bakarak yüceltir ne de o insandan ötürü güzel sözlerden vazgeçer (Konfüçyüs, 2017: 104)

Erdemli kişi kanunlardan çekinirken, küçük adam (erdemsiz kişi) onlardan ne karı olacağını hesaplar (Konfüçyüs, 2017: 38).

Mevlâna'ya göre erdemli insan, tarafsız, dürüst, çalışkan, bilgi peşinde koşan ve öğrendikleri doğrultusunda yaşayan kişidir. O şöyle der:

Her zaman neşeli, mutlu, her gittiğin yerde aziz ve saygın olmak istiyorsan her bakımdan temiz ol, doğrulukla yaşa, boş durma, bilgi öğren. Eğer bu şekilde ömür sürersen, insanların yol gösterenlerinin başında taç olursun (Mevlâna, 2008: 338, rubai no: 2187)

İnsan önyargı/kişisel çıkar ile hareket edince, erdem gizlenir. Gönülden gelen yüzlerce perde, gözleri kaplar” (Rûmî, 2004:70, I/334).

Mevlâna da, yönetilenlerin devlet başkanlarının tutum ve davranışlarını izlediklerini vurgular. Buna göre; “*Halk (yönetilenler), yöneticilerinin yolunda/izinde giderler*” (Mevlâna, 2017: 247, II/2058). O’na göre toplumdaki bozulmanın sebebi, toplumdaki yöneticilerin bozulmasıdır: “*Balık kuyruğundan değil, baştan kokar*” (Mevlâna, 2017: 413, III/3078).

Mesnevi’de yöneticinin temel görev ve sorumluluklarına dair açıklamalara bakıldığında, bunların etik değer odaklı olarak tarif edildikleri ve etik liderliğin vasıflarına işaret ettikleri anlaşılmaktadır. Devlet başkanının kimi özellikleri Mesnevi’den örneklerle şöylece vurgulanabilir:

Adalet ve sosyal politikalar: “*Ben padişahım. İşim gücüm adalet ve cömertliktir benim*” (Mevlâna, 2014:704, VI/3981).

Hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim: “*Her buyruk sahibinin olarak insanlara çobanlık ederken (onları yönetirken) Tanrı buyruğunu gözetmesi gerekir. Musa gibi sürüsünü güderken yumuşak davranması, akıl neyi buyurursa öyle hareket etmesi gerek*” (Mevlâna, 2014: 646, VI/3290-3291);

Tarafsızlık ve eşit muamele: “*Mücadelede çoban sürüden korkmaz, ancak onları sıcaktan ve soğuktan korur. O sürüye öfkeyle bağırırsa bil ki bu hepsine olan sevgisindedir*” (Mevlâna, 2014: III/4145-4146);

Kamu yararı: “*Devlet başkanının hiçbir şeye tamahı yoktur. O, bütün bu devleti halk için düzüp koşmuştur; ne mutlu anlayana!*” (Mevlâna, 2014:295, I/3154).

Mevlâna’ya göre, bir devlette insanlar haklarını, idari ve yargısal yollarla elde edemiyor, siyasi iktidar ve hukuk sistemi haksızlıkları önleyemiyor, dolayısıyla insanlar ilahi yardım için dua etmek zorunda kalıyorlarsa, iktidar sahipleri görev ve misyonlarını yerine getiremiyor demektir. O bütün bu görüşleri hukukçuların ve yöneticilerin piri, adalet sembolü Süleyman Peygamberin ağzından şöyle dile getirir:

Allah bize, devleti, iktidarı, gücü; halk bunalıp da göklere el açmasınlar, şikâyetçi olmasınlar, ağlamasınlar diye verdi.

Haksızlığa uğrayanların yakıcı ahlarının göklere yükselmemesi, yıldızların dertlenmemesi,

Yetimlerin iniltilerinden, feryatlarından arşın titrememesi ve hiç kimsenin şiddetle gönlünün yaralanmaması için, ilahî düzen bize krallığı verdi.

Göklere bir tek Ya Rabbi” çılgılığı yükselmesin diye, ülkelerinde yasayı (hukukun üstünlüğünü) tesis ettik.

Ey ezilen, baskı gören! gökyüzüne yönelme, çünkü bu geçici dünyada göksel bir kralın var (Rûmî, 2004: 818, III/ 4639 vd).

Yöneticinin erdemli davranışlarıyla topluma iyi örneklik oluşturması fikri Mevlâna tarafından da vurgulanır. O da da devlet başkanları, siyasi liderler ve yöneticilerin erdemli ve bilge insan olması gerektiğini vurgular. Böyle olduğu takdirde, onların çevresindeki bakan, danışman ve bürokrat gibi yardımcılarının da erdemli kişiler olacağı kanaatini taşır. Bu konuda bir benzetme yapar ve bunun üzerinde düşünmeye davet eder:

Şahların (devlet başkanlarının) buyu suyu halka da yerleşir;

yeşil gök toprağı da yeşertir.

Şahı bir havuz gibi bil, maiyetini de borular gibi. Su, göllere borulardan akar.

Hepsinin suyu tertemiz bir havuzdan geldiğinden, her birisi içimli, tatlı bir su akıtır.

Havuzdaki su, tuzlu ve pis olursa, her bir borudan o suyun aynısı akar.

Çünkü boru havuza bağlıdır. Bu sözün anlamı üzerinde iyice düşün, iyice.

(Mevlâna, 2017: 134, 1/2820-2824).

Bu durumda havuzun suyu temiz olursa, borulardan temiz su akacak, pis olduğu takdirde ise, borulardan kirli su akacaktır. Dolayısıyla liderin ve üst yöneticilerin yönlendirme, emir ve talimatları alt kademeleri ve bunlar aracılığıyla da toplumsal hayatın kalitesini belirleyecektir

Mevlâna da kötü karakterli yani erdemden yoksun kişilerin atandıkları görevleri kişisel çıkarları için ve halkın zararına kullanacaklarını, bunun devlet, toplum ve kendileri için telafisi olmayan zararlara yol açacağını ifade eder.

Mevlâna, idare cihazının uygun şekilde işlemesi, halkın beklentilerine cevap verebilmesi için kamu görevlilerinin bilgili ve deneyimli olmalarının yanı sıra erdemli diğer bir ifadeyle kamu görevlisi etiğine sahip olmaları gerektiğini vurgular. Ona göre bilgi ile erdem ve etik el ele gitmelidir. Erdemli olmayan bilgili kişinin elinde kamu yetkisi zulme, baskı aracına dönüşür. O bu tehlikeye şöyle dikkat çeker:

Özü kötü kimseye bilgi ve ustalık öğretmek, haydut eline kılıç vermek demektir.

Sarhoş bir zencinin eline kılıç vermek, şahsiyetsiz kişinin ilim elde etmesinden iyidir.

Bilgi, zenginlik, makam ve iktidar kötü karakterlilerin elinde fitneye dönüşür.

Öyleyse delinin elinden mızrağı almak için savaşmak gerçek müminlere farz olmuştur.

Canı delidir onun. Gövdesiye kılıcı. Bu kötü huyludan al kılıcı.

Makamın cahile yaptığı kötülüğü yüz aslan yapabilir mi?

Onun kusuru gizlidir. Fakat iktidarı elde edince, yılanı deliğinden çıkıp ovaya seğirtir.

Bilgisiz kişi yanlış kararlar veren bir yönetici olunca, tüm ova yılan ve akreple dolar.

Şahsiyetsizin biri, zenginlik ve makama ulaştığında, kendi kendine rezilliğine talip olmuştur.

Böyle kimse, ya cimrilik edip, iyilik ve yardımı azaltır ya da zamansız ve yersiz cömertlik gösterir.

Satrançta piyadeyi şahın yerine kor. Ahmağın yaptığı bağış buna benzer!

Doğru yoldan çıkmış birinin eline iktidar geçince, makam elde ettiğini sanır, ama aslında kuyuya düşmüştür.

Yol bilmez, ama rehber gibi davranır. Onun çirkin kalbi, dünyayı ateşe verir (Rûmî, 2004: 925, IV/1431).

Mevlâna'ya göre de kamusal görevler, görev bilinci ve sorumluluyla hareket eden yöneticiler için gerçekten zor görevlerdir. Ancak, yaptıkları işler halkın iyiliğini

gerçekleştirmeye vesile olduğu için bu görevlerde olanların liyakatli şekilde yerine getirecekleri görevleri, kişisel rahatlarını tercih ederek terketmeleri doğru olmaz. Selçuklular zamanında, sosyal ve siyasal gerilimlerin halkı da yöneticileri de çok yorup yıprattığı günlerde, çok yorulan bir vali Mevlâna'ya, yorgunluğunu gerekçe göstererek istifa edip başka bir yapmak istediğini söyler. Mevlâna kendisine şöyle bir hikâye anlatır:

Harun-u Reşid zamanında bir vali vardı. Hızır her gün onu ziyaret eder gönlünü alırdı. Bir gün yorgunluğunu ileri sürerek görevini bırakıp emekliye ayrıldı. Hızır ziyaretlerini kesti. Yanına uğramaz oldu.

Bu duruma çok üzülen valiye bir gece rüyasında: Senin derecenin yüksekliği o işte idi denilir. O da ertesi gün Halifeye giderek eski görevine tekrar atanmayı talep eder. Dürüstlüğünü bilen halife kendisini kırmaz.

Vali göreve başlayınca, Hızır kendisine tekrar gelir ve şöyle der: “Senin derecenin yükselmesi, makamında oturup yoksulları, zayıfları, ezilenleri, mağdurları koruyup kollamandır. Bu iş, binlerce halvet ve çile çıkarmaktan değerlidir.

Mevlâna bunu anlatınca Vali istifa etmekten vazgeçer (Özdamar, 2010: 64).

Görüldüğü üzere, gerek Konfüçyüs, gerek Mevlâna iyi yönetişimin gerçekleşmesi için yöneticinin erdemli olması, etik ilkelere uyması, kişisel çıkarını değil de kamu yararını gözetmesi gerekliliği konusunda hemfikirdirler.

2.3. Adalet ve Hakkaniyet

Adalet kavramı ilk çağlardan günümüze ideal devlet, siyaset ve iyi yönetim aracı olarak hukuk, siyaset ve yönetim felsefesinin en çok üzerinde durduğu kavramlar arasında yer almaktadır. Adalet kavramı günümüzde şöyle tanımlanır: “Adalet, hakları ve ödevleri gerektiği gibi paylaşmak, herkese hakkı olanı vermektir” (Akıllıoğlu, 1994: 37).

Adaleti gerçekleştirmeyi amaçlayan hukuk kuralı niteliği itibarıyla genel ve soyut iken, hakkaniyet özel ve somuttur. Denebilir ki hakkaniyet adaletin uygulanmasını daha adilleştirir. Hukukçuların terminolojisinde hakkaniyet kısaca somut olay adaletidir.

Ülkemizde, 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nda amaç başlıklı birinci maddesi “insan haklarına dayalı adalet anlayışı” ve “hukuka ve hakkaniyete uygunluk” vurgusu içermektedir. Buna göre:

“Bu Kanunun amacı; kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak suretiyle, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak üzere Kamu Denetçiliği Kurumunu oluşturmaktır.”

Konfüçyüs düşüncesinin ilgili ilkesi “Yi” terimi ile ifade edilir. Yi ilkesi doğruluk, dürüstlük ve adil olmak anlamları taşır. Dolayısıyla bireylerin birbirleriyle ilişkilerinde dürüstlük olarak çevrilen bu terimin, yöneten ve yönetilen ilişkisinde adalet anlamı baskın çıkmaktadır.

Ona göre Yi, “işleri uygun şekilde yapmaktır”. Bu tanım, Platonla başlayıp, Aristo, Farabi ve Mevlâna gibi düşünürlerin de benimsediği ve günümüzde de geçerli “herkese hak ettiğini verme” olarak ifade edilen adalet tanımına karşılık gelmektedir.

Konfüçyüs dedi ki; Erdemli insan dürüstlüğü (adaleti) en yüksek ilke kabul eder. Üst kademedeki yöneticiler cesur olup adil olmazlarsa, asi olurlar. Sıradan insanlar cesur olup da adalete uymazlarsa eşkiya olurlar (Okay, 2017: 87).

İnsanlara hak ettikleri şeyleri verirken cimrilik yapmaya da küçüklük denir (Konfüçyüs, 2021: 139)

Konfüçyüs burada ülkede istikrarın ve toplum düzeninin bozulmasında temel etkenin adaletsizlik olduğunu vurgulamış olmaktadır.

Konfüçyüs'ün kurmuş olduğu Ru Düşünce Ekolü'nün en önemli ilkeleri insan sevgisi ve adalettir. Eğer yöneticiler görevlerini bu iki ilkeye uygun şekilde yerine getirirlerse ülke içindeki kargaşa sona erer ve toplum huzur bulur (Okay, 2017: 87).

Konfüçyüs açısından insanlık erdeminin çeşitli insan ilişkilerine uygulanma biçimine “hakkaniyet” veya “adalet” denir. Hakkaniyet veya adalet erdemi, kendisiyle insanın neyi nasıl yapması gerektiğini bilmesini sağlayan eylemlerinin adil ölçüsüdür. O, bilgeliğe ulaşmak isteyenler için hakkaniyet ya da adaletin vazgeçilmez rehber olması gerektiğini öğretir. Şöyle der:

Bilge (erdemli kişi), adaleti tüm eylemlerinin temeli yapar; onu dürüstlük kurallarına göre uygular; onu mütevazı biçimde gösterir; onu her zaman içtenlikle korur. İşte gerçek bir bilge.

Bilge, dünyada ne bir şey ister ne de inatla reddeder; adalet onun kuralıdır (Kao, 1938:125)

O, aynı zamanda bilgeyi sıradan insandan ayıran özelliğın adalet olduğunu ifade eder:

Bilge insan adalet yolunda ustadır, sıradan insana gelince kazanç meselelerinde zekidir (Kao, 1938:126)

Konfüçyüs'ün ideal insanı erdemli, bilgili ve cesur insandır. Cesur insan sonuna kadar adaleti savunur. Adalet için çalıştığından, hiç bir şeyden korkmaz. (Okay, 2017: 72).

Konfüçyüs ve halefleri, hakkaniyet erdemine, insanlık erdemi kadar önem verirler; onu zenginlik, onur, iktidar, hatta hayatın kendisi olmak üzere her şeyin üstüne koyarlar:

Konfüçyüs dedi : “Haksız yollarla (adaletsizlikle) elde edilen zenginlik ve saygınlık gözümde havada süzölen bulutlar gibi görünmektedir; onlar insanı gerçekten mutlu etmezler” (Kao, 1938 : 125).

Konfüçyüs'e göre özellikle yöneticiler ve hak dağıtanlar dürüst ve adil olmak zorundadırlar. Çünkü ancak bu sayede bir toplumda huzur ve barış hâkim olur (Okay, 2017: 38).

Derebeyi Ai sordu: İnsanların sözümü dinlemesi için ne yapmalıyım?

Efendi şöyle cevapladı. “Adalet yolunda yürü ve adaletsizliğı terk et; böylece insanlar sözünü dinleyecektir. Adaletsizlikte ısrar edersen hiç kimse sözüne kulak vermez (Konfüçyüs, 2017: 27).

Bir ölkede yasalara ve saygıya göre yönetilirse orada hangi sıkıntı çıkar? Bir ölkede yasalara ve saygıya göre yönetilmezse orada yasanın ne yararı olur? (Confucius 2019:108).

Bir hükümdar yasalara ne kadar candan bağılı olursa halkından hiç kimse saygısızlık (riyetsizlik) etmeye kalkışamaz Bir hükümdar adalete candan bağılı olursa, halkından hiç kimse isyan etmeye kalkışamaz. Bir hükümdar insanların

güvenini kazanmaya gönülden istekli olursa, halkından hiç kimse dürüstlük yolundan şaşmaya cesaret edemez (Konfüçyüs, 2017: 101; Koa, 1938: 130).

Hükümdar doğru bir adam ise, onun iradesi resmi fermanlara gerek kalmadan uygulanacaktır. Ama hükümdar doğru bir adam değilse, istediği kadar ferman versin, iradesi karşılık bulmayacaktır (Konfüçyüs, 2017: 101).

Bin savaş arabasına sahip bir beyliği yönetirken ciddi (titiz ve dikkatli), sözüne güvenilir, tutumlu olunmalı, memur ve çalışanlar gözetilmeli; insanlar en doğru zamanlarda istihdam edilmelidir (Konfüçyüs, 2021: 2; 2017: 9).

Konfüçyüs dedi ki, Eğitimli insanlar adaleti ilke edinir ve onu düzenli biçimde yürütür; onu alçakgönüllülikle kurar ve sadakatle gerçekleştirir (Cleary, 2009: 141).

Bir ülke adilse, kişi bağımsızca konuşur, bağımsızca davranır. Bir ülke adaletsizse, kişi bağımsızca davranır, ama görenekler uyarınca konuşur (Cleary, 2009: 155).

Toplumun örgütlenmesi söz konusu olduğunda adalet ve hakkaniyet erdemi ikili bir rol oynar; maddi malların paylaşımını düzenler; her bir kimsenin sosyal görevlerini belirler (Kao, 1938: 127).

Konfüçyüs için iyi yönetim demek adil yönetim demektir. Adil yönetimin karşıtı ise adaletsiz, keyfi ve kötü yönetimdir. Bu yönetimin tehlikesini Konfüçyüs şöyle dile getirir:

Konfüçyüs öğrencilerine şöyle dedi: “Sevgili çocuklarım, bu sözü unutmayın: adaletsiz (zalim) bir yönetim kaplanlardan daha zalim ve çok daha dehşetlidir (Koa, 1938: 130).

Konfüçyüs değişim kitabında “kadim krallar cezalara açıklık getirdiler ve yasalar çıkardılar” der. Bu Konfüçyüs’ün, yasanın ancak yöneticilerin de uyması ve kişisel olarak uygun davranış örnekleri sunması durumunda etkin olabileceği görüşüne bir örnektir (Cleary, 2009: 155). Dolayısıyla Konfüçyüs’e göre adalet hukukun üstünlüğünü de içerir. O yöneticiyi hukukun üzerinde olmadığı konusunda şöyle uyarır: “Kendi koyduğun kanunlara umuyorken halktan hassasiyet beklemek başa beladır” (Konfüçyüs, 2017:155)

Yine değişim kitabında, “iyi insanlar yönetim işlerini kibire kapılmadan açıklığa kavuşturur” denir. Çin dili ve felsefesinde kamu sözcüğü kişilik dışı, tarafsız ve adil olma fikriyle bağlantılıdır (Cleary, 2009: 17). İyiliğe iyilikle karşılık

verilmelidir. Ancak kötülüğe ne kötülük ne de iyilikle karşılık vermek gerekir. Kötülüğe verilecek karşılık adaletle muameledir:

Birisi Konfüçyüs'e şöyle sordu: "kötülüğe iyilikle karşılık vermek nasıldır?"

Konfüçyüs cevap verdi: "Peki iyiliğe karşı ne yapılacak?"

Kötülüğe karşı adil ve samimi bir vevap verilmeli, iyiliğe de iyilikle yanıt verilmeli (Konfüçyüs, 2021: 100).

Birisi Konfüçyüs'e antik Çin'in en önemli siyasetçi ve diplomatlarından olan Zi Chan'ın hangi açılardan erdemli/üstün insan olduğunu sorar:

Üstat, «Zi Chan"ın, 'erdemli insan' olmasını sağlayan dört niteliği olduğunu söyledi. O insanlarla oturup kalkarken alçakgönüllüydü. Üstlerine hizmette bulunurken saygılıydı. Halka karşı cömertti ve insanlara görev verirken adaletliydi (Conficius, 2019:139)

Konfüçyüs geçmişte ülkesini kalkındırmış başarılı bir hükümdardan bahsederken şöyle der:

Cömertti ve halkın yürekten sevgisine nail oldu. Dürüsttü ve halk ona içtenlikle inandı. Mahirdi ve muvaffak oldu. Adildi ve halk ondan memnun oldu (Konfüçyüs, 2017:154)

Adair'e göre; "Konfüçyüs adaletin tanımı için bir fikir yürütmemiştir. Şüphesiz ki bunun yaratandan dünyaya geldiğine inanır" (Adair, 2014:123).

Mevlâna'nın adalet yaklaşımı Konfüçyüs'ün yaklaşımına benzer. Konfüçyüs gibi o da toplum düzeninin sağlanması ve korunmasına büyük önem verir. Dolayısıyla Mevlana, eserlerinde hem bu düzeni sağlayan hususları, hem de düzeni bozan kişileri ve davranışları ele almıştır. En başta toplum düzeninin sağlanması için bir otoriteye ihtiyaç vardır (Esen, 2007: 172). Toplum düzenini sağlayacak otoritenin ise adaleti gerçekleştiren, adaletsizlikten de kaçınan bir otorite olması gerekir. O toplumsal düzenin bu iki temel kavramını tanımlama ve açıklama ihtiyacı duyar.

Onun adalet ve adaletsizlik tanımları günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. O şöyle der:

Adalet nedir? Bir şeyi yerli yerine koymaktır. Adaletsizlik nedir? Bir şeyi layık olmadığı, kötü bir yere koymaktır (Mevlâna, 2017: 865, Rûmî, 2004:1537).

Adalet nedir? Ağaçlara su vermektir. Adaletsizlik nedir? Dikene su vermektir. Adalet, bir nimeti yerine koymaktır. Her su emen kökü sulamak değildir. Yani hakkı hak sahibine vermektir. Bir şeyi lâıyk olmayana vermek ise adaletsizliktir. Adaletsizlik nedir? Bir şeyi konmaması gereken yere koymak. Bu hâl de sadece belâya (felakete) kaynak olur (Mevlâna, 2017: 652, Rûmî, Mathnawî, 2004: 1153)

Görüldüğü üzere, Mevlânâ hiç eskimeyecek evrensel adalet tanımları yaparken, adaletin toplum ve devlet hayatındaki önemini vurgulayan çarpıcı benzetmeler yapmaktadır. Ayrıca siyasal iktidarları felaket kaynağı olduğunu haber verdiği adaletsizlik, haksızlık ve insan hakları ihlallerinin yıkıcı sonuçlarından da sakındırmaktadır.

Mevlânâ, zalim ya da adaletsiz yöneticiyi “*üzerine düşen, görevli ve yükümlü olduğu işi yapmayan*” (Mevlâna, Fihi Mâ-Fih, 2009: 44) olarak tanımlar. Böylece Mevlâna, adaletsizliği tüm topluma karşı işlenmiş bir haksızlık fiili olarak görmektedir. Dolayısıyla, topluma karşı sorumluluklarını, kamusal görevinin gereklerini yerine getirmeyenlerin veya görevlerini suiistimal edenlerin yaptırımı tabi tutulması gerekliliği ortaya çıkar. Bu nedenle gerekli kararları alma, denetim ve yaptırım uygulama yetkilerine sahip idari ve adli makamların görevlerini yapmamaları adaletten uzaklaşmak anlamına gelir. Tersine adil/adaletli kişi ise, yükümlülüğünü, görevini yerine getirendir.

Mevlâna da Konfüçyüs gibi adalet ve hakkaniyet kavramlarını birlikte ele alır. Bu iki değer kaynağı da ilahidir: *Arş, hakkaniyet ve adaletin kaynağıdır* (Mevlâna 2007: 58; 2004: 530).

Mevlânâ'ya göre adalet ve adaletsizlik birbirine ayna olan zıt kavramlar olup her devirde var olacaktır. Mesnevî incelendiğinde, Mevlânânın adalet ve adaletsizlik kavramlarını kullanırken genelde devlet yöneticilerini muhatap aldığı görülür. Mevlâna her şeyden önce devlet ve hükümetin varlık nedenini adalete bağlar. Ona göre devletler ve yönetimler, millet için, onun huzur ve refahı için vardır. O yöneticilerden, yönetilenlerin ilahî adalet için el açıp, yakarmak zorunda kalmayacakları adil bir yönetimi gerçekleştirmelerini ister. Devletin görevinin, kişilerin maddi refah ve güvenliklerini sağlamanın ötesinde, onların gönüllerinin incinmesine neden olabilecek her türlü adaletsizlikten, hak ihlalinden kaçınmak olduğunu vurgular.

Mevlânâ adaleti “güneşe” benzetir (Mevlâna, 2017: 51) Adaletin güneşe benzemesi, onun gereklerinden ve fonksiyonlarından herkesin eşit şekilde yararlanmasının tabii bir sonucudur. Dolayısıyla bu ifade, günümüz anayasalarındaki eşit vatandaşlık, kanun önünde eşitlik ve ayrımcılık yasağı gibi ilkeleri akla getirmektedir.

Mevlâna perspektifinden devlet başkanının ve siyasi rejimin işlev ve misyonu hak ve adaleti sağlamaktır: *Ben padişahım, hak ve adalettir işim!* (Mevlâna, 2017: 914).

Mevlânâ bir devlet başkanından bahsederken, “İhsan ve adalet bayrağını yüceltmış, dünyadan yoksulluk ve ihtiyacı kaldırmıştı” (Mevlâna, 2007: 79) demek suretiyle, adaletin ve iyi yönetişimin ülkeyi refah ve huzura kavuşturacağına işaret eder.

Ona göre adil yöneticiler ve adalet mensupları ilahi vasıflarla donanmış dünyanın çökmesine mani olan sütunlar gibidirler:

Älemde mazlumların imdadına yetişen aslan yürekli adamlar vardır.

Onlar, mazlumların sesini duyduklarında hemen Hakk'ın rahmeti gibi yardıma koşarlar.

Dünyanın çökmesine engel olan bu sütunlar, gizli hastalıkların bu tabipleri...

Katıksız sevgi, adalet ve rahmet olup Hak gibi sebepsiz ve rüşvetsiz [yardım edici]dirler (Mevlâna, 2017: .242) .

Adalette binlerce lütuf gizlidir (Mevlâna, 2017: 691, Rûmî, 2004: 1224).

Çağdaş bir siyaset bilimcisi, “zamana karşı en dirençli düzen, insanların adil buldukları düzendir” der (Lipson, 2015: 83). Mevlâna da halkın rızasını ve adaleti gözetmeyen, hukukun üstünlüğüne dayanmayan bir iktidarın sürdürülemeyeceğini açıkça vurgulamaktadır:

Adil olmayan iktidarın, hiçbir gücünün olmadığını gör! Zorla sürdürülen iktidar kalpsiz, ruhsuz ve gözsüzdür. Halk sana verdiği iktidarı bir borcunu geri alır gibi alacaktır. Ödünç aldığın iktidarı Allaha ver de (yani halka adil ve hukukun üstünlüğüne uygun şekilde davran da), O sana herkesin kabul ettiği bir iktidarı bağışlasın (Rûmî, Mesnevi, 2004: 1009, IV/2775)

Görüldüğü üzere, kendi dönemlerinin toplumsal, siyasi ve ahlaki krizlerinden ve bunların halk üzerindeki olumsuz etkilerinden rahatsız olan her iki düşünür de,

yönetimlerin halkın rızasını ve güvenini sağlaması için adalete dayanması, sosyal politikalar izlemesi, baskı ve korku odaklı değil de insan odaklı olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

2.4. Dürüstlük ve Doğruluk

Konfüçyüs için kamu görevlerine atamalarda dürüstlük kriterini uygulamak yönetici açısından insanları sevme ve bilgili olmanın göstergesi ve yönetimde başarılı olmanın yoludur.

Fan Chi “Ren’i sordu:

Konfüçyüs dedi ki; “İnsanları sevmektir.”

Bilgiyi sordu.

Konfüçyüs dediki; İnsanları tanımaktır.

Fan Chi bunları anlamadı.

Konfüçyüs dedi ki: Dürüst insanları, dürüst olmayanlardan daha üst göreve getir. Böylece dürüst olmayanlar da dürüst olurlar.

Xia dedi ki; Konfüçyüs’ün söyledikleri gerçekten çok anlamlı. Shun hükümdar iken, Halkın içinden Gao Tao’yu seçti ve yüksek bir göreve atadı. O zaman erdemsizler yönetimden uzaklaştılar.

Tang, hükümdar iken, halkın içinden Yi Yin’i seçti ve yüksek bir göreve atadı. O zaman, erdemsizler yönetimden uzaklaştılar (Okay, 2017: 70).

Bilgi, insanları tanımak için gerekli bir birikimdir. Bilgi, insanları daha iyi ve daha yakından tanıyabilmek için, en büyük yardımcıdır. Yöneticiler, insanlara görev verirken, kimi hangi göreve atayacaklarını saptarken, bilgi onlara yardımcı olur. Daha doğru karar vermelerine yardım eder. Böylece, erdemli ahlaklı ve dürüst insanlara görev verirler (Okay, 2017: 71).

Lu Beyi Ai şöyle sordu: İnsanlara nasıl saygı, sadakat ve çalışma şevki aşılanabilir?

Konfüçyüs dedi ki: Yöneticiliğinizi onurla yerine getirirsen halk sana saygılı olur. Eğer ana babaya saygı ve şefkat gösterdiğin gibi yönetirsen halkın sadakatini kazanırsın. İyi olanı üstün tutar, yeterli olmayanı eğitirsen halk çalışma şevki kazanır (Confucius, 2019: 62)

Dürüstlük, yolsuzluktan ve onun en bilinen ve yaygın biçimi olan rüşvetten uzak durmayı gerektirir. Bu konu üzerinde Mevlâna özellikle durmaktadır. O, yolsuzluk ve rüşvetin halkla kamu idaresi ve yöneticilere arasında nasıl bir güven bunalımına yol açabileceğinin farkındadır. Bunun için, kendisini anlatırken “*rüşvet ve para padişahı olmadığı*” (Gölpınarlı, Mevlâna Celaleddin, 1999: 226) söyler.

Yine, Mevlâna yönetenleri arı-duru temiz bir su kaynağına benzetir. Temiz su buradan çıkar arığa gelir. Halk onu bulandırmaya çalışsa da o akarsu misali bulanıklığı, pisliği alır, götürür. Bu da yöneticinin temiz sudaki pislik misali “yolsuzluklarla” gerektiği gibi mücadele edebilmesi gereğinin vurgulanmasıdır (Şimşekler, 2002: 278).

Rüşvet almamak, yolsuzluğa bulaşmamak bir yönetici için bir haslet olarak değil, en tabii vasıf olarak görülmelidir. Nitekim bir gün Mevlâna'nın yanına bir kişi gelir ve “Falan yönetici hiç rüşvet almadan iş yapıyor; ne değerli bir kişi” diyerek o idareciyi övmeye başlar. Mevlâna ise bu şahsı azarlayarak: “*Git buradan, zaten normal olanı da bu değil mi? Bu yapılması gerekenlerden dolayı hiç insan övülür mü?*” der ve o kişiyi huzurundan uzaklaştırır (Şimşekler, 2002: 279).

Mevlâna yolsuzluğa bulaşan yöneticileri halkın kanını içen vampirlere benzetir:

Ey halkın başına geçip, kanını içen zalim! Bu işten vazgeç de, halkın kanı seni savaşa düşürmesin, senden intikam almasın.”

Halkın malı, onların kanı gibidir. Bunu iyi bil ki, mal beden kuvveti ile elde edilir.

Yine rüşvet alanı fil yavrusu yiyen kişiyle kıyaslar ve anne filin yani halkın yavrusunu yiyenlerden mutlaka intikamını aldığı uyarısında bulunur.

Fil yavrularının anaları kin güderler; bu yüzdendir ki, fil, yavrusunu yiyenlerden intikam alır.

Ey rüşvet yiyen kişi! Sen, fil yavrusunu yiyordun. Sana düşman olan fil kökünü kazır, seni mahveder (Mevlâna, 2002: 16, III/156-159).

Yolsuzluklara bulaşan yöneticileri, halkın er ya da geç dikta yönetimlerinde zorla, demokrasilerde ise seçim yoluyla iktidardan uzaklaştırması gerçeği, Mevlâna'nın yukarıdaki tespitlerini ne kadar güzel teyit etmektedir.

Yine Mevlâna, yaygın bir yolsuzluk çeşidi olan kayırmacılık konusunda da, işlerini halletmek için nüfuzlu kişi arayanları şöyle uyarır: *Yardımlı amcadan, dayıdan değil, Allah'tan iste!* (Mevlâna, 2002:122, V/1497)

Mevlâna'ya göre, *“insanlıktan amaç ilim ve doğruluktur”* (Mevlâna, 2017:410) ve *“doğruluk, her duyunun uyanmasını sağlar”* (Mevlâna, 2017: 286). Bu ise yöneticinin kararlarını doğru almasını temin eder. Mevlâna, *“eğer adil olursan, adalet bulursun ve hileyi, eğriliği bir tarafa bırak”* ifadeleriyle yöneticileri adalete ve dürüstlüğe teşvik eder. Öte yandan dürüstlüğün karşıtı davranışlar ve hukuk dışı yöntemlere karşı da şöyle uyarır: *“İnsanoğlu hile yapar, ama hilesi kendisine tuzak olur”, “Eğer hile yaparsan, eline bir şey geçmez”* (Mevlâna, 2017: 410).

Mevlâna Mesnevi'de özellikle hâkim ve savcılar için en ağır etik ihlallerinden sayılabilecek adli yolsuzluk üzerinde çok durur. Ona göre rüşvet, suç teşkil etmenin yanında hâkim ve savcının lekelenme, utanç kaynağı ve yüz kızartıcı bir fiili, tarafsızlık ve liyakat etik değerlerinin ihlalidir. O şöyle der;

Nice dürüst, bilgili hâkim vardır ki, aç gözlülüğü ve rüşvet yüzünden lekelenmiştir.

Nice bilgili ve iyi karakterli kadı, açgözlülüğü ve rüşvet yüzünden utanca düşer/lekelenir (Mevlâna, 2017: 410).

Altın ve mal gözü bağlayan, kulağı sağır eden büyücüdür. Kılın içindeki kılı gören, bilgisiyse, liyakatiyle kılı kırk yaran hâkim bile mala, rüşvete tamah etti mi, o mal, o rüşvet gözünü bağlar; apaydın günde zalimi mazlumdan (haklıyı haksızdan) ayırt edemez olur (Gölpınarlı, 2011: 30).

Mevlâna'ya göre kamusal görevlerde bulunanlar toplum yararını değil de özel çıkarlarını gözetirlerse tarafsızlık, eşit muamele, adalet ve hakkaniyet gibi iyi yönetim ilkelerinden uzaklaşırlar. O bunu şöyle dile getirir:

Özel çıkar görününce erdem kaybolur: kalpten gelen yüz örtü gözleri kaplar (Rûmî, 2004: 72).

Bilindiği gibi günümüzde yolsuzluğun kabul gören tanımı, *“kamu gücünün özel çıkarlar amacıyla kullanılmasıdır.”* Mevlâna burada, günümüzdeki yaklaşıma eşdeğer bir yolsuzluk tanımı yaparken, aynı zamanda kamu görevlisinin rüşvet eğiliminin, onun tarafsızlığını yitirmesine, dolayısıyla iyi yönetişimin gerçekleşmesine engel olacağını vurgulamaktadır.

O bunu şöyle ifade eder:

Önyargısızlık bilgisizliği bilginlik haline getirir.

Bilgiyi de önyargı kalplerden söker.

Rüşvet almadıkça görücüsün sen.

Tamah ettiğindeyse kör ve köle olursun (Mevlâna, 2017: 270).

Divan-ı Kebir’de ise, yöneticilere aşağıdaki öğütleri dile getirir:

Bilmem ki, insan, kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi ne diye başkası hakkında denemeye kalkışır?

Öfke ve kırgınlığa kapılıp hiç kimseyi çiğneme de; Allah’ın gazabı seni çiğnemesin.

Gurura kapılmanın, büyüklük taslamanın kanını dökmezsen, o kan coşar da seni boğar. (Mevlâna, Seçmeler, 2007: 80-81).

İnsanın “kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına yapmaması” Batıda tanınmış siyasi düşünürlerce de dile getirilen bir doğal hukuk ilkesidir. Mevlâna görüldüğü üzere bu ilkeyi, aynı zamanda yöneticinin otoritesini ve kullandığı iktidar yetkisini sınırlayıcı bir ilke olarak da görmektedir.

Bu itibarla, yönetimde görev alanların dürüst ve doğru olmaları ve bu nitelikteki insanlarla çalışmaları her iki düşünür açısından da iyi yönetişimin gereğidir.

2.5. Ehliyet ve Liyakat

Günümüzde, liyakat diğer bir anlatımla mesleki yeterlilik ilkesi, iyi yönetişimin temel unsurları arasında görülmektedir. Liyakata dayalı personel sistemi, iyi yönetişimin diğer ilkeleri ile iç içe geçmiş, iyi yönetişime olumlu katkılar sağlayan rasyonel bir sistemdir (Aktan, Çoban, 2005). Bu terimde yer alan liyakat kelimesi sözlükte, bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırılık durumu (tdk.gov.tr, 19/06/2017), bir kimsenin, bir işi başarabilmesini sağlayan nitelikleri, layık olma ve yeterlilik (Çağbayır, 2016:3688) anlamlarına gelir. Ehliyet kelimesi ise, ustalık (tdk.gov.tr, 19/06/2017), yeterlik ve iş bilirlilik (Çağbayır, 2016:1738) anlamlarına gelir.

Konfüçyüs açısından atamalarda ve işe almada liyakat ve ehliyeti gözetmek iyi yönetişimin temelidir. Konfüçyanizme göre kamu yönetiminde tüm bürokratik ilişkiler ahlaki sözleşmelerle yürütülmelidir ve yöneticilerin seçimi zenginliğe ve

aileye göre değil erdem, kültür, yetenek ve yetkinlik gibi değerlere göre yapılmalıdır (Yung, 2014: 282).

Aşağıdaki alıntı bunu net bir biçimde ortaya koymaktadır:

Ji Ailesi için vekilharç vazifesi gören Zjhong Gong devlet idaresinin esasını (siyaseti) sorunca, Efendi şöyle dedi : « evvela idari görevlerimi tek tek belirle, ardından küçük hataların üzerinde durma, nihayet yetenekli kişileri görevlendir.

Görevlendireceğim bunca yetenekli insanı nasıl tanyacağım?

Yalnızca tanıdıklarına görev ver. Tanımadıklarına gelince, senin tanıdıkların onlara görev verecektir (Konfüçyüs, 2017: 99).

Hiç kuşkusuz kendisi liyakat ve ehliyetine göre tercih edilmiş bir yönetici çalışacağı insanlarda da liyakat ve ehliyeti arayacaktır. Gerçekten de kamu görevlerine liyakat ve ehliyet sahibi kişilerin getirilmesi Konfüçyüs'e göre bir yöneticinin en önde gelen kaygısı olmalıydı. Çin'de sonradan Konfüçyüs'ün görüşleri temelinde kurulan kamu görevine alım ve sınav sistemleri kurumsal olarak bu amaca yönelikti (Cleary, 2009: 172).

Zi Lu devlet idaresinin temelini (siyaseti/hükümeti) sordu.

Konfüçyüs şöyle dedi: Halkına liderlik yapmalı, onları çok çalışmaya sevk etmelisin. Zi lu örnek vermesini isteyince, dedi:

Görevinde hiç bir zaman gevşeklik gösterme (asla yorulma) (Konfüçyüs, 2021: 85, 2017: 99).

Ona göre;

Ülkede yönetim düzgün ise liyakatli insanlar her zaman bir kamu görevi bulabilir. Ülkenin yönetimi kötü ise, liyakatli insan o yönetimin dışında kalacağından herhangi bir ceza alma tehlikesinden uzak kalmış olur (Konfüçyüs, 2021: 23, 2017: 40).

Konfüçyüs'e göre ehliyet ve liyakat'ın en önemli unsuru bilgidir. Bilginini amacı ise hizmettir. Bilgi kullanılmak içindir. Kullanıldığı sürece yararlı olur. Ona göre insanlara yararı olmayan bir bilginin, hiç bir değeri yoktur (Okay, 2017: 73).

Konfüçyüs dedi ki; Bir kişi, Şiir Klasığı'ndan (Shi Jing) üç yüz şiir okumuş olsa bile, eğer verilen idari görevi iyi yapamıyorsa, başka ülkelere elçi olarak gönderildiğinde tek başına konuşabiliyorsa, o kişinin çok şiir okumasının ne faydası var? (Okay, 2017: 72).

Konfüçyüsçü yöneticilik fikri genel olarak halkın gereksinim ve kaynaklarıyla uyum içinde bilgili bir siyasetin vurgulanmasını ve bu yolla onların desteğinin kazanılmasını içerir (Cleary, 2009:183). Dolayısıyla ülkeyi yönetenlerin mutlaka bilgili kişiler olmaları gerekmektedir. Bilgi insana, iyi ahlaklı olmayı, adil olmayı ve insanları tanımayı öğretir. İnsanları iyi tanıyan bilgili bir yönetici, bilgili kimselere görev verir. Bilgisizleri yanına yaklaştırmaz ve onların kötülüğünden korunmuş olur (Okay, 2017: 74).

Konfüçyüs despot bir yöneticinin yeteneksizliğinden bahsederken, birisi o tutumlu mudur? diye sorar. Konfüçyüs cevap verir:

Halktan yüksek vergiler toplar. Emrindeki memurların da her biri sadece tek iş yapar. Bunun neresi tutumlu olmaktır? (Konfüçyüs, 2021: 16).

Kamuda iyi yönetim ilkelerinin başında gelen liyakat ve ehliyet ilkesi aynı zamanda Mevlânâ'nın engin düşünce dünyasındaki temel kavramlardan biridir. Bireylerin mutluluğuna ve toplumda birlik, barış, huzur ve refaha büyük önem veren ve adil bir toplumu hedefleyen Mevlâna, kamu görevlerine liyakat ve ehliyet sahibi insanların getirilmesini söz konusu hedeflere ulaşmanın kaçınılmaz vasıtası olarak görmektedir.

Mevlânâ'ya göre liyakat ve ehliyete dikkat edilmesi, aynı zamanda adaletin gerçekleştirilmesiyle de ilgilidir. O, devletin ve iktidarın geleceğini düşünen devlet adamlarının bu önemli ilkeyi uygulamada tavizsiz davranmalarını ve titizlik göstermelerini bekler. Diğer yandan devlet adamlarının ve yöneticilerin ehil ve uzman kişilerin danışmanlığından yararlanmaları üzerinde de önemle durmaktadır (Ergül, 2019: 194)

Mevlânâ, devlet çarkının uygun şekilde işlemesi, halkın beklentilerine cevap verebilmesi için kamu görevlilerinin liyakatli, ehil ve erdemli kimseler olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. O da Konfüçyüs gibi kamu görevlerinde liyakatsiz kişilerin istihdam edilmesinin tehlikesine “soyguncunun eline kılıç vermek”, “satrançta piyadeyi şahın yerine kor” , “makam elde ettiğini sanır, ama aslında kuyuya düşmüştür” gibi benzetmeler içeren ifadelerle (Mevlâna 2017: 526) özellikle dikkat çeker:

Mevlana da Konfüçyüs gibi devlet başkanının yönetim işinde birinci dereceden yakınında olmaları nedeniyle bakanlar ve bürokratların erdemli ve liyakatli kişiler olmaları üzerinde önemle durur. O, devlet ve hükümet başkanlarının ehil olmayan yanlış kişileri yardımcı ve bakan seçmesinin sonucunu ise, şöyle açıklar: “Devlet başkanı cana benzer, bakan da akla... fesatçı akıl, ruhu kötülöklere götürür” (Rûmî, 2004: IV/1256).

Bu konuyu açmak için Mevlânâ kendisine danışan Firavun’un aklını çelerek, felaketine yol açan veziri Hâmân örneğini verir:

Firavun, Musa’nın sözlerini işittikçe kaç defa yumuşadı, söz dinler hale geldi.

Musa’nın sözleri, öyle sözlerdi ki o eşsiz sözlerin güzelliğini duysa, taştan süt akardı.

Fakat huyu kinden ibaret olan bakanı Hâmân’a danışınca, Hâmân, ona “Şimdiye kadar kraldın... Şimdi aldanıp, bir yırtık elbise giyenin kulu mu olacaksın?” derdi.

Bu söz, Firavun’un camdan evine çarpan mancınıktan atılan taş gibi geliyordu

Musa’nın tatlı sözlerle yüz günde yaptığını, Hâmân bir anda yıkıyordu!
(Rûmî, IV/1240-146).

Mesnevi’de söz konusu hikâyenin ileriki bölümlerinde Mevlânâ Firavun’un danıştığı Hâmân’ın kendisine söylediklerini uzun uzun aktarır. Hikâyenin sonunu şöyle bağlar:

Kıscası Hâmân, o kötü sözlerle bu şekilde Firavun’ u yoldan çıkardı!

Hâmân, ansızın boğazını kesmeden önce mutluluk lokması Firavun’un ağzına kadar gelmişti.

O, Firavun’un talihini yele verdi. Hiçbir kralın böyle bir bakanı olmasın!
(Mevlâna, 2017: 569, IV/2765-2767).

Mevlâna liyakati, bilgi, deneyim ve erdem unsurlarını içeren bir set olarak değerlendirir. Liyakati doğuştan gelen bir ayrıcalıklı özellik olarak değil de öğrenme, bilgi ve deneyimin sonucu olarak görür ve eğitim ve çaba ile kazanılabileceğini kabul eder. Deneyimli olması koşuluyla gençlerin üst düzey görevlere atanmasını onaylar.

Öte yandan “liyakat ve ehliyet” kavramları Mevlâna'nın başyapıtı Mesnevi'nin pek çok hikâyesinde farklı karakterler vasıtasıyla işlenerek adeta eserin bütün satırlarına serpiştirilerek, ruhuna aksettirilmiştir. Mesnevi, Osmanlı'da aydın, yönetici ve asker sınıfını etkileyerek Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş döneminde kamu yönetiminde yönetimde liyakat sistemini tesis edip uygulamasında etkili olmuştur.

Nitekim Osmanlı devletinin yükseliş döneminde Batılı gezgin ve elçilerin soyluluk sisteminin geçerli olduğu kendi devletlerine sıklıkla önerdikleri hususlardan birisi Osmanlı'nın liyakat sistemi olmuştur. Örnek olarak, Kanuni döneminde İstanbul'da görev yapan Avusturyalı diplomat Busbeck (1522-1592) şöyle yazar:

Türk imparatorluğunda her insanın içinde doğduğu şartları değiştirme ve kaderini tayin etme imkanı vardır... Türkler arasında itibar, hizmet ve idari mevkiler kabiliyet ve faziletin (erdem) mükafatı oluyor. Kişi tembel ve sahtekâr ise hiçbir zaman yükselmiyor, küçümsenip hakir görülüyor. Türkler bu nedenle neye teşebbüs etseler başarılı oluyor ve hükmeden bir ırk olarak hâkimiyetlerinin hudutlarını her gün genişletiyorlar.

Bizim usullerimiz ise çok farklı. Bizde meziyete yer yoktur. Her şey doğuma dayanır ve yüksek mevkilerin yolunu açan sadece soylu olmaktır (Busbeck, 2021: 64).

Busbeck, Amasya'da görüştüğü Kanuni'nin etrafında bulunan tüm devlet adamı, bürokrat ve komutanların buldukları mevkii kişisel değer ve liyakatleri ile elde ettiklerini özellikle vurgulamaktadır:

Sultanın karargâhı çok kalabalıktı. Hizmetkârlar ve yüksek mevki sahibi kimselerle doluydu. Bütün hassa süvarileri, sipahiler, garipler, ulufeciler ve çok sayıda yeniçeriler karargâhtaydı. Bu muazzam kalabalığın içinde tek kişi yoktu ki itibarını kendi şahsi cesaretinden ve meziyetlerinden başka bir şeye borçlu olsun, doğduğu aileden dolayı diğerlerinden farklı kılınsın. Kişiye verdiği hizmetlere ve yüklendiği vazifeye göre saygı gösteriliyor. Bu nedenle üstünlük mücadelesi yok. Herkesin yaptığı işe uygun olarak tayin edildiği bir maakmı var. Sultan vazifeleri ve görülecek hizmetleri bizzat kendisi dağıtıyor. Bunu yaparken o kimsenin servetini ve rütbesini önemsemiyor, namzet olanın şöhretini ve nüfuzunu düşünmüyor. Sadece meziyetlerini göz önüne alıyor, kabiliyetlerini, karakterini ve mizacını tetkik ediyor. İşte böylece herkes layık olduğunun karşılığını görüyor ve makamlarda işlerin üstesinden gelebilecek kişilerle doluyor (Busbeck, 2021: 64).

Osmanlı'da liyakat ilkesine riayet edilen kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, devlet mekanizması aksamadan, sistemli ve sorunsuz yürümüştür. Gerçekten de, liyakatsizliği betimleyen adam kayırmacılığın, torpil ve nepotizmin düşman muamelesi gördüğü dönemler Osmanlı devleti için bir yükselme çağı olarak ortaya çıkarken, tersi gerileme ve çöküş çağı olarak tecelli etmiştir (Ergül, 2017: 83).

Her iki düşünürün de ehliyet ve liyakatı iyi yönetim felsefelerinin odak noktası yaptıkları görülmektedir. Kuşkusuz bunda yaşadıkları dönemdeki ağır sosyal, ekonomik ve etik sorunların kaynağında ehliyet ve liyakat sahibi olmayan yöneticilerden kaynaklanan kötü yönetimi gözlemlemeleri etkili olsa gerektir. Bu nedenle Konfüçyüs de, Mevlâna da kötü yönetimden kurtulmanın ve onun yol açtığı sorunlarını gidermenin hareket noktası olarak, bilgi, deneyim, erdem ve etik unsurları içeren uzmanlık (ehliyet) ve göreve yaraşırılık (liyakat) niteliklerine sahip yönetici adayı kişilerin yetiştirilmesi gerekliliğine inanmışlar ve bu uğurda çaba göstermişlerdir.

SONUÇ

İyi yönetim kavramı, yeni ve modern bir kavram gibi ortaya atılmakla beraber aslında kadim iyi yönetim kavramının günümüzde aldığı biçimdir. Kadim bilgeliliğin iki evrensel medeniyet düşünürü Konfüçyüs ve Mevlâna'nın insan, erdem, iyi yönetim, adalet gibi konulardaki görüşleri iyi yönetim kavramının içeriğindeki ilkelerle de doğrudan ve sıkı biçimde ilgilidir.

İncelememize konu olan Konfüçyüs ve Mevlâna, aralarındaki medeniyet, coğrafya ve on yedi asrı bulan dönem farkına rağmen yaşam koşulları, karşılaştıkları meydan okumalar ve bunlara önerdikleri çözüm yolları açısından önemli benzerliklere sahiptirler. İnsan sevgisine verdikleri büyük önemle evrensel düzeyde tanınan her iki düşünür de toplum ve devlet yaşamında kişisel ahlak (erdem) ve siyasi etik arasındaki yadsınamaz bağa yaptıkları vurguyla öne çıkmaktadır. İyi yönetim, kötü yönetimin zararları, adalet ve hakkaniyet ile ehliyet ve liyakat onların düşünce dünyalarının merkezinde yer almaktadır. Belirtmek gerekir ki her iki düşünür de kendi medeniyeti içinde bir ekol oluşturmuş ve içinden çıktığı medeniyetin kendisinden sonraki gelişimini önemli ölçüde biçimlendirmiştir.

Gerek Konfüçyüs gerek Mevlâna eserlerinde, insandaki değişmeyen öze hitap etmekte ve toplumsal hayatın temel ilkelerini ve insanlığın kök değerlerini dile

getirmektedirler. Gerçekten de bütün çağlar ve bütün insanlık için geçerli mesajlar veren sayılı bilge-düşünürlerden olan ve yaşayan iki büyük medeniyeti temsil eden bu düşünürler insanı, toplumu, insanlığı, hayatı ve değişmeyen değerleri bütüncül bir tarzda yorumlamaktadır. Her iki düşünürün görüşleri yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası alanlarda yönetilenlerin de katılımını teşvik edici tarzda uygulanabilme imkânına sahiptir.

Her iki düşünür de birey ve toplumların hayatında siyaset ve yönetim olgularının önemini görmüş, bu alanda görev üstlenecek kişilerin nasıl erdemli, ehliyetli ve liyakatli olacakları sorusuna yanıt vermişlerdir. Düşünürler bu konuda eğitimin önemi ve işlevi konusunda muatabıktırlar.

İnsanlığın bu iki bilgelik hazinesi, aralarındaki uzun zaman dilimine ve farklı medeniyetlerden olmalarına rağmen çok yönlü evrensel düşünürler olarak, güncelliğini yitirmeyen düşünceleri ile gerek kamu sektöründe gerekse özel sektörde iyi yönetim alanında da ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Kamuda iyi yönetim ilkelerinin başında gelen insan odaklılık, adalet ve hakkaniyet, dürüstlük ve doğruluk ile ehliyet ve liyakat gibi ilkeler onların engin düşünce dünyalarının temel kavramlar arasında yer almaktadır. Bu da onları insanlığın yönetim alanındaki sorunlarında asırlar sonra bile yol gösterici ve esin kaynağı yapmaktadır.

KAYNAKÇA

- ADAIR, John (2014). **Konfüçyüs ve Liderlik**, çev. Utku Öztürk, İstanbul: bky yayınları,
- AKAR, Birdal (2017). "Mütercimim Takdimi", Konfüçyüs, **Sözler**, İstanbul: Ötügen Yayınları,
- AKTAN, Coşkun Can, ÇOBAN, Hilmi (2005). "Kamu Sektöründe İyi Yönetim İlkeleri", C.Coşkun Aktan, **Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme** içinde (ss. 13-40), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ALAM, Muzaffar (2021) . "İslami Olmayan Bir Çevrede İslam Devleti: Babür Örneği", **Modern Orta Doğu'nun Fikri ve Siyasi tarihi Siyasetname: İslami Bir Devlet İdaresi Teorisi** Editör: Mehrza Boroujerdi, çev. Salim Korkmaz, İstanbul: Albaraka Yayınları, s. 133-152.
- AY, Rahim (2021) . "Konfüçyüsçü Ahlak ile İslam Ahlakının Mukayesesi", **Danışname 2** (Mart/March), 139-174.
- BİLGİN, Beyza (2008). "Mevlâna ve Dünya Kültürüne Etkisi", **Erdem Dergisi**, Yıl: 2008, Sayı: 50, s. 27 – 50.
- BOJUN, Yang (2021). Sunuş", **Konfüçyüs, Konuşmalar**, çev. Giray Fidan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul
- BUSBECK, Ghiselin de (2021). **Türk Mektupları, Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)**, çev. Derin Türkömer, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Baskı.
- CAN, Şefik (2011). **Mevlâna, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri**, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- CLEARY, Thomas (2009). **Konfüçüs Düşüncesinin Temelleri**, çev. Sibel Özbudun, İstanbul: Akılçelen yayınları.
- COMMISSION DE VENISE. (2011). "Bilan sur les notions de "Bonne Gouvernance" et de "Bonne Administration", Strasbourg, 8 avril 2011, **Etude no 470 / 2008**, CDL-AD(2011)009
- CONFUCIUS (2019). **The Analects of Confucius**, Taipei: Taipei conucius Temple.

ÇAĞBAYIR, Yaşar (2016). **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul: TİKA yayınları, c.6.

DONG, Xu; WANG, Jun; WEIDONG, Zhao (2022). "The confucian concept of "Governance" and its contemporary value", Trans/Form/Ação, 45(spe2) <https://www.scielo.br/j/trans/a/dsMwkHbM7jHLxzffy5PYBtD/>

DUMITRESCU, Corina Adriana (2010). "The Concept of Good Governance in Aristotle's Wiew Part II, Practical Dimensions", **Cogito - Multidisciplinary Research Journal**, 2010/01, 7-11.

ERGÜL, Ergin (2019). **Bir Hukuk ve Siyaset Bilgesi Olarak Mevlâna**, Ankara: Adalet Yayınevi.

ERGÜL, Ergin (2017). "Mevlâna Perspektifinden Kamu Yönetiminde Liyakat ve Ehliyet İlkesi", *Ombudsman Akademik*, (6) , s. 79-105 .

ESEN, Adem (2007). **Mevlana Celeleddin Rumi'nin İktisat Anlayışı**, Konya: Rumi Yayınları.

FETTAHOĞLU, Selahhattin . "Konfüçyüs ve Öğretisi". **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.16 (Ağustos 2004): 305-324.

FÜRÜZANFER, Bediuzzaman (2005). **Mevlâna Celeleddin**, çev. Feridun Nafiz Uzluk), Konya: Konya Valiliği İl, Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

GİRAY, Fidan (2021). "Konfüçyüs Üzerine", **Konfüçyüs, Konuşmalar**, çev. Giray Fidan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

GÖLPINARLI, Abdalbâki (1999). **Mevlâna Celâleddin, Hayatı, Eserleri**, Felsefesi, İnkılap Yayınları, 8.Baskı, İstanbul

HALMAN, Talat (2008). Önsöz, in. Celal Oymak, Nevin Balta, **Düşünce Okyanusu Mevlâna**, Ankara: Kanguru Yayınları, 2. Baskı.

HUYNH-QUAN-SUU, Corinne. "Étymologie du terme "gouvernance", tarihsiz, https://ec.europa.eu/governance/docs/doc5_fr.pdf), erişim tarihi: 4.4.2023.

JOUMARD, Robert (2009). "Le concept de gouvernance", **Rapport n° LTE 0910**, Novembre 2009, <https://hal.science/hal-00489237/document>

A.KADİR, Meriçboyu (2002). **Bugünün Diliyle Mevlâna**, Say yayınları, İstanbul 2002.

- KALKIR, N. (2018). "Konfüçyüs'ün Yönetim Anlayışı Üzerine Bir Analiz", **Current Research in Social Sciences**, 4 (3) , 97-107 . DOI: 10.30613/uresosc.449190
- KONFÜÇYÜS (2017). **Sözler**, çev. Birdal Akar, İstanbul: Ötüken Yayınları
- KONFÜÇYÜS (2021). **Konuşmalar**, çev. Fidan Giray, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- KAO, Jean-Baptiste (1938). **La Philosophie sociale et politique du confucianisme**, Paris: Éditions franciscaines,
- LEWIS, Franklin (2010). **Mevlânâ**, Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı, İstanbul: Kabcacı Yayınları
- LIPSON, Leslie (2015). **Siyasetin Temel Sorunları**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,
- LIU, Sun (2010). "Benevolence key to China's great power status," **Taiwan News**, Dec 26, 2010
- M. RALISIMANANANA, Alexis. (2011). **La théorie de la bonne gouvernance de Platon et ses lacunes**, Université de Toamasina, Faculté des Lettres & SH, Mémoire du Maîtrise http://biblio.univ-antananarivo.mg/pdfs/ralisimananaAlexisPHILO_M1_11.pdf
- MEVLÂNÂ, Celaleddin Rumî (2004). **Mesnevi**, Çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara: Akçağ Yayınları,
- MEVLÂNÂ, Celaleddin Rûmî (1999). **Mektuplar**, çev. Abdülbaki Gölpinarlı, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri.
- MEVLÂNÂ, Celaleddin Rûmî (2002). **Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesih**, çev. Şefik Can, İstanbul: Ötüken Yayınları
- MEVLÂNÂ, Celaleddin Rûmî (2013). **Rubâîler**, Haz. H. İbrahim Sarıoğlu, Ankara: DİB Yayınları.
- MEVLÂNÂ, Celaleddin Rumî (2007) **Mesnevi**, çev. Ali Yaver Caferi, Konya: Tablet Yayınları
- MEVLÂNÂ, Celaleddin Rumî (2007). **Divanı-ı Kebirden Seçmeler (Seçmeler)**, Haz. Bekir Şahin, Konya: Rûmî Yayınları.

- MEVLÂNÂNA, Celaleddin Rûmî (2009). **Fihî Mâ-Fih**, çev. Abdülbâki Gölpinarlı (çev.), İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri.
- MEVLÂNÂNA, Celaleddin Rumî (2017). **Mesnevî-i Ma'nevî**, çev. Derya örs, Hicabi Kırangaç, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu başkanlığı.
- MEVLÂNÂNA, Celaleddin Rumî (2008). **Rubailer**, Çev. Şefik Can, İstanbul: Kırkambar.
- MEVLÂNÂNA, Celaleddin Rumî, (2014). **Mesnevi Tercemesi ve Şerhi**, çeviri ve şerh: Abdalbaki Gölpinarlı, I.-II. Cilt, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- MEVLÂNÂNA, Celaleddin Rumî. (2002). **Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi**, cilt, I, II, III, çev. Şefik Can, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- MEVLÂNÂNA, Celaleddin Rumî. (2009). **Dîvan-ı Kebir, Seçmeler**, çev. Şefik Can, c.1,2,3, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- NATIONS UNIS (2023). "À propos de la bonne gouvernance", **Le HCDH et la bonne gouvernance**, <https://www.ohchr.org/fr/good-governance/about-good-governance>).
- OKAY, Bülent (2017). **Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- OMBUDSMANLIK (2020). **İyi Yönetim İlkeleri Rehberi**, Ankara: Kamu Denetçiliği Kurumu Yayınları.
- ÖZDAMAR, Mustafa (2010). **İnsanlığın Piri Hz. Mevlâna**, İstanbul: Kırk Kandil Yayınları
- ÖZDEMİR, İbrahim. (2020). **Mevlâna ve Konfüçyüs Hayatın Anlamı**, İstanbul: akıl fikir yayınları, 3. Baskı.
- RÛMÎ, Djalâl-od-Dîn (2004). **Mathnawî, la quête de l'Absolu**, Eva de Vitray-Meyerovitch/Djamchid Mortazavi, Paris: édition du Rocher.
- SEBASTIAN, Jis John (2023). "Philosophical Basis of Governance and Probity", <https://www.clearias.com/philosophical-basis-of-governance-and-probity/> (erişim tarihi: 20.08.2023).
- SERTDEMİR, İlknur. (2021). "Sevgi Anlayışında Düşünsel Ayrımalar: Mevlâna ile Konfüçyüs Öğretilerinde İnsanlık ve Ahlak İlişkisi", **FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)**, 2021 Bahar, sayı: 31, ss. 359-374.

SHAMA, B. (2017) http://idr.cuh.ac.in:8080/jspui/bitstream/123456789/501/6/06_chapter2.pdf

SÜR, Barış(2022). “Konfüçyanizmin Temel Değerleri Üzerine Bir Analiz”, **Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi**, 3 (1) , 83-99.

ŞİMŞEKLER, Nuri (2002). “Güncel Bir Yorumla” Mevlâna’ya Göre Yöneticiler, Halk ve Adalet”, **Yeni İpek Yolu**, Özel Sayı, Aralık 2001, Konya, s.277-282.

ŞİMŞEKLER, Nuri (2013). **Mevlana Şiirleriyle Gönle Yolculuk**, Kandil oldum doğudan batıya, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

KENTSEL HİZMETLERİN ETKİNLİĞİNE YÖNELİK BİR ÖNERİ: METAVERSE ENTEGRASYONLU UYGULAMALAR

A Suggestion on The Efficiency of Urban Services: Applications with Metaverse Integration

Dr. Muhammed Miraç ASLAN* - Prof. Dr. Yakup BULUT**

Geliş Tarihi: 28.05.2023 | Yayına Kabul Tarihi: 23.10.2023

Öz

Teknolojide yaşanan gelişmeler insan yaşamının her boyutunu etkilediği gibi kent yönetimlerini de etkilemiştir. Kamu yönetiminde dijitalleşme ile başlayan sürecin devamında e-hizmetlerin vatandaşlara sunulan hizmetlere kazandırdığı yeni boyut, kentlerin sorun ve ihtiyaçlarına yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler üreten akıllı kent uygulamaları ve bu tür uygulamalar, kent yönetimlerinin dikkatini çekmektedir. Kent yönetimlerinin bu minvalde başvurduğu bir kaynak olarak yer alan yenilikçi uygulamalar, ulaşım, güvenlik, çevre, afet yönetimi gibi alanlar başta olmak üzere birçok alanda hizmet üretmektedir. Kentsel hizmetlerin planlanması, en az kent planlanması kadar büyük önem taşımaktadır. Kentsel hizmetlerin üretilmesinin öncesinde gerçekleştirilen mevcut durumun analizi, fizibilite raporlamaları, fayda-maliyet analizleri, stratejik plan uyumu, hizmetin sunucusu olarak kurumun ve hizmetin yararlanıcısı olarak vatandaşların planlanan hizmete uygunluğu gibi birçok unsur, kentsel hizmetin etkinliğiyle doğrudan ilişkilidir. Bu sebeple sunulacak kentsel hizmetin ve yönteminin gerekli aşamalardan geçmiş olması etkin bir hizmet sunumunun altyapısını oluş-

Abstract

Developments in technology have affected every aspect of human life as well as urban administrations. In the continuation of the process that started with digitalization in public administration, the new dimension that e-services brought to the services offered to citizens, smart city applications that produce innovative and sustainable solutions to the problems and needs of cities, and such applications attract the attention of city administrations. Innovative applications, which are a resource that city administrations apply in this direction, produce services in many areas, especially in areas such as transportation, security, environment, disaster management. Planning of urban services is as important as urban planning. Many factors such as the analysis of the current situation before the production of urban services, feasibility reports, cost-benefit analyzes, strategic plan compliance, the compliance of the institution as the service provider and the citizens as the beneficiary of the service to the planned service are directly related to the effectiveness of the urban service. For this reason, the fact that the urban service and its method to be offered have passed the necessary stages,

* Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, miracaslan@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8747-7036

** Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yakupbulut@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0838-4200

turacağı gibi efektif olmayan bir hizmetin devreye alınmasının da önüne geçecektir. Bu durum haliyle yanlış bir yatırımı önleyeceği için kamu kaynaklarının etkin kullanımına da katkı sağlayacaktır. Kentsel hizmetlerin planlanması noktasında geleneksel ve yenilikçi birçok yaklaşım yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, kentsel hizmetlerin daha etkin bir şekilde gerçekleşmesine yönelik metaverse temelli bir öneri sunmaktır. Betimsel bir yöntem kullanılan çalışmada, öncelikle metaverse ile bağlantılı ve kentsel hizmetlerin sunumunda kullanılan uygulamaların tanımlamalarına kavramsal çerçeve içerisinde yer verilecektir. Daha sonra kentlerde halihazırda kullanılan ve metaverse ile bağlantılı Dünya'da ve Türkiye'de hizmet sunmakta olan iyi uygulama örnekleri irdelenecektir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise kentsel hizmetlerin etkinliğinin artırılmasında metaverse entegrasyonlu uygulamaların etkin rol üstlenip üstlenemeyeceği ele alınarak bir öneri sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Metaverse, Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Kentsel Hizmet, Etkinlik.

will not only form the infrastructure of an effective service delivery, but also prevent the commissioning of an ineffective service. As this situation naturally prevents a wrong investment, it will also contribute to the effective use of public resources. There are many traditional and innovative approaches to the planning of urban services. The aim of this study is to present a metaverse-based proposal for more efficient realization of urban services. In the study, which uses a descriptive method, first of all, the definitions of the applications related to the metaverse and used in the presentation of urban services will be included within the conceptual framework. Then, examples of good practices that are currently used in cities and that are connected to the metaverse and providing services in the world and in Turkey will be examined. In the conclusion part of the study, a proposal will be presented by considering whether metaverse integrated applications can play an active role in increasing the efficiency of urban services.

Keywords: Metaverse, Information and Communication Technology, Urban Service, Efficiency.

GİRİŞ

Kentlerde artan nüfus, genişleyen kent ölçeği, teknolojiye yaşanan gelişmelere bağlı olarak değişim gösteren ihtiyaçlar ve konjonktürel gelişmeler, kent yaşamındaki sorunların ve ihtiyaçların değişmesinde etkili olmaktadır. Yaşanan değişim süreci içerisinde kentlerin bu sürece adapte olabilmeleri ve ihtiyaçlara cevap verebilmeleri, geleneksel yöntemlerin ötesinde yenilikçi yöntemlerle mümkün olmaktadır. Özellikle azalan kaynakların ve artan maliyetlerin kent yönetimlerini dirençlik yönüyle olumsuz şekilde etkilediği günümüzde, kent yönetimlerinin hizmet ve yatırım planlamaları etkin şekilde yapmaları gerekmektedir. Bu gereklilik iyi bir yönetimin olmazsa olmazlarından ziyade kentin ekonomik, idari, sosyal ve çevresel yönden sürdürülebilirliği için bir ihtiyacı ifade etmektedir. Nitekim kent planlaması, kentin ve hizmetlerinin sürdürülebilirliğinde kilit role sahip olduğu gibi kentsel hizmetlerin etkinliğinde de benzer öneme sahiptir.

Kentlerin karşı karşıya kaldıkları sorun ve ihtiyaçların çözümünde içinde buldukları yenilikçi ve sürdürülebilir çözüm arayışları, farklı kent yaklaşımlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan yeşil kent, eko kent, sakin kent, akıllı kent vb. fraksiyonlar, bu yaklaşımların birkaçını oluşturmaktadır. Kentle ilişkin ortaya çıkan yeni yaklaşımların isimleri, temaları ve yöntemleri farklılık gösterse de bu yaklaşımlarının bütünü temelinde kentin sorun ve ihtiyaçlarına çözüm üretmenin yer aldığı görülmektedir. Örneğin akıllı kentlerin, kentlerin sorun ve ihtiyaçlarına yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler üretirken bilişim teknolojilerini yöntem olarak kullanmakta olduğu görülmektedir. Bu yönüyle akıllı kentin, enerji tüketiminden toplu ulaşım, yaşlı bakım hizmetlerinden çevre-atık yönetimine kadar kentsel hizmetlerin veri temelli ve uzaktan idare edilebilir olması, kentsel hizmetlerin planlanması noktasında etkin bir altyapının oluşmasına imkân sağlamaktadır.

Kentsel hizmetlerin etkin ve doğru şekilde planlanması, hizmetlerin etkinliğine ve sürdürülebilirliğine, kent yönetimlerinin sorun ve ihtiyaçlara çözüm üretebilmesine, yanlış yatırımların ve efektif olmayan uygulamaların devreye alınmasının önüne geçilmesi süreçlerinde belirleyici bir role sahiptir. Bunların yanında kentin ana unsuru olan kentlilerin, alacağı hizmetlerin planlanması sürecinde yer alması, hizmetlerin etkinliğine önemli katkılar sunacaktır. Diğer bir ifadeyle yönetişimin ve katılımın sağlandığı bir kentsel hizmet planlama süreci, uygulamaların kullanıcıları tarafında önceden deneyimlenerek hatalarının ayıklanmasına ve eksiklerinin giderilmesine imkân sağlayacaktır. İşte burada, kentsel hizmetlerin etkinliğini artırmak noktasında sunulacak hizmetlerin metaverse entegrasyonlu bir altyapıya sahip olması önerisi, çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Metaverse teknolojisini, kentsel hizmetlerin etkinliğinin sağlanmasında bir öneri olarak öne süren çalışmada betimleyici bir yöntem kullanılmıştır. Çalışmada ilk olarak metaverse ile ilişkili kavramlara ait terminoloji irdelenmektedir. Daha sonra kentlerin metaverse sürecine uzak olmadığı ve öne sürülen önerinin ayakları yere basan sac ayaklarının olduğunu desteklemek amacıyla kentlerde halihazırda kullanılan ve metaverse ile bağlantılı, Dünya'da ve Türkiye'de hizmet sunmakta olan iyi uygulama örneklerine yer verilmektedir. Sonuç olarak, metaverse entegrasyonlu uygulamaların kentsel hizmetlerin etkinliğinde etkin bir rol üstlenip üstlenemeyeceği irdelenerek, bir öneri sunulacaktır.

1. METAVERSE KAVRAMI

Metaverse, literatürde yerini henüz almaya başlamış bir kavram olduğu için üzerinde mutabık kalınmış bir tanım bulunmamaktadır. Bu sebeple kavram, sahip olduğu teknoloji ve altyapılardan oluşan anlatılar üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Etimolojik olarak metaverse, “ötesi” anlamındaki Yunanca kökenli *meta* ve “evren” anlamındaki Fransızca kökenli *universe* kelimelerinden oluşmaktadır (Allaby, 2015). Sanal bir dünya veya evren üzerinden kurgulanan yaklaşımlar kavramı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Nitekim sanal bir dünya, işaretler ve şekillerden oluşan sembolik tuğlalardan inşa edilmiş olarak görülebilir ancak bu enstrümanlar anlam oluşturmanın ve göstergelerin sembolik dünyalarını oluşturmaktadır (Jensen, 2012, s. 2). Sanal bir evrenin içeriği, bileşenleri, etkileri vb. boyutlarının ötesinde kent yönetimlerinin hizmet sunumlarına etkinliğinin irdelendiği çalışmanın perspektifinde metaverse kavramının kamu yönetimine bakan boyutu önem taşımaktadır.

Jon Radoff, metaverse’ün deneyim, keşif, yaratıcı ekonomi, mekânsal bilgi işlem, ademi merkezîyetçilik, insan arayüzü ve altyapı olmak üzere yedi katmandan oluştuğunu öne sürmektedir. Bu katmanların tamamı çalışmanın konusuyla ilişkili olmadığı için katmanların tamamı açıklanmayacaktır. Çalışmanın konusuyla ilgili olarak; **Mekânsal Bilgi İşlem Katmanı**, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, genişletilmiş gerçeklik ve haritalama gibi teknolojilerle metaverse’ü dijital deneyimler ve bilgilerle zenginleştirilmesini veya fiziksel nesnelere hesaplanmasına imkân sağlamaktadır. Metaverse teknolojisinin kullanıcıları olan insanların fiziksel olarak dijital dünyaya ulaşmasını sağlayan VR kulaklıklar, akıllı gözlükler gibi giyilebilir cihazları, diğer bir ifadeyle giyilebilir teknolojiden oluşan **İnsan Arayüzü Katmanı**, aynı zamanda sinir ağlarını ve haptikleri içeren teknolojiyi de içermektedir. Çalışmanın kapsamıyla ilişkili olarak değinilecek son katman olan **Altyapı Katmanı**, 5G ve 6G ağları, Wi-Fi, bulut mimarisi ve grafik işleme birimleri gibi meta veri tabanına kaynak sağlayan temel teknoloji ve ağ bileşenlerinden meydana gelmektedir (Tay, 2022). Detaylı olarak yer verilmemiş olsa da **Deneyim Katmanı** da çalışmanın önerisi olan metaverse teknolojisinin, kentsel hizmetlerin etkinliğinin artırılmasında uygulamaların kullanıcıları konumdaki vatandaşların ön kullanımlarına sunulmasıyla dolaylı olarak ilişkili bir katmanı ifade etmektedir.

Metaverse kavramı, tanımlayıcıların çalışma alanlarına ve yaklaşımlarına göre farklılıklar göstermektedir. Örneğin, bir yatırımcı olarak Tommaso, metaverse kavramını “metaverse, yeni nesil tüketici etkileşimidir: merkezinde kendi kendine yeten, topluluk odaklı bir ekonomi ile sürükleyici bir deneyim olarak açıklarken bir girişimci olarak Dirk, metaverse, insanların bir veya birden fazla kimlik üstlendiği gerçek dünyayla bulanıklaşan paralel, sürükleyici bir dünya gibi olduğunu ve verilerin güvenliğine atıfla blockzincirin, metaverse’in temel direği olduğunu ifade etmektedir. Piyasa temelli bu yaklaşımlar, metaverse kavramının tüketim ve hizmetin yeniden şekilleneceğinin sinyallerini verirken, kavramın birçok disiplinin çalışma odağında olduğunu göstermektedir. Bunun yanında bir fütürist olarak Cathy, metaverse’ün, fiziksel ve dijital benliklerimizin bir birleşimi olarak sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, yapay zeka, bulut, blokzincir, vb. teknolojilerin meta veri tabanı ilgili dijital kimliklerin oluşmasına olanak sağladığını ifade etmektedir. Ortaya çıkan bu durumunun tamamıyla etkileşimli bir şekilde içerik tüketiminin ve gelir akışlarının oluşacağını altını çizmektedir (Hackl, Lueth, & Di Bartolo, 2022, s. 27,28). Buradan anlaşılacağı üzere birçok teknolojiyi içeren metaverse kavramının tek bir tanımı olmadığı gibi tanımlayan otorite ve kişilerin çalışma alanlarına göre getirilen tanımlamalar farklılıklar içermektedir.

2. METAVERSE TEKNOLOJİSİ KENT VE YÖNETİMLERİ İÇİN NEYİ İFADE ETMEKTEDİR?

Çalışmanın konusuyla ilişkili olarak, metaverse kavramının kamu yönetimine bakan boyutu, daha fazla önem taşımaktadır. Özellikle hızla gelişmekte olan kamu hizmetinin, metaverse kavramıyla ilişkili olarak sermaye temelli yeni bir kamu yararı anlayışının güdümünde kalmasından ziyade toplum yararının ve kentin çıkarlarının gözetildiği bir yaklaşım içerisinde değerlendirilmesi, çalışmada önemli bir yer sahiptir (Keleş, 2013, s. 57-58). Bu sebeple metaverse teknolojisinin, kentler ve yönetimleri için neyi ifade ettiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Nitekim kentsel hizmetlerin etkinliğine olan etkisinin belirlenebilmesi için metaverse teknolojisinin, kent ile olan bağının açıklanması önemlidir. Kent yönetimlerin halihazırda kent planlama ve yapı denetimi, yatırım alanlarının tanıtımı, turizm deneyimlerinin iyileştirilmesi, yaşlı bireylerin bakım ve rehabilitasyon süreçlerinin desteklenmesi gibi birçok alanda metaverse teknolojisinin bileşenleri olan birçok teknolojiden yararlanmaktadır. Bu sebeple kent yönetimlerinin devreye alacağı yeni hizmet ve uygulamaların metaverse ortamında vatandaşlara sunularak,

kentsel hizmetlerin planlamasının eksik, aksayan, geliştirilebilir vb. yönlerinin önceden belirlenebilecek olması metaverse teknolojisinin kent ve yönetimleri için bir çözüm ortağı teknoloji olarak dikkate değer olduğunu göstermektedir. Bunun yanında çalışmanın önerisi olarak, metaverse teknolojisinin kentsel hizmetlerin etkinliğinde rol üstleneceği öngörüsü, metaverse teknolojisinin kent ve yönetimleri için neyi ifade etmekte olduğunu açıklamaktadır.

3. KENT YÖNETİMLERİNİN KULLANMAKTA OLDUKLARI TEKNOLOJİLER, UYGULAMALAR VE HİZMET ALANLARI

Metaverse'ün tarihi, birbirine bağlı birçok teknolojinin tarihiyle ilişkilidir. Çünkü metaverse, dijital kimliklerden blok zincirine, genişletilmiş gerçeklik (XR) cihazlarına ve internete kadar birçok teknolojiyi birleşimdir. Dolayısıyla sanal gerçeklik, dijital ikiz, blokzincir ve genişletilmiş gerçeklik vb. teknolojilerin tarihsel gelişimi irdelenmeden metaverse kavramının anlatımını yapmak pek mümkün değildir (Terry & Keeney, 2022, s. 57). Bu noktada çalışmanın konusundan uzaklaşmamak adına metaverse ile ilişkili teknolojilerin tarihsel sürecinden ziyade kavramların tanımlamalarına ve kentsel hizmetlerle olan bağlantılarına değinilecektir. Sözün özü olarak bu başlık altında, kent yönetimlerinin kentlerin sorun, ihtiyaç ve beklentiler karşısında metaverse ile ilişkili olarak halihazırda kullanmakta oldukları teknolojiler, uygulamalar ve hizmet alanları irdelenecektir.

3.1. Dijital İkiz: Kent Planlaması ve Yapı Denetimi

Amerika Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA)'nin eşleme teknolojisini kullanmasıyla ortaya çıkan ve fiziksel bir nesnenin dijital kopyası olarak dijital ikiz kavramı, herhangi bir nesnenin, cihazın, hizmetin dijital bir kopyasının oluşturulması anlamına gelmektedir (STM Teknolojik Düşünce Merkezi, s. 1-3). Dijital ikiz teknolojisi Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi'nin bir çalışması sonucunda ortaya çıkmış olsa da günümüzde maliyetleri düşürmek verimliliği artırmak ve süreçleri geliştirmek amacıyla birçok alanda kullanılmaktadır. Dijital ikiz teknolojisini kullanıldığı alanların başında sağlık, savunma, üretim, enerji otomotiv ve kamu hizmetleri gelmektedir (Arıksoy, 2019). Dijital ikiz teknolojisi, yerel yönetimler tarafından kent planlama ve yapı denetiminde kullanılmaktadır. Dijital ikiz teknolojisinin yerel yönetimlerce kullanımıyla ilgili olarak çalışmanın iyi uygulama örneklerinin yer aldığı kısımda örneklendirilerek irdelenecektir.

3.2.Sanal Gerçeklik (VR) ve Artırılmış Gerçeklik (AR): Turizm, Yatırım Alanları, Kent Planlaması, Yaşlı Bakımı ve Rehabilitasyonu

Sanal gerçeklik kavramı, kelime birleşimlerinden anlaşılacağı üzere oksimoron bir yapıya sahiptir. Sanal gerçeklik içerisindeki zıt kavramların teknolojik bir altyapıyla bir araya gelmesiyle ortaya çıkan sana gerçeklik kavramı, gerçekte somut varlığa sahip olmadan somut varoluşun etkisine sahip olmak anlamını taşımaktadır. Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA)'nın "Sanal gerçeklik, nesnelerin bir mekânsal mevcudiyet duygusuna sahip olduğu etkileşimli üç boyutlu bir dünyanın etkisini yaratmak için bilgisayar teknolojisinin kullanılmasıdır." ifadesi, kavramın mekân ve teknoloji arasındaki konumunu belirlemektedir (Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA)). Sanal gerçeklik teknolojisi, dijital ikiz teknolojisi gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Ancak burada çalışmanın konusuna bağlı olarak kentsel hizmetlerle olan ilişkisine vurgu yapılarak iyi uygulamalara yer verilen başlık altında örneklendirilecektir.

Artırılmış gerçeklik, kullanıcıyı tamamıyla sentezlenmiş bir bilgi ortamına sürmek yerine bilgisayar tarafından oluşturulan bilgileri üst üste bindirerek gerçek dünyayı görsel anlamda zenginleştiren bir sistemi ifade etmektedir. Artırılmış gerçeklik, bilgisayar tarafından oluşturulan bilgileri bunun üzerine bindirerek gerçek dünyayı zenginleştiren bir sistemdir Sanal gerçekliğin bir varyasyonu olarak değerlendirilse de artırılmış gerçeklik sanal gerçeklikten farklı bir teknolojidir. Sanal gerçeklikten ayrılan yönüyle artırılmış gerçeklik, kullanıcıya gerçekten dünyadan bütünüyle kopmadan, diğer bir ifadeyle gerçek dünyaya bağlı olarak zenginleştirilmiş görsel deneyim sunan bir sistemden oluşmaktadır (Furht). Artırılmış gerçeklik teknolojisi, sanal gerçeklik ve dijital ikiz teknolojisi gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Ancak burada çalışmanın konusuna bağlı kalmak amacıyla artırılmış ve sanal gerçeklik teknolojilerinin, turizm, yatırım alanları, kent planlaması, yaşlı bakımı ve rehabilitasyonu alanlarında kentsel hizmetlerle olan ilişkisine vurgu yapılarak iyi uygulamalara yer verilen başlık altında örneklendirilecektir.

3.3.Blockchain: Güvenlik ve Afet Yönetimi

Kripto paraların insan yaşamına dahil olmasıyla ortaya çıktığı kabulü yer alsa da blokzincir teknolojisi, sayısal belgelerin zamana bağlı olarak tescillenerek belgelerin tarihleri üzerinde değişiklik yapılmasının engellenmesi amacıyla

geliştirilmiştir. Blokzincir, “veri transferi sağlayan mevcut internet ortamında, değerli varlıkların transferine de olanak sağlayarak tüm hayatımızı yeniden şekillendirecek yepyeni bir teknolojiyi adlandıran merkezi olmayan bir şifreleme kayıt defteri” olarak tanımlanmaktadır (TÜBİTAK, t.y.). Blokzincir teknolojisi, tedarik zinciri, güvenlik sağlık ve afet yönetimi başta olmak üzere birçok alanda kullanılmaktadır. Özellikle afet yönetimi sürecinde öne çıkan blockchain teknolojisi, Amerika Birleşik Devletleri’nin Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezleri (CSD) bünyesinde kullanılan uygulamada yer aldığı gibi **bir afet sürecinde bölgeye yardım ulaştırmak isteyen paydaşlar ile ihtiyaçların belirlenmesinde kullanılması** gibi örneklerle afet yönetimi sürecindeki yerini pekiştirmektedir (Bulut & Aslan, 2022, s. 19). Ancak burada çalışmanın konusuyla ilişkili olmak üzere blokzincir teknolojisinin güvenlik ve afet yönetimi alanlarında kentsel hizmetlerin sunumunda kullanıldığına vurgu yapılarak, iyi uygulamalara yer verilen başlık altında blokzincir teknolojisinin kentteki kullanımı örneklendirilecektir.

3.4. Nesnelerin İnterneti: Yönetim, Ulaşım, Güvenlik, Altyapı ve Çevre

Günümüzde teknolojiye yaşanan gelişmeler, toplumsal ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmetlerin üretimi olarak ifade edilen kamu hizmeti alanında birtakım değişimler meydana gelmiştir (Usta & Bilgiç, 2016, s. 251). Hizmet sunum yöntemleri bağlamında yaşanan bu değişim sürecinde, kamuda hizmet sunum yöntemi olarak yer alan emanet, ihale/sözleşme, imtiyaz, yap-işlet devret, şirketleşme ve işbirliği gibi hizmet sunum yöntemlerinin de teknolojiyle entegre olarak yeni bir forma kavuşmasını beraberinde getirmiştir (Eryılmaz, 2015, s. 211-217). Sunulan yerel hizmetlerin yeni bir forma kavuşmasının altyapısında yer alan bir teknoloji olarak nesnelerin interneti “IoT” (Internet of Things);

IBM tarafından (IBM, 2018) “veri toplamalarına ve paylaşımlarına olanak tanıyan sensörler, yazılımlar ve ağ bağlantısıyla gömülü fiziksel cihazlar, araçlar, cihazlar ve diğer fiziksel nesnelere oluşan bir ağ”, **NIST tarafından** (Ross, Pilliteri, & Dempsey, 2022, s. 40) “cihazların bağlanmasına, etkileşime girmesine ve serbestçe veri ve bilgi alışverişinde bulunmasına olanak tanıyan donanım, yazılım, donanım yazılımı ve aktüatörleri içeren cihaz ağı”, **McKinsey tarafından** (McKinsey, 2022) “fiziksel dünyanın dijital olarak izlenmesine ve hatta kontrol edilmesine olanak tanıyan, kablolu veya kablosuz ağlar aracılığıyla bilgi işlem sistemleriyle iletişim

kuran sensörler ve aktüatörlerle gömülü fiziksel nesnelere tanımlar” ve *Türkiye Cumhuriyeti Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından* (T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2020, s. 71) hazırlanan akıllı şehir terminolojisinde ise “adreslenebilir nesnelere kendi aralarında oluşturduğu, yaygın bir ağ ve bu ağdaki nesnelere belirli bir protokol üzerinden iletişim halinde olmasıdır” şeklinde tanımlanmaktadır. Metaverse teknolojisinde yer aldığı gibi birçok dijital uygulamanın altyapısında yer alan bu teknoloji, nesnelere birbirleriyle ve bulut sistemi ile olan haberleşmelerinde etkin rol üstlenerek ulaşım, çevre, güvenlik vb. birçok alanda hizmet sunmakta olan uygulamaların temel bir bileşenini oluşturmaktadır. Kentsel hizmet alanlarında kullanılan nesnelere interneti teknolojisine yönelik bir görünüm aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo.1 Nesnelere İnterneti (Iot) Teknolojisinin Kullanıldığı Kentsel Hizmet Alanlarına İlişkin Bir Görünüm

<i>Kategori</i>	<i>Alt Kategori</i>	<i>Örnek</i>
<i>Ulaşım</i>	Toplu Ulaşım	-GPS teknolojisi sayesinde toplu taşıma yapan taşıtlar eş zamanlı olarak izlenecek ve bekleme süreleri net belirlenebilecektir.
	Trafik	-Ulaşım kartı kullanımları anlık ve lokasyon bazında izlenerek lokasyonlardaki yolcu yoğunluğu belirlenebilecektir.
	Kamusal Bisikletler	-Sensör teknolojisi ile daha iyi bir trafik yönetim sistemi gelecektir.
<i>Ekonomi</i>	Turizm	-GPS teknolojisiyle kamu bisikletlerine hangi lokasyonlarda daha çok ihtiyaç duyulduğu belirlenebilecektir.
	Endüstri	-İzleme teknolojileri ile birlikte turistlere gittikleri yerler hakkında daha kapsamlı bilgi verilebilecektir.
<i>Sağlık</i>	Vatandaş Yardım	-Endüstride, akıllı binalar hizmete sunulacaktır.
	Otomatik İlaç Hizmeti	-Acil durum butonu ile her vatandaş acil yardım çağrısında bulunabilecektir.
	Medikal Cihazların Onarımı	-Kalp ve şeker hastalarında otomatik ölçüm yapan sensörler, doktorlara bilgi yollayacak ve doktorlar hastaya gerekli ilaç hizmetini sunacaklardır.
<i>Çevre</i>	Su Desteği	-Sensörler sayesinde batarya ömürleri biten cihazlar ilgililere batarya değişimi için sinyal yollayabilecektir.
	Kirlilik	-Sensörlerle su hatlarındaki sızıntılar tespit edilebilecektir.
<i>Yönetim</i>	Elektronik Kimlik Belirleme Cihazı	-Sensörlerle bölgesel hava kirliliği oranları belirlenebilecektir.
	Dronlar	-Vatandaş takılacak sibirli bilekliklerde kişilerin bilgileri saklanacak ve kimlik hırsızlığının önüne geçilebilecektir.
<i>Güvenlik</i>	Dronlar	-Dronlar kentleri izleyerek güvenlik sorunlarını tespit edebileceklerdir.
	Yangın	-Duman sensörleri acil durumlarda müdahale ekiplerine haber verebilecektir.
		-Sensörlerle gaz hatlarındaki tehlikeler önenebilecektir.

Kaynak: (Massin vd.’den aktaran (Göçoğlu, 2020, s. 624).

4.ÖRNEK UYGULAMALAR

Blockchain, yeni bir kavram olarak literatürde yer almaya başlamış olsa da kavrama ilişkin farklı alanlarda farklı yöntemlerle birçok çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda;

Quzmar vd., (2021): ilaç sahteciliğini azaltmak için blockchain uygulamaları,

Kapassa ve Themistocleous (2022): IoV’de talep yanıt yönetimi için blockchain uygulamaları,

Du vd., (2022): Blockchain’in e-devlet yönetimi, çevre yönetimi, tedarik zinciri yönetimi, enerji yönetimi ve inşaat yönetimi alanlarındaki uygulamaları,

Calandra vd., (2022): Sürdürülebilir üretim, atık yönetimi, iklim değişikliği ve enerji yönetiminde blockchain uygulamalarıyla ilgili dört araştırma kümesinin belirlenmesi,

Ante vd., (2021): Eşler arası enerji mikro şebekelerindeki uygulamalar, ağlar arasında bilgi iletimi, akıllı şebekelerde enerji yönetimi, veri paylaşımı, güvenlik ve enerji piyasası inovasyonu ve dönüşümü,

Hasankhani vd., (2021): Akıllı şebekelerin farklı yönlerinde blockchain teknolojisinin uygulanabilirliği üzerine tartışma.

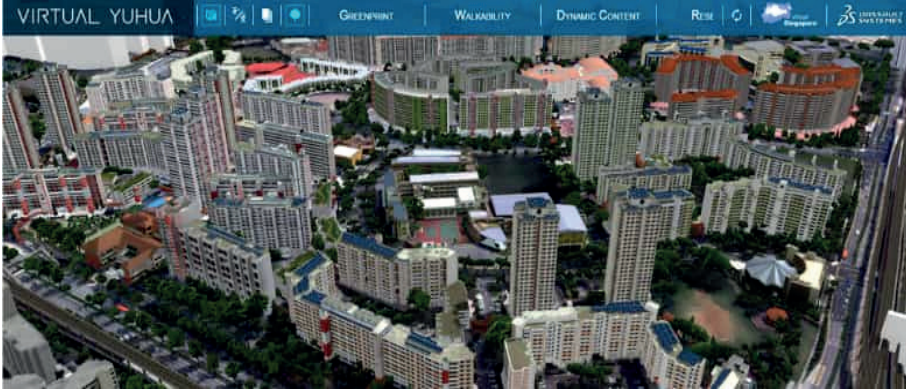
olmak üzere bunlardan birçoğuna atıfta bulunarak blockchain teknolojisinin birçok alanda kullanıldığı ve kavrama ilişkin literatürün de oluştuğundan bahsetmek mümkündür (Naeem, Coronato, Ribino, & Pietro, 2023). Çalışmanın bu kısmında Dünya’nın farklı kentlerinde ve Türkiye’de Metaverse ile ilişkili olarak, halihazırda sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, dijital ikiz, üç boyutlu modelleme ve blokzincir gibi teknolojilerin kullanmakta olduğu iyi uygulama örneklerine yer verilecektir.

4.1.Singapur: Virtual Singapore

Kent planlaması, kente ilişkin bilgilere gelişmiş erişim, güneş enerjisi üretim potansiyellerinin belirlenmesi, karar alma ve katılımın sağlanması amacıyla hizmete alınan “Virtual Singapore” uygulaması, dijital ikiz teknolojisine bağlı üç boyutlu modelleme yönetimine sahip bir uygulamadır (Singapore National Research Foundation, 2021). Singapur kentinin potansiyellerinin belirlenmesi,

kamu-özel işbirliğinin oluşturulması, etkin kaynak planlamasının yapılması gibi birçok süreçte yer alarak katkı sağlayan bu uygulama, dijital ikiz teknolojisinin kentsel hizmetlere olan etkisinde önemli bir örneği oluşturmaktadır.

Resim. 1 Virtual Singapore

Kaynak: (Singapore Government Technology Agency, 2017).

4.2.Helsinki: Co-created Health and Wellbeing (CoHeWe)

Helsinki'de hafıza bozukluğu olan yaşlıları tedavi etmek amacıyla sanal gerçeklik teknolojisi temel olmak üzere akıllı teknolojinin kullanıldığı Co-created Health and Wellbeing (CoHeWe) çalışması, interaktif bir akıllı duvar, akan su, doğadaki kokular ve çeşitli doğal materyallerin yardımıyla tedavi gören yaşlı bireylerin bilişsel becerilerini destekleyerek iyileşme süreçlerine katkı sağlamaktadır (Helsinki Smart Region, 2020). Helsinki kentindeki bu uygulamadan hareketle sana gerçeklik teknolojisinin turizm alanları, yatırım alanları veya müze gibi alanların sanal ortama aktararak kullanıcıların deneyimlerine sunulan uygulamaların dışında, yaşlı bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinde kullanıldığı görülmektedir. Sonuç itibarıyla kentteki bu uygulama, kent yönetimlerinin yeni hizmet alanlarında sanal gerçeklik gibi yenilikçi teknolojileri kullandığının bir göstergesi niteliğindedir.

Resim 2. Co-created Health and Wellbeing (CoHeWe)

Kaynak: (University of Oulu, 2018)

4.3.Santander: SmartSantanderRA

Santander kentinde artırılmış gerçeklik teknolojisi temelleri üzerine kurulmuş bu uygulama, “Trafik ve plaj kameralarına, hava durumu raporlarına ve tahminlerine, halk otobüsleri bilgilerine ve bisiklet kiralama hizmetlerine gerçek zamanlı erişim sağlar, şehirde dolaşırken vatandaşlar ve ziyaretçiler için benzersiz bir ekosistem” oluşturmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2018, s. 226). Santander’de hizmet vermekte olan bu uygulama, kentte turizm alanlarından ulaşım araçlarına kadar birçok noktada kullanıcıları olan vatandaşlara deneyim zenginliği kazandırdığı gibi kentin marka değerine de katkı sağlamaktadır. Tüm bunlara bağlı olarak, artırılmış gerçeklik teknolojisinin kullanıldığı uygulamalar, kentsel hizmetlerin sunumuna yeni bir boyut kazandırdığı görülmektedir.

Resim 3. SmartSantander AR Uygulaması

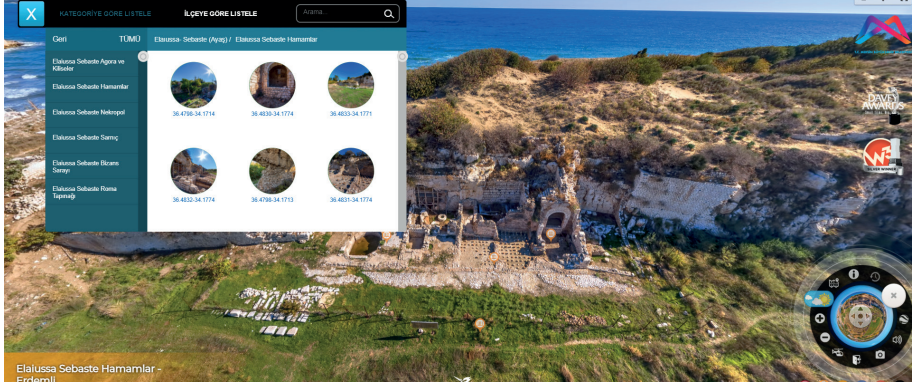

Kaynak: (Salah-ddine, Badouch, Mustapha, & Karimi, 2018).

4.4.Mersin: VR Mersin

Sanal gerçeklik teknolojisinin temellerini oluşturduğu VR Mersin uygulaması, kentte 300'den fazla noktanın 360 derece görüntülerinin işlenerek bir platform üzerinden sunulmasını sağlamaktadır (Kamu Teknoloji Platformu, 2016, s. 47). Uygulamada kentin tarihi alanlarından yatırım potansiyeli olan alanlarına kadar birçok noktanın yer alması, kentin marka değeri ve rekabet gücünü artırmaktadır. Sanal gerçeklik teknolojisinin turizm altyapısının güçlendirilmesi, kentin potansiyellerinin belirlenmesi, rekabet gücünün ve marka değerinin pekiştirilmesi gibi çıktılarıyla sunulduğu VR Mersin gibi uygulamalar, bu alandaki iyi uygulama örneklerinden birisini oluşturmaktadır.

Resim 4. VR Mersin

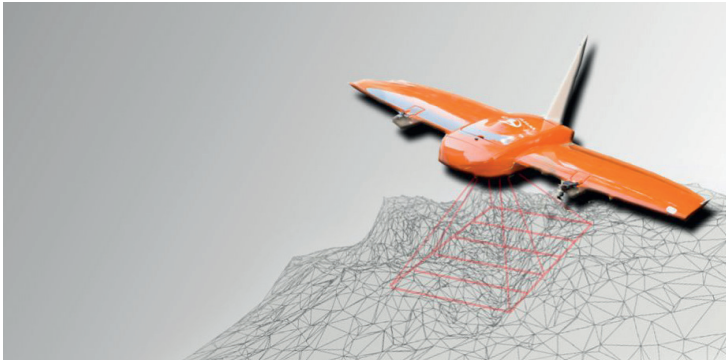

Kaynak: (VR Mersin, 2022).

4.5.Bursa: İHA ile Kaçak Yapılaşmanın Tespit Edilmesi

Bursa'da insansız hava araçları kullanarak kaçak yapılaşma ile mücadele çalışmalarına destek vermek amacıyla yürütülen uygulama, üretilen üç boyutlu modellerin coğrafi bilgi sistemi ortamında bulunan modellerle karşılaştırılarak yapılar arasındaki yükseklik farklarının analiz edilmesini sağlamaktadır (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2018). Bu sayede kaçak yapılaşmanın tespiti, kent yönetimi tarafından yenilikçi bir yöntemle gerçekleştirilmektedir. Bursa kentinde hizmet vermekte olan İHA ile Kaçak Yapılaşmanın Tespit Edilmesi uygulaması, dijital ikiz ve üç boyutlu modelleme teknolojilerinin kentsel hizmetlerin sunumunda kullanılmakta olduğunu gösteren iki önemli örneği oluşturmaktadır.

Resim 5. İHA İle Kaçak Yapılaşmanın Tespit Edilmesi

Kaynak: (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2018).

4.6. Gyeonggi-do: Coinstack

Güney Kore'nin en kalabalık eyaleti olan Gyeonggi-do eyaleti, Ddabok programının bir parçası olarak topluluk yardım projelerine oy vermek için blokzincir temelli bir platformdan yararlanmaktadır (Keirns, 2017). Kentsel hizmetlerde güvenlikten afet yönetimine kadar birçok alanda hizmet üretmekte olan blokzincir teknolojisi Gyeonggi-do'da yürütülen uygulamadan da anlaşılacağı üzere toplumsal dinamikleri güçlendirilen çalışmalara da katkı sağlamaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere teknolojilerin karmaşıklık seviyesi ne olursa olsun, kentler kendi kültürel kodlarına uygun olarak teknolojilerden etkin şekilde yararlanmaktadır

Yukarıda incelenen iyi uygulama örneklerinden anlaşılacağı üzere kent yönetimleri, kentsel hizmetlerin sunumunda metaverse teknolojisinde yer alan sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, dijital ikiz ve üçboyutlu modelleme gibi uygulamaları halihazırda kullanmaktadır.

5.KENTLERDE METAVERSE GİRİŞİMLERİ

Kentler, karşı karşıya kaldıkları sorun ve ihtiyaçlarına çözüm üretmenin yanında konjoktürel gelişmelere bağlı olarak, rekabet edebilirliklerini ve sürdürülebilirliklerini sağlamak için birtakım gelişmeleri takip etmekte ve gelişim sürecine adapte olmaya çalışmaktadır. Gelişen teknolojinin yeni bir ürünü olarak metaverse, kent yönetimlerinin anlamaya ve yerini almaya çalıştığı bir mecrayı oluşturmaktadır. Bu bağlamda Dünyada ve Türkiye'de metaverse mecrasına yönelik girişim ve deneyimlerin gerçekleştiği görülmektedir. Bu kısımda metaverse teknolojisine yönelik girişimleri olan kentlerin, deneyim ve çalışmalarına değinilecektir. **İlk olarak**, metaverse teknolojisine yönelik ilk adımlardan birini atmış olan **Incheon City** irdelendiğinde, kentin paydaşlarıyla bir araya gelerek metaverse ekosisteminin kurulması yoluyla küresel rekabet gücünü güvence altına alma ve Incheon ile ilgili işletmeleri besleme hedefiyle yola çıkarak, 380 milyon metrekarelik üç boyutlu bir mekansal harita oluşturdukları bilinmektedir (Korean Ministry of Land, Infrastructure and Transport, 2021). **İkinci olarak**, Seul yeni konsept kamu hizmetini olarak "metaverse platformu" yapısını ilk oluşturan yerel yönetim olarak yerini almaktadır. Bu çalışma kapsamında **Seul**, belediye yönetiminin ekonomik, kültürel, turizm, eğitim ve öğretim gibi birçok alanı

için bir metaverse ekosistemi oluşturmayı planlamaktadır (Seoul Metropolitan Government, 2021). **Üçüncü olarak**, Türkiye’de gastronomi ve turizm alanlarında önemli kültürel bir mirasa sahip olduğu gibi akıllı kent uygulamaları noktasında önemli girişimlere sahip **Gaziantep**, metaverse mecrasına ilk adımını, Zeugma Dionysos Evi’nin üç boyutlu tasarımını metaverse evrenine entegre etmesiyle atmıştır (Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2022). **Dördüncü ve son olarak**, Türkiye’nin önemli tarım ve turizm kenti olduğu gibi akıllı kent uygulamalarıyla da öne çıkan **Konya**, 2021 yılının sonlarına doğru deklare etmiş olduğu varlıkların ve süreçlerin tümünün dijital ortama üç boyutlu olarak taşınması hedefini, belediye başkanının belediye yöneticileri ile metaverse mecrasında yaptığı toplantı ile gerçekleştirmiştir (Konya Büyükşehir Belediyesi, 2022). Dünya’nın farklı bölgelerinde yer alan dört kentin metaverse ile ilgili olarak buldukları bu girişimler, kent yönetimlerinin metaverse teknolojisine hızlı şekilde giriş yaptıklarını ve adapte olmaya çalıştıklarını göstermektedir. Buna bağlı olarak kent yönetimlerinin metaverse teknolojisini kentsel hizmetlerin sunumunda da kullanabilecekleri öngörülmektedir.

6.SONUÇ VE ÖNERİ

Kentlerin artan nüfusu, genişleyen ölçeği, teknolojik ve konjonktürel gelişmelere bağlı olarak artan insan ihtiyaçları, kentsel hizmet alanlarına da yansımaktadır. Bu gelişmelere bağlı olarak kent yönetimlerinin sorunlara çözüm üretebilmeleri, ihtiyaçlara cevap verebilmeler ve kentin rekabet edebilirliğini sağlayabilmeleri için geleneksel yöntemlerin yanında yeni nesil çözümlere ihtiyaç duymaktadırlar. Diğer bir ifadeyle kent yönetimleri, kentsel hizmetlerin sürdürülebilirliği ve kentin dirençliliğini sağlayabilmeleri için yenilikçi yöntemlerden yararlanmak durumundadırlar. Kaynakların azaldığı, maliyetlerin arttığı ve iklim değişikliğinin etkilerinin belirginleştiği günümüzde ortaya çıkan bu durum karşısında yenilikçi ve sürdürülebilir çözümlere başvurmak, kent yönetimleri için bir lüksün ötesinde gerçekçi bir ihtiyacı oluşturmaktadır.

Kentlerin karşı karşıya kaldıkları sorunlara hızlı ve etkin çözüm arayışlarının yanında dirençlilik yönüyle karşılaştıkları açmazlar dikkate alınarak, çalışmada kentsel hizmetlerin etkinliğinin artırılmasında bir öneri olarak sunulan metaverse teknolojisi, hizmetlerin planlanması sürecinden başlanılarak, hizmetlerin geliştirilmesine kadar olan süreçte etkin rol üstlenebilecektir. Bilgi ve iletişim

teknolojilerinin yanında katılım ve yönetişimin temelini oluşturduğu bu öneri, efektif olmayan uygulamaların ve yanlış yatırımların da önüne geçilmesine katkı sağlayacaktır. Çalışmada sunulan önerinin uygulanabilirliği irdelendiğinde ise metaverse'ün altyapısında kullanılan sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, dijital ikiz ve blokzincir gibi teknolojileri kent yönetimlerinin mevcutta kullanıyor olması, kentlerin metaverse'e adaptasyon ve uygulama sorununun kritik düzeyde olmayacağını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, metaverse'ün altyapısında halihazırda kentlerde kullanılan teknolojiler ve Dünya'da ve Türkiye'deki iyi uygulama örnekleri göstermektedir ki metaverse, kentler için bir ütopyik bir yaklaşımı değil kentsel hizmetlere etkinlik kazandırabilecek bir yöntemi ifade etmektedir. Sonuç olarak çalışmanın önerisi, kentsel hizmetlerin etkinlik boyutuna olumlu yönde etki edeceği için kentlerde hizmetlerin planlanması, uygulaması ve geliştirilmesi süreçlerinde metaverse entegrasyonlu uygulamalar bir yöntem olarak değerlendirilmelidir. Sonuç olarak;

- Kent yönetimlerinin planlamadan uygulamaya ve uygulamadan geliştirmeye kadar olan süreçte etkin hizmet sunumu için metaverse teknolojilerinden yararlanmalıdır.
- Afet yönetimi gibi çok aktörlü olan süreçlerde paydaşlar arasındaki koordinasyonu ve ihtiyaçları etkin şekilde düzenlemesine istinaden çok aktörlü süreçlerin metaverse teknolojisiyle entegre olmalıdır.
- Verinin ve bilginin en önemli kaynakları oluşturduğu günümüz dünyasında bilgi güvenliğinin etkin olarak sağlanması adına kent yönetimleri kendilerine ait blockchain sistemlerini kurmalıdır.
- Kentsel hizmet alanlarında hizmet sunmakta olan akıllı çözümlerin vatandaş odaklılığının sürdürülebilirliği adına uygulamaların nihai kullanıcısı olan vatandaşların deneyimlerine kolay ve hızlı şekilde sunulabilmesi için birçok uygulamanın metaverse ile entegrasyonu sağlanmalıdır.

önerileri kentsel hizmetlerin etkinliğinin sağlanması ve artırılması adına çalışma kapsamında sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Allaby, M. (2015). A Dictionary of Ecology. Mayıs 21, 2022 tarihinde <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780191793158.001.0001/acref-9780191793158> adresinden alındı
- Arıksöy, G. (2019, Şubat 5). Dijital ve Fiziksel Dünya Arasındaki Köprü: Dijital İkiz. Mayıs 23, 2022 tarihinde <https://hbirturkiye.com/blog/dijital-ve-fiziksel-dunya-arasindaki-kopru-dijital-ikiz> adresinden alındı
- Bulut, Y., & Aslan, M. (2022). DOĞAL AFETLERE KARŞI DİRENÇLİ KENTLER OLUŞTURMAYA İLİŞKİN YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR: AKILLI KENT UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME. H. Ateş içinde, *Dirençli Şehirler İçin VİZYONER YÖNETİM* (s. 9-24). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi. (2018). *İHA İle Kaçak Yapılaşmanın Tespit Edilmesi*. Mayıs 25, 2022 tarihinde <http://akillisehir.bursa.bel.tr/project/ih-ile-kacak-yapilasma-nin-tespit-edilmesi/> adresinden alındı
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu Yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe.
- Furht, B. (tarih yok). Encyclopedia of Multimedia/ Augmented Reality. Mayıs 24, 2022 tarihinde https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/0-387-30038-4_10 adresinden alındı
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi. (2022). *Gaziantep, Zeugma Dionysos Evi' Yle Metaverse Evrenine İlk Adımı Attı*. Mayıs 26, 2022 tarihinde <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/haberler/gaziantep-zeugma-dionysos-eviyle-metaverse-evrenine-ilk-adimi-atti> adresinden alındı
- Göçoğlu, V. (2020). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Dijital Dönüşüm: Nesnelerin İnterneti Üzerine Bir İnceleme. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), s. 615-628.
- Hackl, C., Lueth, D., & Di Bartolo, T. (2022). *Navigating the Metaverse: A Guide to Limitless Possibilities in a Web 3.0 World*. New Jersey: Wiley.
- Helsinki Smart Region. (2020). *Smart Technology To Treat Older People With Memory Disorders*. Mayıs 25, 2022 tarihinde <https://helsinkismart.fi/case/smart-technology-to-treat-older-people-with-memory-disorders/> adresinden alındı

- IBM. (2018). *What is internet of things?* Eylül 25, 2023 tarihinde <https://www.ibm.com/topics/internet-of-things> adresinden alındı
- Jensen, S. S. (2012). User-Driven Content Creation in Second Life A Source of Innovation?: Three Case Studies of Business and Public Service. N. Zagalo, L. Morgado, & A. B. Ventura içinde, *Virtual Worlds and Metaverse Platforms: New Communication and Identity Paradigms* (s. 2). Hershey PA : IGI Global.
- Kamu Teknoloji Platformu. (2016). *Akıllı Şehirler*. Ankara.
- Keirns, G. (2017). *Local Government in South Korea Taps Blockchain for Community Vote*. Mayıs 26, 2022 tarihinde <https://www.coindesk.com/markets/2017/03/07/local-government-in-south-korea-taps-blockchain-for-community-vote/> adresinden alındı
- Keleş, R. (2013). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Konya Büyükşehir Belediyesi. (2022). *Konya Büyükşehir İlk Metaverse Toplantısını Yaptı*. Mayıs 26, 2022 tarihinde <https://www.konya.bel.tr/haberayrinti.php?haberID=8482> adresinden alındı
- Korean Ministry of Land, Infrastructure and Transport. (2021). *Incheon City, the first local government to start the XR metaverse project*. Mayıs 26, 2022 tarihinde Smart Korea: Incheon City, the first local government to start the XR metaverse project adresinden alındı
- McKinsey. (2022). *What is the Internet of Things?* Eylül 26, 2023 tarihinde <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-the-internet-of-things> adresinden alındı
- Naeem, Z. U., Coronato, A., Ribino, P., & Pietro, G. D. (2023). Blockchain Applications in Sustainable Smart Cities. *Sustainable Cities and Society*, 97(104697). doi:<https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.104697>
- Ross, R., Pilliteri, V., & Dempsey, K. (2022). *Assessing Enhanced Security Requirements for Controlled Unclassified Information*. Gaithersburg: National Institute of Standards and Technology Special Publication.
- Salah-ddine, K., Badouch, A., Mustapha, K., & Karimi, K. (2018). Augmented Reality Services Implemented Within Smart Cities, Based On An Internet Of Things Infrastructure, Concepts And Challenges: An Overview. *International Journal of Engineering, Science and Mathematics*, 150-156.

- Seoul Metropolitan Government. (2021). *Seoul, First Local Gov't to Start New-Concept Public Service with "Metaverse Platform"*. Mayıs 26, 2022 tarihinde <https://english.seoul.go.kr/seoul-first-local-govt-to-start-new-concept-public-service-with-metaverse-platform/> adresinden alındı
- Singapore Government Technology Agency. (2017). *5 things to know about Virtual Singapore*. Mayıs 25, 2022 tarihinde <https://www.tech.gov.sg/media/technews/5-things-to-know-about-virtual-singapore> adresinden alındı
- Singapore National Research Foundation. (2021). *Virtual Singapore*. Mayıs 25, 2022 tarihinde <https://www.nrf.gov.sg/programmes/virtual-singapore> adresinden alındı
- STM Teknolojik Düşünce Merkezi. (tarih yok). *Dijital İkiz Teknolojileri ve Üretime Faydaları*. Ankara, Çankaya. Mayıs 23, 2022 tarihinde https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1608832538_stm-blog-dijital-ikiz-teknolojileri.pdf?#:~:text=Dijital%20ikiz%20teknolojisi%2C%20herhangi%20bir,dijital%20ikize%20giri%C5%9F%20olarak%20aktar%C4%B1%C4%B1r adresinden alındı
- T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2020). *Akıllı Şehir Terminolojisi*. Eylül 26, 2023 tarihinde <https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/2021/05/Ak%C4%B1l%C4%B1-%C5%9Eehir-Terminolojisi.pdf> adresinden alındı
- Tay, V. (2022, Şubat 8). *BT Explains: The metaverse and its 7 layers*. Mayıs 22, 2022 tarihinde <https://www.businesstimes.com.sg/technology/wealth-investing/bt-explains-the-metaverse-and-its-7-layers> adresinden alındı
- Terry, Q., & Keeney, S. (2022). *The Metaverse Handbook*. New Jersey: Wiley.
- TÜBİTAK. (tarih yok). *Blokzincir*. Mayıs 24, 2022 tarihinde <https://blokzincir.bilgem.tubitak.gov.tr/blok-zincir.html> adresinden alındı
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2018). *Akıllı Şehirler Beyaz Bülteni*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı.
- Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA). (tarih yok). *Virtual Reality: Definition and Requirements*. Mayıs 23, 2022 tarihinde <https://www.nas.nasa.gov/Software/VWT/vr.html> adresinden alındı

University of Oulu. (2018). *6Aika: Co-Created Health and Wellbeing*. Eylül 25, 2023 tarihinde <https://www.oulu.fi/en/projects/6aika-co-created-health-and-wellbeing> adresinden alındı

Usta, S., & Bilgiç, E. (2016). YEREL YÖNETİMLERDE HİZMET SUNUMU: KAMU ÖZEL ORTAKLIĞI MODELİ. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(23), s. 250-268.

VR Mersin. (2022). *VR Mersin Elaiussa Sebaste*. Mayıs 25, 2022 tarihinde <https://vr.mersin.bel.tr/#!/Elaiussa-Sebaste-Hamamlar-7dd/?dil=Tr&ath=-259&atv=38&fov=80> adresinden alındı

OMBUDSMANLIK KURUMLARININ ÖZELLİKLERİ VE KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU KARARLARININ UYGULAMADAKİ ETKİLERİ

Features of the Ombudsman Institutions and Practice Effects of the
Ombudsman Decisions

Dr. Bilge UZ*

Geliş Tarihi: 1.11.2023 | Yayına Kabul Tarihi: 21.12.2023

Öz

Ombudsman kurumlarının temel işlevi, idari kurumların hataları veya işleyişlerindeki eksikliklere ilişkin bireysel şikâyetlerin çözülmesini ve iyi yönetimin güçlenmesini sağlayan kararlar almaktır. Kamu Denetçiliği Kurumu kararları, içeriği ve konusu itibarıyla özellikle toplumsal ve ekonomik yönlerden geniş kesimleri etkileyecek nitelikte ve uygulamadaki etki alanlarının kapsamlı ve geniş olduğu izlenmektedir. İdarenin işleyişinde 'olması gerekeni' açıklayan ve yürütülen detaylı incelemeler sonucunda hukuka ve hakkaniyete uygunluk gözetilerek alınan Kamu Denetçiliği Kurumu kararları, yargı yerlerinden farklı olarak somut olayda iyi yönetimin gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespitini de sağlamaktadır. Bu yönüyle, Kamu Denetçiliği Kurumu kararlarının, sadece somut olay bazında değil, bahsi geçen kararın etki alanındaki diğer kişiler yönünden de adaletin sağlanmasını temsil ettiği değerlendirilmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu kararlarının bu özelliği dikkate alındığında, uyuşmazlık konusunda geniş bir perspektifte ve kapsayıcı çözüm önerileri üreten nitelik taşıdığı ileri sürülebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ombudsman kurumları, Kamu Denetçiliği Kurumu, Ombudsmanlık karar türleri, tavsiye kararları.

Abstract

Ombudsman institutions main functions are to make decisions upon complaints in order to protect any person against maladministration and constituting good governance. In respect of content and subject of the decisions issued by the Ombudsman Institution of Türkiye, in particular that are socially and economically effective on large segment of the society has broad scale of influence in practice. Ombudsman Institution of Türkiye's decisions which issued after meticulous researches and considering justice and equity, presents de lege ferenda in administrative executions and aside from jurisdiction, presents whether good administration principles has taken into effect or not by the administrative bodies. In this aspect, it can be accepted that Ombudsman Institution of Türkiye's decisions create justice not only case by case but also for the ones who are in the domain of that specific decision's application area. When taken into consideration we can argue that Ombudsman Institution of Türkiye's decisions offer a comprehensive solutions from a broad perspective a due to the conflict subject.

Keywords: Ombudsman institutions, Ombudsman Institution of Türkiye, Ombudsman decisions, recommendation decisions.

* Kamu Denetçiliği Kurumu Hukuk Müşaviri, bilge.uz@ombudsman@gov.tr ORCID: 0000-0002-9615-2417

GİRİŞ

Kamu Denetçiliği Kurumu, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlendirilmiş anayasal bir kurumdur. 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu hükümleri gereğince, Kurumunun yetki alanı oldukça geniş ve kapsamlı olarak belirlenmiş, idarenin işleyişi ile ilgili bir şikâyetin Kuruma iletilmesi kaydı ile kamu kurumlarının her türlü eylem, işlem, tutum ve davranışlarının inceleme ve araştırma konusu yapılabileceği düzenlenmiştir.

Mevzuatımızda, Kamu Denetçiliği Kurumuna tevdi edilen yasal inceleme ve araştırma yetkisinin salt kanuna veya hukuka aykırılık halleri ile sınırlandırılmadığı dikkati çekmektedir. Kurum kendisine tanınan sorumluluk alanı kapsamında, hukuka aykırılıkları, adaletsizlikleri veya hakkaniyete ters düşen durumları insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde tetkik etmek ve uyuşmazlığa dair çözümler sunmak yetkisine sahip kılınmıştır. Bu yönüyle Kamu Denetçiliği Kurumuna tanınan sorumluluk alanının oldukça geniş ve kapsamlı olduğunu söylemek mümkündür. Yasa hükmü gereği Kurum, inceleme ve araştırmaları neticesinde ilgili idareye oldukça geniş bir alanda tavsiyelerde bulunma yetkisine sahiptir. Öte yandan, ilgili kamu kurumlarına herhangi bir yaptırım uygulanması veya şikâyet konusu edilen idari işlemin iptal edilmesi gibi hususlar Kurumun yetki alanı dâhilinde yer almamaktadır. Bu yönüyle Kurum tarafından şikâyet konusuna dair yapılan inceleme ve araştırmalar neticesinde tesis edilen kararların ilgili idare yönünden bağlayıcı olmadığı düşünülebilir. Bununla birlikte, Kurum tarafından tesis edilen çeşitli tavsiye kararlarının uygulamada sadece başvuruçunun değil, başvuruçuyu ile benzer konumda olan diğer bireylerin de hakkının korunmasına hizmet ettiği sıklıkla görülmektedir. Kurumun yargı ile ilişkisi açısından bakıldığında, Kuruma başvurduktan ve karar tesis edildikten sonra idari yargıya başvuran davacılar mahkemeye Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından verilen kararları lehlerine delil olarak kullanılmak üzere sunabildikleri gibi Kamu Denetçiliği Kurumu kararı, bu karara esas teşkil eden bilirkişi raporları veya uyuşmazlığa ilişkin belgeler hâkim tarafından da Kurumdan re'sen talep edilebilmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumuna başvurmamış olan ve ancak daha önce Kamu Denetçiliği Kurumundan lehine karar verilmiş olan bir kişi ile benzer durumda olan davacılar yönünde de yargı yerlerince Kurum kararları

verilecek karara esas alınmak üzere talep edilmektedir. Bu niteliği itibarıyla Kamu Denetçiliği Kurumu kararlarının uygulamadaki etkilerinin anlaşılması incelemeye değer bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu makale kapsamında, Kamu Denetçiliği Kurumu kararlarının uygulamadaki etkileri çeşitli örnekler üzerinden değerlendirilmektedir.

1. OMBUDSMANLIK KURUMLARI VE ÖZELLİKLERİ

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Ombudsman (Kamu Denetçiliği) Müessesesi Hakkında Üye Devletlere Yönelik Bakanlar Komitesi Tavsiye Kararında; Ombudsman müessesesinin işlevinin, diğer hususların yanı sıra idari makamlarla muhatap olan bireyin korunmasını artırmak bakımından idari makamların kararları veya hataları hakkındaki bireysel şikâyetleri ele almak olduğu ifade edilmektedir.¹

Uluslararası Ombudsman Enstitüsü² tanımına bakıldığında ise ombudsmanlık kurumlarının, kişileri idarenin yaptığı hak ihlalleri hata, ihmalkârlık, yanlış kararlar ve kötü yönetimden korumak, idarenin aldığı kararların daha açık olmasını ve kamu çalışanlarının daha fazla hesap verebilmelerini sağlamak amacıyla kurulmuş kurumlar olarak tanımlandığı görülmektedir.³ Ombudsmanlık kurumlarının devletin denetim mekanizmasındaki yetersizliğin gözlemlenmesi ve eksikliklerin giderilmesi esasına dayandığı kabul edilmekle birlikte, ombudsmanlık mekanizmasının diğer denetim sistemlerinin bir alternatifi olarak görülmediği; bilakis ombudsmanlık kurumlarının bir denetim aracı değil bir 'arabulucu' olarak nitelendiği anlaşılmaktadır.⁴ Ombudsman kurumlarının temel amacı, kamu yönetiminin iyileştirilmesi, diğer bir ifade ile iyi yönetimin sağlanabilmesidir. Ombudsman kurumları, bireysel hakların idare karşısında korunması amacıyla hareket etmektedirler.⁵ Bu özellikleri itibarıyla ombudsman kurumlarının, yöneten ve yönetilen ilişkisinde zayıf konumda bulunan vatandaşları devlet otoritesine karşı koruduğu ifade edilmektedir.⁶

¹ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Tavsiye Kararı No. R (85) 13.

² International Ombudsman Institute (IOI).

³ Tahsin Erdinç, *Ombudsman ve Türkiye'de Kamu Denetçiliği*. Legal Yayıncılık, Ankara 2015, s.39, 40.

⁴ Üzeyir Eryıldız, *Ombudsmanlık, Kamu Denetçiliği Kurumu*. KDK Ankara 2006, s.28.

⁵ Michele Bertran, M. (2002). "Judiciary Ombudsman: Solving Problems in the Courts", *Fordham Urban Law Journal*, 2002, Article 4, V.29 (5), 2099-2116, s.2101.

⁶ Bekir Parlak, Kadir Caner Doğan, *Ombudsman Teorisi ve Karşılaştırmalı Ülke Uygulamaları*. Seçkin Yayıncılık,

Ombudsman kurumları, bireylerden gelen şikâyetlerin çözümlenmesi yoluyla, idari mekanizmaların işleyişindeki aksaklıkları ve zayıflıkları ortaya çıkaran bir role sahiptir. Bu rolü itibariyle ombudsman kurumlarının idari reformları geliştiren ve destekleyen etkisi görülmektedir. Ombudsman kurumları ayrıca idarenin işleyişi yönündeki raporlama fonksiyonları itibariyle, parlamentonun denetleyici işlevini harekete geçiren yapılardır. Ombudsman kurumları bağımsız ve tarafsız bir inceleme mekanizması olarak bürokrasinin iyi işleyişini korumakta ve olası yetki suiistimallerinin önüne geçerek kamu görevlilerinin görevlerini gereği gibi yerine getirmelerini sağlamaktadır.⁷

Diğer ülke uygulamalarına bakıldığında, ombudsman kurumlarının kararlarının genellikle tavsiye niteliği taşıdığı görülmektedir. Ombudsman kurumları, kamu adına bir idari denetim mekanizması olmasının yanı sıra özü itibariyle idare ile bireyler arasında bir bağlantı kurmaktadır. Doktrinde, ombudsman kurumlarının idari yargı yerlerine benzer işleyiş gösterdiği tartışılmakla birlikte, yargı kararlarının aksine ombudsman kurumlarının kararlarının genellikle bağlayıcı nitelik taşımadığı vurgulanarak, ombudsman kurumlarının alternatif uzlaştırma mekanizması olarak başvurunun niteliğine özgü geliştirilebilen yöntemlerle, yargı yerlerine kıyasla daha geniş bir perspektiften şikâyet konusu ile ilgili çözümler ürettiği kabul edilmektedir.⁸ Bu anlamda ombudsman kurumlarının sadece bir hukuk mahkemesi gibi karar veren bir organ olmadığı, daha çok idare ile birey arasındaki uyuşmazlıkların çözümü amaçlı bir başvuru mercii olduğu kabul edilmektedir.⁹ Bu açıdan, ombudsman kurumlarının tavsiye kararlarının idarenin işleyişinde *olması gerekeni* ortaya koyduğu ifade edilebilir.¹⁰ Ombudsman kurumları tarafından yapılan inceleme sonucu alınan kararlar, mahkemelerden farklı olarak somut olayda iyi yönetimin gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespitini de sağlamaktadır. Bu yönüyle, Ombudsman kurumları tarafından gerçekleştirilen

Ankara 2022, s.21.

⁷ National Democratic Institute (NDI), *The Role and Effectiveness of the Ombudsman Institution*. Rule of Law Series Paper, Washington, DC 2005, s.9.

⁸ Maaik De Langen, "The Role of Ombuds Institutes in Providing Equal Access to Justice for All", Matthew Groves, Anita Stuhmcke (Editörler), *The Ombudsman in The Modern State*. s.89-112, Hart Publishing, Bloomsbury Publishing Plc., Dublin 2022, s. 94-95.

⁹ Ulaş Karan, U., Çiğdem D. Sever, *Bir İnsan Hakları Mekanizması Olarak Ulusal Eşitlik Kurumları Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Örneği*. Eşit Haklar İçin İzleme Demeği, ESHİD, İstanbul 2016, s.59 ile Victor J. Pickl, "Ombudsman ve Yönetimde Reform" (Çeviren: Turgay Ergun), *Amme İdaresi Dergisi*, 1986, 19 (4), 37-46, s.44.

¹⁰ European Union, *The European Ombudsman's Guide to Complaints*. ISBN 978-92-9212-251-5, Germany 2011, s.9,16.

incelemenin, somut olay bazında alınan kararlar ile sağlanan adaleti temsil ettiği kabul edilmektedir.¹¹ Bu noktada ombudsman kurumlarının, mahkemelerden daha geniş bir perspektifte konuyu inceleyen ve çok daha kapsamlı çözüm önerileri üreten yapılar olduğu ileri sürülebilecektir.¹²

Ombudsman kurumları ile yargı ilişkisine baktığımızda, yargı bağımsızlığı ilkesi gereğince, hakimlerin görev ve yetki alanına giren konuların ombudsman kurumlarının yetki alanının dışında tutulduğu izlenmektedir.¹³ Bu yönüyle ombudsman kurumlarının yargı öncesinde, idari uyuşmazlıkların çözümü aşamasında bir uzlaştırma mekanizması olarak görev yaptığı söylenebilecektir. Avrupa Ombudsmanı uygulaması örneklenecek olursa; Avrupa Parlamentosu tarafından yenilenebilir beş yıllık dönem için seçilen Avrupa Ombudsmanı Avrupa Birliği kurumlarına ilişkin kötü yönetim uygulamalarına ilişkin şikâyetleri incelemekle yetkili kılınmıştır. İnceleme kapsamındaki kötü yönetim uygulamaları; haksızlık, ayrımcılık, yetkinin kötüye kullanılması, yetersiz bilgi verilmesi veya bilgi talebinin reddedilmesi ile yanlış uygulamalar olarak anlaşılmaktadır. Avrupa Ombudsmanı incelemesindeki dosyaya ilişkin olarak öncelikle şikâyet konusu idareyi haberdar etmekte, inceleme sırasında bir çözüm üretilmesi hedeflenmektedir. Avrupa Birliği dokümanlarında, idarenin birçok olayda, ombudsman incelemesi devam ederken kendi inisiyatifi ile harekete geçerek şikâyet konusu sorunu çözümlene yoluna gittiği ifade edilmektedir. Uyuşmazlığın çözümlenemediği durumlarda ise, ombudsmanın hem şikâyetçiyi hem de idareyi memnun edebilecek bir çözüm üretmeye çalıştığı belirtilmektedir. Uyuşmazlığın dostane yollarla çözümlenemediği hallerde ise, ombudsman şikâyetle ilişkin tavsiye kararı yayımlanmaktadır. İlgili kamu idaresi kendisine iletilen tavsiye kararını dikkate almadığında, ombudsman konu hakkında hazırladığı özel raporu Avrupa Parlamentosuna sunmaktadır.¹⁴

Ombudsman kurumlarının asıl hedefinin, kamu kurumlarının işleyişindeki toplam kalitenin artırılması olduğu gözetildiğinde, ombudsmanlığın “başkaları

¹¹ Michal Krajewski, *Relative Authority of Judicial and Extra-Judicial Review EU Courts, Boards of Appeal, Ombudsman*. Hart Publishing, Oxford 2021, s.139.

¹² Linda C. Reif, *The Ombudsman, Good Governance and the International Human Rights System*. Springer Science Business Media, B.V., Leiden 2004, s.3.

¹³ Bertan, 2002, s.2103-2104.

¹⁴ European Union, 2011, s.8.

için hareket eden ve onlar için adalet arayan” yapılar olduğu kabul edilmektedir.¹⁵ Ombudsman, bireylerin hakkının savunucusu olarak, kamu kurumları için yol gösterici nitelikte kararlar tesis etmektedir. Bu yönüyle, ombudsman kurumlarının ‘halkın savunucusu,’ ‘vatandaşların bürokrasiye karşı koruyucusu’ gibi sıfatlarla nitelendiği görülmektedir. Ombudsman kurumlarının bireyin şikâyeti üzerine harekete geçen ve bireyin mahremiyetini koruyan mekanizmalar olduğu izlenmektedir.¹⁶ Ombudsman kurumları, bireyler tarafından iletilen şikâyetleri araştıran, inceleyen, düzeltici önlemler sunan ve tespit ettiği bulguları kamuoyuna duyurma yetkisini haiz yapılanmalardır. Buna karşın, genellikle ombudsman kurumlarının yaptırım uygulama yetkisinin mevcut olmadığı görülmektedir.¹⁷ Ombudsman kurumlarının inceleme ve araştırma yetkisi kapsamında, geniş bir faaliyet alanı bulunmakla birlikte, ombudsman kurumlarının kamuoyu oluşturma veya ikna etme dışında zorlayıcı nitelikte bir karar alma yetkisi mevcut değildir.¹⁸ Ombudsman kurumlarının idari işlemleri iptal etme yetkisi bulunmamaktadır. Ombudsman kurumları, idari yönden bir tazminata hükmedemekte veya şikâyet konusu idareye herhangi bir konuda talimat verememektedir. Bu açıdan, ombudsman kurumlarının tesis ettiği kararların, ilgili idare tarafından yerine getirilmemesi neticesinde, herhangi bir cezaya veya yaptırıma hükmedilmemektedir. Öte yandan, ombudsman kurumları, idarenin denetlenmesinde olduğu kadar halka açılmasında da önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Bu noktada, ombudsman halkın savunucusu rolünü üstlenerek, bireyin idarenin yetkisini kötüye kullanması karşısında korunabilmesini ve düzeltilmesi gereken yönetim bozukluğunu, mevcut uygulamaların eksikliğini uzlaştırıcı bir tavırla göstermektedir. Diğer bir deyişle, ombudsman verdiği kararlar ile idarenin halkla kucaklaşmasını sağlamaktadır.¹⁹ Bu özelliği itibarıyla ombudsman kurumlarının amacının, kamu bürokrasisini denetlemek, kötü yönetsel uygulamalara karşı kişisel şikâyetleri çözümlenmek ve kamuoyunun dikkatini idari hastalıklara çekerek iyi yönetimin oluşmasına katkı sağlamak olduğu söylenebilir.²⁰ Bu açıdan, ombudsmanlık kurumlarının

¹⁵ Mustafa Köksal, *Ombudsman, Kamu Hakemi. Işık Eğitim Kültür Hizmetleri*. Ankara 2007, s.25.

¹⁶ Bette Ann Moskowitz, *The Room at the End of the Hall: An Ombudsman's Notebook*. Sense Publishers, Rotterdam 2012, s.20.

¹⁷ İsmet Tayşi, “Ombudsman Kurumu ve Ülkemizde Uygulanabilirliği”, *Sayıştay Dergisi*, 1997, S.23, 106-123, s.107.

¹⁸ Zakir Avşar, *Ombudsman (Kamu Hakemi): Türkiye İçin bir Model Önerisi*. Hak-İş Konfederasyonu, Hak-İş Eğitim Yayınları, Ankara 1998, s.62.

¹⁹ Doğan Kestane, “Çağdaş Bir Denetim Organizasyonu Olarak Ombudsmanlık (Kamu Denetçiliği)” *Maliye Dergisi*, 2006, Temmuz-Aralık, Sayı: 151, 128-142, s.135.

²⁰ Tayşi, 1997, s.109.

kararlarının yapımı aşamasında ve karara bağlanmasından sonra şeffaflığın sağlanması, ombudsman kararlarının kamuya açık hale getirilmesinin faydalı olduğu kabul edilmektedir.²¹

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından hazırlanmış olan, Ombudsman Kurumları için Rehber Doküman kapsamında, ombudsman kurumlarının şikayet sahibi birey kadar ilgili kamu kurumlarını eğitmesinin de önemi vurgulanmaktadır. Özellikle ombudsman kurumlarının işlevi hakkında bilgi sahibi olmayan kamu kurumlarının ombudsman kararlarını uygulama konusunda yeterince işbirliği içinde hareket etmeyeceği ve bunun sonucunda ombudsman kurumlarının kamuoyu nezdindeki güvenilirliğini aşınabileceği belirtilmektedir. Bu anlamda, ombudsman kurumları ile işbirliği halinde olan kamu kurumlarının sayısının artmasının ombudsman kararlarının uygulanabilirliğini önemli ölçüde artıracığı, böylelikle ombudsman kararlarının hızlı ve etkin şekilde hayata geçirilmesinde ihtiyaç duyulan kamuoyu desteğinin sağlanacağı ifade edilmektedir.²²

Ombudsman kurumları bireysel haklarının savunucusu olarak, tarihsel süreçte demokratik hakların ve hukukun üstünlüğü ilkesinin sağlamaştırılması ile bağdaştırılmaktadır. Ombudsman kurumları, bireysel başvurular aracılığı ile idarenin denetlenmesinde bağımsız ve tarafsız bir mekanizma olarak işlev göstermektedirler. Bu anlamda, ombudsman kurumlarının gerek kamu kurumlarına gerekse vatandaşlara karşı sorumlu olduğu söylenebilecektir (Yüce, Beyce, 2013, s.28). Bu özelliği itibariyle ombudsmanlık kurumlarının kamu yönetimi alanında şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin artırılmasında önemli rolü olduğu kabul edilmektedir. Kamu yönetimi alanında, hukuka aykırılık hallerine kıyasla kötü yönetim hallerinin daha yaygın olduğu gözetildiğinde, ombudsmanlık kurumlarının mahkemelere nazaran daha uzlaştırmacı, esnek ve hızlı kararlar alması mümkündür. Ombudsman kurumları böylelikle hem iyi yönetimin sağlanmasına hem de bireyin kamu yönetimine olan güveninin perçinlenmesine katkı sunmaktadırlar²³

²¹ Stephen Thomson, "The Enforceability of Ombudsman Remedies and Competition with Judicial Review", Matthew Groves, Anita Stuhmcke (Editörler), *The Ombudsman in The Modern State*. s.41-62, Hart Publishing, Bloomsbury Publishing Plc., Dublin 2022, s. 48.

²² UNDP, *Guide for Ombudsman Institutions, How to Handle Complaints*. United Nations Development Programme, Slovak Republic, Bratislava 2006, s.58.

²³ Nikos Vogiatzis, *The European Ombudsman and Good Administration in the European Union*. Palgrave Macmillan, London 2018, s.59,95.

2. KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMUNUN İŞLEVİ

2.a. İdarenin Denetimi ve Kamu Denetçiliği Kurumunun Amacı

Kamu hizmetlerinin en verimli ve en rasyonel biçimde yerine getirilmesinin sağlanmasının amaçlanması, idarenin eylem ve işlemlerinin hukuka uygunluğunun denetlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Hukuk devleti ilkesi, idarenin hem hukuka uygun hareket etmesini hem de hukuka aykırı davranışlardan kaçınmasını içermektedir. İdarenin hukuka aykırı davranışlardan doğan zararları tazmin etmesi, hukuk devleti anlayışının doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Anayasamızın 125. Maddesi, 'idarenin her türlü eylem ve işleme karşı yargı yolu açıktır' hükmünü içermektedir. Anayasa'nın 74. maddesi ise, siyasal ve yönetsel başvuruyu içermektedir. İdari yargının görev alanını tespit eden, kamu gücü, kamu hizmeti gibi ölçütler çoğu kez muğlak ve idari yargının yetki alanını yasama organının takdirine bırakan ölçütlerdir.²⁴ Bununla birlikte, idari yargı yerlerinin yetkisi, idari işlem ve eylemlerin hukuka uygunluk denetimi ile sınırlandırılmıştır.²⁵

İdarenin eylem ve işlemlerinin denetlenmesi, hizmet kusuru, kötü yönetim uygulamalarının ve bürokratların takdir yetkisini keyfi olarak kullanmalarının önüne geçilmesini, kamu hizmetlerinin daha etkin ve verimli olarak sunulabilmesinin sağlanmasını da kapsamına almaktadır.²⁶ İdarenin eylem ve işlemlerinde sahip olduğu serbestliği ifade eden takdir yetkisi genellikle bir idari işlem ve eylemin yapılmasında zaman ve mekânı, durumun gereklerini göz önünde bulundurmaya temin etmektedir. Özellikle, idareye takdir yetkisi tanınan alanlarda tesis edilen idari işlemlerin ve idari düzenlemelerin sadece hukuka uygunluğu yeterli olmayıp, aynı zamanda kamu yararına da hizmet etmesi beklenmektedir. Danıştay içtihatları gereğince, idareye tanınan takdir yetkisi, kamu yararı ve hizmetin gerekleri ile sınırlıdır. Bununla birlikte idari yargı yerlerinin, idari işlemleri kamu yararına hizmet etmeyeceği gerekçesi ile iptal etmesi halinde idari yargı hâkimi gibi değil bir 'üst idareci' gibi davrandığı düşünülebilir.²⁷

²⁴ Metin Günday, "İdari Yargının Görev Alanının Anayasal Dayanakları", *Anayasa Yargısı Dergisi*, 1997, Cilt:14, 347-358, s.348.

²⁵ Şeref Gözübüyük, *Yönetsel Yargı*. Turhan Kitapevi, Ankara 1996, s.249 ile Muhammed Serkan Şahin, *Kamu Denetçiliği Ombudsmanlık ve Uygulama Örnekleri*. Astana Yayınları, Ankara 2015, s.80-81.

²⁶ Bilal Eryılmaz, *Kamu Yönetimi*. Umutepe Kitapevi, İzmit 2012, s.372 ile İsmail Ceritli, "Ombudsman System as a Public Audit Mechanism", İsmail Ceritli (Editör), *Ombudsman System in the World and a Case Study*. (s.45-70), Sürat Printing, Bartın 2015, s.69-70.

²⁷ Emre Akbulut, *Türk İdare Hukukunda Kanuni İdare İlkesi*. Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ., İstanbul 2013, s.333 ile

Bilindiği üzere, bireysel yarar ile kamu yararı (ortak fayda/toplumsal yarar) arasında, birbirini besleyen yakın bir ilişki mevcuttur. Kamu yararı gözetilerek yapılmış olan düzenlemelerin temelinde bireylerin faydasını korumak yatmaktadır. Bu yönüyle kamu yararı, toplumdan doğan ve toplum için olan bir kavramdır. Kamu yararının korunması idarenin iş ve işleyişinin denetlenmesi yoluyla da mümkündür. Bu anlamda, kamu yararının korunmasını sağlayan en etkin mekanizmanın devlet eliyle gerçekleştirilecek koruma olduğu kabul edilmektedir; zira kamu yararının korunması kamu gücünün kullanılmasını gerektirmektedir.²⁸ Kamu yararının korunması, başta yargı denetimi olmak üzere, idarenin iş ve işleyişini denetleyen diğer mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu kamu yararının korunmasını sağlayan mekanizmalar arasında öne çıkanlardan bir tanesidir. Bu noktada, idarenin iş ve işleyişinin daha geniş bir yetki alanında incelenebilmesi ve denetlenmesi amacıyla Kamu Denetçiliği Kurumuna duyulan ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin eylem ve işlemleri salt hukuka uygunluk yönünden değil aynı zamanda, hakkaniyet uygunluk ve yerindelik yönünden de denetime tabi tutmaktadır.²⁹ Kamu Denetçiliği Kurumu, idarenin işleyişini hakkaniyete uygunluk yönünden denelerken iyi yönetimin sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır. Bu açıdan, yazılı hukuk kurallarına uygun olduğu halde, kamu vicdanını yaralayan, adalet duygusunu yeterince tatmin etmeyen uygulamaların önlenmesi ve birey ile idare arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde Kamu Denetçiliği Kurumunun önemli bir rolü bulunmaktadır.³⁰

6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun 1. Maddesi uyarınca, Kamu Denetçiliği Kurumu'nun kuruluş amacı, '*kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak suretiyle, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak*' şeklinde belirlenmektedir. 6328 sayılı Kanun, idarenin her türlü eylem ve işleminin, tutum ve davranışının Kamu Denetçiliği Kurumunun görev alanı dahilinde olduğunu düzenlemektedir. Bahsi geçen Kanunun 5. Maddesi, yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemleri, yargı yetkisinin kullanılmasına

Yücel Oğurlu, *Karşılaştırmalı İdare Hukukunda Ölçülülük İlkesi*. Seçkin Yayıncılık, Ankara 2002, s.100.

²⁸ Münci N. Çakmak, *İdare Hukukunda Kuramsal Olarak Kamu Yararı*. Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013, s.307-325.

²⁹ Kemal Özden, *Ombudsman, Kamu Denetçisi ve Türkiye'deki Tartışmalar*. Seçkin Yayıncılık, Ankara 2010, s.152.

³⁰ Serdar Mutta, *İdarenin Denetlenmesi ve Ombudsman Sistemi*. Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., İstanbul 2005, s.60-61.

ilişkin kararları ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin sırf askerî nitelikteki faaliyetlerini Kurumun denetim alanı dışında tutmaktadır. Buna mukabil, Kamu Denetçiliği Kurumu'nun yetki alanının oldukça geniş ve kapsamlı olduğu dikkati çekmektedir. 6328 sayılı Kanunun gerekçesi incelendiğinde ise, kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması ihtiyacının gün geçtikçe artması nedeniyle, kamu hizmetleriyle ilgili Devlet görevlerinin yeniden değerlendirilmesi ve halkın idareden kaynaklanan şikâyetlerini en aza indirecek bir yönetim anlayışının yerleştirilmesinin zorunlu hale geldiğinden bahisle, Kamu Denetçiliği Kurumunun oluşturulduğu ifade edilmektedir. Bu anlamda, Kamu Denetçiliği Kurumunun yetki ve görev alanının idarenin, 5. madde hükmünde belirtilen istisnalar dışında kalan her türlü işleyişini kapsadığı değerlendirilebilecektir.³¹

2.b. Dilekçe Hakkı ve Kamu Denetçiliği Kurumu

Kamu Denetçiliği Kurumu şikâyet üzerine harekete geçmektedir. Şikâyet hakkı Osmanlı idare sisteminde önemli yere sahip olagelmıştır. Halkın şikâyetlerinin padişaha sunulması ve onun emriyle halkın uğradığı haksızlıkların giderilmesi yönetsel adaletin sağlanması açısından önemsenmektedir. Osmanlı arşivlerindeki 'şikâyat defterleri' bu kurumu işlevselleştiren önemli belgelerden sayılmakta olup, Osmanlı bürokrasisindeki ileri bir gelişme ve rasyonelleşme olarak yorumlanmaktadır.

Şikâyat defterleri, halk tarafından yapılan şikâyetler üzerine yazılan padişah hükümlerini içermektedir. Şikâyet konusu, genellikle ilgilinin uğradığı bir haksızlığı veya bir zararını gidermek üzerinedir. Şikâyetçi bir şahıs, bir grup veya bir kurum (vakıf vb.) olabilmektedir. Şikâyet konusu edilen haksızlık veya zarar, kanuna aykırılıktan doğabileceği gibi hatalı vergilendirmeden, memurların haksız davranışlarından veya mahkeme kararına uymamaktan kaynaklı da olabilmektedir. Padişah şikâyet üzerine durumun soruşturulmasını emredebilmekte veya kanuna aykırı işlemlerin önlenmesi yönünde hüküm verebilmektedir.³² Bu yönden, şikâyet hakkının ve idarenin şikâyet edilen yönlerinin araştırılmasının Türk idare tarihinde köklü bir uygulama olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

³¹ Gülener, Serdar "Ombudsman-Yargı İlişkileri ve Yargı Ombudsmanlığı Sistemi: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2013, Cilt: 8, Sayı: 1, 1- 27, s.21.

³² Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s.49-55.

Dilekçe hakkı, ilk kez anayasal bir düzenleme olarak, 1876 tarihli Kanûn-i Esasî'nin “*Tebaai osmaniyeden bir veya bir kaç kişinin gerek şahıslarına ve gerek umuma müteallik olan kavanin ve nizamata muhalif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine arzuhal verdikleri gibi meclisi umumiyeye dahi müddei sıfatile imzalı arzuhal vermeğe ve memurinin e’falinden iştikâye salahiyetleri vardır*” hükmünü içeren 14. Maddesinde yer bulmuştur. Müteakiben, 1924 Anayasasının 82. Maddesinde dilekçe hakkına anayasal bir kurum olarak yer verilmiştir. 1961 Anayasasının 62. Maddesi “*Vatandaşlar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, tek başlarına veya topluca, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir*” hükmü ile dilekçe hakkını düzenlemektedir.³³ Dilekçe hakkı, 1982 Anayasasının kabulü ile ‘Siyasal hak ve ödevler’ başlığı altında düzenlenen siyasal haklardan biri olarak, Anayasamızın ‘Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı’ başlıklı 74. maddesinde yer almaktadır. Anayasamızın 74. maddesi, “*Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, gecikmeksizin dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir. Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceler. Kamu Başdenetçisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oyla dört yıl için seçilir. İlk iki oylamada üye tamsayısının üçte iki ve üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu aranır. Üçüncü oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için dördüncü oylama yapılır; dördüncü oylamada en fazla oy alan aday seçilmiş olur. Bu maddede sayılan hakların kullanılma biçimi, Kamu Denetçiliği Kurumunun kuruluşu, görevi, çalışması, inceleme sonucunda yapacağı işlemler ile Kamu Başdenetçisi ve kamu denetçilerinin nitelikleri, seçimi ve özlük haklarına ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir*” hükmünü içermektedir. TBMM Başkanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren anayasal bir kurum olan Kamu Denetçiliği Kurumu, 1982 Anayasasının 74. maddesinde, 5982 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması

³³ Gökhan Yaşar Duran, “Dilekçe Hakkının Kullanılmasının Engellenmesi Suçu (TCK m. 121)”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2019, Mayıs-Haziran, Sayı 142, 59-92, s.61-62.

Hakkında Kanunun 8. Maddesi ile yapılan değişiklik sonucunda oluşturulmuştur. Kuruluşu, görevleri, işleyişi ve inceleme sonucunda alacağı kararlar ile Kamu Başdenetçisi ve Kamu Denetçilerinin nitelikleri, seçimi ve özlük haklarına ilişkin usul ve esasların kanunla düzenleneceği hükmüne bağlanmıştır. Anayasal hüküm gereğince, 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu 29.06.2012 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve 27.11.2012 tarihinde yapılan TBMM toplantısında Kamu Başdenetçisi seçilerek göreve başlamıştır. 6328 sayılı Kanun hükümleri gereğince, Kamu Denetçiliği Kurumu, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir. Kamu Denetçiliği Kurumu, inceleme ve araştırma yaparken idarenin, insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde; kanunlara uygunluk, ayrımcılığın önlenmesi, ölçülülük, eşitlik, tarafsızlık, dürüstlük, şeffaflık, hesap verebilirlik, hakların korunması, dinlenilme hakkı, savunma hakkı, bilgi edinme hakkı, makul sürede karar verme, kararların gerekçeli olması, karara karşı başvuru yollarının gösterilmesi, kararın geciktirilmeksizin bildirilmesi, kişisel verilerin korunması gibi iyi yönetim ilkelerine uygun işlem ve eylem ile tutum veya davranışta bulunup bulunmadığını gözetmekle sorumludur.

Kamu Denetçiliği Kurumuna gerçek ve tüzel kişiler başvurabilmektedir. Başvuru sahibinin talebi üzerine başvurular gizli tutulabilir. Kuruma yapılacak başvurular, başvuru sahibinin adı ve soyadı, imzası, yerleşim yeri veya iş adresi ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için vatandaşlık kimlik numarası, yabancılar için pasaport numarası, başvuru sahibi tüzel kişi ise tüzel kişinin unvanı ve yerleşim yeri ile yetkili kişinin imzası, varsa, merkezi tüzel kişilik numarası ve yetki belgesini içeren dilekçe ile yapılabilmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumuna yapılan başvurular ücretsizdir. Başvurular elektronik ortamda veya diğer iletişim araçları ile yapılabilmektedir. Hak arama özgürlüğünün, bireyler arasındaki eşitliğin sağlanmasını zorunlu kıldığı; bu sebeple hak aramanın kolay ve ucuz olması gerektiği bilinmektedir.³⁴ Bu anlamda Kuruma yapılan başvurulardan herhangi bir ücret alınmaması, başvuruların en kolay yöntemler ile kabul edilmesi hak arama özgürlüğünün geliştirilmesi ve buna bağlı olarak sosyal devlet ilkesi ile yakından ilgilidir.

³⁴ Teoman Evren, "Hak Arama Özgürlüğü ve Savunma", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 1988 Ocak, Cilt: 1, Sayı: 1, 5-15, 5.7.

Kamu Denetçiliği Kurumuna, illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar aracılığıyla da başvurulabilir. Yapılan başvurulardan belirli bir konuyu içermeyen, yargı organlarında görülmekte olan veya yargı organlarınca karara bağlanmış uyuşmazlıklara dair olanlar, mevzuatta belirlenen şartları taşımayanlar, sebepleri, konusu ve tarafları aynı olanlar ile daha önce sonuçlandırılanlar incelenmez. Kamu Denetçiliği Kurumuna başvuruda bulunmak için öncelikle, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununda belirtilen idari başvuru yollarının tüketilmesi gereklidir. İdari Başvuru yolları tüketilmeden yapılan başvurular şikâyet konusu kamu kurumuna gönderilir. Buna mukabil, telafisi güç veya imkânsız zararların doğması ihtimali bulunan hallerde idari başvuru yollarının tüketilmiş olması şartı aranmaksızın başvurular Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından kabul edilebilmektedir. Bu anlamda, Kamu Denetçiliği Kurumuna başvuruların kolaylaştırıldığı ve oldukça geniş bir alanda başvuru kabul edilmesine olanak sağlandığı görülmektedir.

3. KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU KARARLARININ UYGULAMADAKİ ETKİLERİ

6328 sayılı Kanun hükümleri dikkate alındığında, Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından kabul edilen şikâyet başvurularının içerikleri ve nitelikleri özelinde farklı türde kararlar alınabilmektedir. Kurum tarafından verilen kararları bu bağlamda aşağıda sunulan kategorilere ayırmak mümkündür.

Kamu Denetçiliği Kurumuna başvuru yapılabilmesi için, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununda belirlenen idari başvuru yolları ve özel kanunlarda yer alan zorunlu idari başvuru yollarının tüketilmesi şarttır. Bu anlamda vatandaşın şikâyet konusu ettiği ilgili idareye, şikâyeti ile ilgili olarak başvuru yapmış ve bir sonuç elde edememiş olması zorunludur. İdari başvuru yolları tüketilmeden yapılan başvurular yönünden Kurum tarafından “Gönderme Kararı” verilmekte ve başvuru ilgili idareye gönderilmektedir.

Kurumun görev alanı kapsamında bulunmayan, belirli bir konuyu içermeyen, mevzuatın öngördüğü zorunlu şartları taşımayan, daha önce Kurum tarafından sonuçlandırılan başvurular ile sebepleri, konusu ve tarafları aynı olan, öncesinde mahkemeler tarafından karara bağlanmış veya mahkemelerde dava olarak devam eden uyuşmazlıklara ilişkin Kurum tarafından “İncelenemezlik” Kararı” tesis edilmektedir. Bu halde Kurum tarafından, konuya ilişkin olarak ilgisine gerekçesi belirtilerek “İncelenemezlik Kararı” tebliğ edilmektedir.

Şikâyetçinin başvurusundan vazgeçmesi, şikâyetçinin vefatı veya tüzel kişiliğinin sona ermesi, inceleme ve araştırma devam ederken şikâyet konusu hakkında yargı yoluna gidilmesi hallerinde Kurum tarafından, Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 34. Maddesi gereğince, “Karar Verilmesine Yer Olmadığına Dair Karar” verilmekte ve ilgisine tebliğ edilmektedir.

Kamu Denetçiliği Kurumunun bir uzlaştırma mekanizması olduğu ve kuruluş amacının barışçıl yöntemler ile idari uyuşmazlıklara çözüm üretme olduğu bilinmektedir. Bu husus gözetilerek Kurum tarafından, şikâyetçi ile ilgili kamu idaresi arasında bir köprü oluşturulmakta ve şikâyet konusuna dair hukuki olarak uygun bir zeminde dostane çözüm yolları üretilmektedir. Bu hallerde Kurum tarafından, şikâyet konusuna dair yapılan girişimler neticesinde uyuşmazlığın dostane yollarla çözümlenmesi hallerinde, “Dostane Çözüm Kararı” alınmaktadır.

Şikâyet konusuna ilişkin yürütülen inceleme ve araştırmalar sonucunda, Kurum tarafından şikâyet konusu iddianın yerinde olmadığı kanaatine varılması hallerinde, gerekçesi kararda belirtilerek, yapılan başvuru reddedilmekte ve “Ret Kararı” verilmektedir.

Şikâyet konusuna dair yapılan inceleme ve araştırmalar sonucunda, ileri sürülen iddiaların yerinde olduğu kanaatine varılması hâlinde Kurum tarafından, bilirkişi, uzman görüşleri, keşif ve ilgili idare tarafından sağlanan bilgi ve belgeler dikkate alınarak, kamu idaresine yönelik “Tavsiye Kararı” tesis edilmektedir. Tavsiye Kararı, şikâyet konusunun tamamına ilişkin olabileceği gibi, sadece belirli bir kısmı yönünden de verilebilmektedir. Kurum tarafından, şikâyet konusunun belirli bir kısmı yönünden tavsiye verilmesi durumunda “Kısmen Tavsiye Kısmen Ret Kararı” tesis edilmektedir. Tavsiye Kararları ve Kısmen Tavsiye Kısmen Ret Kararları, ilgili kamu idaresine, şikâyetçi vatandaşa ve varsa avukatlarına tebliğ edilmektedir. İlgili Kamu idaresi tavsiye kararında belirtilen tavsiyelere uyarak idari işlem ve eylem tesis edebileceği gibi, gerekçesini Kuruma yazılı olarak bildirmek kaydı ile karada belirtilen tavsiyelere uyamadığını da ifade edebilmektedir. Kurum kararında belirtilen tavsiyelere uyulmadığı hallerde, şikâyetçinin sıklıkla ilgili kamu idaresi aleyhine yargı yoluna başvurduğu görülmektedir.

Kamu Denetçiliği Kurumunun kuruluşundan günümüze, tavsiye kararlarına uyum oranı yıllar itibariyle artış göstermektedir. Kamu idarelerinin, tavsiye kararlarına uyum oranlarında izlenen artış olumlu gelişme olarak tanımlanabilir. Kurum tarafından gerçekleştirilen detaylı incelemeler sonucunda, hukuk ve hakkaniyete uygun olarak vatandaş lehine alınan tavsiye kararlarının uygulanma kapasitesi ile saygınlığı, kamuoyu desteği ve TBMM takibiyle geliştirilmektedir. Kamu idarelerinin, iyi araştırılmış, hukuka ve hakkaniyete uygun tavsiye kararlarına uyma konusunda daha gönüllü olduğu ve kararların gereğini yerine getirdikleri izlenmektedir. Kamu idareleri, tavsiye kararlarına uymadıkları durumunda genellikle Kuruma uymama gerekçelerini yazılı olarak bildirmektedirler.

Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından 2022 yılında 18.094 başvuru sonuçlandırılmıştır. Bunlardan 4.933 başvuru mevzuat gereğince kabul edilebilir nitelikte değerlendirilmiş olup, 2.194 kabul edilebilir başvuru dostane çözüm ile sonuçlandırılmıştır. Kabul edilebilir başvurular yönünden, 1.017 Ret Kararı, 625 kısmen tavsiye kısmen ret kararı, 1.722 başvuru hakkında ise tavsiye kararı alınmıştır. Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından, 2022 yılında 1.722 tavsiye kararı alınmıştır. Kamu idarelerine gönderilen, 1.489 tavsiye kararına uyulup uyulmayacağı yönünde Kuruma bilgi verilmiş, bunlardan 32 karar hakkında kararın değerlendirme aşamasında olduğu iletilmiştir. Tavsiye kararına ilişkin cevap veren kamu idarelerinin uyum oranı yönünden bakıldığında; 967 karara uyulacağının belirtildiği, 522 karara ise uymama gerekçelerinin ilgili kamu idarelerince belirtildiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Kamu Denetçiliği Kurumunun tavsiye kararlarına uyum oranının 2022 yılı sonu itibariyle %64,94 olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Aşağıda yer verilen Tablo-1'de Kamu Denetçiliği Kurumunun kuruluşundan itibaren yıllar itibariyle uyum oranları sunulmaktadır. Tablo-1'de sunulan veriler izlendiğinde, özellikle 2018-2021 yılları itibariyle tavsiye kararlarına uyum oranının önemli ölçüde artış gösterdiği anlaşılmaktadır.³⁵

³⁵ Kamu Denetçiliği Kurumu, 2022 Yıllık Raporu. Kamu Denetçiliği Kurumu Yayınları, Ankara 2023, s.80-84.

Yıl	Uyum Oran (%)
2013	20%
2014	39%
2015	37%
2016	42%
2017	65%
2018	70%
2019	75%
2020	76,38%
2021	79,50%
2022	64,94%

Tablo-1: KDK Uyulan Tavsiye Kararlarının Yüzdesel Oranı (2013-2022)

İlgili kamu idarelerince, Kamu Denetçiliği Kurumu tavsiye kararlarının önemli bir kısmının, kanunun uygulanması yönünde 'yönetmelik' veya diğer bir 'düzenleme eksikliği' nedeniyle yerine getirilemediği izlenmektedir. Diğer taraftan, kamu idaresinin düzenleme yetkisinin sınırları açısından değerlendirildiğinde, açıkça kanunda öngörülmemiş olmadığı hallerde de bu yetkinin kullanılabilmesi ve bu açıdan anayasadan kaynaklanan bir düzenleme yetkisinin varlığından söz edilebileceği değerlendirilmektedir.³⁶ Buna karşın, uygulamada kamu idarelerinin bu yetkiyi dar yorumladıkları, yönetmelik veya diğer düzenleme eksiklikleri nedeniyle tavsiye kararlarına uyum sağlama konusunda oldukça çekimser davrandıkları izlenmektedir.

Kamu Denetçiliği Kurumuna, belirli bir kamu idaresi ile ilgili şikâyetini ileten başvuru, lehine tavsiye kararı verildikten sonra, ilgili kamu idaresinin tavsiye kararına uymadığı veya konu hakkında idare tarafından başvurucuya herhangi bir cevap verilmediği hallerde, yargıya başvurulabilmektedir. Bu durumda, lehine tavsiye kararı bulunan başvuru, idare mahkemesinde davalı olarak tavsiye kararına uymayan ilgili idareyi göstermekte ve Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından verilen Tavsiye veya Kısmen Tavsiye Kararlarını lehine delil olarak kullanılmak üzere, dava dosyasına sunabilmektedir. Konunun yargıya intikal ettirildiği diğer bazı hallerde Mahkeme tarafından, ilgili kararın ve uyuşmazlıkla ilgili diğer belgelerin Kurumdan re'sen talep edilmesi de söz konusu olmaktadır. Buna ilaveten, Kamu Denetçiliği Kurumu kararları, 'tesis edilen Kurum kararına

³⁶ Burak K. Öztürk, *Fransız ve Türk Hukukunda İdarenin Düzenleme Yetkisinin Kapsamı*, Yetkin Yayınları, Ankara 2009, s.143.

esas teşkil eden Bilirkişi Raporları' veya 'uyuşmazlığa ilişkin belgeler' yönünden de mahkemeler tarafından re'sen talep edilebilmektedir. Kurum tarafından şikâyet konusu uyuşmazlığa dair alınan Bilirkişi Raporları genellikle 'tapu uyuşmazlığı'; 'sınav notlarının iptali' veya 'kamulaştırma' gibi uyuşmazlık konularında idare mahkemelerince sıklıkla talep edilmektedir. Bu hallerde, Kurum Bilirkişi Raporları ilgili dava dosyasına sunulmakta ve dava konusu yönünden dikkate alınmaktadır. İdari yargı yerlerinin bu yöndeki yaklaşımının yıllar itibariyle artış gösterdiği, Kamu Denetçiliği Kurumu kararlarının özellikle 2018 ve sonrasındaki yıllarda mahkemelerce daha fazla talep edildiği izlenmektedir.

Başvurucu lehine uyulmayan bir tavsiye kararının olması ve ilgili idareye karşı dava açıldığı durumlarda, davacının ilgili idareye karşı lehine tavsiye kararı olduğunu bildirdiği ve mahkeme tarafından dikkate alınmasını talep ettiği hallerde, yargı yerlerince davacı lehine bu hususun dikkate aldığı ve tavsiye kararı dikkate alınarak çoğunlukla iptal kararı verilebildiği görülmektedir. Bu konuda uygulamadan çeşitli örnekler görmek mümkündür. Girmiş olduğu meslek sınavı sonucuna itiraz eden ve bu itirazı ilgili meslek odası tarafından yerinde görülmeyen bir başvurunun, "sınav puanının yeniden değerlendirilmesi" talebini Kamu Denetçiliği Kurumuna iletmesi bunlardan bir tanesidir. Somut olayda, başvuru, sınav puanının belirlenmesine dair yaptığı itirazın reddine ilişkin işlemlerin hukuka aykırı olduğunu ve sınav kâğıdının objektif olarak değerlendirilmediğini ileri sürerek ilgili meslek odasına yeniden değerlendirme yapılması yönünde tavsiye kararı verilmesini Kurumdan talep etmiştir. Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından yürütülen araştırmalar ve ilgili meslek odasından konuya dair elde edilen bilgiler neticesinde başvurunun talebinin haklı olduğu değerlendirilmiş ve teknik uzmanlık gerektiren bir şikâyet konusu olması nedeniyle dosyası bilirkişi görüşüne gönderilmiştir. Bilirkişi Raporunda, başvurunun talebi doğrultusunda, sınav notunun yükseltilmesi gerektiği tespitine yer verilmesi üzerine Kurum tarafından, başvurunun talebi yönünde tavsiye kararı tesis edilmiştir. Müteakiben başvuru tarafından, 'sınav puanının yeniden belirlenmesi talebine dair ilgili meslek odasına yaptığı itirazın reddi'ne ilişkin işlemin iptali talebiyle dava açılmıştır. İdare mahkemesi tarafından yargılama sonucunda, bilirkişi raporları dikkate alınarak davacının sınav notunun "olması gerekenden daha düşük belirlendiği" gerekçesi ile itirazın reddine ilişkin dava konusu işlemin iptaline hükmedilmiştir³⁷. Bu örnekte başvurunun talebine

³⁷ Ankara BİM, 12.İDD., 2022/895E. 2022/1149K.

ilişkin Kamu Denetçiliği Kurumu kararının yerine getirilmemesi nedeniyle dava yoluna gidilmiş olduğu ve yargılama neticesinde Kurum kararı ile uyumlu bir yargı kararının verildiği izlenmektedir. Bu anlamda, Kamu Denetçiliği Kurumunun “başvurucular için hareket eden ve onlar için adalet arayan bir yapı” olduğu ve başvurunun hakkının savunucusu olarak idareye yol gösterici nitelikte kararlar alan bir mekanizma olduğunun teyidi olarak görülmelidir.

Uygulamada tapu kayıtlarına dair uyuşmazlıklarda da idari yargı yerlerinin Kamu Denetçiliği Kurumu tavsiye kararları ile uyumlu kararlar aldığı belirtilebilir. Somut olayda, maliki olduğu taşınmazın tapu kayıtlarına konulan borç şerhinin kaldırılmasına dair şikâyetini Kuruma ileten bir başvuru, şerhin kaldırılması yönünde tavsiye kararı verilmesini Kamu Denetçiliği Kurumundan talep etmiştir. Anılan başvuru kapsamında, ilgili belediye, tapu kayıtlarındaki borç şerhinin ancak borcun ödenmesi halinde kaldırılacağı aksi durumda kaldırılamayacağını ifade etmiş ve dostane çözüm yoluna gidilememiştir. Kurum tarafından yürütülen inceleme ve araştırmalar neticesinde, ‘borç şerhinin dayanağına ilişkin ilgili idare tarafından herhangi bir bilgi ve belge sunulmadığı’ gerekçesi ile başvurunun talebi yerinde görülmuş ve talep doğrultusunda Tavsiye Kararı tesis edilmiştir. Tavsiye Kararının gereğinin ilgili Belediye tarafından yerine getirilmemesi üzerine, başvuru tarafından; ‘taşınmazın tapu kaydındaki borç şerhinin kaldırılması istemiyle yaptığı başvurunun reddi’ne ilişkin işlemin iptali için dava açılmıştır. Davacı, iptal isteminde “...ödeme yapması halinde şerhin kaldırılabilmesinin söylendiği, bu konuda Kamu Denetçiliği Kurumuna başvurduğunu, Kamu Denetçiliği Kurumunun lehinde tavsiye kararı verdiğini ve şerhin kaldırılması yönünde ilgili Belediyeye tavsiyede bulunulduğu...”na yer vermiştir. İdare mahkemesi tarafından yapılan yargılama neticesinde; “uyuşmazlıkta, Kamu Denetçiliği Kurumu’nun tavsiye kararının davacıya ve davalı idareye tebliğ edildiği, davalı idarece kararın uygulamaya konulmadığı Kamu Denetçiliği Kurumu’na bildirildiği ve borç şerhinin dayanağı borcun varlığını ortaya koyan herhangi bir bilgi-belge sunulmadığı, dolayısıyla borcun dayanaksız olduğu” gerekçesi ile dava konusu işlemin iptaline hükmedilmiştir³⁸. Bahsi geçen yargı kararı ile Kamu Denetçiliği Kurumu tavsiye kararının gerekçeleri ve işleme dair tesis edilen hüküm ile Kurum kararının uyumlu olduğu, davacı tarafından tavsiye kararının lehine delil olarak dosyasına sunulmuş olduğu dikkati çekmektedir. Bu örnekte,

³⁸ Kütahya İdare Mahkemesi, 2019/314E. 2021/132K.

Kamu Denetçiliği Kurumu tavsiye kararına uyulmadığı ve yargılama neticesinde anılan karar ile uyumlu olarak idari işlemin iptal edildiği görülmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu tavsiye kararları ile idari işlemin iptal edilmesinin mümkün olmadığı veya karara uyulmaması halinde bir yaptırıma hükmedilemeyeceği açıktır. Buna karşın idari yargılama süreci sonucunda verilen yargısal karar ile idari işlem iptal edilmiştir. Dolaylı olarak Kamu Denetçiliği Kurumunun tavsiye kararında ilgili işlemin hukukiliği ve yerindeliğiyle ilgili yapılan öneri, yargısal karar ile de onaylanmış olmaktadır. Buradan hareketle Kamu Denetçiliği Kurumunun tavsiye kararlarının idarenin denetlenmesinde ve bireyin idareye karşı korunabilmesindeki işlevinin, hem yargısal süreç öncesi hem de yargısal süreç içerisinde somutlaştığı vurgulanabilir.

Başvurucu lehine uyulmayan bir tavsiye kararının bulunduğu ve başvurunun ilgili idare aleyhine yargı yoluna başvurduğu bir diğer davada; lisans öğrencisi olan başvuru, muaf tutulduğu bir dersi sistemsel bir hata sebebiyle sehven seçtiğini ve bu dersten başarısız olduğunu ifade ederek, dersin öğrenci bilgi sisteminden silinmesi yönünde tavsiye kararı verilmesi talebini, Kamu Denetçiliği Kurumuna iletmıştır. Kurum tarafından yürütülen inceleme ve araştırmalar neticesinde, başvurunun talebine dair, *“öğrenci bilgi sisteminden kaynaklı teknik sorunlar ve sistemin güvenilirliğine dair Üniversite tarafından yeterli açıklama getirilemediği, hataları bertaraf edecek ilave uyarıların sisteme eklenmesi suretiyle kontrol süreçlerinin artırılabilirliğinin değerlendirildiği, başvurunun derse devam etmediği ve sınavlarına girmediği gözetildiğinde dersi sehven seçtiğine dair kanaat oluştuğu”* gerekçesi ile başvurunun talebi doğrultusunda Tavsiye Kararı verilmiştir. Bahsi geçen Tavsiye Kararı ilgili Üniversiteye tebliğ edilmiş ve Üniversite tarafından karara uyulamayacağı yönünde cevap verilmiştir. Bunun üzerine, başvuru tarafından, muaf tutulduğu dersin öğrenci bilgi sisteminden silinmesine ilişkin işlemin iptali istemi ile idari yargı yoluna başvurulmuştur. İdare mahkemesi tarafından, *“davacının muaf tutulduğu derse devam etmemesi ve anılan dersin sınavlarına katılmaması bir bütün olarak değerlendirildiğinde, davacının anılan dersi sehven seçtiği kanaatiyle, ... dava konusu işlemin iptaline hukuka uygunluk bulunmadığı”* gerekçesi ile dava konusu işlemin iptaline hükmedilmiştir³⁹. İdari yargı kararı ve Kamu Denetçiliği Kurumu tavsiye kararının gerekçesinin ve hüküm kısmının uyumlu olduğu görülmektedir.

³⁹ Ankara BİM, 4. İDD., 2019/1792E., 219/37

Diğer taraftan, Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından verilen bir Ret Kararı olması ve konunun idari yargıya intikal ettiği hallerde, davalı konumundaki ilgili idarenin savunmasında Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından da konunun incelendiğini ve işlemde hukuka veya hakkaniyete aykırı bir husus bulunmadığı yönünde karar alındığı hususuna yer verdiğinde, çoğunlukla idare mahkemeleri tarafından davanın reddine hükmedildiği görülmektedir. Örneğin; bir devlet hastanesinde sağlık memuru olarak görev yapan bir başvuru tarafından, ‘yasal sınırların üzerinde çalıştırıldığı, hafta sonları kesintisiz vardiya yazıldığı’ konulu şikayeti Kamu Denetçiliği Kurumuna intikal etmiştir. Başvurucu, ilgili idareye mesai saatleri ile vardiyalarının dinlenme hakkı gözetilerek düzenlenmesi hususunda tavsiyede bulunulmasını kurumdan talep etmiştir. Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından konuya dair yürütülen incelemeler, araştırma raporları ve ilgili idare ile yapılan yazışmalar neticesinde, hastanenin çalışma koşulları, personel sayısı, hizmetin gerekleri ve pandemi şartları sebebiyle yaşanan olağanüstü koşullar da dikkate alınarak yapılan değerlendirmeler neticesinde; kamu hizmetinin yürütülebilmesi ve toplum sağlığının korunması amacıyla, ilgili mevzuat gereğince, “*kamu personeline olağanüstü koşulların gerektirdiği fazla mesai ve vardiyanın öngörülmesinin makul olduğu*” ve “*idarenin hakkaniyete aykırı işleminin tespit edilemediği*” gerekçesi ile Ret Kararı tesis edilmiştir. Müteakiben, başvuru konuya yargıya taşıyarak mesai çizelgelerinin hukuka uygun olarak düzenlenmesi istemiyle çalıştığı devlet hastanesine yapmış olduğu başvurusunun reddine ilişkin işlemin iptalini idare mahkemesinden talep etmiştir. İdare mahkemesi tarafından yargılama sonucunda, idarenin hizmet gereği olarak davacıya “*haftasonu ve günlük makul çalışma süresini aşmayacak şekilde görev yazılmasının hizmetin yürütülmesinin bir gereği olduğu*” ve “*davacıya yapılan görevlendirmelerde objektiflikten uzaklaşıldığına dair başkaca tespit veya kanaatin bulunmadığının anlaşıldığı*” gerekçesi ile talebin reddine hükmedilmiştir⁴⁰. Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından konuya dair tesis edilen Ret Kararı ile bahsi geçen idari yargı kararının benzer gerekçelerle tesis edildiği ve değerlendirmelerin uyumlu olduğu dikkati çekmektedir. Bu anlamda, Kamu Denetçiliği Kurumu kararlarının idarenin denetlenmesinde bağımsız ve tarafsız bir mekanizma olarak işlev gösterdiği, bu yönüyle gerek vatandaşa gerekse kamu kurumlarına karşı taşınan sorumluluk gereğince, kamu yönetiminde şeffaflığın ve hesap verebilirliğin artmasında rolü olduğu kabul edilebilecektir.

⁴⁰ Konya BİM, 4. İDD, 2022/156E. 2023/1882K.

Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından tesis edilen çeşitli konulardaki tavsiye kararlarının uygulamada sadece başvurucağınun değil, başvurucağı ile benzer konumda olan diğere bireylerin de hakkının korunmasına hizmet ettiği sıklıkla görölmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumunun verdiği Tavsiye Kararlarının yargı yerleri ile ilişkisi acaısından değerlendirildiğinde bu husus daha acaık olarak görölebilmektedir.

Kamu Denetçiliği Kurumuna bir başvurusu olmayan ve ancak Kuruma başvuru yapmış ve lehine tavsiye kararı verilmiş bir şikâyetçi ile benzer durumda olan kişiler yönünden de; mahkemelerce ilgili Tavsiye Kararı bu kişilerin acaımış olduğu dava dosyaları yönünden re'sen Kurumdan talep edilmektedir. Bu hallerde, ilgili tavsiye kararının diğere dava dosyalarında verilecek kararlara esas alındığı görölmektedir. Örneğin, 'Brüt asgari ücretin %40'dan fazla ücret alma talebi' konulu Tavsiye Kararına, şikâyet konusu edilen ilgili idare uymuştur. İlgili şikâyetçiye, lehine verilen tavsiye kararının tesis edilmesinden sonra asgari ücretin %40 fazlası ödenmiştir. Yanı sıra, bu konuda, Kuruma başvurmamış ve ancak İş Mahkemelerinde benzer taleple dava acaımış olan diğere işçiler yönünden dava dosyalarına anılan Tavsiye Kararının gönderilmesi Kurumdan talep edilmiştir. Kurum tarafından ilgili tavsiye kararı ilgili dava dosyalarına sunulmuş ve ilgili tavsiye kararı bu dosyalar yönünden gözetilmiştir. Bu husus dikkate alındığında Kamu Denetçiliği Kurumu tavsiye kararlarının özellikle ekonomik, sosyal ve toplumsal konularda birden çok vatandaşın menfaatini etkilediği hallerde yol gösterici bir nitelik taşıdığını kabul edilmesi mümkündür.

SONUÇ

Ombudsmanlık kurumları, idari mekanizmaların işleyişindeki zayıflıkları veya olası aksaklıkları, kurumlarına bireyler tarafından intikal ettirilen şikâyetler üzerinden ortaya acaıkaran yapılarıdır. Bu itibarla, ombudsman kurumlarının, idarenin işleyişini ve idari reformların uygulanmasını geliştiren etkisinin varlığı kabul edilmektedir. Ombudsman kurumlarının bu rolü dikkate alındığında, bağımsız ve tarafsız bir inceleme mekanizması olarak bürokrasinin işleyişinin gereği gibi yerine getirilmesine katkı sağladığı söylenebilmektedir.

Diğere ülke uygulamaları gözetildiğinde, ombudsman kurumlarının kararlarının genellikle tavsiye niteliği taşıdığı görölmektedir. Ülkemizde, içaeriği ve

konusu itibariyle sosyo-ekonomik ve toplumsal olarak geniş kesimleri etkileyecek nitelikteki Kamu Denetçiliği Kurumu kararlarının uygulamadaki etki alanının kapsamlı ve benzer durumdaki diğer vatandaşları kapsayacak ölçüde geniş olduğu izlenmektedir. Bu yönüyle, Kamu Denetçiliği Kurumunun tavsiye kararlarının, idarenin işleyişinde 'olması gerekeni' ortaya koyduğu ve yapılan detaylı incelemeler sonucu alınan kararların, mahkemelerden farklı olarak somut olayda iyi yönetimin gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespitini de sağladığı ifade edilebilir. Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından şikâyet özgü yürütülen incelemenin, sadece somut olay bazında değil, bahsi geçen kararın etki alanındaki diğer kişiler yönünden de adaletin sağlanmasını temsil ettiği değerlendirilmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu kararlarının bu niteliği dikkate alındığında, uyuşmazlık konusunun yargı yerlerine kıyasla daha geniş bir perspektifte ele alındığı ve daha kapsayıcı çözüm önerileri üretildiği ileri sürülebilecektir.

Kamu Denetçiliği Kurumu kararlarının, yargı ile ilişkisine baktığımızda, yargı bağımsızlığı ilkesi gereğince, hâkimlerin görev ve yetki alanına giren konuların ombudsmanlık kurumlarının yetki alanının dışında tutulduğu bilinmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu tavsiye niteliğindeki kararları, yargı öncesinde, idari uyuşmazlıkların çözümü aşamasında bir uzlaştırma unsuru olarak işlev göstermektedir. Bunun yanı sıra, yargı yerlerinden farklı olarak, inceleme kapsamındaki kötü yönetim uygulamaları, haksızlık, ayrımcılık, yetkinin kötüye kullanılması, bilgi talebinin reddedilmesi, yetki suiistimali gibi konular tavsiye konusu yapılabilmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu incelemesi devam ederken kendi inisiyatifi ile harekete geçerek şikâyet konusu sorunun dostane bir yolla çözümlenmesi mümkün ise, idare ve şikâyetçi arasında bir bağ oluşturarak uyuşmazlığı çözümlene yoluna gitmektedir. Bu anlamda, gerek ilgili kamu idaresi gerekse şikâyetçi açısından memnun edici bir sonuca ulaşılabilir. Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından uyuşmazlığa ilişkin tavsiye kararı verilmesi hallerinde ise ilgili kamu idarelerinin yıllar içerisinde artan oranlarda tavsiye kararlarına uyum sağladığı görülmektedir. Kamu idaresinin tavsiye kararına uyum sağlayamadığı hallerde ise, uyumama gerekçesi Kuruma yazılı olarak bildirilmektedir. Bu itibarla, Kamu Denetçiliği Kurumu kararlarının kamu idareleri yönünden yol gösterici nitelikte olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan Kurum kararlarının özellikle son yıllarda giderek artan bir oranda idari yargı kararları ile uyumlu olduğu dikkati çekmektedir.

Kamu Denetçiliği Kurumu, şikâyet üzerine harekete geçen ve şikâyetçinin mahremiyetini koruyan bir yapı olarak, uyuşmazlık konusunda detaylı inceleme ve araştırmalar yürüten, idari işleyişi düzeltici önlemler sunan ve tesis ettiği kararları kamuoyuna duyurma yetkisini haiz bir kurumdur. Bu açıdan, ilgili kamu idaresine talimat verme, şikâyet konusu idari işlemi iptal etme, tazminata hükmetme, yaptırım uygulama gibi yetkilerle donatılmamış olmasına rağmen, idarenin ve idari işleyişin denetlenmesini sağlayan en önemli mekanizmalardandır. Kamu Denetçiliği Kurumu, uzlaştırmacı rolü ile kamu idareleri ile vatandaş arasındaki bağı kuvvetlendirmekte ve hak arama özgürlüğünün desteklenmesine ve iyi yönetim uygulamalarının geliştirilmesine önemli katkılar sunmaktadır. Kamu Denetçiliği Kurumunun yetkisinin salt kanuna veya hukuka aykırılık halleri ile sınırlandırılmadığı dikkate alındığında, Kurum kararlarının uygulamadaki etkisinin oldukça geniş ve kapsamlı olduğu, yargı yerlerine kıyasla çok daha esnek yöntemlerle uyuşmazlıklara çözüm üretildiği görülebilmektedir. Bu özelliği gözetildiğinde, Kurum tarafından tesis edilen kararların ilgili kamu idareleri ve şikâyetçiler yönünden olduğu kadar, Osmanlı İmparatorluğundan günümüze kadar ulaşan bir idari uzlaştırma kültürünün parçası olarak, vatandaşların yönetime sesini duyurmasının bir aracı olduğu ileri sürülebilecektir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, E. (2013). **Türk İdare Hukukunda Kanuni İdare İlkesi**. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.
- Avşar, Z., B. (1998). **Ombudsman (Kamu Hakemi): Türkiye İçin bir Model Önerisi**. C.38., Hak-İş Konfederasyonu, Hak-İş Eğitim Yayınları.
- Bertran, M. (2002). Judiciary Ombudsman: Solving Problems in the Courts. **Fordham Urban Law Journal**, Article 4, V.29 (5), (s.2099-2116).
- Ceritli, İ. (2015). Ombudsman System as a Public Audit Mechanism. İsmail Ceritli (Editör), **Ombudsman System in the World and a Case Study**. (s.45-70), Bartın: Sürat Printing.
- Çakmak, M. N. (2013). **İdare Hukukunda Kuramsal Olarak Kamu Yararı**. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- De Langen, M. (2022). The Role of Ombuds Institutes in Providing Equal Access to Justice for All. Matthew Groves, Anita Stuhmcke (Editörler), **The Ombudsman in The Modern State**. (s.89-112), Dublin: Hart Publishing, Bloomsbury Publishing Plc.
- Duran, G. Y. (2019). Dilekçe Hakkının Kullanılmasının Engellenmesi Suçu (TCK m. 121). **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**. Sayı 142, Mayıs-Haziran 2019 (s.59-92).
- Erdinç, T. (2015). **Ombudsman ve Türkiye’de Kamu Denetçiliği**. Ankara: Legal Yayıncılık.
- Eryıldız, Ü. (2006). **Ombudsmanlık, Kamu Denetçiliği Kurumu**. Ankara: (yay.y.).
- Eryılmaz, B. (2012). **Kamu Yönetimi**. İzmit: Umuttepe Kitapevi.
- European Union, (2011). **The European Ombudsman’s Guide to Complaints**. ISBN 978-92-9212-251-5, Germany.
- Evren, T. (1988). Hak Arama Özgürlüğü ve Savunma. **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**. Cilt: 1, Sayı: 1, Ocak 1988 (s. 5-15).
- Gözübüyük, Ş. (1996). **Yönetmelik Yargı**. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Gülener S. (2013). Ombudsman-Yargı İlişkileri ve Yargı Ombudsmanlığı Sistemi: Karşılaştırmalı Bir İnceleme. **Akademik İncelemeler Dergisi**, Sayı:1, Cilt: 8, ss.1-27.

- Günday, M. (1997). İdari Yargının Görev Alanının Anayasal Dayanakları. **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:14, ss.347-358.
- İnalçık, H. (2005). **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2023). **2022 Yıllık Raporu**. Ankara: Kamu Denetçiliği Kurumu Yayınları.
- Karahanoğulları, O. (2015). **İdarenin Hukukla Kavranması Yasallık ve İdari İşlemler**. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Karan, U., Sever, Ç. D. (2016). **Bir İnsan Hakları Mekanizması Olarak Ulusal Eşitlik Kurumları Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Örneği**. Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, İstanbul: ESHİD.
- Kestane, D. (2006). Çağdaş Bir Denetim Organizasyonu Olarak Ombudsmanlık (Kamu Denetçiliği). **Maliye Dergisi**, Sayı: 151, Temmuz-Aralık, Ankara, ss.128-142.
- Köksal, M. (2007). **Ombudsman, Kamu Hakemi**. Ankara: Işık Eğitim Kültür Hizmetleri.
- Krajewski, M. (2021). **Relative Authority of Judicial and Extra-Judicial Review EU Courts, Boards of Appeal, Ombudsman**. Oxford: Hart Publishing.
- Moskowitz, B. A. (2012). **The Room at the End of the Hall: An Ombudsman's Notebook**. Rotterdam: Sense Publishers.
- Mutta, S. (2005). **İdarenin Denetlenmesi ve Ombudsman Sistemi**. İstanbul: Kazancı Kitap Ticaret A.Ş.
- National Democratic Institute (NDI), (2005). **The Role and Effectiveness of the Ombudsman Institution**. Washington, DC: Rule of Law Series Paper.
- Oğurlu, Y. (2002). **Karşılaştırmalı İdare Hukukunda Ölçülülük İlkesi**. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özden, K. (2010). **Ombudsman, Kamu Denetçisi ve Türkiye'deki Tartışmalar**. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, K. B. (2009). **Fransız ve Türk Hukukunda İdarenin Düzenleme Yetkisinin Kapsamı**. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Parlak, B., Doğan K. C. (2022). **Ombudsman Teorisi ve Karşılaştırmalı Ülke Uygulamaları**. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Pickl, V.J. (1986). Ombudsman ve Yönetimde Reform (Çeviren: Turgay Ergun), **Amme İdaresi Dergisi**, 19 (4), ss.37-46.
- Reif, L. C. (2004). **The Ombudsman, Good Governance and the International Human Rights System**. Leiden: Springer Science Business Media, B.V.
- Şahin, M. S. (2015). **Kamu Denetçiliği Ombudsmanlık ve Uygulama Örnekleri**. Ankara: Astana Yayınları.
- Tayşi, İ. (1997). Ombudsman Kurumu ve Ülkemizde Uygulanabilirliği. **Sayıştay Dergisi**, S.23, ss.106-123.
- Thomson, S. (2022). The Enforceability of Ombudsman Remedies and Competition with Judicial Review. Matthew Groves, Anita Stuhmcke (Editörler), **The Ombudsman in The Modern State**. (s.41-62), Dublin: Hart Publishing, Bloomsbury Publishing Plc.
- UNDP (2006). **Guide for Ombudsman Institutions, How to Handle Complaints**. United Nations Development Programme, Bratislava, Slovak Republic.
- Vogiatzis, N. (2018). **The European Ombudsman and Good Administration in the European Union**. London: Palgrave Macmillan.
- Yüce, M., Beyce, A. (2013). **Kamu Denetçiliği Hukuku**. Ankara: Savaş Kitap ve Yayınevi.

İBN HALDUN DÜŞÜNÇESİNDE HUKUK VE DEVLET

Law and State in Ibn Khaldun's Thought

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selim KADIOĞLU* - Abdulselam GÜRBÜZ**

Geliş Tarihi: 10.08.2023 | Yayına Kabul Tarihi: 1.12.2023

Öz

İbn Haldun sosyal bilimler alanındaki neredeyse bütün disiplinlere ilişkin ileri sürdüğü fikirlerle ve bundan daha da önemlisi bilimsel ve gerçekçi yaklaşımıyla gerek Batı gerekse Doğu bilim dünyasında haklı bir şöhrete sahip bulunmaktadır. Özellikle Mukaddime adlı eserinde sosyolojiye dair ortaya koyduğu fikirlerle dikkat çeken İbn Haldun'un, sosyolojinin öncülerinden biri olarak kabul edilmesi eksik bir değerlendirmedir. O, sosyoloji biliminin ismini veren ve kurucusu olduğu söylenegelen Auguste Comte'tan beş asır önce yeni bir bilim kurduğunu ve buna sosyoloji isimlendirmesinin neredeyse tam karşılığı olan "ilm-i umran" adını verdiğini ilan etmişti. Bu ilim için umran, asabiyet, bedevilik, hadarilik gibi içeriklerini özgün biçimde belirlediği terimlerle özel bir terminoloji inşa etmiştir. Böylece yetkin bir sosyolog tavrıyla toplumu, toplumsal olanı ve bunlarla ilintili olan hemen hemen tüm olguları, günümüz sosyolojisine yakın yöntem ve ilkelerle tahlil etmiştir. Kadılık ve hukuk hocalığı yapması nedeniyle uygulayıcı ve doktrinci olarak hukukçu kimliğiyle de öne çıkan İbn Haldun, kurduğu bilim çerçevesinde hukuku incelemiştir. Hukuk olgusuna daha ziyade toplumsal ve siyasal bir açıdan yaklaş-

Abstract

Ibn Khaldun has a well-deserved reputation in both Western and Eastern science world with his ideas about nearly all disciplines in the field of social sciences, and more importantly, with his scientific and realistic approach. It is an underestimation that Ibn Khaldun, who draws attention with his ideas about sociology in his work Muqaddimah, is considered one of the pioneers of sociology. He declared that he founded a new field of science five centuries before Auguste Comte, who named the science of sociology and is said to be its founder, and called it "ilm-i umran" (science of society), which is almost the exact equivalent of sociology. He build a special terminology for this new field, with terms such as umran, asabiyyah, bedouinism, and hadarism which contents he determined in a unique way. Thus, with the attitude of a competent sociologist, he analyzed the society, searched for what social is, and nearly all the facts related to them, using the methods and principles close to today's sociology. Ibn Khaldun, who stands out with his identity as a jurist of both a practitioner and doctrinaire, has studied law within the framework of the science he founded. He approached the phenomenon of law from a social and

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi, dr.askadioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0877-4513

** Adli Yargı Hâkim Adayı, Ankara Adliyesi, Abdulselam_gurbuz@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8418-6441

mıştır. İçinde yaşadığı toplumun hukuk telakkisini ve pratiğini diğer disiplinlerde benimsediği yöntem ve yaklaşımları doğrultusunda objektif ve eleştirel biçimde ele almıştır.

political point of view. He dealt with the legal concept and practice of the society he lived in, in an objective and critical way in line with the methods and approachment he adopted in other disciplines.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Mukaddime, Hukuk Sosyolojisi, Kamu Hukuku, Siyaset Felsefesi, İslam Hukuku.

Keywords: Ibn Khaldun, Muqaddimah, Sociology of Law, Public Law, Political Philosophy, Islamic Law.

GİRİŞ

Cemil Meriç'in artık meşhur hale gelen nitelemesiyle "kendi semasındaki tek yıldız" olan İbn Haldun doğrudan selefi ve halefi olmadığı için orijinal ama yalnız bir düşünür olduğu gibi bilindik ve tek kelimele tanımlamalara da sığmamaktadır. Farklı alanlarda yazdığı eserleri ve sadece ünlü Mukaddime'sinde her birine bir uzman yetkinliğiyle değindiği disiplinler düşünülürken, yüceltmek için değil, eksiksiz biçimde nitelemek için pek çok vasfı kullanmak zarureti vardır. Bu çalışmada onun fıkıh müderrisliği (hukuk profesörlüğü) yapmasına ve defalarca başkadılık görevine getirilmesine binaen teorik ve pratik açılarından hukukçu vasfı öne çıkarılmış, İbn Haldun'un hem doktrinci hem de uygulayıcı kimlikleriyle hukuka ve mümkün merteye kamu hukuku bağlamında topluma ve devlete ilişkin görüşleri ele alınmaya çalışılmıştır.

İbn Haldun bir düşünür olarak öncelikle toplumu ve özellikle içinde yaşadığı İslam toplumunu incelemiş ve araştırmalarının merkezine koymuş, hukuku da bu bağlamda ele almıştır. Ancak onun, meslekten bir hukukçu ve hukuk hocası olması hasebiyle hukuka dair söyledikleri, görüş ortaya koyduğu diğer pek çok alandan daha çok dikkate alınmayı gerektirmektedir. Bu itibarla çalışmamızın ilk bölümünde İbn Haldun'un toplum anlayışı ile onun bu çerçevede ortaya attığı ve kendi düşüncesi kapsamında izah ettiği önemli kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır. Daha sonraki bölümde elden geldiğince hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi disiplinleri dolayımında olmak üzere iktidar, otorite, idare ve devlet konuları ele alınacaktır. Son bölümdeyse toplumsallığı ile din ve devletle ilişkileri bağlamında İbn Haldun'un genel olarak hukuka ve özel olarak fıkha (İslam hukuku) ilişkin görüşleri ele alınacaktır. Çalışmada birincil kaynak olarak İbn Haldun'un Mukaddime adlı eseri iki farklı çeviriden, gerektiğinde Arapça orijinal basımı da dikkate alınarak, yararlanmak ve ikincil nitelikte literatür derinlemesine incelenmek suretiyle nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

İBN HALDUN'UN TOPLUM ANLAYIŞI

Bilindiği gibi ilk çağlardan itibaren düşünce dünyasında insan için toplum hayatının zorunlu olduğu dile getirilir. Aristoteles, doğası gereği insanın sosyal/ siyasal bir canlı (politikon zoon) olduğunu, toplumun bireyden zamansal ve varoluşsal önceliği olduğunu, toplum olmadan insanın normal gelişme düzeyine ulaşamadığını ifade eder.¹ Büyük İslam filozofu Farabi de benzer biçimde, insanın varoluşu açısından zorunlu olan asli ihtiyaçlarını gidermesi ve gerekli kemale ulaşabilmesi için diğer insanlarla bir arada bulunmasının zorunlu olduğunu, dolayısıyla insanın sosyal ve siyasal bir canlı olarak nitelendirildiğini söyler.²

İbn Haldun da bu düşünceyi aynen kabul eder. Üstüne üstlük toplum anlayışının temeli olduğunu belirtircesine Mukaddime'nin birinci kitabının birinci faslının birinci mukaddimesinin başlığını "İnsanın toplumsallığının zorunluluğu" şeklinde koyar ve felsefecilerin de bu gerçeği "İnsan, tabiatı icabı *medenidir*" ifadesiyle dile getirdiklerini söyleyerek kitaba başlar. Bu ifadenin anlamını ise şöyle verir: "Yani insan için toplumsal yaşam mutlak surette gereklidir."³

İbn Haldun'a göre insan toplum veya topluluk içinde bulunmadan ya da felsefecilerin tabiriyle şehir/medine bulunmadan yaşayamaz. Bunun öncelikli nedeni, insanın fiziksel ve maddi ihtiyaçlarını yeterli düzeyde tek başına karşılayamayacak olmasıdır. Zira insan maddi varlığını besinsiz devam ettiremeyecek şekilde yaratılmış olup doğal bir beslenme ihtiyacına sahiptir. Elbette ki insana bu ihtiyacını tatmin edebilme imkanları verilmiştir. Ne var ki insan, ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaz ve hayatını devam ettirebilmek için kendi kendine yetemez. Yani bu imkanlarını tek başına -sağlıklı ve yeterli düzeyde gelişimini sürdürebilecek oranda- kullanabilmesi mümkün değildir. Örneğin insanın en temel besinlerinden ekmeği ele alalım der. Bir insanın gündelik ihtiyacı için az bir miktar buğdayın yettiğini düşünsek bile, bunun ekmek haline gelebilmesi için öğütülme, yoğurulma ve pişirilme işlemleri gerekir. Bu işlemlerin her biri içinse ayrı aletler, bu aletlerin üretimi için de demircilik, marangozluk ve çömlekçilik gibi ayrı meslek gruplarına ihtiyaç vardır. Farz edelim ki buğday, ekmek yapılmaksızın taneler halinde yenecek olsun. Bunun için de ekme, biçme ve dövme işlemleri,

¹ Aristoteles (1975), **Politika**, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, 1. Baskı, s.9-10.

² Farabi (1974), **Mutluluğu Kazanma (Tahsilu's-Sa'ade)**, Çev. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s.19-20.

³ İbn Haldun (2004), **Mukaddeme**, Çev. Abdullah Muhammed ed-Derviş, Dâr-u Ya'rab, s.137.

bunlar için ayrı aletler, yine ayrı meslek gruplarına ihtiyaç vardır. Tek bir insanın tüm bunların altından kalkması düşünülemez; kendi gücünü, çok sayıda insanın gücüyle birleştirmesi gerekir. Benzer şekilde, insanın gerek doğa olaylarına gerek kendisinden daha güçlü yaratılmış hayvanlara gerekse hemcinslerine karşı kendini savunabilmesi için de başkalarının yardımına muhtaç olduğundan bahsederek toplum hayatının, insan türü için kaçınılmaz olduğunu ileri sürer.⁴

Tabii ki insanın bu en temel ihtiyaçları dışındaki ihtiyaçları, bu ihtiyaçları tatmine yönelik arzu, güdü ve imkanları da vardır. Zaten İbn Haldun'un belirttiği gibi, felsefecilerin insan için toplum hayatının zorunluluğuna ilişkin konuşurlarken toplum yerine site, şehir, medine, devlet kelimelerini kullanmaları, insanın gerçek erdemliliğe ulaşmasının gerekliliğine dair görüşleri dolayımında olmak üzere, fiziksel varlıkları için olmazsa olmaz ihtiyaçları dışındaki ihtiyaçlarına göndermede bulunur. İşte burada, insanın sözünü ettiğimiz bütün ihtiyaçlarını tatmin edebilecek imkanların tümünün yeterli ve yetkin biçimde yer aldığı ortamı da ifade etmek üzere İbn Haldun umran kavramını gündeme getirir.

1.1. Umran

Umran kavramı, İbn Haldun sosyolojisinin ana kavramlarından birisidir. Arapça kökenli olan umran kelimesi yerleşmek, uzun yaşamak, meskûn olmak, yaşamak için uygun şartların sağlanması gibi anlamlara gelen "a-me-ra" fiilinden türetilmiştir. İbn Haldun'un çokça kullandığı umran tabiri, Türkçe'ye genellikle medeniyet ve uygarlık olarak, İngilizceye ise aynı manada "civilisation" olarak çevrilse de umran kavramının tek başına medeniyet, uygarlık, kültür, yerleşiklik, toplum, düzen, içtimai hayat gibi kelimelerle ifade edilmesi eksik olacaktır. İnsanın özellikle toplum halinde yaşamasının sebep ve neticelerinin tümünü, maddi ve manevi bütün kültür unsurlarını, coğrafi ve iklimsel koşulları, bilimsel ve teknik imkanları, sosyal kurumları, değerler sistemini velhasıl toplumsallığıyla ilişkili her olguyu içine alan geniş bir kavramdır.⁵ Umran kavramını Kur'an'da geçen "عَمَرُواهَا" onu (yeryüzünü) imar ettiler" (Rûm, 30/9) ayetinden aldığı da düşünüldüğünde, İbn Haldun'un terminolojisinde umranın en öz tanımının şu şekilde yapılması mümkündür: "İnsanın topluluk halindeki varlığının bilimi".⁶

⁴ İbn Haldun (2021), **Mukaddime**, Çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları, 1. Baskı, s.77-78.

⁵ Yusuf Ötenkaya (2022). "İbn Haldûn Umrân Mefhumunu Uygarlık/Medeniyet Anlamında mı Kullandı? Kuramsal ve Tarihsel Bir Tahlil", **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, s.14-15.

⁶ İbn Haldun (2021), s.22.

Burada umran kavramının bir olgu olarak değil de bilim olarak tanımlanması önemli bir ayrıntıyı ifade etmektedir. Şöyle ki, İbn Haldun, kendisinden önce bilimsel literatürde pek dile getirilemeyen umran kavramını kullanırken aslında yeni bir bilim dalı oluşturduğunun ayırında ve iddiasındaydı. O, insanın toplumsallığına ve topluma ilişkin müstakil bir bilim oluşturmak istemiş ve çabasını buna odaklamıştır.⁷ Bu çerçevede umran, bir bütün olarak toplumsal yapıya, yani toplumsal ilişkiler alanının ve sosyal kurumların tümüne denk düşmekte olup Mukaddime’de ele alınan vahşi yaşam, ehlileşme, mülk, devlet, geçim koşulları, savaşlar, asabiye, ilimler gibi sayısız konu da umran biliminin kapsamına girmektedir.⁸

İbn Haldun’a göre toplumlar temelde, üzerinde yaşadıkları coğrafya ve iklim koşulları ile bu ikisi doğrultusunda oluşan ve geçimlerini sağlamak için başvurdukları üretim şekillerinin etkileriyle birbirlerinden farklılaşırlar.⁹ Bu bakımdan umran, birbirlerinden açık olarak ayrılan iki farklı şekilde ortaya çıkar. Birincisi, genellikle ovalarda, dağlarda, çöllerin otlaklarına yakın yerlerde veya kumlu bölgelerin kıyılarında, çadırlar altında rastlanan “kırsal (bedevi, göçebe) umran”dır. İkinci ise büyük şehirlerde, kentlerde, kasabalarda ve köylerde rastlanan kentsel (hadari, yerleşik) umran’dır.¹⁰

İbni Haldun’a göre, bedevilik ve hadarilik doğal topluluk durumlarıdır. Zira insanların bir araya gelerek toplu halde yaşamaları ve birbirleriyle yardımlaşmaları canlarını korumak ve hayatta kalabilmek için zorunlu olup toplumlar arasındaki farklılıklar da temelde bu yüzden oluşmuş olan geçim kaynaklarının birbirinden farklı oluşlarına bağlıdır. Bilindiği gibi insanların en temel gereksinimleri olan gıdalar tarım ve hayvancılık yoluyla elde edilir. Bundan dolayı insanların belli bir kısmı kaçınılmaz bir şekilde bedevi olarak kırsal alanda yaşayacaklardır, çünkü şehirlerde bulanamayacak geniş tarlalar, bitkiler ve otlaklar kırsal alanlarda bulunurlar. Kırsal alanda yaşamak ise, fiziksel varlığını devam ettirmek için zaruri nitelikteki gıda, barınak, soğuktan korunma gibi ihtiyaçları için iş birliğini, yalnızca hayatlarını koruma ve geçimlerini sağlama bakımından asgari olanı elde etmeyi amaçlar, zira bundan ötesine güç yetirmek çoğunlukla ilk aşamada pek mümkün

⁷ İbn Haldun (2021), s.69.

⁸ Mehmet Yüksel (2008). “İbn Haldun’un Sosyal Teorisinde Hukuk”, **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 26, s.306.

⁹ Hamide Topçuoğlu (1969), **Hukuk Sosyolojisi (Sosyoloji Açısından Hukuk)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, Ankara, s.332.

¹⁰ İbn Haldun (2021), s.74.

değildir. Bununla birlikte kırsalda yaşayanların durumları daha sonraları iyileşerek, ihtiyaçlarından artacak derecede zenginleşme de ortaya çıkabilir. Bu durum onları bir yerde yerleşmeye ve refah içinde yaşayışa yönlendirebilir. Hal böyle olunca, basit ihtiyaçlarından fazlası için iş birliği yapmaya ve daha fazla yiyecek ve giyecek için yarışmaya başlarlar. Kendilerini korumak için kasabalar ve şehirler kurar, büyük evler inşa ederler. Refah seviyesindeki artış yeme, içme, giyinme, barınma gibi asli ihtiyaçların temininde lüks alışkanlara yol açar. Bu duruma gelen insan toplulukları ise hadarilerdir, yani kasaba ve şehirlerde oturan, sabit konutları bulunan kimselerdir. İşte bundan dolayı bedevi ve hadari toplumların ayrı ayrı var olmaları esasen doğal bir gereklilikten kaynaklanır.¹¹

İbn Haldun'un bedevi umran – hadari umran ayrımına ilişkin görüşlerine bakıldığında, bu ayrımın daha çok iktisadi bir zeminde ortaya koyulduğu görülmektedir. Bedevi yaşam, doğal geçim şartları ile karakterize edilerek, bedevi toplum, daha ileri bir düzeye geçme imkanları sınırlı bulunan kapalı ekonomiye sahip bir toplum olarak betimlenir. Böylece İbn Haldun'un teorisinde ekonomik aktivite, toplum yaşamının en önde gelen belirleyicilerinden biri konumunda görülür. Bu çerçevede bedavet (göçebelik), yaşamın sınırlı ihtiyaçlarının basit üretimiyle nitelenirken; hadaret (yerleşiklik), bir yandan ziraatla, diğer yandan ticaret ve endüstri arasında iş bölümüne yol açan artı değer ya da artı ürün üretimiyle nitelendirilir. Ayrıca yeri gelmişken belirtilmelidir ki, bedevilik ve hadarilik kavramlarının, sözlük anlamları doğrultusunda sıklıkla göçebelik ve yerleşiklik olarak ifade edildiği görülsede aslında İbn Haldun'un göçebe olanlar ile yerleşik olanları karşılaştırmak istediği sanılmamalıdır. İbn Haldun bedevi umran ile yalnızca göçebe yaşamı değil, tarımla ve hayvancılıkla uğraşan tüm kırsal yaşamı ifade eder. Bu nedenle, bedevi umran – hadari umran ayrımını göçebelik – yerleşiklik ayrılığı olarak değil, kır yaşamı – kent yaşamı ayrılığı olarak düşünmek daha doğru olur.¹²

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere İbn Haldun'a göre bedevi umran, hadari umrandan zamansal olarak önce gelir; şehirler kökenlerini ve nüfuslarını kırsala borçludurlar. Şöyle ki, temel gereklilikler asıldır; lüks ihtiyaçlar ise ikinci derecede ve asıl olandan sonra söz konusu olabilirler. Dolayısıyla insanın aradığı ilk şey temel ihtiyaçlarının karşılanması olduğu için ve ancak bu ihtiyaçlar

¹¹ İbn Haldun (2021), s.185-186; Ludwig Gumplowicz (1940). "İbni Haldun ve İctimaiyatı", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**, Cilt: 6, Sayı: 2-3, s.580.

¹² Yüksel (2008), s.307-308.

karşılırsa konfora yönelik talepler gündeme gelebileceği için kırsaldakiler, şehirlerin kaynağıdır ve onlardan önce gelirler. Diğer yandan kırsal hayatın kabalığı, şehir hayatının kibarlığından önce gelir. O yüzden de kırsal kesimde yaşayanların şehirli olmayı arzuladıklarını görürüz. Buna karşılık şehirlerdeki, şehir hayatında bir engel veya sorunla karşılaşmadıkça kırsalda yaşamayı istemezler. Nitekim şehirlerin sakinlerine bakıldığında, çoğunluğunun komşu kırsallardan ve köylerden geldiği görülür. Sonuç olarak, şehirlerin kuruluşundan önce insanların göçebe yaşadıkları, lüks ve konforlu şehir yaşamının göçebe yaşam şeklinden doğduğu, bedevi yaşam tarzının hadariliğin temeli olduğu, şehirlerin ortaya çıkışının asli gereksinimlerin basit ve sade karşılanışının ardından gelen konforlu yaşam isteğinden kaynaklandığı görülmektedir.¹³

İbn Haldun bedeviliği tabii ve asli bir durum olarak kabul ederken bir yandan da anarşinin, düzensizliğin, Hobbes'un iddia ettiği doğa durumundaki kaosu mümkün olmadığını ortaya koymak ister. Nitekim onun, hükümdarsız ya da yasadışı bir toplum mevcut olabileceğini kabul etmesi de bunun bir göstergesidir.¹⁴ Ancak şunu da unutmamak gerekir ki bedevi umranda her ne kadar devletlere özgü hükümdarlık ve yasa bulunmasa da riyaset (liderlik) ve toplumsal hayatı düzenleyen normlar bulunmaktadır.

1.2. Asabiyet

Asabiyet kelimesi Arapçadaki "asebe" kökünden gelir. Bu kök, kişinin baba tarafından akrabalarının oluşturduğu bütünü tanımlamak için kullanılır.¹⁵ Bununla birlikte, asabiyet kelimesinin Kur'an'da Yusuf Suresinin 8. ve 14. ayetlerinde geçen ve "birbirini kollayan zorlu bir grup" anlamındaki عَصْبَةٌ (usbe) kelimesinden türetildiği de düşünülebilir.¹⁶ Zira İbn Haldun akrabalar arasındaki asabiyet bağından bahsederken, Yusuf Suresi'nin 14. ayetinde bahsedilenin de bu olduğunu söylemiştir.¹⁷ Bağ, sınırlar, sarmak/kuşatmak, yakınları korumada aşırı gitmek gibi anlamlara gelen¹⁸ asabiyet kelimesinin kavramsal çerçevesini çizmek güçtür.

¹³ İbn Haldun (2021), s.187-188.

¹⁴ Hayrettin Özler (2019). "İmparatorluk ve Bedevilik", **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 95, s.13.

¹⁵ Ferhat Ateş ve Tuncer Utkan (2017). "İbn Haldun'a Göre Toplum ve Şehir", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 53, s.221.

¹⁶ İbn Haldun (2021), s.53.

¹⁷ İbn Haldun (2021), s.195.

¹⁸ Ateş ve Utkan (2017), s.221.

Asabiyet kavramı İbn Haldun sosyolojisinin en temel kavramlarından biridir. Ona göre, badiyede (kırsalda) ancak asabiyet sahibi kabileler yaşayabilirler. Çünkü insan yaratılış gereği iyilik ve kötülüklerle donatılmıştır. Dolayısıyla insan için kötülük tabii bir eğilimdir. Şehirlerde ve kasabalarda, insanların kötülüklerini engelleyecek ve diğerlerini bu kötülüklerden koruyacak kanunlar, askerler, polisler ve surlar bulunurken badiyede bu gibi kurum ve yapılar bulunmaz. Zira badiyede bunları kuracak ve işletecek merkezi bir otorite bulunmamakta olup kötü davranışları engelleyecek ve insanları bu kötülüklerden koruyacak şey insanların kendi cesaretleri ve kuvvetlerinden başka, insanların ortaklaşa kurdukları yardımlaşma ve destek bağlarıdır. İşte bu sebeple bir kabilenin gücünü oluşturan ve onu karşı konulmaz kılan şey asabiyettir ve asabiyet duygusu bir topluluk için en önemli şeydir.¹⁹ İbn Haldun'a göre nasıl ki insan bedeninin sağlıklı ve dinç olabilmesi için organların birbirleriyle uyumlu olması gerekiyorsa, aynı şekilde toplumun sağlıklı ve güçlü olması için de o toplumu oluşturan unsurlar arasında iş birliğinin, dayanışmanın ve ahengin bulunması gerekir ki, bunu sağlayan şey asabiyettir.²⁰

İbn Haldun asabiyetin temelde insanları bir arada tutan kan bağı veya benzeri bir şeyle gerçekleşeceğini ileri sürer. Kan bağı ile gerçekleşen asabiyet (nesep asabiyeti) doğuştan gelmez. Zira nadir istisnalar dışında insanlar yakın akrabalarını ve aynı kandan olduğu herkesi sever, onların zarar ve felaketlerden uzak olmalarını ister. Ayrıca bir tehlike söz konusu olduğunda da onları korumak ister. Bugün Türk hukuk sistemindeki akrabalık sebebiyle hâkimin yasaklılığı (CMK.m.22; HMK.m.34), akrabalık sebebiyle tanıklıktan çekinme (CMK.m.45/f.1; HMK.m.248) müesseseleri ve benzeri müesseseler bu bağı günümüzdeki görünüşleri olarak değerlendirilebilir. Nesep asabiyetinde asabiyetin gücü, aradaki akrabalık bağının yakınlığına göre değişir. Eğer yakın bir akrabalık bağı söz konusuysa asabiyet çok güçlü olur; akrabalık bağı uzaksa, bu akrabalık bağı genellikle unutulur ve asabiyet de zayıf olur.²¹

İbn Haldun nesep asabiyetinin güçlü olduğu toplumlarda, özellikle Arap kabilelerinde görülen sığınmacılar (himaye altına alınan veya eman verilenler) ile köle ve azatlıların durumuna da değinir. Ona göre asabiyet sahipleri, aralarında kan

¹⁹ İbn Haldun (2021), s.194-195.

²⁰ Bekir Geçit (2018). "İbn Haldun'da Siyasal Gücün Kullanılmasında Asabiyet'in Önemi", **Beytülhikme Uluslararası Felsefe Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, s.625-626.

²¹ İbn Haldun (2021), s.196.

bağı olmadığı halde himaye altına aldıkları kişilerle veya yanlarında bulunan köleler ve azatlılarla yakın ilişki kurduklarında bu kişiler de kendileriyle özdeşleştikleri asabiyetin, belli bir dereceye kadar üyeleri olurlar. Topluluğa başkanlık edecek konuma gelemeseler de, ayrılıp geldikleri kendi soyları artık nesep asabiyeti açısından bir anlam ifade etmediği için asabiyetine dahil oldukları yeni soydan sayılırlar.²²

Kan bağına dayanan nesep asabiyeti daha çok badiyede görülür. Bedevi umrandakiler, çok zor şartlarda yaşadıkları için yabancı olan kimseler onların arasına karışıp onlarla bu hayatı yaşamak istemez. Bu yüzden onların nesepleri genellikle başkalarınıninkiyile karışmaz ve saflığını korur. Badiyede saf haliyle güçlü bir bağ oluşturan nesep asabiyeti, hadarete geçişle birlikte tamamen veya kısmen yok olur ve gücünü yitirir.²³

Bununla birlikte İbni Haldun şöyle der: “*Aslına bakarsanız kan bağı, tabii bir bağ olmasına rağmen, daha ziyade hayali bir şeydir. Bu bağlantılara anlam veren, ortak hayat, ahbablık, uzun bir aşinalık ve birlikte büyüme ve süt kardeşliği şeklindeki dostluk ilişkileridir. Dolayısıyla bu dostluk ilişkileri, hayatı ve ölümü beraber yaşayıp tadacak kadar birbirlerinden ayrılamaz hale gelir. İşte bu temele dayanan bağlar, karşılıklı sevgiye ve karşılıklı yardıma yol açar.*”²⁴

Böylece İbni Haldun asabiyet bağına kan bağıyla sınırlamayı, kan bağı olmadan da başka bağlarla asabiyetin var olabileceğini söyler. İbn Haldun’da asabiyet, geleneksel kullanıma özgü genetik anlamını aşarak, bunu da kapsayacak biçimde fonksiyonel bir içeriğe kavuşur. Geleneksel anlamıyla asabiyet, temelde kabile tipi toplulukların karakteri olup, devlet veya imparatorluk gibi kabileler üstü siyasi birlikleri dışlar. Yani kabile içi dayanışmayı ve kabile tipi örgütlenmeyi desteklerken, kabile dışı ve üstü siyasi organizasyonları engeller. İbn Haldun ise asabiyeti, Araplara özgü geleneksel kabile tipi örgütlenmenin üstüne çıkararak kabileler üstü evrensel sosyo-politik örgütlenmeleri açıklamak için bir teori olarak ortaya koyar. Böylece asabiyet kavramının kapsamını genişletmiş, kan bağı kavramın odağından alarak onun yerine kaynaşma olgusunu koymuş ve kan bağı ile birlikte diğer kaynaşma faktörlerini arızı olarak görmüştür. Zira asabiyet biyolojik bir bağdan ibaret olsaydı hadarete geçiş, asabiyeti etkilemezdi. Hadarete

²² İbn Haldun (2021), s.205.

²³ Ateş ve Utkan (2017), s.221.

²⁴ İbn Haldun (2021), s.277.

geçişle ortaya çıkan lüks ve konfor, insanlar arasındaki ilişkinin biyolojik yönünü değil kaynaşmayı etkilemektedir.²⁵

Bununla birlikte bedavetteki asabiyetin hadaretteline nispetle daha güçlü olduğu görülmektedir. Bedevi hayatın zorlu koşulları adeta insanları kaynaşmaya mecbur ettiğinden bedevi umranda insan ve toplum bütünleşmiştir. Hadari hayatın imkanları ise insanları böyle bir mecburiyetten kurtarabildiği için hadari toplumlarda insanlar kaynaşmak veya en azından bedevi toplumlarda olduğu gibi yüksek derecede kaynaşmak zorunda kalmayabilmektedirler. Lüks ve refahın artışıyla ters orantılı olarak insanlar arasındaki ilişkilerde tolerans sınırı gittikçe azalır. Bu sebeple bedevi umranda kan bağı vesilesiyle en üst düzeylerde mevcut olan asabiyet bağları, hadari umranda zayıflayarak genellikle afet ve savaş gibi nedenlere dayalı ve düşük seviyede olmak üzere varlığını gösterir. İşte hadariliğe geçişle kaybolan veya zayıflayan nesep asabiyetinin yerini, “sebeup asabiyeti” alır. Sebeup asabiyetinde kaynaşmayı sağlayan artık kan bağı değil, kişilerin iradesine dayanan çeşitli araçlardır. Bu araçlara örnek olarak şehir hayatının olağan akışı içerisinde ortaya çıkan tanışma ve kaynaşmalar, bu tanışmalar vesilesiyle kurulan evlilik ilişkilerine dayalı akrabalık ilişkileri, siyasi iktidarda söz sahibi olabilmek için yapılan taraftarlıklar sonucu ortaya çıkan dayanışmalar veya aynı dine mensubiyetten doğan kaynaşmalar gösterilebilir.²⁶

Dolayısıyla asabiyetin veya dayanışmanın ortaya çıkışı öncelikle, kan birliğine bağlıdır. Antik site devletleri ve Arap kabileleri nesep asabiyetinin güçlü biçimde var olduğu toplumlara örnek olarak gösterilebilir. İkinci olarak, aralarında akrabalık bağı olmasa bile herhangi bir gerekçeyle müttefik olanlar arasında veya koruyucular ile korunanlar/sığınanlar arasında meydana gelen asabiyetten bahsedilebilir. Asabiyetin üçüncü türü ise toplumsal ilişkiler ve iş birlikleriyle, daha da önemlisi bu ilişki ve iş birliklerinin uzun müddet boyunca sürmesiyle oluşur. Toplumsal aidiyet duygusuyla bir arada yaşayarak hayatı ve özellikle hayatın zorluklarını paylaşanlar arasında doğan asabiyet bu kapsamda ele alınmalıdır. Araplarda çok güçlü olan “kabile kardeşi” kavramının yerini “Müslüman kardeş” kavramının alması, Türklerde Ahi teşkilatları başta olmak üzere yoldaşlık ve gençlik birlikleri gibi fütüvvet örgütlerindeki dayanışma olgusu bu çerçevede değerlendirilebilir.²⁷

²⁵ Akif Kayapınar (2006). “İbn Haldûn’un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 15, s.91.

²⁶ Ateş ve Utkan (2017), s.222; Topçuoğlu (1969), s.337; Ejder Okumuş (1999). “İbn Haldun ve Osmanlı’da Çöküş Tartışmaları”, **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sayı: 6, s.189.

²⁷ Ümit Hassan (1998), **İbn Haldun’un Metodu ve Siyaset Teorisi**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Baskı, s.243.

Bununla birlikte kamu ruhu, toplumsal dayanışma, ortak irade gibi kavramlarla karşılanmaya çalışılan asabiyetin, bu ve benzeri kavramsallaştırmaların göndermede bulunduğu kadar geniş kapsamlı olmadığı, asabiyetin kabile olgusundan ayrı olarak anlaşılamayacağı da ileri sürülmüştür. Bu anlayışa göre asabiyet, esas olarak bir lider tarafından kullanılan siyasi güç olup kökenini kabileden alır. Fakat aynı zamanda bu gücün, kabile bütünleşmesini sağlayan eşitlikçi yapıyı gittikçe zayıflatarak eşitsiz ve tabakalı topluma geçişi mümkün kılma potansiyeli olduğu da belirtilmelidir.²⁸

Sonuç olarak İbn Haldun'a göre asabiyet temelde soy birliğine dayansa da inanç, din, ideoloji, komşuluk, ordu, devşirme, taraftarlık, dostluk, ittifak ve kölelik gibi unsurlar sebebiyle de var olabilen bir olgudur. Hangi unsura dayanırsa dayansın toplumsal dayanışma ve bütünleşmeyi sağlayıcı işleviyle toplum veya topluluklara sosyal ve siyasi güç kazandırarak hayatîyetlerinin devamını temin eder. Dolayısıyla İbn Haldun'un anlayışında asabiyet esasen toplumsal fonksiyonlarıyla ortaya konulur. Kaldı ki İbn Haldun'a göre her ne kadar nesep doğal bir şeyse de sonuçta onun da aslında göreceli ve sanıya dayanan tarafı bulunduğu açıktır. Bundan dolayı asabiyeti izah ederken önemli olan hususlar kan birliğinden ziyade birlikte yaşama ihtiyacı, ortak acı ve mutluluklar, birbirini savunma, itimat, sosyal zorunluluklar, kader birliği, toplumsal dayanışma ve kaynaşma gibi unsurlardır.²⁹

2. İKTİDAR VE DEVLET

İbn Haldun'a göre, insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerden biri, insanların cezalandırıcı bir otoriteye ve dizginleyici bir yönetime ihtiyaç duymasıdır. Ona göre böyle bir yönetim organizasyonu olmadan insanlar varlığını devam ettiremez.³⁰ Toplum, üyelerinin bedensel varlıklarını koruma altına alan belli bir asgari gelişmişlik seviyesine ulaşmış umran tamamladıktan sonra, insanların birbirlerine saldırıp zarar vermelerini önleyecek bir otorite gerekir. Çünkü insanın ilkel doğasında hemcinslerine zarar verecek adaletsizlik ve saldırganlık yer almaktadır. İnsanların sahip oldukları silahlar bu adaletsizlik ve saldırganlığın sonuçlarını gidermede yeterli değildir. Bu nedenle insanların kendi aralarından çıkan, onlar üzerinde otorite kurarak adaletsizliklerini ve saldırganlıklarını baskı altına alabilen

²⁸ Yüksel (2008), s.311.

²⁹ Okumuş (1999), s.189-190.

³⁰ İbn Haldun (2021), s.73.

birinin olması gereklidir. İşte bu gerekliliğin icaplarını yerine getirebilecek güce sahip olmak, iktidar sahibi olmak anlamına gelir.³¹

2.1. İktidarın Kaynağı

İbn Haldun iktidarın varlığını, toplumun mevcudiyeti için hayati bir zorunluluk olarak görmüştür. Ona göre, umranı olmayan bir devlet tasavvur edilemeyeceği gibi devletsiz ve iktidarsız bir umran da tasavvur edilemez. Çünkü insanlar doğaları gereği iş birliği yaparlar ve bu iş birliği dolayısıyla onların yöneticiye veya yönlendiriciye ihtiyaçları vardır.³² Bu doğrultuda İbn Haldun'un, toplumu yalnızca insanların bir arada yaşaması olarak değil, insanların düzen içinde bir arada yaşaması olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Bu düzenin sağlanması içinse toplum içinde bir otoritenin veya devletin bulunması zaruridir.³³ Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki Mukaddime'de geçen devlet, mülk, hükümdar, egemenlik, riyaset, iktidar gibi kavramlar genel itibarıyla birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadan, kimi zaman eşanlamlı kelimeler şeklinde kullanılmaktadır.

Görüldüğü üzere İbn Haldun devletin veya yönetici erkin ortaya çıkışını toplumsal açıdan doğal bir süreç olarak nitelemektedir. İbn Haldun'un bu doğal nitelemesini, Mukaddime'de toplumsal olan her şeye ilişkin olarak yaptığı, toplumsal nitelikli her kurum ve olguyu doğal kabul ettiği iddiasıyla İbn Haldun'a eleştiriler yöneltebilmektedir. Buna göre özellikle politika alanında doğal nitelemesinin başat amacı ve işlevi niteleneni meşrulaştırmak ve kabulüne dair algıyı sağlamaktır. Bu gerçeği anlayan statükocu veya tutucu anlayış, insanlık tarihi boyunca bu işlevi nedeniyle doğal nitelemesine sıklıkla başvuragelmiştir. Nitekim İbn Haldun da taraf olduğu siyaset anlayışını hem betimlemek hem de benimse(t)mek için bu nitelemeyi kullanmıştır.³⁴

Bu eleştiri, doğallığın kaçınılmaz biçimde meşruluk olarak da anlaşılabilirliği gerçeğini göz önüne almamaktadır. Zira bir durumun veya olgunun doğal olarak nitelenmesi aslında onun olmakta olması ve olmakta olmaya devam etmesine

³¹ İbn Haldun (2021), s.78-79; Ülker Gürkan (1967). "Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn Haldun", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 1, s.236

³² İbn Haldun (2021), s.554.

³³ Ercan Çelik (2015), **İşlevselcilik Bağlamında İbn Haldun'un Toplum ve Din Anlayışı**, Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, s.540.

³⁴ Armağan Öztürk (2008). "Düzenin Meşruluğu Sorunu Bağlamında İbni Haldun Felsefesinin Değerlendirilmesi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 63, Sayı: 01, s.186.

ilişkin bir gözlemin sonucudur. Yani bunun “kanun” olduğunu ifade etmektir. İbn Haldun yukarıda temas ettiğimiz gibi yeni bir bilim dalını ortaya koyduğunu ileri sürüyordu. Bilimin yapmak istediği ise her şeyden önce konusu kapsamındaki hususlara dair düzenlilikleri, yani doğallıkları, bir diğer tabirle kanunları keşfetmektir. Bu doğallıkların ideolojiler, siyasetler, yöneticiler veya politikacılar tarafından meşrulaştırıcı bir fonksiyonla kullanılmasının ise sorumluluk açısından bilimi ve bilim insanını ilgilendirmeyeceği açıktır. Bununla birlikte bu durumun da gözlemlenmesi ve bilimsel amaç doğrultusunda düzenlilik, doğallık ve kurallılık açısından değerlendirilmek üzere araştırma konusu yapılması mümkündür.

İşte İbn Haldun, Mukaddime’de bu çerçevede topluma dair düzenliliklerini gözlemlediği hususları, kurduğunu ileri sürdüğü bilimin kanunları olmak üzere doğal olarak niteleyip ortaya koymuştur. Bu kapsamda yönetici otoritenin veya devletin toplum hayatı için zorunlu olduğunu belirtmiş olan İbn Haldun, bu zorunluluğu Müslüman filozofların da kabul ettiğini ifade eder. Ancak filozoflar “söz konusu otoritenin de Allah tarafından vahyedilip emredilmiş ve bir insan (peygamber) tarafından herkese duyurulmuş bir şeriata dayanması gerektiğini savunurlar.”³⁵ İbn Haldun ise otoritenin kaynağına dair filozofların ileri sürdükleri bu iddiaları kabul etmez. “Çünkü insanların varlığı ve hayatı peygamberlik olmadan da iyi bir şekilde gerçekleştirilebilir. Bir kimse bizzat kendi gücüyle veya asabiyete dayanarak başkaları üzerinde otorite kurabilir.”³⁶ Nitekim ehl-i kitap olanlara göre olmayanlar dünya nüfusunun çoğunluğunu oluşturmakta olup, ehl-i kitap olanlar gibi ehl-i kitap olmayan toplumlar da düzenli ve kanunlu devletler kurmuşlar, huzurlu ve büyük şehirler inşa etmişlerdir. Bu itibarla İbn Haldun’a göre toplumsal düzenin sağlanması için peygamberliğin zorunlu olduğu ileri sürülemez, zira peygamberlik esas olarak dine mahsus bir kurumdur.³⁷

Yukarıda değindiğimiz gibi İbn Haldun’a göre her topluluk bir otoriteye ve bir yöneticiye ihtiyaç duyar. Bu otorite, topluluk üyeleri arasında hakların ihlal edilmesini engeller. Topluluk üyelerinin birbirlerine saldırmalarına, kötülük yapmalarına mâni olabilmesi için bu otoritenin asabiyete dayanması, yöneticinin asabiyete dayanarak hükmetmesi gerekir. Böyle bir otorite ise devlet veya hükümdarlık olup basit bir kabile reisliğinden çok daha ötede bir şeydir.

³⁵ İbn Haldun (2021), s.79.

³⁶ İbn Haldun (2021), s.79.

³⁷ İbn Haldun (2021), s.79-80; Gürkan (1967), s.236.

Zira reislikte itaat daha ziyade gönüllülük esasıyla olur, yönetenin kararlarının yönetilenlere zorla kabul ettirilmesi söz konusu olmaz. Hükümdarlık ve devlet otoritesinde ise zor kullanma ve baskı uygulama söz konusu olur ki bunu güçlü bir asabiyet sağlayabilir. Dolayısıyla asabiyetin ulaşacağı nihai hedef devlettir.³⁸

İbn Haldun'a göre devlet, bir kurum olarak hadari umranda, şehir kurma seviyesine ulaşmış toplumlarda görülür. Bedevi umranda iktidarı elinde bulunduran makam ise riyaset (reislik, başkanlık) olarak adlandırılabilir. Riyaset makamında bulunanlar, yaşadıkları toplulukta genel itibarıyla ihtiyarlık çağında olan ve bu nedenle hürmete en çok layık görülen kimselerdir. Bu kişiler bedevi umranın yaşam koşulları, sülaleleri ve ailelerin şerefi veya kişisel meziyetleri nedeniyle topluluk üyelerince saygı görmeleri, bedevi hayatın doğal olarak meydana getirdiği asabiyet gibi sebeplere istinaden reislik makamına gelmişlerdir.³⁹ Dolayısıyla riyaset siyasi temelli bir otoriteden ziyade, ahlaki temelli bir otoritedir. Nitekim bu nedenle reis, istediği her kararı alamamakta veya ortaya çıkan uyuşmazlıklara getirdiği çözümü zor yoluyla dayatmamaktadır.⁴⁰ Reisin, kendisine uymayanlara karşı uygulayacağı bir baskı ve yaptırım gücü yoktur. Reis ile topluluk üyeleri arasındaki bağ kendiliğinden doğma ve örf tarafından desteklenmiş bir himaye ve itaat ilişkisidir.⁴¹ Reisin ortaya çıkan uyuşmazlıklara getirdiği çözüm önerilerinin dayanağı da bir yasa değil, örf ve adetten doğan değer yargılarıdır. Bedevi umranda görülen bu riyaset kurumunun devlet haline dönüşmesi için, toplumda yapısal bir değişimin meydana gelerek bedavetin hadarete dönüşmesi lazımdır. Toplum hayatının doğal zorunluluklarının sonucu olarak gerçekleşen bu dönüşüm, nesep asabiyetinin, yerini yavaş yavaş sebep asabiyetine bırakmasıyla başlar. En sonunda nesep asabiyetinin büsbütün kaybolup yerini sebep asabiyetinin almasıyla devlet kurumsallaşır.⁴²

Bir toplumda hükmedici otoritenin ortaya çıkışını ve zamanla hukuki çerçeve kazanarak meşru iktidar ve devlet haline dönüşmesini sosyolojik gerçeklere uygun

³⁸ İbn Haldun (2021), s.210, 235.

³⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1939). "İbn Haldun'un Hukuka Ait Fikirleri ve Tesiri", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**, Cilt: 5, s.148-149.

⁴⁰ Hasan Yaylı ve Onur Yıldırım (2019). "İbn Haldun Düşüncesinde Egemenlik Olayı", **Akademik Hassasiyetler**, Cilt: 6, Sayı: 12, s.195.

⁴¹ Topçuoğlu (1969), s.339.

⁴² Fazıl Hüsnü Erdem (1993). "İbn Haldun'un Devlet Görüşü", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı:6, s.161; Ergin Ergül (2018), **Hukukçu ve Siyaset Bilimci Kimliğiyle İbn Haldun**, Adayet Yayınevi, 3. Baskı, s.127-131.

biçimde açıklayan İbn Haldun başkanlığın ve iktidarın, asabiyeti daha güçlü olanda bulunacağını söyler. Ona göre, her kabile genel bir soy meydana getirir ve mensupları arasında asabiyet bağı oluşur. Bununla birlikte bu genel soya nispetle birbirine daha özel ve sıkı bağlarla bağlı olan asabiyetler de vardır. Nitekim bir aileden gelmek veya aynı babanın çocukları olmak böyle bir asabiyet meydana getirir ve bu asabiyetler genel birliğin içinde olmasına rağmen daha kuvvetlidir. Bu nedenle iktidar, kabilenin veya kabilenin bir kolunun değil, kabilenin içindeki tek bir ailenin tekelinde olur. İktidarı elinde bulunduran bu aile, diğerlerini güç ve asabiyet yönünden aşarak bu gücü elde etmiştir.⁴³ Asabiyetin nihai gayesi gücü ele geçirmek olduğu için bu süreç normal olarak değerlendirilmelidir. Ancak burada gücü ele geçirme, diğer asabiyetleri yok ederek değil, onları da kendi asabiyetine katarak büyük asabiyeti kurmak şeklinde gerçekleşir.⁴⁴ Böylece İbn Haldun egemenliğin, içeride en üstün otorite olmayı, dışarıya karşı ise bağımsız olmayı gerektirdiğini ortaya koymuştur.⁴⁵

Bununla birlikte İbn Haldun'a göre, bir devlet, düzeni kurulduktan, güçlü ve oturmuş bir duruma geldikten sonra asabiyete gerek duymayabilir. İbn Haldun'un böyle bir devletten kastettiğinin ise imparatorluklar veya bu seviyedeki devletler olduğunu belirtelim. İmparatorluklar da aslında her devlet gibi kuruluş dönemlerinde asabiyete azami derecede ihtiyaç duyarlar. Çünkü toplum, asabiyet bağıyla bağlı olmadığı otoriteye itaat etmekte zorlanır. Ancak nesiller boyunca iktidar babadan oğula geçince, yönetici aile iktidara sağlam bir şekilde yerleşir ve bu ailenin üyeleri lider olarak tanınır. Bu alışkanlık devlette yer ettikten sonra, iktidara "*hizmet etmek ve itaat etmek dinin bir gereği haline gelir*" ve devlete itaat, değiştirilemeyen ve karşı çıkılmayan ilahi bir buyruk gibi telakki edilir. Bu aşamada iktidar sahipleri, artık otoritelerini sürdürmek için asabiyete ihtiyaç duymazlar ve ondan vazgeçebilirler.⁴⁶

2.2. Devletin Mahiyeti

Hükmetmeyi, vahyedilmiş veya akıl yoluyla bulunmuş kanunları tatbik etmeleri ve böylece yeryüzünde Allah'ın kendilerine yüklediği halifelik vazifesini

⁴³ İbn Haldun (2021), s.199-200.

⁴⁴ Özler (2019), s.14.

⁴⁵ Gürkan (1967), s.237; Topçuoğlu (1969), s.341.

⁴⁶ İbn Haldun (2021), s.236.

yerine getirmeleri için insanlara Allah tarafından emanet edilen bir görev olarak gören İbn Haldun, “siyasi mülk” ile “hilafet”i birbirinden ayırır. Siyasi mülk, dünyevi fayda sağlamak ve zararı bertaraf etmek amacıyla halkı akli düşüncenin gereğine göre yönetmeyi; hilafet ise, ahiretle ilgili maslahatları ve bunlarla ilgili dünyevi maslahatları gerçekleştirmek gayesiyle halkı şeriate göre yönetmeyi ifade eder.⁴⁷ Üçüncü bir yönetim tarzı ise filozoflarca dile getirilen “medeni siyaset”tir. İdeal bir siyaset anlayışını ifade eden bu yönetim tarzı, bireylerin devlet baskısına gerek duymaksızın barış içinde yaşayabilecek kadar erdemli ve olgun olmaları, kendi kendilerini yönetebilecek düzeye erişmeleri halinde söz konusu olur. Yani medeni siyaset, insanların devlet otoritesi olmaksızın kendi kendilerini yönetebilecekleri bir yönetim tarzıdır.⁴⁸ Ancak İbn Haldun gerçek dünyada var olmayan, felsefi/ideal karakterli bu üçüncü yönetim tarzını Mukaddime’de inceleme konusu dışında tutar.⁴⁹

Siyasi mülkte devlet, insanların kendi akılları ile bulup vaz ettikleri rasyonel nitelikli kanunlarla idare edilir. Bu siyaset türü kendi içinde ikiye ayrılır. Birincisinde, kamu yararını gözeten hükümdarın iyi yönetimi söz konusudur. Bu idare akla dayanır ve esas itibarıyla iyidir. Ancak dini kanunlarla yönetilen İslam Devletlerinde bu tip bir yönetim şekline ihtiyaç duyulmamıştır. İkincisinde ise zor kullanma ve baskı yoluyla hükümdarın menfaatleri gözetilir ve kamu yararı hükümdarın menfaatlerine tâbi kılınır. Bu yönetimde kamu yararı ikinci plandadır ve bu yönetim tarzı “akli siyaset”in kötü türüdür. İster Müslüman ister kâfir olsun, dünyanın bütün yöneticileri devleti bu iki şekilden biriyle idare ederler.⁵⁰

İbn Haldun, otoritenin kaynağını yalnızca vahye dayandıran Müslüman filozofları eleştirmekle birlikte iktidarı, insanlara yeryüzünde Allah’ın halifeliğini yerine getirmeleri için emanet edilen bir görev olarak görmektedir. Diğer yandan ona göre, Allah’ın kanunları insanların iyiliğine ve faydasına olan kanunlardır. Kötü kanunlar ise Allah’ın hikmetine ters düşen, cehaletten ve şeytandan kaynaklanan kanunlardır. Dolayısıyla asabiyete dayanan ve Allah’ın kanunlarının kulları üzerinde uygulanması için gerekli erdemlere sahip olan yönetici, yeryüzünde Allah’ın halifesi olacak ve haksızlıkları giderecektir.⁵¹

⁴⁷ Yüksel (2008), s.315.

⁴⁸ Topçuoğlu (1969), s.340-341.

⁴⁹ İbn Haldun (2021), s.447-449.

⁵⁰ İbn Haldun (2021), s.448-449.

⁵¹ İbn Haldun (2021), s.216.

Bu noktada İbn Haldun'un sağlam bir iktidar için asabiyeti tek başına yeterli bulmadığı söylenebilir. Ona göre, iktidar için güçlü bir asabiyetten başka, hükümler olacak kişide adillik, alçakgönüllülük, cömertlik, bağışlama, muhtaçlara yardım, zorluğa dayanma, sözünü tutma, fedakârlık, bilime ve bilim insanlarına saygı ve itimat, dine ve ahlaka uygun yaşama, kötü ahlaki fiillerden uzak durma gibi erdemlerin de bulunması gerekir. Otorite yetkisine sahip olan kişi bu erdemleri sayesinde, otoritesi altındaki kişileri yönetme salahiyet ve liyakatine sahip olur. Bunun tersine, yöneticileri erdemlerden yoksun olan, yöneticileriyle birlikte erdemsiz bir yaşam süren toplumlar ise büyük devletler kuramaz, etkin egemenliğe sahip olamazlar. Eğer daha önce bu erdemleriyle hakimiyet sahibi olmuşlar, ancak bozulmaya başlamışlarsa erdemsizlik hali birdenbire değil, yavaş yavaş gerçekleşir ve egemenlik de yavaş yavaş kaybolur.⁵²

İbn Haldun'a göre, Hz. Peygamber ve dört halife döneminde mevcut olan Halifelik yönetiminin yerini, İslam'ın canlılığının ve Arapların bedevi yaşamının sadeliğinin yavaş yavaş kaybolması suretiyle, zamanla mülk örgütlenmesi mahiyetindeki saltanat almıştır. Siyasi örgütlenme saltanata dönüşmeden önce, başta halife olmak üzere gerek devlet görevlileri gerekse halkın büyük çoğunluğu kendilerini dinin denetlemesi altında tutuyorlar, aleyhlerine olsa bile dinin işaret ettiği doğruları kendi menfaatlerine tercih ediyorlar ve böylece toplumun zarar görmemesini sağlamaya çalışıyorlardı. Ancak zaman geçtikçe durum değişerek otoritenin kaynağı dinden çok güç ve kılıç olmaya başlamıştır. Saltanata geçişle birlikte ise halifelik zamanında söz konusu olan yüksek değerler kaybolarak halifelik sadece ismen var olan bir hale gelmiştir. Bu şekilde dört halife döneminden sonra Emevi ve Abbasiler dönemlerinde saltanat özellikleri ağır basmaya başlamış ve yönetim tarzı tamamen hükümdarlık usulüne dönüşmüştür.⁵³ İbn Haldun İslam dünyasında ortaya çıkan çatışmaların sebeplerini de dinin etkisinin azalmasının sonucu olarak asabiyet bağlarının zayıflaması, hadaretle birlikte lüks ve refaha düşkünlüğün artması ve nihayet toplumun ahlaki ve dini hassasiyetinin azalması olarak sayar.⁵⁴ Dolayısıyla din ve dine çağrı, devletin temeli olan asabiyetin gücünü artırır, böylece iş birliği ve yardımlaşma artar ve devlet güçlenir. Bunun aksine, dini yaşam olumsuz yönde değiştiğinde ve yozlaştığında devletin gücü zayıflayarak dinin

⁵² İbn Haldun (2021), s.217.

⁵³ İbn Haldun (2021), s.305-315; Hassan (1998), s.312-313.

⁵⁴ Mustafa Yıldız (2010). "İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, s.47.

devlete güç veren etkisi sona erer, devleti ayakta tutan veya zaferler kazandıran güç olarak artık sadece asabiyet kalır.⁵⁵

Tabii ki devleti zayıflatan faktörler sadece dine ilişkin değildir. İbn Haldun'un devlet anlayışında liderin etkisi oldukça belirgin olduğundan, yöneticinin kişisel özellikleri de bu noktada önemli bir faktör olarak değerlendirilir. Örneğin yöneticinin, olması gerektiğinden fazla sert olması devlete zarar verir, hatta onu yıkıma götürebilir. İyi yönetim halka sevgi, hoşgörü ve yumuşaklıkla davranan yönetimdir. Eğer devlet idaresi halka karşı baskıcı olur ve halkı sürekli cezalandırırsa, halk korkuya kapılarak bayağılaşır, ahlakları bozulur. Girdikleri bu kötü durum nedeniyle de, kendilerini koruma altına almak amacıyla, ahlaki olmayan yollara, bayağılıklara, yalan ve hilelere başvurmayı alışkanlık haline getirirler. Bu durum ise toplumda dini ve ahlaki yozlaşmaya, asabiyetin kaybolmasına ve devletin parçalanmasına sebep olur. Buna mukabil, yöneticiler halka iyilikle ve hoşgörüyle davranırsa, bir güven ve sevgi ortamı oluşarak ahlaki ve dini hasletler gelişir, asabiyet bağları kuvvetlenir ve sonuçta devlet güçlenir.⁵⁶

Ayrıca devlet teşkilatına sahip hadari toplumlarda idarenin baskı yoluyla halkı iktidara boyun eğdirmesi de İbn Haldun'a göre halkın cesaret gibi özelliklerini köreltir ve hatta kendilerini dış tehlikelere karşı koruma ve savunma güdülerini ortadan kaldırabilir. Zira genel itibarıyla toplumlarda yönetim erkinde yer alan insanlar toplumun çok az bir yüzdesini teşkil eder. İnsanların çoğu, otoritenin hakimiyeti altında yaşarlar. Şayet iktidar halka iyi ve adil davranıyorsa, halk baskıya uğramaksızın yönetime itaat ve kanunlara riayet ediyorsa, devleti yönetmek için zora değil de hukuka başvuruluyorsa insanlar insani ve hukuki bakımdan özgür oldukları hissiyle doğuştan sahip oldukları cesaret ve hatta korkaklık gibi karakterlerine göre davranabilirler. Hareket ve tutumlarında özgürlük onlar için doğal hale gelir ve başka türlü davranamazlar. Bunun aksine olarak halk baskı ve zor yoluyla yönetime itaat ve kanunlara riayet ediyorsa bütün bunların tam tersi meydana gelir. İnsanların cesaretleri körelir, yönetim tarafından ezildikçe kendilerini savunma kabiliyetlerini kaybederler ve sonuçta devlet yıkıma doğru sürüklenir.⁵⁷

⁵⁵ İbn Haldun (2021), s.240-241.

⁵⁶ İbn Haldun (2021), s.283-285; Gürkan (1967), s.238.

⁵⁷ İbn Haldun (2021), s.192-194.

Burada İbn Haldun'un kamu hukuku bağlamında meşruiyet sorununa işaret ettiği söylenebilir. Zira İbn Haldun'a göre devletin güçlü olabilmesi ve kalabilmesi devletin otoritesine ve buyruklarına halkın samimiyetle itaat etmesine, yani kanunların halk tarafından içselleştirilmesine bağlıdır. İslam siyaset felsefesinde yönetimin meşruluğunu kabul ve otoritesine itaat için aranan biat ve rıza unsurları içselleştirmenin önemli kaynaklarıdır. Böyle bir içselleştirmenin bulunması halinde halk psikolojik sorun yaşamaksızın yönetimi meşru kabul edecek, otoriteye ve onun buyruklarına gönüllü olarak itaat edecektir. Buna karşılık, halk nezdinde söz konusu içselleştirme olmayıp yönetimin meşruluğuna dair bir kanaat oluşmadığı takdirde, otoriteye ve buyruklarına zorla ve isteksizce boyun eğme insanlarda genel bir psikolojik yıpranmayı oluşturacak, bu nedenle halkın çalışma ve üretme istekleri kaybolacak, böylece devlet güçsüzleşecektir.⁵⁸

İbn Haldun'un benzer şekilde devletin selametine ilişkin içselleştirme sorunu bağlamında değerlendirdiğini söyleyebileceğimiz hususlardan bir diğeri ise devletin mülkiyet hakkına bakışı, yani mülkiyetin hukuken koruma altına alınıp alınmadığıdır. Özel mülkiyet hakkının ihlale uğrayacağına, mallarının ve mülklerinin haksız olarak ellerinden alınacağına ve gasp edileceğine dair korkularının olduğu, mülkiyet hakkının devlet gücüyle hukuken koruma altına alınmadığı bir devlette insanların daha fazla kazanma arzularının, servet elde etme heveslerinin azalacağı, geçinmeleri için zaruri olan dışında üretimden uzaklaşacakları açıktır. Umran ve umranın ilerlemesi ise insanların yaşamak için zorunlu ihtiyaçlarının dışında birikim yapmalarına, refah seviyesinin bu yolla artmasına bağlıdır. Bahis konusu korkuların olduğu yerde insanların daha çok çalışmak ve üretmek için güdülerini harekete geçmediği için umranın devamı ve ilerlemesi durur, hatta insanlar başka ülkelere göç ederler. Böylece şehirler harabeye döner, halk tembelleğe alışıp fakirleşir, üretim biter ve sonuçta devlet güçsüzleşerek yavaş yavaş çöküşe doğru gider. Dolayısıyla insanların çalışmaları ve üretmeleri için gerekli psikolojik ortamın da temin edilmesi devletlerin sağlamlığı ve hayatiyeti için zorunludur.⁵⁹

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere İbn Haldun'un, bir devletin genel durumuyla halkın genel psikolojik ve ahlaki durumu arasında kovalite olarak nitelendirilebilecek bir ilişkinin bulunduğunu ileri sürdüğünü söyleyebiliriz.

⁵⁸ İbrahim Erol Kozak (2018), **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi**, Palet Yayınları, 1. Baskı, s.58.

⁵⁹ İbn Haldun (2021), s.423.

Nitekim o, bu konuyu Mukaddime'de “Devletin aşamaları ve durumunun değişmesi, aşamaların değişmesiyle halkın ahlakının değişmesi”⁶⁰ şeklindeki bir başlıkla ele almıştır.

2.3. Devletin Evreleri

İbn Haldun'a göre, her devletin geçirdiği belli merhaleler vardır ki, her bir merhale için farklı koşullar ve bu koşulların oluşturduğu farklı genel durumlar söz konusudur. Halkın genel karakteri doğal olarak içinde bulunduğu şartlara göre şekillendiğinden dolayı devletin geçirdiği her bir farklı evrede halkın genel karakteri bakımından da farklılıklar söz konusu olur. Dolayısıyla devletin genel durumu değiştikçe halkın genel karakteristik özellikleri de değişir.⁶¹ Devletlerin geçirdiği bu evreler genel itibarıyla her biri ayrı bir devreyi teşkil eden beş aşamadan oluşur. İlk evre zafer evresi, ikinci evre mutlak iktidar ve istibdat evresi, üçüncü evre huzur ve istikrar evresi, dördüncü evre kanaat ve barış, son evre ise israf ve sefahat evresidir.⁶² Her devletin bu aşamalardan geçtiğini belirten İbn Haldun determinist ve çevrimsel bir tarih anlayışına sahiptir. Bu anlayışa göre, toplumların yükseliş ve çöküşleri sürekli çevrimsel bir hareket izler. Önce zorunlu olarak yükselirler ve sonra da zorunlu olarak çöküş sürecine girerler.⁶³

Yerleşme ve zafer evresi olarak nitelendirilebilecek birinci evrede, toplumun ve devletin varlığı için zorunlu olarak asabiyetin güçlü olduğunu, kan ve din birliğinin grup dayanışmasının iki önemli kaynağı olduğunu görüyoruz. Otorite sahipleri topluluğun diğer üyeleriyle aynı hukuki statüde bulunmakta ve onlar gibi normlara uymaktadırlar.⁶⁴ Bu evrede devlet teşkilatı sağlanmamış veya teşkilatlanma tamamlanmamış olmakla birlikte baskı ve zorla tahakkümden ziyade otoriteye samimi bir bağlılık söz konusudur. Devlet başkanı hala bedevi topluluğun reisi gibi karar alma ve uygulamada aynı asabiyet çevresi üyelerinin düşünce ve görüşlerini dikkate alarak davranır.⁶⁵

⁶⁰ İbn Haldun (2021), s.263.

⁶¹ İbn Haldun (2021), s.263.

⁶² Ergül (2018), s.99-106; Hassan (1998), s.323-324.

⁶³ Okumuş (1999), s.184; Zeynel Abidin Kılınc (2018). “Toplumsal Sözleşme Teorileri, İbn Haldun ve İnsan Doğası”, **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, s.65.

⁶⁴ Barbara Stowasser (1984). “İbn Khaldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 39, Sayı: 1, s.177.

⁶⁵ Hassan (1998), s.324.

İkinci evrede devlet başkanı, asabiyete dayalı hakimiyetin doğal bir sonucu olarak iktidar gücünü kendisinde toplamaya, mutlak otorite olmaya başlamıştır. Kan ve hatta din birliğine dayalı dayanışma unsurlarını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak suretiyle otoritenin paylaşılmasına son verip iktidarın tekelleştirilmesi sağlanmaya çalışılır. Asabiyet çevresinin yerini paralı askerler, maaşlı bürokrasi ve danışmanlar alır. Ancak bu yolla devlet, gelişmiş bir idari mekanizmaya ve teknik biçimde düzenlenmiş bir yapıya da sahip olmaya başlar.⁶⁶ Bununla birlikte asabiyet yine de tamamen yok olmaz, farklı imkanlarla bir güç olarak kendini gösterebilir. Dolayısıyla bu dönemde iktidar aslında ilk evreden daha zor engellerle karşılaşır. Zira ilk evredeki tek bir mukaddes hedefe yönelmiş ortak eylemlerin sahipleri olarak asabiyet çevresinin güven verici ortamına mukabil ikinci evrede bu ortamın paydaşlarıyla mücadele etmek ve onları saf dışı bırakmak, onların yerine genellikle maddi çıkarları öncelikle engellenemeyen bir yardımcıları, askerler, danışmanlar tabakası oluşturmak çok daha sıkıntılı süreçtir. Diğer yandan bu evrenin istibdat olarak anılması bir tiranlık veya dikta rejiminin olduğunu ima etmez. İbn Haldun'a göre istibdat, kahr ve şiddet kullanma yetkisi anlamında devletin gerçekten bir devlet olabilmesi için yönetimin doğal bir halidir.⁶⁷

Üçüncü evrede devlet otoritesi tam anlamıyla gerçekleşmiş, iktidar mutlak biçimde hakimiyetini yerleştirmiş ve halka kabul ettirmiştir. Otoriteyi kurma ve sağlamlaştırma işi sona ermiş, artık iktidar olmanın maddi ve manevi nimetlerinden faydalanma ve buna ortak olacakları istediği şekilde belirleme dönemi başlamıştır. Bu itibarla bu evre rahatlık, dinginlik ve sükûnet olarak nitelendirilebilirse de bunların huzurdan çok lüks ve debdebeye dönük olduğu söylenmelidir. Dış gelirler olmakla birlikte daha çok halktan düzenli olarak toplanan vergilerle devletin elde ettiği servet heybetli binaların, sarayların, ihtişamlı şehirlerin, anıtların yapımına harcanır, devleti yönetenlerin kişisel servetleri çoğalır. İktidarın, serveti paylaştığı kişiler hükümdarın dilediği kişilerden oluşur ve böylece devletin kurucu unsurlarını oluşturan asabiyet çözülür, hükümdara göre değişen yeni elit zümreler teşekkül eder. Asabiyet üzerine temellenen eşitlikçi ve koşullu otoritenin yerini, hükümdarın koşulsuz üstünlüğüne dayalı mutlaki yönetimin alması nedeniyle bürokrasi de kesin hatlarla oluşumunu tamamlamıştır.⁶⁸

⁶⁶ Stowasser (1984), s.177.

⁶⁷ Hassan (1998), s.326-327.

⁶⁸ Hassan (1998), s.327-328.

Dördüncü evre, otoritenin mutlakîyetinin zayıflamaya başladığı dönemdir. İlk üç evrede otoritenin kendisinde odaklandığı veya toplandığı devlet başkanı, farklı oranlarda da olsa üstün kuvvete ve hükümlerinde bağımsızlığa açık biçimde sahipti. Yani kendi isteklerini özgürce gerçekleştirebildiği gibi yakın asabiyet veya yönetim çevresinin talepleri ile halkın talep ve ihtiyaçlarını da genellikle boyun eğerek değil, isteyerek yerine getirebiliyordu.⁶⁹ Bu evreyle birlikte bu hususlarda değişim yaşanmaya başlanmıştır. Lüks ve konforun aranılan değil, alışılan olduğu bu evreyi kanaat dönemi olarak nitelendirirken, kanaatin cesaret gösterme, devleti yönetme ve devletin sınırlarını zaferlerle genişletme gibi hususlarda söz konusu olduğu, aşırı ve şaşaalı tüketim ile ince zevklere servetlerin harcanması gibi konularda halka da belirli oranlarda yansıyan kabullerin oluştuğu görülmektedir. Bu evrede gerek yönetim tabakasında gerekse halkın genelinde rahatlık, konfor ve lüks yaşam artık toplumsal hayatın sıradan niteliği haline gelmiştir. Dolayısıyla bu evrede güç ve servet itibarıyla doruk noktasına ulaşan devlet, aynı zamanda inişe de geçmiştir.⁷⁰

Beşinci ve son evre, devletin artık mukadder sonuna doğru kimi zaman yavaş yavaş kimi zamansa hızlıca ilerlediği evredir. Ahlakilik ve liyakat gibi açılardan yetersiz kimseler hükümdarın çevresini sarar ve devletin en önemli işleri bunlara emanet edilir. Ayrıca hükümdar, asabiyeti olanları ve atalarının destekçilerini yok etmeye çalışır. Faydasız ve savurganca yapılan harcamalar nedeniyle bu evrede bütçe açık vermeye ve böylece devletin ekonomik düzeni bozulmaya başlamıştır. Bütçe açığının kapatılması için devletin dayandığı belki de en önemli iki gruptan zorunlu fedakârlık beklenir: Askeriye ve halk. Bir yandan savunma bütçesi daraltılarak ordu küçültülür ve masrafları azaltılır. Diğer yandan halkın gelirleri de azaltılır. Bu ikinci azaltma, bir taraftan halkın fakir kısmına yönelik sosyal yardımların kesilmesi veya azaltılması yoluyla yapılırken diğer taraftan toplumun orta kesimini oluşturan halkın sırtına yeni ve ağır vergiler eklenmesi suretiyle yapılır. Böylece hükümdarın atalarının kurduğu düzen yıkılarak yok olmaya başlar. Bu aşamada devlet artık yaşlanmıştır ve iyileşemeyeceği müzmin bir hastalığa yakalanmıştır. Bu hastalık devletin ortadan kalkacağı güne kadar onu yavaş yavaş tüketir ve sonunu getirir.⁷¹

⁶⁹ Stowasser (1984), s.177.

⁷⁰ Hassan (1998), s.329.

⁷¹ Ergül (2018), s.106-107.

Görüldüğü üzere İbn Haldun iktidar ve devletin mahiyeti, kaynakları, görünüşleri gibi konuları, kendisinin kurduğunu söylediği umran biliminin gerçekçi yaklaşımı ve sosyolojik yöntemi doğrultusunda ele alarak analiz etmiştir. Gerek Batı'da gerekse Doğu'da, otorite ve devletin kutsallığı, devletin topluma önceliği ve üstünlüğü gibi bu alandaki hâkim anlayışları kabul etmemiştir. Modern dönemdeki sosyal bilimler yaklaşımlarını yüzyıllar öncesinden ortaya koymuş ve benimsemiş, günümüz genel kamu hukukuna ilişkin hususları realist perspektifle ve bilimsel yöntemlerle gözlemleyip incelemiştir. O, kendisine kadarki düşünce dünyasına egemen olan ve hatta kendisinden sonraki dönemde de egemenliğini sürdüren, ideal devlet nasıl olmalıdır sorusunu cevaplamak yerine "olan" ve olmakta olmaya devam eden/edecek devlet ve iktidar olgusunu anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır.⁷²

HUKUK

3.1. Hukukun Toplumsal Niteliği

İbn Haldun'un düşüncesinde hukukun toplumsal nitelikli bir olgu olduğu, hukuksal görünüm ve içeriklerin toplumların yapıları ve karakterleri doğrultusunda teşekkül ettiği ve değiştiği görülmektedir. Nitekim yukarıdaki başlıkta belirtildiği üzere İbn Haldun'a göre devletlerin geçirdikleri beş evrenin her birinde devletin olduğu gibi halkın da genel karakteristiği farklılaşır. Böylece bu evrelere göre hem hukuk normlarında hem de genel hukuk anlayışında farklılıkların bulunduğu da söylenebilir. Benzer farklılık İbn Haldun'a göre yerleşik toplumlar ile göçebe toplumlar arasında da söz konusuydu. Bedevi toplumlardaki asabiyet bağının yerini hadari toplumlarda din bağının ve hükümdara sadakat bağının alması nedeniyle, yerleşik toplumlarda mevcut hukuki yapıda dini normlar ile örfi-idari normların ağırlığı artmakta ve formel hukuka geçiş hızlanmaktadır.⁷³

Göçebe toplumlarda kodifiye edilmiş ve formel niteliğe sahip bir hukuk yoktur. Fakat bu durum, bedevi toplumlarda normlar olmadığı anlamına gelmez. Bu toplumlarda da sosyal düzeni sağlayan normlar mevcuttur, ancak hukuk kurallarının diğer sosyal hayat normlarından ayrı ve bağımsız bir yeri bulunmaz. Yukarıda, göçebe toplumların da dahil olduğu bedevi umranda iktidarı elinde

⁷² Ergül (2018), s.108.

⁷³ Erdem (1993), s.161.

bulunduran makama riyaset dendiğini ve bunu kimlerin elinde bulundurduğunu söylemiştik. Bu tür toplumlarda sosyal düzen kendiliğinden oluşan hukuk kurallarıyla sağlanır ve bu hukuk kuralları meşruiyetlerini ve güçlerini asabiyet bağından alır. Bu toplumlarda sosyal düzenin kurulup sürdürülmesi bakımından önemli olan ikinci faktör ise riyaset makamında bulunan şef otoritesidir. Riyaset makamında bulunan bu şefler toplum içerisindeki çatışmalara son verirler. Bu şefler, toplumun yasakçıları ya da yargıçları pozisyonunda olup otoritelerini kabile mensuplarının asabiyetinden doğan itaat ve bağlılıktan alırlar. Böyle bir yapıda, yazısız hukuk kuralları egemendir ve şefler hukukun yaratıcısı değil, söyleyicisi veya bildiricisidir. Kabile şefleri hukuki nitelikte sayacağımız bu görevlerini devletli toplumlarda olduğu gibi zorlayıcılık ve baskı yolundan ziyade saygı ve sevgiye dayalı itibarları ve otoriteleriyle gerçekleştirirler.⁷⁴

İbn Haldun'dan üç asır sonra, devletin ve siyasal toplumun ortaya çıkışının temel nedeni olarak Hobbes da insanların birbirlerine yönelik saldırganlıklarını ve buna ilişkin güvenlik ihtiyacını ele alacaktı. Böylece İbn Haldun insanların doğal olarak sahip oldukları şiddet eğiliminin ve birbirlerini yok etme dürtülerinin siyasal ve toplumsal hayattaki işlevine Hobbes'dan önce değinmiştir. Ancak insanlardaki söz konusu doğal özelliklerinin, insanların birbirlerine karşı saygı ve sevgiyi kaybetmeksizin toplumsallaşmasına engel olacağını düşünmeyen İbn Haldun bu şekilde Hobbes'dan daha gerçekçi ve ileri de düşünmüştür.⁷⁵

3.2. Devlet ve Din Dolayımında Hukuk

İbn Haldun'a göre devleti yönetmek hakimiyete ve güce sahip olmayı gerektirir. Bunlara sahip olmak durumunda olan hükümdarın buyrukları ise hakimiyet ve güç olgularının mahiyetinden ve insan tabiatının hayvani karakterinden dolayı adaletten sapar ve insanlara zarar verir. Bu durum itaatsizliğe ve kargaşaya sebep olur. Bundan dolayı hükümdarın kendi arzularına göre koyduğu kanunlara değil de herkesin bildiği ve zorunlu olarak saygı duyduğu kanunlara başvurmak gerekir. Bu kanunlar bilge insanlar veya büyük şahsiyetler tarafından belirlenebilir. Bununla beraber kanunlar, Allah tarafından konulmuş ve bir peygamber tarafından aktarılmış ise hem bu dünya hem de ahiret için faydalı kanunlar söz konusu olur. Dini kanunlar, iktidarı din yoluna bağımlı kılar ve böylece her şey gerçek kanun

⁷⁴ Yüksel (2008), s.319; Topçuoğlu (1969), s.333-335; Ergül (2018), s.127-130.

⁷⁵ Ergül (2018), s.130.

koyucu olan Allah tarafından dolaylı olarak gözetim altında tutulur. İbn Haldun toplumu dinsel kanunlarla yöneten iktidarı hükümdarlıktan ayırarak, onun halifelik olduğunu söyler. Ona göre halifelik gerek bu dünyada gerekse öte alemde mutlu olmalarını sağlamak için insanları ilahi hukuka göre yönlendirmektir ve halifeler dini insanlara getirmiş olan peygamberin vekilidir.⁷⁶ Bununla beraber halifenin halifeliği esasen dini konumundan değil, asabiyetten gelir. Halife ancak güçlü bir asabiyete dayandığı takdirde muteber olabilir. Ancak bu asabiyetin içeriğinin din ile doldurulması da mümkündür.⁷⁷

Halifeliği, tabi hükümdarlıklardan ayıran İbn Haldun, hilafetin kuruluşunda asabiyetten ve gücü ele geçirmekten başka bir kaynak daha göstermektedir: Bey'at. İbn Haldun'a göre bey'at, itaat etme sözü vermektir ve yönetici ile yönetilen arasında yapılan bir sözleşmedir. Bu sözleşme, el sıkışmak (musafaha) ve and içmekten (tahlif) oluşan iki sembolik ve şekli unsurun yerine getirilmesiyle akdedilmiş olur. Halifenin halifeliğini kabul etmeye yönelik bu sözleşmenin sembolik davranışları, bedevi toplumlardaki toplum üyeleri arası eşitlik anlayışını hatırlatır. Yerleşik topluma geçiş ve halifeliğin hükümdarlığa dönüşümü sürecindeyse eşitlik anlayışının terk edilmesiyle, kendini artık halkın efendisi addeden hükümdarlar için eşitliği vurgulayan sembolik davranışlar da bir alçalma kabul edilerek terk edilmiştir. Ancak yine de yönetenle yönetilenler arasında "hukuki" nitelikli diyebileceğimiz bir "vekalet" sözleşmesi mahiyetini de haiz bey'at kurumu, İslam kamu hukukunda şekli davranışlarla var olamasa da mülkün meşruluğu için şart kabul edilmiştir.⁷⁸

İbn Haldun'un devletin/iktidarın varlığının zorunluluğuna ve mülkün meşruiyeti için sözleşmenin (bey'at) yapılmasının gerekliliğine dair görüşlerinin, 17. yüzyılda Avrupa'da dile getirilmeye başlanan sosyal sözleşme kuramlarını andırdığı ve hatta öncelendiği dikkat çekmektedir. Yukarıda bu çerçevede Hobbes'la benzerliğe kısaca değinmiştik. Şimdi de J.J. Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramıyla benzerliklerine kısaca değinilebilir. Rousseau, çok genel ifade edilirse, otoritenin bir makama devri konusunda insanların mutabakata varması veya sözleşmesi sonucu devletin oluştuğunu söylüyordu. İbn Haldun da cezalandırıcı ve

⁷⁶ İbn Haldun (2021), s.285-287.

⁷⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1961), **Metodoloji Nazariyeleri**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, s.107.

⁷⁸ İbn Haldun (2021), s.315316; Fındıkoğlu (1939), s.148; Ahmet Selim Kadioğlu (2021), "Türk-İslam Sentezcilerinde Devlet Tasavvuru ve Din-Devlet İlişkileri", **Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, s.15.

hükmedici bir gücün bulunması zorunluluğunu, toplumda yönetene ve hükmedene ihtiyaç duyulduğunu ve hilafetin kuruluşunda sözleşmenin (bey'at) yapılmasının gerekli olduğunu ifade ediyordu. Bu itibarla İbn Haldun'da, Rousseau'nun devletin doğuşuna ilişkin toplum sözleşmesi teorisi kadar kuramsallaştırılmış olmasa da bu teorinin temellerine dair açık izlerin ve değerlendirmelerin bulunduğu görülmektedir.⁷⁹

Halifeliğin mahiyetine ve kaynaklarına dair genel itibariyle bu değerlendirmelerde bulunan İbn Haldun, halifenin görevleri konusundaysa devletin üzerindeki bütün dini ve hukuki görevlerin, halifenin sorumluluğunda olduğunu belirtir. İslam devlet anlayışında halife, Hz. Peygamber'in vekili olarak kabul edildiğinden ve Hz. Peygamber de toplumun dini ve dünyevi tüm işleri baş sorumlu olarak yürüttüğünden dolayı halifeler genel yargı yetkisine sahiptirler ve kanunların uygulanmasını genel olarak takip ve kontrol etme görevini üstlenmişlerdir.⁸⁰ Ona göre, bu itibarla kadılık (hakimlik) görevi de halifeye bağlı bir görevlendirmedir. Aslında İslam Devletinin ilk dönemlerinde kadılık görevi, halifelerin başkalarına devretmediği görevlerinden biriydi. Ancak devletin sınırlarının ve dolayısıyla halifelerin işlerinin artması nedeniyle halifeler, kadılık görevini diğer insanlara emanet etmeye başladılar. İlk zamanlarda kadınların görevi bireyler arasındaki uyuşmazlıkları çözmekten ibaretken, ilerleyen dönemlerde toplumun genel menfaatine ilişkin sorunların çözümünden de sorumlu olmaya başladılar. Hacir altına alınan kimselerin mallarının yönetimi, vasiyet ve vakıfların kontrolü, bayındırlık işlerinin denetlenmesi, şahit ve dava vekillerinin araştırılması gibi görevler böylece kadınların sorumluluk alanına eklenmeye başladı. Ayrıca kadınlar delilleri incelemek, dinin ana kaynaklarında yer almayan cezaları vermek, kararları ertelemek, tarafları sulh ettirmek gibi görevleri de yürütme organından destek veya yetki alarak yerine getirmişlerdir.⁸¹

3.3. Fıkıh (İslam Hukuku)

İbn Haldun'un fıkıh hocalığı ve başkadılık gibi hukuk alanında önemli görevler ifa edecek derecede hukukçu kimliğiyle de öne çıktığını görmekteyiz. Bu nedenle Mukaddime'de fıkha ilişkin ortaya koyduğu dikkat çekici ve eleştirel

⁷⁹ Erdem (1993), s.168.

⁸⁰ İbn Haldun (2021), s.330-331.

⁸¹ İbn Haldun (2021), s.333-335.

görüşleri sadece teorik nitelikli olarak değerlendirilmemelidir. Onun, fıkha ilişkin görüşlerini “içerden” ve gerçekçi bir bakış açısıyla ileri sürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer yandan İbn Haldun İslam bilginlerinin büyük çoğunluğu gibi fiki konulara mezhep taassubuyla da yaklaşmamıştır. Kendisi Maliki geleneğinde yetişmesine, Maliki başkadılığı yapmasına, Maliki mezhebine mensup olmasına rağmen bazı hususlarda Malikilerin tercih edilen görüşlerine uymamıştır. Örneğin Malikilerin diğer mezheplerden en önemli farklarından biri olan fikhin kaynakları konusunda farklı düşünür. İmam Malik’in fıkıh anlayışında İslam toplumunun ilk neslini oluşturan ve Peygamber’in arkadaşları olan ashabın görüşleri (sahabe kavli) önemli bir hukuk kaynağıdır. Buna karşın, İbn Haldun’a göre sahabe kavli Peygamber’e ait bir sözün nakli niteliğinde değilse sahabenin ferdi kanaatini bildirir ve fikhin öncelikli kaynağı olamaz. Dolayısıyla Malikiler fikhin kaynaklarını Kitap, sünnet, icma, sahabe kavli, Medine halkının uygulaması ve kıyas şeklinde sayarken, İbn Haldun diğer hukuk okulları gibi kitap, sünnet, icma ve kıyas şeklinde sıralar.⁸²

İbn Haldun, fıkıh ve fıkıh usulü konusundaki görüşlerini Mukaddime’de, İlimler başlığı altında belirtir. Zira fıkıh da umranın ilerlemesine bağlı olarak ilimlerin gelişmesi ile bir sanat haline dönüşür.⁸³ Ona göre fıkıh, mükelleflerin (ergin ve mümeyyiz) davranışlarını düzenleyen ve kaynağını Kur’an, sünnet ve içtihat gibi delillerden alan kanunlardır. İlk dönemlerde normlar bu kaynaklardan çıkarılmakla birlikte kaçınılmaz biçimde farklılıklar oluşmaktaydı. Zira kaynaklar Arapça idi; Arap dilinde ise özellikle normlara ilişkin ibarelerde anlamın ne olduğuna ilişkin tartışmaları doğuracak şekilde bölgesel farklılıklar söz konusuydu. Diğer yandan sünnet kaynağı, yani Hz. Peygamber’in sözleri, davranışları ve onaylarına ilişkin birikim ise Müslümanların birbirlerine sözlü aktarımları (rivayet) yoluyla oluşmuş olup bu hususiyeti nedeniyle rivayetler arası çelişkiler gündeme gelebiliyordu. Bunlar arasında bir seçim yapma zorunluluğu da doğal olarak görüş ayrılıklarına sebebiyet veriyordu. Farklılıkların bir başka sebebi de naslardan (ana kaynak metinlerinden) alınmayan delillerin birbirlerinden farklılığı ve buna benzer şekilde naslarda var olmayan ama kıyas gibi metotlarla çözüm bekleyen meselelerin ortaya çıkmasıdır.⁸⁴

⁸² Emine Gümüş Böke (2014). “İbn Haldun ve Fıkıh İlmine Dair Görüşleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, s.99.

⁸³ Necmettin Kızılkaya (2012). “İslam Hukuk Tarihini İbn Haldun Üzerinden Okumak: İbn Haldun’un Modern Dönem İslam Hukuk Tarihi Yazıcılığına Etkileri”, *Bellefen*, Cilt: 76, Sayı: 277, s.747.

⁸⁴ İbn Haldun (2021), s.664-665; Gümüş Böke (2014), s.99.

İbn Haldun işte bu şekilde oluşan farklılıklardan öncelikle iki hukuk ekolü doğduğunu belirtir. Bunlardan birisi rey (görüş) ve kıyas taraftarı olan, ehl-i re'y olarak anılan ekoldür. İmam Ebu Hanife'nin şahsında belirginleşen ve Irak Okulu olarak da isimlendirilen bu ekol, coğrafi konum itibariyle Hicaz bölgesinden, yani sünnetin ana kaynağından uzakta olmalarının da etkisiyle sünnet konusunda daha az bilgili oldukları için kıyasa daha çok başvurmak durumunda kalmışlardır. Diğer ekol ise hadis taraftarı olan ve İmam Malik'in şahsında belirginleşen Hicaz Okuludur. Ehl-i hadis olarak da anılan bu ekol mensupları da diğeri kadar olmasa bile kıyasa başvurmuşlar, kıyası ana delillerden biri olarak kabul etmişlerdir. İbn Haldun bu iki ana ekolün dışında üçüncü bir mezhebe daha değinir: Zahiriler. Kıyası hukuk kaynağı olarak kabul etmeyen Zahirilik mezhebini İbn Haldun sahih mezhep saymakla birlikte bu mezhebin taraftarı kalmadığını, ancak kitaplarda yaşamaya devam ettiğini belirtir. Müslümanların büyük çoğunluğu arasında var olmuş bu üç mezhep dışında Şiilik ve Hariciliğe de değinen İbn Haldun, bu ikisinin genel itibariyle tutarsız ve tuhaf olduğunu ileri sürer. İbn Haldun daha sonra ehl-i rey ve ehl-i hadis ekollerinden izler taşıyan Şafilik ve Hanbelilik mezheplerinin kurulduğunu ve böylece Hanefilik, Malikilik, Şafilik ve Hanbelilik şeklinde dört fıkıh mezhebinin Müslüman toplumun ana gövdesince benimsenen ekoller olduğunu belirtir. Aslında İslam'ın ilk dönemlerinde bunlardan başka hukuk okulu (mezhep) olmasına rağmen, bu dört okul İslam toplumlarında takip edilen mezhepler olmuşlar ve diğer mezhepler ortadan kaybolmuşlardır.⁸⁵

Mezheplerin ortaya çıkışlarını, birbirlerine olan yakınlık ve uzaklıkları ile birbirlerinden farklılıklarını ve nihayet kimi mezheplerin ortadan kayboluşunu temelde toplumsal bir zeminde ele aldığını gördüğümüz İbn Haldun, kendi döneminde doruğa ulaşan taklit yaklaşımını da yine bu zeminde eleştirerek İslam hukukçularının büyük kısmından ayrılır. Farklı hukuk okulları İbn Haldun'a göre esasen toplum içerisindeki fert veya grup temelli farklılıklar nedeniyle ortaya çıktığından dolayı, zaman ilerledikçe farklı mezheplerin ya da mezhep içinde farklı görüşlerin ortaya çıkmaması için öncelikle farklılıkların yok olması yahut yok kabul edilmesi gerekiyordu. Bilimsel ihtisaslaşmanın ve ayrıntıların çoğalması, fıkıhta serbest içtihat edebilecek konuma ulaşmanın zorlaşması, içtihat etme noktasında gerekli ve yeterli şartları taşımayan kimselerin ortaya çıkması gibi sebeplere istinaden fakihler (hukukçular) ilerleyen dönemlerde farklılıkları

⁸⁵ İbn Haldun (2021), s.665-668.

dikkate almamaya, yok saymaya başladılar. Böylece kendi yetersizliklerini ve acizliklerini de açıkça izhar eden fakihler dört mezhepten birini taklit etmelerinin zorunlu olduğuna, mezhepler içinde öne çıkan görüşlerden başka görüşleri uygulamalarının yanlış olduğuna, dört mezhep arası geçişlerin yasak olduğuna halkı inandırdılar. Hukuk alanındaki çalışmaların yavanlığı, yeni görüşlerin toplumda yer bulamaması, fikhın gerçek işlevini yerine getirememesi gibi gerekçelerle fıkıh alanında yaşanan bu dönüşüm, İbn Haldun tarafından eleştirilmektedir.⁸⁶

İbn Haldun'un bu eleştirileri kendi döneminde pek dikkate alınmamış olsa da kendisinden beş asır sonra hukuk alanında büyük sorunlarla yüzleşmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'nde bu görüşlerin savunucularının olduğunu görüyoruz. Bunlardan biri olan Muallim Cevdet, İslam'ın ilk dönemlerdeki hukuk anlayışının aksine, toplumun zamana ve bölgeye göre değişen adet ve ihtiyaçlarını dikkate almayan, yeni zorunluluklar doğrultusunda bunlara yeni çözüm sunmaya yanaşmayan sonraki dönem hukuk anlayışının toplum ve devletin selameti noktasında başarılı olamayacağını İbn Haldun'un asırlar önce "bağıra bağıra ilan ettiğini" söyleyerek, fıkha dair çağdaş eleştirilerin aslında İbn Haldun'un görüşlerini tekrardan başka bir şey olmadığını ileri sürer.⁸⁷

SONUÇ

İbn Haldun gerek kendisine kadarki gerekse kendisinden sonra modern sosyal bilim anlayışının egemen hale geldiği döneme kadarki düşünce dünyasında hâkim ve geçerli olan, ideali açıklama ve kurgulamaya yönelik yaklaşımdan ayrılarak, olması gerekeni değil olanı anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda bilimsel yöntemleri benimseyen İbn Haldun, geçmişi incelemeye yöneldiğinde var olan tarihsel kaynakları eleştirel bir şekilde ele almış, şimdiki ortaya koyarken tarafsız biçimde gözlem yapmaya çalışmış, geleceğe dönük perspektif sunarken de hayalci kurmacalar yapmamaya özen göstermiştir. Onun, yaşadığı dönemde ve sonrasında değil de modern dönemlerde önce Batı'da sonra da Doğu'da böylesine ilgi ve saygı görmesinin nedeni belki de, çağına uymayan, daha doğrusu çağını aşan genel bilimsel yaklaşımında aranmalıdır.

⁸⁶ İbn Haldun (2021), s.668-670; Ferhat Koca (2006), **İbn Haldun'un Fikhi Birikimi ve İslam Hukuk Tarihiyle İlgili Görüşleri (Mukaddime Çerçevesinde)**, Geçmişten Geleceğe İbn Haldun Sempozyumu, İstanbul: İSAM, s.128.

⁸⁷ Ejder Okumuş (2006). "İbn Haldun'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 15, s.183.

İşte bu yaklaşımla, sosyolojinin isim babası ve tartışmalı olsa da kimilerince kurucusu kabul edilen Auguste Comte'un sosyolog olarak geçmişe, şimdiye ve geleceğe bakışındaki hayalcilik ve irrasyonellikten oldukça uzak olan İbn Haldun aslında yeni bir bilimsel disiplin kurduğunu söylemekte ve bunu ilm-i umran (toplum bilimi) olarak adlandırmaktaydı. Bu tartışmaya burada girilmeyecek olmakla birlikte İbn Haldun'un, kurduğu yeni bilime bu adı vermesinin, bilimsel çalışmalarının merkezine toplumu aldığını ve insana dair her hususu toplum ve toplumsal olan çerçevesinde incelediğini göstermesi açısından önemli olduğunu belirtmeliyiz.

Bu itibarla umranın ne olduğunu ayrıntılı şekilde açıklayan İbn Haldun'un düşüncesinde umran, en genel ifadesiyle insanın toplumsallığı yoluyla sahip olduğu ve ürettiği çok geniş bir evrene tekabül etmektedir. Bu kapsamda incelemesini ikili bir tasnife dayandıran İbn Haldun, toplumları bedevi (kırsal) toplum ve hadari (yerleşik) toplum biçiminde iki türe ayırmıştır. Yapısal özellikleri açısından birbirinden farklı olan bedevi ve hadari toplumlar toplumsal, ekonomik, sanatsal, hukuki, bilimsel, siyasi ve benzeri pek çok noktada farklı görünümlere sahiptir.

İbn Haldun düşüncesinde umran ve bedevilik-hadarilik kavramları dışında merkezi öneme sahip bir diğer kavram ise asabiyettir. Özellikle bedevi toplumlarda toplumsal dayanışma ve birliği sağlayan faktör olarak asabiyet, toplumun var olabilmesi ve toplumsal hayatın devamı için varlığı zorunlu bir olgudur. Asabiyet kavramını da ikili bir ayrımla ele alan İbn Haldun, kan bağı ve akrabalığa dayalı nesep asabiyetinin bedevi toplumlarda öne çıktığını, hadari toplumlarda ise nesep asabiyetinin yerini komşuluk, hemşerilik, dindaşlık, iş ve sosyal grup arkadaşlığı gibi faktörlere dayalı sebep asabiyetinin aldığını belirtir. Ayrıca İbn Haldun, döngüsel tarih anlayışının bir uzantısı olarak bedevi toplumların farklı nedenler sonucunda zamanla evrilerek hadari topluma dönüştüğünü, bedeviliğin hadarilikten önce geldiğini, bedevi bir topluluğun güçlü asabiyet bağları ve cesaret gibi erdemleriyle hadari toplumun yerini aldığını, ancak zamanla onların da rahat ve konfora alışıp belli erdemlerini kaybetmeleri nedeniyle başka bir bedevi topluluğun onların yerini aldığını ileri sürer.

İktidarı, gerek kabile başkanlığı biçiminde gerekse devlet yönetimi biçiminde tezahür etsin, doğal bir olgu olarak değerlendiren İbn Haldun, insanın doğuştan gelen şiddete eğilimli ve saldırgan özelliklerinin bireylere ve topluma zarar

vermemesi ve engellenmesi için bir otoriteye her toplum türünde zorunlu olarak ihtiyaç duyulduğunu söyler. Efendi-tebaa ayrımının bulunmadığı bedevi toplumlarda kabile reisinin zor kullanma ve baskı yapma gücü bulunmadığı gibi, statü olarak diğer kabile üyelerinden farkı da yoktur. Hadari toplumlarda ise devletin ve bürokrasinin teşekkül etmesiyle tebaadan ayrı ve üstün bir devlet başkanı ve yönetim sınıfı oluşur, hükümdar zor kullanma ve baskı uygulama hakkına mutlak biçimde sahip olur. Diğer yandan yine döngüsel tarih anlayışla ilintili şekilde, devletler de beş aşamalı bir süreçten geçerek, mukadder yok oluşa doğru ilerler.

İnsanın doğası gereği medeni olduğuna dair genel kabule katılan İbn Haldun, hangi toplum tipinde veya devlet evresinde olursa olsun farklı şekillerde de olsa hukukun temelde toplumsal bir olgu olarak hayatiyetini devam ettirdiğini belirtir. Bedevi toplumlarda yazılı ve sistematik biçimde olmamakla beraber sosyal hayatı düzenleyen normlar biçiminde hukuk kuralları mevcuttur. Kabile başkanları hukuk kurallarının vaz edicisi değil, uygulayıcısı ve söyleyicisi olarak normlara uyulmasını ve ihlal vukuunda yaptırım uygulanmasını temin etmeye gayret eder. Ancak örgütlü bir yaptırım gücü bulunmadığı için bu gayretin sonuç vermediği durumlar da söz konusu olabilir. Yerleşik toplum yaşamına geçtikçe bir yandan hukuki normlar yazılı hale gelmekte ve ayrıntılı kodifikasyonlar yapılmakta iken, diğer taraftan da hukuk uygulayıcılığının hem hüküm verme (yargıçlık) hem de örgütlü yaptırım uygulama bakımından geliştiği görülmektedir. Hadari toplumlarda hükümdar veya halifeler yargılama yetkisi ile yasama yetkilerini doğrudan kendileri kullandıkları gibi, uzman veya güvendikleri kişilere de devredebilirler.

Son olarak meslekten ve içerden bir hukukçu kimliğiyle İbn Haldun, yaşadığı Müslüman toplumun hukuk anlayışını ve buna ilişkin sorunlarını da ayrıntılı şekilde ele almıştır. Fıkhi meselelere de diğer konulardakine benzer biçimde tarafsız ve eleştirel yaklaşan İbn Haldun, mezhep taassubu içerisine girmediği gibi gerçekçi yaklaşımını da sürdürmüştür. Toplumsal bir olgu olmasına rağmen kutsal ve değiştirilemez bir alan haline getirilen fikhın mevcut haliyle insanların ve toplumun sorunlarına çözüm üretmede yeteri kadar başarılı olamayacağına işaret eden İbn Haldun'un, insan ve toplum doğası gereği fikhın, İslam'ın ilk dönemlerindeki gibi farklılıkları dikkate alan, değişim ve gelişim potansiyelini kullanabilen bir duruma gelmesinin gerektiğini ifade ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES (1975). **Politika**, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul.
- ATEŞ Ferhat ve Tuncer Utkan (2017). "İbn Haldun'a Göre Toplum ve Şehir", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 53, ss.216-230.
- ÇELİK, Ercan (2015). **İşlevselcilik Bağlamında İbn Haldun'un Toplum ve Din Anlayışı**, Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, ss.533-548.
- ERDEM, Fazıl Hüsnü (1993). "İbni Haldun'un Devlet Görüşü", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 6, ss.157-179.
- ERGÜL, Ergin (2018). **Hukukçu ve Siyaset Bilimci Kimliğiyle İbn Haldun**, Adalet Yayınevi, 3. Baskı, Ankara.
- FÂRÂBÎ (1974). **Mutluluğu Kazanma (Tahsilu's-Sa'ade)**, Çev. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri (1939). "İbni Haldun'un Hukuka Ait Fikirleri ve Tesiri", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**, Cilt: 5, ss.138-155.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri (1961). **Metodoloji Nazariyeleri**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- GEÇİT, Bekir (2018). "İbn Haldun'da Siyasal Gücün Kullanılmasında 'Asabiyet'in Önemi", **Beytülhikme Uluslararası Felsefe Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, ss.619-639.
- GUMPLOWICZ, Ludwig (1940). "İbni Haldun ve İçtimaiyatı", Çev. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**, Cilt: 6, Sayı: 2-3, ss.573-588.
- GÜMÜŞ BÖKE, Emine (2014). "İbn Haldun ve Fıkıh İlmine Dair Görüşleri", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 24, ss.93-107.
- GÜRKAN, Ülker (1967). "Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn Haldun", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 1, ss.223-246.
- HALDUN, İbn (2021). **Mukaddime**, Çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

- HALDUN, İbn (2014). **Mukaddime**, Hazırlayan: Arslan Tekin, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- HALDUN, İbn (2004). **Mukaddeme**, Hazırlayan: Abdullah Muhammed ed-Derviş, Dâr-u Yârab, Dımaşk.
- HASSAN, Ümit (1998). **İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- KADIOĞLU, Ahmet Selim (2021). "Türk-İslam Sentezcilerinde Devlet Tasavvuru ve Din-Devlet İlişkileri", **Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, ss.10-23.
- KAYAPINAR, Akif (2006). "İbn Haldûn'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 15, ss.83-114.
- KILINÇ, Zeynel Abidin (2018). "Toplumsal Sözleşme Teorileri, İbn Haldun ve İnsan Doğası", **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, ss.56-68.
- KIZILKAYA, Necmettin (2012). "İslam Hukuk Tarihini İbn Haldûn Üzerinden Okumak: İbn Haldûn'un Modern Dönem İslam Hukuk Tarihi Yazıcılığına Etkileri", **Bellekten**, Cilt: 76, Sayı: 277, ss.741-774.
- KOCA, Ferhat (2006). **İbn Haldun'un Fıkhi Birikimi ve İslam Hukuk Tarihiyle İlgili Görüşleri (Mukaddime Çerçevesinde)**, Geçmişten Geleceğe İbn Haldun Sempozyumu, İSAM, ss.119-133.
- KOZAK, İbrahim Erol (2018). **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi**, Palet Yayınları, 1. Baskı, Konya.
- OKUMUŞ, Ejder (2006). "İbn Haldûn'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 15, ss.141-185.
- OKUMUŞ, Ejder (1999). "İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları", **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sayı: 6, ss.183-209.
- ÖTENKAYA, Yusuf (2022). "İbn Haldûn Umrân Mefhumunu Uygarlık/Medeniyet Anlamında mı Kullandı? Kuramsal ve Tarihsel Bir Tahlil", **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, ss.1-33.
- ÖZLER, Hayrettin (2019). "İmparatorluk ve Bedevilik", **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 95, ss.9-22.

- ÖZTÜRK, Armağan (2008). “Düzenin Meşruluğu Sorunu Bağlamında İbni Haldun Felsefesinin Değerlendirilmesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 63, Sayı: 1, ss.175-206.
- STOWASSER, Barbara (1984). “İbn Khaldun’un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü”, Çev. Nermin Abadan-Unat, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 39, Sayı: 1, ss.173-181.
- TOPÇUOĞLU, Hamide (1969). **Hukuk Sosyolojisi (Sosyoloji Açısından Hukuk)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- YAYLI, Hasan ve Onur Yıldırım (2019). “İbn Haldun Düşüncesinde Egemenlik Olayı”, **Akademik Hassasiyetler**, Cilt: 6, Sayı: 12, ss.181-202.
- YILDIZ, Mustafa (2010). “İbn Haldun’un Tarihselci Devlet Kuramı”, **FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 10, ss.25-55.
- YÜKSEL, Mehmet (2008). “İbn Haldun’un Sosyal Teorisinde Hukuk”, **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 26, ss.299-332.

NİZAMÜLMÜLK'ÜN DEVLET YÖNETİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: SİYASETNAME ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Nizamülmülk's Thoughts on State Governance:
An Evaluation Specific to Siyasetname

Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ENGİN*

Geliş Tarihi: 17.09.2023 | Yayına Kabul Tarihi: 11.12.2023

Öz

Nizamülmülk, gerek oluşturduğu müesseseler gerekse ilim, eğitim ve kültür alanına sağladığı katkılar nedeniyle Türk-İslam dünyasını büyük ölçüde etkileyen önemli bir devlet adamı olmuştur. Gazneliler ve Büyük Selçuklular döneminde bürokrasinin içerisinde yer almış, özellikle Sultan Alparslan ve Melikşah zamanında devlet yönetiminde etkinliğini artırmış, bilgi ve tecrübesiyle onlara yol göstermiştir. Otuz yıl süren vezirlik görevi sırasında idarî, askerî ve mâlî alanda birçok düzenleme yapmış, güçlü bir devlet teşkilatı oluşturmak için uğraşmıştır. Devlete büyük hizmetlerde bulunan Nizamülmülk, Selçuklu devlet yönetiminin aksayan yönlerini ortaya koymak ve vezirlik görevi boyunca elde ettiği deneyimi başkalarına da aktarmak amacıyla Siyasetname adlı eseri yazmıştır. Bu eser, Nizamülmülk'ün devlet yönetimine ilişkin görüş ve düşüncelerini yansıtmaya ve bizzat kendisi tarafından kaleme alınması nedeniyle büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Nizamülmülk'ün devlet yönetimine ilişkin görüşlerini çeşitli yönlerden değerlendirmektir. Bu çerçevede doküman analizi yönteminden yararlanılarak elli fasıl halinde düzenlenen Siyasetname adlı eser incelenmiştir. Eserde Nizamül-

Abstract

Nizamülmülk became an important statesman who greatly influenced the Turkish-Islamic world, either due to the institutions he established or the contributions he made to the fields of science, education and culture. He took part in the bureaucracy during the Ghaznavids and Great Seljuks period, increased his efficiency in the state administration especially during the reigns of Sultan Alparslan and Melikşah, and guided them with his knowledge and experience. During his duty as vizierate, which lasted for thirty years, he made many arrangements in the administrative, military and financial fields and tried to establish a strong state organization. Nizamülmülk, who served in the government greatly, wrote the book "Siyasetname" in order to reveal the failing aspects of the Seljuk state governance and to share the experience he gained during his vizierate duty to others. This book is of great importance as it reflects Nizamülmülk's views and thoughts on state administration and was written by himself.

The aim of this study is to evaluate Nizamülmülk's thoughts on state governance from various aspects. In this context, the book called Siyasetname, organized in fifty chapters, was examined by using the

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, ridvanengin@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7898-0131

mülk'ün devlet yönetimi anlayışının esaslarına ve temel felsefesine dair önemli bilgiler yer almaktadır. Siyasetname genel hatlarıyla değerlendirildiğinde devlet yönetiminde adalet, ahlâk, dürüstlük, liyakat gibi kavramlar ön plana çıkarılmıştır. Bu kavramlar yüzyıllar geçmesine rağmen halen kamu yönetimi anlayışı içerisinde önemini ve geçerliliğini korumaktadır. Bu sebeple Nizamülmülk gibi yaşadığı döneme damgasını vuran önemli devlet adamları tarafından yazılan eserlerin günümüz yönetim anlayışı çerçevesinde çeşitli yönlerden değerlendirilmesine ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Nizamülmülk, Siyasetname, Devlet Yönetimi.

document analysis method. The book contains important information about the principles and basic philosophy of Nizamülmülk's understanding of state governance. When the Siyasetname is evaluated in general terms, concepts such as justice, morality, honesty and merit are came into prominence in state governance. Although centuries have passed, these concepts still maintain their importance and validity in today's public administration approach. For this reason, it can be said that the books written by important statesmen who left their mark on the period in which they lived, such as Nizamülmülk, need to be evaluated from various aspects within the framework of today's management approach.

Keywords: Nizamülmülk, Siyasetname, State Governance.

1. GİRİŞ

Orta Çağ İslam Dünyasının en etkili devlet adamlarından biri olan Nizamülmülk'ün, 11. yüzyılda hüküm süren Gazneli ve Büyük Selçuklu devletlerinin idarî teşkilatında görev yaptığı yıllar, İslam Dünyasında kültür ve edebiyat alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemi işaret etmektedir. O, yaşadığı dönemde bizzat hükümdarların ardında tüm bu gelişmelere yön veren mühim şahsiyetlerden biri olmuştur (Karaismailoğlu, 2019: 389). Vezirlik dönemi boyunca elde ettiği büyük başarılar ve devlet yönetimi ile ilgili getirdiği yenilikler yalnızca Büyük Selçuklu Devleti'nde değil ondan sonraki diğer Türk devletlerinin yönetim sistemlerinde de etkili olmuştur.

Nizâmülmülk, Alp Arslan'ın hizmetine girdiği andan itibaren genç Melik'in sahip olduğu savaçılık ve komutanlık yeteneklerini geliştirmek bir başka ifadeyle daha iyi bir şekilde yetişmesini sağlamak için büyük çaba göstermiştir. Ayrıca onun muhtelif ilimler, devlet idaresi ve işleyişi gibi konularda ilerlemesi için yardımcı olmuştur. Kısa süre içerisinde aralarındaki güven ve yakınlık o kadar artmıştır ki Nizâmülmülk onun hem hocası hem arkadaşı hem de karşılaştığı her meselede başvurabildiği bir danışmanı haline gelmiştir (Ahmadi, 2019: 9). Tuğrul Bey kendisinden sonra Selçuklu tahtına Çağrı Bey'in oğullarından Süleyman'ın geçmesini istemiş ancak Çağrı Bey'in diğer oğulları Alparslan ve Arslan Yabgu ile bazı emirler buna karşı çıkınca bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Sultan

Alp Arslan, yaşanan bu mücadele sırasında tahta geçmek isteyen rakiplerini bertaraf etmiş olup hüküm sürdüğü yıllarda büyük desteğini ve yardımını aldığı Nizamülmülk'ü vezirlik makamına tayin etmiştir. Ona geniş yetkiler tanıyarak bilgisi, tecrübesi ve yeteneği çerçevesinde Selçuklu Devlet teşkilatını kurmasına imkân tanımıştır (Merçil, 2013: 59).

Büyük Selçuklu Devleti'nde Sultan Melikşah iktidara geldiğinde Nizamülmülk devlet yönetimiyle ilgili tüm sorumluluğu üstlenerek kendi kontrolü altında bürokratik bir yapı oluşturmuştur (Yavari, 1992: 127). Melikşah'ın tahta geçmesiyle birlikte devlet altın çağını yaşamış, topraklarını neredeyse bütün İslam dünyasını kapsayacak ölçüde genişletmiştir. Elbette ki devletin bu yükselişinde Nizamülmülk'ün payı çok büyüktür. Çünkü Türk devlet geleneği gereği yönetimle ilgili kararlarda her ne kadar son söz hükümdara ait olsa da bu kararların alınması ve uygulanmasında Nizamülmülk'ün yönlendirici olduğu bilinen bir gerçektir. Hatta Nizamülmülk'ün etkisi o kadar fazladır ki o dönemi anlatan birçok tarih kitabında dönemin hükümdarı ile eşdeğer derecede Nizamülmülk'ten de bahsedilir. Bazıları Nizamülmülk'ün devlet yönetimindeki etkinliğini açıkça ortaya koyabilmek için bu tezi bir adım daha ileri taşıyarak Sultan Melikşah'ın Nizamülmülk olmadan devleti nasıl yönetebileceğinin bir soru işareti olduğunu belirtmektedir (Tunç ve Çarkıt, 2019: 33).

Büyük Selçuklu Devleti, Sultan Melikşah ve veziri Nizamülmülk sayesinde en parlak dönemini yaşarken, bir yandan da devlet işlerinin idaresinde meydana gelebilecek olası aksaklıkların önüne geçmek ve öncesinde gerekli tedbirleri almak için çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Sultan Melikşah devlet yönetimi üzerine bir eser yazılması için yarışma tertip etmiş, yazılan bu eserler arasında en çok Nizamülmülk tarafından kaleme alınan Siyasetname adlı kitabı beğenmiştir (Nizamülmülk, 2021: 20).

Nizamülmülk ünlü Siyasetname adlı eserinde başta hükümdar olmak üzere devletin yönetim kademelerinde yer alan vezirlerin, kadıların, ikta sahiplerinin ve vergi tahsildarlarının halka nasıl davranması ve Selçuklu topraklarında adaletin sağlanması için neler yapılması gerektiği gibi konularda öğüt vermektedir. Bu çalışmanın amacı, devlet yönetimi konusunda derin tecrübe ve bilgiye sahip Nizamülmülk'ün yönetim anlayışının temel ilkeleri ve devlet yönetimiyle ilgili tespit ettiği sorunları değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda Nizamülmülk'ün konuya ilişkin görüşleri bizzat kendisi tarafından yazılan Siyasetname adlı eserden

alınmıştır. Doküman analizi yönteminden yararlanılarak söz konusu eserde devlet yönetimi ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili tüm fasıllar irdelenmiş, devlet yönetiminde görev aldığı süreçte karşılaştığı çeşitli sorunlar ve bunlara yönelik alınması gereken tedbirler Nizamülmülk'ün bakış açısıyla ortaya konmuştur.

2. BÜYÜK SELÇUKLU VEZİRİ NİZAMÜLMÜLK'ÜN YAŞAMI VE KİŞİLİĞİ

Büyük Selçuklu Devleti'nin bilge veziri olarak tanınan Nizamülmülk, gerek devlet yöneticiliği gerekse oluşturduğu medreseler sayesinde Türk-İslam tarihinde iz bırakan bir kişiliktir (Kucur, 2019: 201). Asıl adı Ebu Ali Kıvamüddin Hasen b. Ali b. İshak et-Tûsi olup 1018 yılında Horasan'da doğmuştur. Babası Gaznelilerin hâkimiyeti altında bulunan Tûs şehrinde vergi tahsildarı olarak çalışmıştır. Annesinin soyu, birçok önemli devlet adamı yetiştirmiş olan Hamid et-Tûsi'ye dayanmaktadır. Nizamülmülk henüz çok küçük yaşta iken annesi vefat etmiştir. Babasıyla birlikte Gaznelilerin o dönemki Horasan valisinin yanında görev alan Nizamülmülk, Büyük Selçuklu Devleti ile Gazneliler arasında 1040 yılında yapılan Dandanakan Savaşı'nın ardından Selçukluların hizmetine girmiştir (Özaydın, 2007: 194; Özgüdenli, O.G., 2018: 186). Nizamülmülk, Tuğrul Bey'in ölümünden sonra taht mücadelesine giren Alparslan'ın yanında yer almış ve Alparslan'ın devlet yönetimini kontrol altına almasıyla birlikte vezirlik makamına tayin edilmiştir. Daha sonra Abbasi Halifesi tarafından kendisine “*Memleketin/ Ülkenin Nizamı*” anlamına gelen Nizamülmülk lakabı verilmiştir (Canatan, 2009: 196). Selçuk-nâme'de de belirtildiği gibi kendisinin böyle bir lakaba lâyük görülmesinde devlet işlerine özen göstermesi, saltanatı ve devleti yönetimini tam bir düzene kavuşturması etkili olmuştur (Bin Mahmûd, 1977: 9).

Çabuk ve kolay kavrayan, hırslı ve çalışkan bir yapıya sahip olan Nizamülmülk, çocukluk yaşlarından itibaren ilme önem vermiş, bir taraftan şer'i ilimlerle ilgili eğitimine devam ederken, diğer taraftan da Farsça ve Arapça öğrenmiştir. Genç yaşta önemli bilgi birikimine ve yetkinliğe erişen Nizamülmülk, Sultan Alparslan devrinde vezirlik makamına kadar terfi ederek yaklaşık otuz yıl bu görevi başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Görevi boyunca devletin adli, idari, askerî ve mâli teşkilatında birçok reform gerçekleştirmiş, devletin teşkilatlanması ve güç kazanmasında büyük hizmetlerde bulunmuştur (Rob, 2019: 290). Bu bağlamda Nizamülmülk'ün devlet teşkilatına sağladığı katkıların, onu Büyük Selçuklu tarihi içerisinde önemli bir yere konumlandığı söylenebilir.

Alparslan ölümünden yakın bir zaman önce Nizamülmülk'ü huzuruna çağırıp onu vasiyetini yerine getirmekle görevlendirir. Buna göre kendisinden sonra Selçuklu tahtına Melikşah geçecektir ve Nizamülmülk devlet işlerinde ona yol gösterecektir (Bundarî, 1945: 46). Öyle ki İbnü'l-Esir'in aktardığına göre Sultan Melikşah'ın askerlerinin halkın malına el uzatıp işkence yapmaya başladığı bir vakitte Nizamülmülk askerlerin bu yaptıklarına devletin aczine ve devlet yönetiminin zayıflamasına neden olacağından dolayı engel olmaya çalışır. Bunun üzerine Sultan Melikşah'ın Nizamülmülk'e "*Sen nasıl uygun görürsen öyle yap. Büyük küçük bütün devlet işlerini sana havâle ettim, sen babasın*" dediği kendisini daima destekleyeceğine dair ant içtiğini belirtmiştir (İbnü'l-Esir, 1991: 83).

Melikşah'ın tahta çıkmasıyla Nizamülmülk'ün hızlı yükselişini ve devlet yönetimindeki başarılarını hazmedemeyen bazı kesimler onun Melikşah ile arasını bozmaya çalışmış ve kısmen de bunu başarmışlardır. Muhalifler, Nizamülmülk'ün devletin önemli makamlarına kendi yakınlarını getirerek devlet içerisinde devlet haline geldiklerini ileri sürmüş ve böylece onu Sultan'ın gözünden düşürmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine Melikşah, Nizamülmülk'e haber göndererek kendisine tanıdığı yetkileri aşarak saltanatına ortak olmaya çalıştığını bildirmiş ve onu makamından azletmekle tehdit etmiştir. O güne değin aralarındaki ufak tefek anlaşmazlıklarda daima alttan alarak Melikşah'ı sakinleştirmeye gayret eden Nizamülmülk, bu kez öfkeli bir biçimde kendisine ve devlete yaptığı tüm yardım ve hizmetleri hatırlatarak kendisini görevden alması halinde saltanatının ve Büyük Selçuklu Devleti'nin yok olacağını belirten bir cevap göndermiştir. Ancak aralarındaki bu gerginliğe karşın Melikşah onu görevden almamıştır (Özaydın, 2007: 194-195).

Nizamülmülk, Sultan Melikşah'ın 1092 yılında Bağdat'a hareket etmesinin ardından yola çıktığı esnada Ebu Tahir-i Errani adlı bir Batınî fedaisi tarafından hançerlenerek öldürülmüştür (Sevim ve Merçil, 1995: 131). Vefat ettiğinde yetmiş iki yaşında olan Nizamülmülk'ün cenazesi İsfahan'a taşınmış ve burada yer alan türbesine defnedilmiştir. Kafesoğlu'nun belirttiği gibi İbn Şihne'nin *Ravzatül Menâzir* adlı eserinde yer alan çeşitli rivayetlere göre Nizamülmülk'ü öldürmeye azmettirenler arasında Melikşah, Melikşah'ın eşi Terken Hatun ve Batınîlerin lideri Hasan Sabbah bulunmaktadır. Fakat yine Kafesoğlu'nun aktardığı üzere İbnül-Adim'in *Tarih-i Haleb* adlı eserinde Sultan Melikşah'ın Nizamülmülk'ün vefatı nedeniyle derin üzüntü duyduğu ve bu hâdiseyle hiçbir ilişkisinin olmadığını

söyleyerek yemin ettiği belirtilmektedir (Kafesoğlu, 2019: 203-205). Batınîlerin katlettiği ilk devlet adamı olarak kabul edilen Nizamülmülk'ün ölümünden yaklaşık otuz beş gün sonra Sultan Melikşah da vefat etmiştir. Bundan dolayı daha öncesinde Nizamülmülk'ün “kendisinin vezirlik makamından uzaklaştırılmasıyla Sultan Melikşah'ın saltanatının ve tacının yok olacağına” dair sözleri bir keramet olarak yorumlanmıştır (Özaydın, 2007: 195).

Nizamülmülk'ün Horasan valisinin yanında görev almasıyla başlayan siyasi kariyerinin Alparslan'ın Selçuklu sultanı olmasıyla yükselişe geçtiğini ve nihayetinde Melikşah döneminde vezirliği sürdürmesiyle zirveye ulaştığı söylenebilir. Büyük Selçuklu Devleti'nin en parlak devrinin sultanları olarak kabul edilen Alparslan ve Melikşah, esasen devletin tüm kudretini ve gücünü elinde toplamayı başaran Nizamülmülk'ün hizmetlerinden dolayı kendisine çok şey borçlu olduklarını belirtmektedirler (Canatan, 2009: 196).

Nizamülmülk'ün devlet yönetimindeki başarısında babasının bürokrasi içerisinde yer alması ve yetiştiği aile ortamının yanı sıra şahsi özellikleri de etkili olmuştur. Hâdiselere kolayca vâkıf olması, sorunlara kalıcı ve kesin çözümler bulması, inançlı, hakkaniyetli ve yoksullara karşı yardımsever olması, sanata, ilime ve ilim adamlarına saygı göstermesi ve desteklemesi gibi kişisel özellikleri, Nizamülmülk'ün yaşamı boyunca toplumun pek çok kesimi tarafından hürmet görmesine vesile olmuştur (Şimşir, 2019: 71).

Nizamülmülk'ün ölümüyle birlikte devlet yönetiminde ciddi bozulmaların meydana geldiği görülmektedir. Kısa bir süre sonra Melikşah'ın da vefat etmesiyle bu kez hanedan üyeleri arasında taht kavgaları başlamıştır (Tunç ve Çarkıt, 2019: 34).

3. NİZAMÜLMÜLK'E GÖRE DEVLET YÖNETİMİNDE ESAS ALINMASI GEREKEN TEMEL İLKELER

Siyasetten askeriye, hukuktan eğitime, astrolojiden eser telifine kadar pek çok alanda faaliyet gösteren ve bununla birlikte geniş topraklara sahip güçlü bir devletin yönetiminde söz sahibi olmayı başaran Nizamülmülk, Türk-İslam tarihinin en etkili ve önde gelen kişiliklerinden birisi olmuştur. Nizamülmülk'ün vezirlik yaptığı yıllar aynı zamanda Büyük Selçuklu tarihinin en başarılı ve istikrarlı dönemine tekabül etmektedir. Kuşkusuz Nizamülmülk'ün devlet idaresinde kazandığı bilgi ve deneyim, yaşanan bu parlak dönemin tesisinde birinci derecede etkili olmuştur (Tazi, 2019: 282).

Dönemin toplumsal ve siyasal özellikleri, aldığı eğitim ve devlet idaresi ile ilgili deneyimleri Nizamülmülk'ün yönetim anlayışının temelini oluşturmuştur. Vezirlik görevini yürüttüğü süreçte, yükseliş dönemini yaşayan Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdardan sonra en güçlü adam olmuş hatta bazı dönemlerde -özellikle Melikşah'ın tahta geçtiği ilk yıllarda- hükümdarlık makamının dahi önüne geçmiştir (Tunç ve Çarkıt, 2019: 30). Bu derece kudretli bir konuma ulaşması, yetenekleri ve öncesinde edindiği deneyimler sayesinde Nizamülmülk halen devlet yönetimine ilişkin görüşlerinden yararlanılan kıymetli bir fikir ve devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır

Nizamülmülk'ün yönetim anlayışının temelini oluşturan ilkeleri adalet, liyakat, dürüstlük ve ahlâk, cömertlik ve ölçülülük, teftiş, rüşvet ve yolsuzluğa müsamaha etmemek ve istişare etmek şeklinde sıralamak mümkündür. Bu ilkeler genel hatlarıyla şu şekilde izah edilebilir:

- ♦ **Adalet:** Nizamülmülk'e göre hükümdar ülkeyi adil bir biçimde yönetmelidir. Haftada iki gün Divan-ı Mezalim'e oturarak bizzat haksızlığa uğramış kimselerin şikâyetlerini dinlemeli ve zalimleri cezalandırmalıdır. Bu durum memleketin her yerine yayıldığına zalimler cezalandırılma korkusundan dolayı haksızlığa ve zulme cesaret edemeyeceklerdir (Nizamülmülk, 2018: 17).
- ♦ **Liyakat:** Devlet işleri yol yordam bilmeyen, cahil kimselere bırakılmamalıdır. Aksine bir iş ya da görev tevdi edilirken işinin ehli, becerikli, çalışkan ve deneyimli olmalarına özen gösterilmelidir (Nizamülmülk, 2018: 85-86).
- ♦ **Dürüstlük ve ahlâk:** Merkezden eyaletlere gönderilen devlet memurlarının dürüst, güvenilir, ahlâklı, dindar ve reayanın malında gözü olmayan kimseler arasından seçilmesi gerekmektedir (Nizamülmülk, 2018: 53-61).
- ♦ **Cömertlik ve ölçülülük:** Hükümdar, ne cimri yaftası yapıştırılacak kadar eli sıkı ne de har vurup harman savuran cinsten eli açık olmalıdır. Karşısındakine lütufta bulunurken ölçülü olmalı ve zamanı geldiğinde herkese hak ettiği cömertlik göstermelidir. Keza aynı durum devlet harcamaları için de geçerli olup hazineden yapılan bu harcamalarda ihtiyatlı olunmalıdır (Nizamülmülk, 2018: 343).

- ♦ **Teftiş/denetim:** Hükümdar, devlet adamlarının ve memurlarının icraatları hakkında yeterince bilgi sahibi olmalıdır. Taşradaki yönetici ve memurların kanuna aykırı fiillerinin ortaya çıkarılması için teftiş edilmeleri şarttır (Nizamülmülk, 2018: 29).
- ♦ **Rüşvet ve yolsuzluğun önlenmesi:** Nizamülmülk'e göre devlet memurları arasında rüşvet ve yolsuzluğun artması, memlekette insanlar arasındaki karşılıklı güvenin bozulmasına ve huzursuzluklara yol açmaktadır. Hükümdar gereken önlemleri almakla mesuldür ve diğerlerine ibret olması için yolsuzluğa bulaşan memurları azledip cezalandırmalıdır (Nizamülmülk, 2018: 27-28).
- ♦ **İstişare:** Hükümdarın aşılması güç meseleler karşısında dost meclisindeki âlimlere danışması, onların fikirlerini alması ve bunları kendi içerisinde karşılaştırarak doğru kararı vermesi gerekmektedir. Onun devlet işlerinde başkalarıyla istişare etmesi zayıf olduğunu değil, tersine karşısındakinin düşüncelerini önemseydiğini göstermektedir (Nizamülmülk, 2018: 127).

Belirtilen bu ilkeler esasında devlet ile reaya arasında karşılıklı güvene dayanan bir ilişki kurulması açısından son derece önemlidir. Görüldüğü gibi bahsedilen ilkelerin bazıları merkezi otoritenin görevlendirdiği devlet memurlarının şahsi nitelikleri ve reaya karşı tutumu ile ilgilidir. Nizamülmülk, bulunduğu yerde merkezi otoriteyi bir diğer ifadeyle hükümdarı temsil eden bu kişilerin liyakat esasına göre seçilmesi, sürekli olarak teftiş edilmeleri, dürüst ve güvenilir olmaları, açgözlü olmamaları, rüşvet ve yolsuzluk gibi suçlardan uzak durmaları gerektiğini ileri sürmektedir.

4. NİZAMÜLMÜLK'ÜN DEVLET YÖNETİMİNDEKİ BAŞARILARI VE ESERLERİ

Nizamülmülk yaklaşık otuz yıl süren vezirlik döneminde önemli başarılar sağlamış ve devlet teşkilatına getirdiği yeniliklerle yalnızca Selçukluları değil, ondan sonraki Türk Devletlerini de etkilemiştir. Nizamülmülk tarafından tesis edilen ve Selçuklulardan İslam dünyasına miras kalan önemli kurumlardan biri de atabeyliktir. Türk geleneklerine göre devlet, hanedan üyelerinin ortak malı sayıldığı için saltanatın varisleri olan melikler daha küçük yaşlarda iken devlet idaresinde deneyim kazanmak amacıyla eyaletlere gönderilmekteydi. Bu süreçte meliklerin eğitilmesi ve eyalet yönetiminde yardımcı olması amacıyla "atabeg" ya da diğer

ismiyle “atabey” görevlendiriliyordu (Turan, 2005: 310). Bu bağlamda Selçuklu tarihinde atabeg unvanının ilk kez Nizamülmülk'e verildiği görülmektedir (Özaydın, 2007: 195).

Nizamülmülk, Selçuklu Devlet yönetimine pek çok kurum ve eser kazandırmış olup bunlardan biri de ikta sistemidir. Askeri ikta sistemi olarak bilinen bu yapı, ilk olarak 1073 yılında uygulanmış, 1087 yılına kadar Selçuklu topraklarının tamamına yayılmıştır. İlk örneklerine İslam toplumlarında rastlanan bu sistem, Abbasiler devrinde de uygulanmıştır. Bu dönemde uygulanan ikta sisteminde halktan vergiyi toplaması için valiler yetkilendirilmiş, ancak denetimin yetersiz kalması sonucu valilerin eylemlerinin sınırlandırılmaması gibi nedenlerle adaletsizliklere yol açılmıştır. İkta sisteminin bu ilk örneklerindeki dezavantajlı yönlerini tespit eden Nizamülmülk, adaletin tesis edileceği yeni bir ikta sistemi oluşturmuştur. Nizamülmülk'ün çabaları sonucu ortaya çıkan askeri ikta sistemi uygulaması, devletin has arazi sayılmayan topraklarının bölünerek askerlere ve kumandanlara dağıtılması temelinde oluşturulmuştur. Nizamülmülk'ün askeri amaçları doğrultusunda düzenlendiği bu sistemde ikta sahipleri gelirlerini bu topraklardan elde ettiği için arazinin bakımını ve verimliliğini artırmaya daha çok çalışmışlardır. Zira iktalarına verdikleri emeklerle orantılı şekilde gelir sağladıkları için daha özenli bir şekilde çalışmaya başlamışlardır. Böylece sistemin başarılı bir biçimde işlemesi sayesinde bölgeler kolayca denetim altında tutulmuş ve buna ilaveten vergiler de etkin olarak tahsil edilebilmiştir (Tunç ve Çarkıt, 2019: 43-44). Bir diğer ifadeyle ikta sahipleri kazancını artırmak için daha fazla emek ve çaba ortaya koymuş, bu durum topraktan elde edilen verimin ve dolayısıyla da vergilerin artmasını sağlamıştır.

Selçuklu tarihi alanında yaptığı araştırmalarla tanınan Prof. Dr. Osman Turan Selçuklu döneminde Türk-İslam unsurlarını bir araya getirmek suretiyle oluşturulan yeni kurumlar arasında en önemlisinin ikta sistemi olduğunu ileri sürmektedir. Selçuklu Devlet yönetimi bir taraftan askerlerini devletin çeşitli bölgelerine dağıtarak toprak vergilerine bağlı bir ordu oluştururken, diğer taraftan da devletin temelini temsil eden bazı Türkmen boylarının geçimini temin ederek ülkenin idaresine ve imarına katkı sağlamıştır. İkta sahipleri eyaletlerde devlet memuru olarak görevlendirildiği için kanunlarda belirlendiği şekliyle vergileri tahsil etmektedir. Nizamülmülk tarafından oluşturulan bu askeri ikta sistemi sayesinde Büyük Selçuklu Devleti maaş ödemeksizin büyük bir ordu yetiştirmiştir.

Böylece Türkmen nüfusun bir kısmı toprağa bağlı hale getirilerek iskânı sağlanmış ve en önemlisi tarımsal üretim büyük ölçüde artırılmıştır (Turan, 2005: 308). Kısacası devlet, ikta sistemi sayesinde ekonomik, mali, idari ve askeri açıdan pek çok yarar elde etmiş, bir taraftan hazineden herhangi bir harcama yapmadan asker yetiştirirken diğer taraftan da tarımsal üretimi artırarak vergilerin etkin bir biçimde tahsilini sağlamıştır.

Bizans etkisi görülen askerî ikta sisteminin temelleri Nizamülmülk tarafından atılmış olup sistemin işleyişi genel hatlarıyla şu şekildedir: Öncelikle devlet, hanedan üyelerine, yüksek idarecilere ve kumandanlara toprak vermektedir ve bunun karşılığında toprak sahipleri belirli bir sayıda asker yetiştirmekle yükümlüdür. İkta sahipleri aynı zamanda halktan belli miktarda vergi tahsil etmektedir ve böylece devlete ödenmesi gereken vergilerin bir kısmı ikta sahiplerinde toplanmaktadır. İkta sahiplerinin yetiştirdikleri askerler olağan dönemlerde toprak ve tarımla ilgili işlerle meşgul olurken, savaş dönemlerinde ise orduya katılmaktaydı (Canatan, 2009: 199). Esasında Nizamülmülk'ün askeri amaçlara yönelik olarak oluşturduğu bu sistem, hem kuvvetli bir orduya sahip olmanın beraberinde getireceği mâlî yükü asgari düzeye indirmekte hem de devlete ait topraklarda tarımsal üretimi sürekli hale getirmektedir. Devletin kurumsallaşması ve daha muntazam bir işleyişe sahip olması için çaba sarf eden Nizamülmülk'ün getirdiği ikta sistemi ile birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nin ekonomik ve siyasi açıdan güç kazandığı görülmektedir (Özaydın, 2007: 195). İkta sistemi Selçuklu döneminde başarılı bir şekilde uygulanmış ve beklenen verim elde edilmiştir. Bunun etkisiyle Osmanlı Devleti'nde de uzun yıllar benzer bir sistemin uygulandığı bilinmektedir.

Nizamülmülk'ün vezirlik döneminden geriye kalan en önemli eserlerden biri de bizzat ismiyle anılan Nizamiye Medreseleridir. Bağdat, İsfahan, Nişabur, Belh, Herat, Basra, Merv ve Âmuş gibi birçok şehirde Selçuklu hükümdarlarının verdiği yetkiyle ve devlet hazinesinden harcanan paralarla medreseler yapılmasını emretmiştir (Yavari, 1992: 111; Sevim ve Merçil, 1995: 131). Nizamiye Medreselerinin kuruluş amacı, "Şîu Fâtımîlerin Sünnî Abbasileri ve Selçukluları yıpratmak üzere propaganda başlattıkları bir dönemde *ehl-i sünnet inancını kuvvetlendirmek ve devletin ihtiyacı olan görevlileri yetiştirmektir*". Bu doğrultuda Nizamülmülk, Alparslan ve Melikşah'tan icazet almış ve Selçuklu topraklarının hemen her bölgesinde medreseler açmıştır (Turan, 2018: 328-329; Kafesoğlu, 2019: 174-175). Cüveynî ve Gazzâli gibi ünlü İslam âlimlerinin müderris olarak

görev yaptığı bu medreselerin en önemli özelliği, medrese çalışanlarının aylıklarının yanı sıra öğrencilerin aynı ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması ve buna ek olarak devletin denetim ve kontrolü altında bulunan ilk resmî medreseler olarak kabul edilmesidir (Rob, 2019: 300-301).

Nizamülmülk gerek yazdığı kitap ve risaleler gerekse âlimlerle yaptığı toplantılar sayesinde Fars ve Arap edebiyatına önemli katkı sağlamıştır. Hiç kuşkusuz en büyük katkısı Siyasetname adlı eseridir. Geçmişten bugüne bu eserin çeviri ve basımı için epey uğraşıldığı ve özellikle yönetim alanında pek çok çalışmaya da konu edildiği görülmektedir (Menekşe, 2005: 199; Rob, 2019: 293). Nizamülmülk'ün Siyasetname'nin dışında "*Destûru'l-vezaret*" adını taşıyan ikinci bir eseri daha bulunmakta olup günümüze kadar ulaşmadığı kabul edilmektedir. Ayrıca bu iki eser haricinde Nizamülmülk'e ait küçük bir yazı şeklinde vasiyetnamesi de bulunmaktadır. Bahsi geçen bu vasiyetnamenin bir nüshası, Enderz-nâme ve idari kanunları içeren 1110-1111 tarihli bir mecmua içerisinde yayımlanmıştır (Ak-Kala, 2014: 204).

Neticede Nizamülmülk devletin idarî, mâlî ve askerî açıdan örgütlenmesi için birtakım önlemler almış olup bunların Büyük Selçuklu Devleti'nin dönemin en güçlü devletlerinden biri haline gelmesinde etkili olduğu söylenebilir. Bu anlamda devletin teşkilatlanması ve kurumsallaşması için getirdiği birçok yenilik başta Osmanlı Devleti olmak üzere diğer Türk devletlerine de model oluşturmuştur (Nizamü'l-Mülk, 2018: xiii).

5. NİZAMÜLMÜLK'ÜN SİYASETNAME ADLI ESERİ: KONUSU, YAZILIŞ NEDENİ VE İÇERİĞİ

Doğuda çok eski zamanlardan beri toplumun gereksinimlerine uygun ideal devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğini anlatan eserlerin kaleme alınması bir gelenek haline gelmiştir. Bu tür eserler benzer adlar taşımakla birlikte genellikle "siyasetname" türü altında toplanmaktadır (Kafesoğlu, 1955: 231). Siyasetname, "devlet işlerini yürütme sanatı" manasına gelen Arapça kökenli *siyaset* sözcüğü ile Farsçada "mektup" ya da "yazı" anlamındaki *nâme* kelimesinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Terim olarak siyasetname, devlet adamlarına yönetimle ilgili bilgi vermek ve devlet idaresinde dikkat edilmesi gereken meselelere ilişkin öneriler sunmak amacıyla yazılan eserlerin genel adı ve bu eserlerin oluşturduğu türü ifade etmektedir (Adalıoğlu, 2009: 304).

Siyasetname türündeki eserlerin ortak yönü, dönemin devlet adamlarını yönetimde meydana gelen bozulmalarla ilgili aydınlatmaktır (Uğur, 2001: 4). İlk ve Orta Çağ toplumlarında tüm güç ve yetki hükümdarda toplanmış olduğundan bu türde yazılmış eserlerin önemli bir kısmı da hükümdarlara takdim edilmiştir. Siyasetnamelerde hükümdarların sahip olması gereken nitelikler ve devlet yönetiminin esasları belirtilmektedir. Dönemin şartlarına göre en ideal devlet örgütlenmesinin nasıl olması gerektiği ve buna ne şekilde ulaşılabileceği anlatılmaktadır. Örnek bir siyasetnamede müellif tarafından üzerinde durulan başlıca hususlar şu şekilde sıralanabilir (Levend 1962: 167-170):

- Hükümdarlarda bulunması gereken temel özellikler,
- Devlet yönetiminde liyakat sahibi kişilere yer verilmesi,
- Devletin hazinesi ve maliyesine ilişkin nasihatler,
- Reyanın durumu ve
- Bir devletin yıkılmasına yol açabilecek etkenler.

İslam dünyasında devlet yönetimine ilişkin tartışmaları Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan halifelik makamına kadar götürmek mümkündür. Ancak devlet işlerinin yürütülmesi ve düzenlenmesine ilişkin öğüt verme amacı taşıyan siyasetname geleneğinin 8. yüzyıldan itibaren başladığı görülmektedir (Adaloğlu, 2004: 3). Bu döneme ait İbn'un-Mukaffa'nın "*er-Risaletü's-Sahabe*" (İslam Siyaset Üslubu) ve Abdülhamid el-Katib'in "*Doğunun Hükümdarı*" adlı eseri bu türün ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir (Canatan, 2014: 8). Bununla birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nin geniş bir hâkimiyet alanı oluşturduğu 11. yüzyılın ortalarından itibaren siyasetname türünde eserlerin yazımında büyük ölçüde artış yaşanmıştır. Bu artışta büyük olasılıkla dönemin önemli devlet adamları ve bilginlerinin devletin yükseliş devrinin ardından meydana gelebilecek potansiyel tehlikelere karşı hükümdarları ikaz etme ihtiyacı etkili olmuştur. Büyük Selçuklu döneminde yazılmış en ünlü eser "Nizamülmülkün *Siyerü'l-mülük* ya da bilinen adıyla *Siyasetname* isimli Farsça eseridir" denilebilir. (Adaloğlu, 2009: 305).

Nizamülmülk devlet adamlığının yanı sıra Büyük Selçuklu devlet teşkilatına dair önemli bilgiler sunan Siyasetname isimli eseriyle tanınmaktadır. Bu eser, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın isteği üzerine devlet yönetimine ilişkin aksaklıkların tespit edilmesi amacıyla yazılmıştır. Nizamülmülk 1086-87 yılında yazmaya

başladığı eserini otuz dokuz fasıl olarak 1091 yılında Melikşah'a takdim etmiştir. Sultan tarafından takdir edilen ve büyük değer atfedilen bu eserine Nizamülmülk daha sonra on bir fasıl daha ekleyerek temize çekmesi için saray kâtibine teslim etmiştir (Nizamülmülk, 2021: 20). Dolayısıyla devlet teşkilatı ve bürokrasiye ilişkin konuları ele alan bu eser elli fasıl olarak düzenlenmiştir. Siyasetname'de yer verilen örneklerin ve anlatılan rivayetlerin bazıları İslamiyet öncesi döneme, büyük bir kısmı da Selçuklu öncesine aittir. Böylelikle Nizamülmülk farklı dönemlerdeki uygulamaları mukayese ederek yaşadığı dönem için en ideal olanı belirlemeye çalışmıştır (Özaydın, 2007: 195-196).

Siyasetname, uygarlık ve devlet teşkilatı tarihi alanında çalışan araştırmacılar için zengin bilgiler içermesi nedeniyle pek çok dile tercümesi yapılmıştır (Menekşe, 2005: 198-199). Eser, 1891 yılında Charles Schefer tarafından ilk kez Farsça olarak basılmış, daha sonra 1893'te Fransızca'ya çevrilerek yayımlanmıştır. Ardından başta Türkçe, Arapça ve İngilizce olmak üzere birçok dile tercüme edilerek yayımlandığı görülmektedir (Tazi, 2019: 282).

Nizamülmülk, vezir olarak vazifede bulunduğu yıllardaki yönetim anlayışının bütün niteliklerini Siyasetname'de ele almış olup bu çerçevede söz konusu eser, kendisine başarıyı getiren karakter özellikleri ile devlet yönetiminde benimsediği ilke, tutum ve pratikleri belirlemeye yarayan ölümsüz bir kaynaktır. Zikredilen eser ayrıntılı biçimde tetkik edildiğinde görülmektedir ki Nizamülmülk, devlet idaresinde başarı sağlanabilmesi için hak, adalet, tevazu ve cömertlik gibi hususları ön koşul olarak belirlemiş ve eserin genelinde bunlara sıkça değinmiştir (Şimşir, 2019: 73).

Yalın ve akıcı bir üslupla kaleme alınan Siyasetname, Büyük Selçuklu dönemine kadar süregelen bir geleneğin devamı niteliğinde olmakla beraber kuşkusuz onu diğerlerinden farklılaştıran tarafları da vardır. Örneğin Nizamülmülk eserinde yalnızca hükümdara nasihat vermekle yetinmeyip alınması gereken tedbirleri somut olarak ortaya koymuştur. Ayrıca Sultan Melikşah ile Nizamülmülk arasında ölümünden önce yaşanan anlaşmazlıklar dikkate alındığında devlet ve bürokratik yapı ile yöneten-yönetilen ilişkisine dair görüşlerini açıklarken muhalif bir söylem benimsemekten çekinmediği de görülmektedir (Canatan, 2009: 200-202).

6. SİYASETNAMEDE ELE ALINAN DEVLET YÖNETİMİ İLE İLGİLİ SORUNLAR

Büyük Selçuklu Devleti'ne uzun yıllar hizmet eden Nizamülmülk, vezirlik makamında bulunduğu yıllarda devletin karşı karşıya kaldığı pek çok sorunla bizzat ilgilenmiş, bu bağlamda devlet yönetimiyle ilgili meselelerde Sultan Alparslan ve Melikşah'ın en büyük yol göstericisi olmuştur. Nizamülmülk, Siyasetname'de derin tecrübelerinden hareketle devletin karşılaşması muhtemel sorunları kaleme alarak gerek Sultan Melikşah'a ve ondan sonra tahta geçecek olanlara gerekse çeşitli yönetim kademelerinde yer alan devlet adamlarına yol göstermeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda söz konusu eserde belirtilen devlet yönetimine ilişkin sorunlar genel hatlarıyla yönetsel, mali ve askeri olmak üzere üç başlık altında açıklanacaktır.

6.1. İdarî Sorunlar

Nizamülmülk Siyasetname'nin birçok faslında merkezi otoriteyi eyaletlerde temsil eden devlet görevlilerinin ve yöneticilerin hangi özelliklere sahip olması ve bunların yönetimleri altındaki reaya ile ilişkilerini nasıl yürütmeleri gerektiğini anlatmaktadır. Ayrıca bu kişilerin devlet işleriyle ilgili tüm hususlarda hükümdar ya da onun yetkilendirdiği kişilerce sürekli olarak denetlenmesi, görev ve sorumlulukları doğrultusunda hesap vermeleri gerektiği vurgulanmaktadır.

Nizamülmülk, hükümdarın devlet yönetimi ile ilgili kararlar alırken mutlaka başkalarının bilgi ve deneyimlerinden yararlanmasını bir diğer ifadeyle istişareye açık olmasını önemsemektedir. Ona göre hükümdarın devlet yönetimi ile ilgili meselelerde başkalarına danışması, onun muhakeme yeteneğine sahip olduğunu ve başına buyruk hareket etmediğini göstermektedir. Çünkü devlet yönetimi ile ilgili belirli konularda bazıları derin, bazıları da yüzeysel bilgi sahibi olabilir ya da bazıları sahip olduğu bilgiyi tecrübe ve tatbik etmiş olabilir iken, bazıları ise bunu sınama imkânı elde edememiş olabilir. Dolayısıyla kişilerin belirli meselelerde sahip oldukları bilgi düzeyi ve tecrübe önemli ölçüde farklılaşabilmektedir. Bu nedenle devlet işlerine izlenecek siyasetin, âlimler ve deneyimli kimselerle istişare edildikten sonra belirlenmesi daha doğru olacaktır. Güç durumlar karşısında âlimlerin görüşlerini cesurca beyan etmesi gerekir. Burada hükümdara düşen görev, muhtelif görüşleri mukayese ederek en doğru kararı almaktır (Nizamülmülk, 2018: 193).

Nizamülmülk ayrıca devlet yönetimi ile ilgili meselelerde acele karar alınmamasını öğütlemektedir. Ona göre sabırsızlık zayıf kişiliğin bir göstergesidir. Hükümdar, başkalarından işittiği meseleler hakkında şüpheye düştüğü zaman işin gerçeğini öğrenmek ve hakikatleri ortaya çıkarmak için yeterince araştırma yapmalıdır (Nizamülmülk, 2018: 195). Aksi halde aceleci olmak yanlış kararlar alınmasına yol açabilmekte ve bu durumda hükümdarın adaletine ve güvenilirliğine olan inancın sarsılmasına neden olmaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin hüküm sürdüğü dönem dikkate alınırsa devletin sahip olduğu geniş toprakları yönetmenin oldukça meşakkatli olduğu söylenebilir. Bu nedenle Nizamülmülk, eyaletlere ve kazalara gönderilecek kadı, amil, şahne ve muhtesip gibi devlet görevlilerinin seçimi konusunda oldukça hassas hareket etmiştir. Ona göre hükümdarın, dini hükümleri gözeten, dikkatli, kalbinde Allah korkusu taşıyan, başkalarına karşı kin ve hasımlık beslemeyen kişileri bulması gerekmektedir. Görevlendirilen bu kişilerin her şeyden önce hükümdara karşı sorumluluklarının olduğunu ve çalıştıkları bölgede olup bitenler hakkında daima hükümdarı bilgilendirmeleri gerektiğini belirtmektedir. Buna ek olarak hükümdarın kendisine verdiği bu görevi gönülsüz olarak yerine getiren ve mesuliyet almaktan kaçınanların cezalandırılması gerektiğini belirterek uyarılmaktadır (Nizamülmülk, 2018: 61).

Siyasetnamede yer alan bir diğer konu da hükümdarın diğer devlet adamları ile ilişkisidir. Nizamülmülk, yüksek makamlara erişmiş devlet adamlarının da ufak tefek kusurlar işleyebileceklerini, hataya düşebileceklerini ancak hükümdarın bu tür kişilere karşı herkesin ortasında aleni biçimde kırıcı ve sert sözler sarf etmemesi gerektiğini belirtmektedir. Onur kırıcı sözler söyleyip azarlamak yerine daha sonra hükümdarın söz konusu kişiyi gizlice yanına çağırarak kendisini uyarmasının yerinde olacağını ifade etmektedir. Aksi takdirde gönlünü incittikten sonra telafi etmenin pek mümkün olmayacağını, böylesi makamlara ulaşmayı başarmış devlet adamlarının kolay yetişmediğini vurgulamaktadır (Nizamülmülk, 2018: 195).

6.2. Mâlî Sorunlar

Fasıllar halinde tertip edilen Siyasetname'nin birçok yerinde doğrudan ya da dolaylı olarak devletin mali sorunlarına yönelik tespitler yer almaktadır. Özellikle devletin önemli gelir kaynaklarından birini oluşturan vergilerin toplanma sürecinde

tahsildarların halka eziyet etmesi, belirlenen vergiyi zamanından önce tahsil ederek çiftçileri müşkül duruma düşürmesi ve ayrıca tespit edilen vergi miktarının dışında fazladan para istenmesi devletin karşılaştığı başlıca sorunlar arasında yer almaktadır.

Nizamülmülk Siyasetname'nin üçüncü faslında vergi tahsildarlarının reayaya nasıl davranmaları gerektiğini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Buna göre vergi toplamakla görevlendirilen memurların haraç ve öşürü tahsil ederken reayaya karşı saygılı ve kibar davranmaları gerekmektedir. Ayrıca vergilerin tahsili tarımsal ürünlerin hasat dönemi dikkate alınarak düzenlenmelidir. Aksi takdirde köylü elindeki ürünü ederinden daha ucuza satmak durumunda kalmakta ve güç duruma düşmektedir. Böylece zarar eden köylü işsiz güçsüz kalır, düzeni bozulur ve acınacak duruma gelebilir. Bu sebepten dolayı köylüler arasında öküz ve tohuma gereksinim duyacak kadar yoksul hale gelenlerin yurdundan ayrı kalmaması ve kalan günlerini huzur içinde geçirmesi için vergi tahsildarlarının kolaylık sağlaması nasihat edilmiştir. Bununla birlikte vergi tahsildarları daima hükümdarın denetimi ve gözetimi altında olmalıdır. Devlet hazinesinin eksiksiz, saltanatın ise uzun ömürlü olması için hükümdarın kanunlara aykırı hareket eden tahsildarları cezalandırması gerekmektedir. Tahsildar halktan toplaması gereken vergi miktarından daha fazlasını talep ederse, alınan fazla kısım kesinlikle iade edilmelidir. Diğer memurların bu olaydan ders alması ve benzer yolsuzluklara bulaşmaması için suça karışan tahsildarın derhal görevinden azledilerek uzaklaştırılması şarttır (Nizamülmülk, 2018: 17-28).

Keza Nizamülmülk beşinci faslında da benzer bir durumdan söz etmektedir. İhta sahibi kimselerin kendilerinden toplanması istenen vergilerin haricinde halktan herhangi bir şey almaya yetkilerinin olmadığını, eğer böyle bir durum meydana gelirse bunun divana arz edilmesinin önem taşıdığını düşünmektedir. Reayanın divana müracaat hakkına kesinlikle engel olunmamalıdır. İhta sahibinin buna engel olmaya çalışabileceğini, böyle bir durumla karşılaşılması halinde mutlak suretle iktasına el konularak görevine son verileceğini ifade etmektedir (Nizamülmülk, 2018: 41).

Siyasetname'nin kırk dokuzuncu faslı devlet hazinesinin yönetimine ilişkindir. Öncelikle Selçuklu döneminde asıl (ihtiyat) hazine ve harç (masraf) hazinesi olmak üzere iki tür hazinenin mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Yıllık vergiye ve haraca bağlı devletlerden alınan para ve hediyeler asıl hazineye aktarılmaktadır. Gelirleri

ve masrafları Büyük Divan'da yapılan müzakereler neticesinde belirlenen eyalet ve vilayetlerden tahsil memurları aracılığıyla toplanan para da harç hazinesinin iradını oluşturmaktadır. Bu hazinenin masraflarının fazla olması nedeniyle paraya ihtiyaç olduğu takdirde meydana gelen açık asıl hazineden kapatılır, alınan borç, tahsilat sonunda asıl hazineye ödenirdi (Kafesoğlu, 2019: 154). Nizamülmülk, hükümdarların hazine gelirleri ve giderlerinin yönetiminde geleceği düşünerek ihtiyatlı davranmaya özen gösterdiklerini ve bunu bir devlet geleneği haline getirdiklerini belirtmektedir. Olağanüstü bir durum ya da zorunluluk olmadıkça asıl hazineden harcama yapılmamasını, eğer buradan harcama yapılmaya mecbur kalınırsa tekrardan yerine konulması gerektiğini ifade etmektedir. Resmî tören ve toplantılarda devlet büyüklerinin kabulü, verilecek armağan ve bahşişler ile sarayın ve askerinin erzakının tedarik edilmesinde herhangi bir sorunla karşılaşılması için gereken tedbirler alınması ve tüm harcamaların aksama olmaksızın devam ettirilebilmesi için eyaletlerden hazineye aktarılan mallara ve paraya asla el sürülmemesi gerekmektedir (Nizamülmülk, 2018: 335).

Son olarak Nizamülmülk, eyaletlerden gönderilen gelirlerin ve yapılan harcamaların ortaya çıkarılarak yazılı hale getirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Hazinenin gelir ve giderleri doğru bir biçimde hesaplanmalı, eğer varsa gereksiz bir harcama kalemi derhal üzeri çizilerek hazinenin yükü azaltılmalıdır. Hazinenin gelir ve gider hesaplarında bir açık ya da noksanlık olması durumunda bunun nereden kaynaklandığı araştırılmalıdır. Ayrıca Nizamülmülk, hükümdarların mali işlerle uğraşan devlet memurlarınca yerine getirilen işlemleri teftiş etmek, gelir ve giderleri denetlemek, devlete ait malları korumak gibi vazifelerinin olduğunu hatırlatmaktadır (Nizamülmülk, 2018: 343-344).

6.3. Askerî Sorunlar

Orta Çağ'da devletler arası hâkimiyet mücadelesinde askeri gücün büyük önem taşıdığı muhakkaktır. Bu bağlamda devlet adamı olarak Nizamülmülk'ün de en fazla üzerinde yoğunlaştığı meseleler arasında Selçuklu ordusu yer almaktadır. Düşmanlara karşı üstünlük kurulması ve savaşların zaferle sonuçlanması için askerinin yiyecek, giyecek, konaklama ve teçhizat gibi ihtiyaçlarının eksiksiz biçimde temin edilmesi son derece önemlidir. Bu çerçevede Nizamülmülk orduda düzenin sağlanması ve ihtiyaçların karşılanması için ne tür önlemler alınması gerektiğine açıklık getirmiştir.

Nizamülmülk'e göre hükümdar savaş hazırlıkları için emir verdiğiğinde askerlerin konaklayacağı bütün mevkiilerde ordunun ihtiyacı olan erzakın tedarik edilmesi gerekmektedir. Bu erzak çoğu zaman parçalar halinde köylüden alınmaktadır. Ordunun güzergâhında bulunan tüm yol, köy ve konaklama yerlerinin ikta sistemine dahil olsa bile hükümdarın bizzat kendisine ait has araziye dönüştürülerek ihtiyaç halinde kullanılmak üzere konaklama ve yerleşim alanı olmayan yerlere toplanması gerekmektedir. Ordunun sefere çıkması kararlaştırıldığında savaş sırasında güç duruma düşmemesi için bahsi geçen tedbirlerin alınması son derece önemlidir (Nizamülmülk, 2018: 139).

Askerlerin geçimlerini sağlamak üzere maaşlarını hazineden nakit olarak ödemek ve daima hazır bulunmalarını sağlamak devlet yönetiminde eskiden beri sürdürülen bir gelenek haline gelmiştir. Askerlere yapılan ödemelerde aksaklık yaşanması ordu içerisinde huzursuzluklara yol açmaktadır. Bu sebeple Nizamülmülk, askere ödenecek maaş ve istihkakın kesin bir biçimde karara bağlanmış ve belirlenmiş olması gerektiğini belirtmektedir. İkta sahiplerine yapılacak ödemelerin elden yapılması, ikta sahibi olmayanların ise alacağı maaşın önceden belirlenerek yılda dört defa hükümdarın huzuruna çağrılarak bizzat kendisi tarafından ödenmesi yerinde olacaktır (Nizamülmülk, 2018: 141).

Siyasetname adlı eserden anlaşıldığı üzere Nizamülmülk ordu içerisindeki hiyerarşik düzene önem vermektedir. Askerler arasında bir ihtiyaç oluştuğunda bunun ilgili makama herhangi bir aracı olmaksızın iletilmemesini, haylbaşı denilen ve belirli bir grup askerin sorumluluğu verilen görevliler vasıtasıyla üstlerine aktarmaları gerektiğini ifade etmektedir. Tersisi durumda haddini aştıkları ve saygıda kusur ettikleri için cezalandırılmaları söz konusudur. Bu nedenle ordu içerisindeki işleyişin ast-üst ilişkisi çerçevesinde yürütülmesi şarttır (Nizamülmülk, 2018: 175).

SONUÇ

Tarih bilimi açısından birinci elden kaynak niteliği taşıyan siyasetname türündeki eserler, devletin işleyişine ilişkin önemli bilgiler sunmakta olup ayrıca yazıldığı dönemin idari, siyasi, toplumsal ve mali yapısını ve sorunlarını da yansıtmaktadır. Bu çalışmada Büyük Selçuklu Devleti'nin bilge veziri olarak bilinen Nizamülmülk'ün devlet yönetimine ilişkin önemli ipuçları sunan Siyasetname adlı eseri incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle Nizamülmülk'ün yönetim anlayışının esasları ve temel ilkeleri

ortaya konmuştur. Daha sonra da devlet yönetiminde meydana gelen çeşitli sorunlar ve bunlara yönelik hükümdar ve devlet adamlarına yapılan öğütler ele alınmıştır.

Nizamülmülk'e göre devlet işleriyle ilgili yanlış bir karar alınmaması için sabırlı olunmalıdır. Aceleyle alınan kararların devleti yanlış yola sürükleyebileceği ve hükümdarın adil yönetim anlayışına zarar verebileceği vurgulanmaktadır. Bununla birlikte devlet işlerinde istişarenin önemi belirtilmekte, insanların bilgi ve tecrübe düzeyinin birbirlerinden farklı olabileceği göz önünde bulundurularak önemli kararlar alınırken devlet adamlarına ya da âlimlere de mutlaka danışılması tavsiye edilmektedir.

Nizamülmük, devlet yönetimiyle ilgili işlerin dürüst, ahlaklı, kin beslemeyen ve şeri hükümleri gözetken kimselere teslim edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu kişiler aynı zamanda merkezi otoritenin teftiş ve denetimi altında olmalıdır. Böylece yürüttükleri faaliyetlerle ilgili gerektiğinde hesap sorularak düzenli olarak bilgi vermeleri sağlanmalıdır.

Siyasetname adlı eserde devlet hazinesine ait gelirlerin nasıl ve ne şekilde toplanacağına, hazineden yapılacak harcamalarda ihtiyatlı ve ölçülü olunması ve zorunlu haller dışında asıl hazineden harcama yapılmaması gerektiğine dair birçok nasihat verilmektedir. Özellikle vergi tahsildarlarının reyaya karşı tutum ve davranışlarında çok dikkatli olmaları gerektiğini belirtilerek uyarılmaktadır. Ayrıca tahsildarların yerine getirdikleri işin gereği olarak maaşlarının zamanında ve eksiksiz bir biçimde ödenmesi gerektiği aksi takdirde devletten alamadıkları bu paraları halkın sırtına yüklemeye çalışabilecekleri yahut rüşvet, yolsuzluk gibi yollara başvurabilecekleri ileri sürülmektedir. Bu nedenle vergi tahsildarlarının kesinlikle denetlenmesi gerektiği ve bu denetimlerin doğrudan hükümdar ya da onun tarafından görevlendirilen kişilerce gizli, habersiz ve sürekli olarak yapılmasının uygun olduğu ifade edilmektedir.

Nizamülmülk toplanan vergilerin devlet hazinesine eksiksiz bir şekilde intikal ettirilmesini önemsemektedir. Ona göre hazine gelir ve giderlerinin doğru bir şekilde hesaplanarak gereksiz harcamaların üstü çizilmeli ve böylece hazineye yük olmasının önüne geçilmelidir. Bununla birlikte harç hazinesinin gelirleri giderlerini karşılamaya yetmediği durumlarda geri ödenmek kaydıyla asıl hazineden alınabileceğini, özellikle sarayın ve ordunun ihtiyaçlarının zamanında tedarik edilmesinin önem arz ettiğini belirtmektedir.

Nizamülmülk'ün yukarıda değinilen görüşleri esasen günümüz vergileme ilkeleri ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Örneğin vergi tahsildarlarının mükelleflerden vergi haricinde herhangi bir ödeme talep etmemelerini ve bu anlamda keyfilik önüne geçilmesi gerektiğini vurgularken “*kanunilik ilkesi*”ni, yine vergilerin mükellefler açısından en uygun zaman ve koşullarda toplanması ve kolaylık sağlanması gerektiğini ifade ederken de “*uygunluk ilkesi*”ni kastetmektedir.

Sonuç olarak Nizamülmülk'ün bundan yaklaşık bin sene önce ortaya koyduğu yönetim felsefesinin temelini oluşturan liyakat, adalet, etik, ahlâk ve dürüstlük gibi kavramların bazıları günümüz kamu yönetimi anlayışında önemini korumakta olduğu görülmektedir. Nizamülmülk'ün devlet yönetimi ile ilgili görüşlerine yer verdiği Siyasetname adlı eserin üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen devlet adamları ve siyasetçilerin başvurabileceği değerli bir kaynak olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Nizamülmülk gibi yaşadığı dönemde büyük ölçüde etkili olan devlet adamları tarafından yazılan eserlerin günümüz yönetim anlayışı çerçevesinde ele alınarak çeşitli yönlerden değerlendirilmesinin yarar sağlayabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2004). “Siyasetnâmeler’in Klasik Kaynakları”, **Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 1-22.
- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2009). “Siyâsetname”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 37, ss. 304- 306.
- AHMADÎ, Bagher Taleei Soltan (2019). “Büyük Vezir Hacı Nizâmülmülk’ün Hayatı, Faaliyetleri ve Eserlerine Kısa Bir Bakış”, Editörler: M. Kazım Arıcan, M. Enes Kala, Mehmet Tuğrul, **Bilge Vezir Nizamülmülk**, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 402, ss. 9-21.
- AK-KALA, Ali Saferi (2014). “Selçuklu Veziri Nizâmül-Mülk’ün Vasiyetnâmesi”, Çev. Osman G. Özgüdenli, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 203-214.
- BİN MAHMÛD, Ahmed (1977). Selçuk-nâme II, Haz. Erdoğan Merçil, Tercüman Gazetesi, Kervan Kitapçılık Basın Sanayii ve Ticaret A.Ş., İstanbul.
- BUNDARÎ, Zubdetun-Nusra (1945). Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Çev. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul.
- CANATAN, Kadir (2009). “Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak ‘Siyasetname’ – Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk’ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine”, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt: 4, Sayı: 7, ss. 194-220.
- CANATAN, Kadir (2014). İslâm Siyaset Düşüncesi ve **Siyasetnâme Geleneği**, Doğu Kitabevi, Tarih ve Uygarlık Dizisi-10, İstanbul.
- İBNÛL, Esir (1991). İslâm Tarihi El-Kâmil **Fi’t-Târih Tercümesi**, 10. Cilt, Çev. Abdülkerim Özyıldırım, Bahar Yayınları, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1955). Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü’l-Mülk’ün Eseri Siyâsetnâme ve Türkçe Tercümesi”, **Journal of Turkology**, Cilt: 12, ss. 231-256.
- KAFESOĞLU, İbrahim (2019). **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, Ötügen Neşriyat A.Ş., İstanbul.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (2019). “Nizâmülmülk Döneminde Kültür ve Edebiyat”, Editörler: M. Kazım Arıcan, M. Enes Kala, Mehmet Tuğrul, **Bilge Vezir Nizamülmülk**. Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 402, ss. 389-398.

- KUCUR, Sadi Süleyman (2019). “Kültür ve Medeniyet”, Editör: Gülay Öğün Bezer. **Büyük Selçuklu Tarihi**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2357, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1354, ss. 194-213.
- LEVEND, Agah Sırrı (1962). “Siyaset-nameler”. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten**. Cilt: 10, ss. 167-194.
- MENEKŞE, Ömer (2005). “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 5, ss. 193-211.
- MERÇİL, Erdoğan (2013). **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul.
- NİZAMÜ'L-MÜLK (2018). **Siyasetname**, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- NİZAMÜLMÜLK (2021). **Siyasetname**, Çev. Mehmet Kanar, Say Yayınları, İstanbul.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (2007). “Nizâmülmülk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 33, ss. 194-196.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2018). **Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları. Yayın No: 653. Ankara.
- ROB, Hâni Ebû (2019). “Vezir Nizamülmülk'ün Selçuklu İlimi Hayatındaki Rolü”, Editörler: M. Kazım Arıcan, M. Enes Kala, Mehmet Tuğrul. **Bilge Vezir Nizamülmülk**, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 402, ss. 289-315.
- SEVİM, Ali ve Erdoğan Merçil (1995). **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ŞİMŞİR, Mehmet (2019). “Nizamülmülk'ü Devlet Yönetiminde Başarılı Kılan Temel Özellikleri”, Editörler: M. Kazım Arıcan, M. Enes Kala, Mehmet Tuğrul, **Bilge Vezir Nizamülmülk**, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 402, ss. 67-84.
- TAZİ, Aicha (2019). “Şi'i-Bâtını Nüfuzunun 'Devlete Sızması' Tehlikesi ve Siyâsetnâme'den Hareketle Devletin Buna Karşı Harekete Geçmesi”, Editörler: M. Kazım Arıcan, M. Enes Kala, Mehmet Tuğrul, **Bilge Vezir Nizamülmülk**. Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 402, ss. 280-287.

- TUNÇ, Ahmet ve Merve Çarkıt (2019). "Nizamülmülk'ün Türk-İslam Yönetim Geleneğine Yaptığı Katkılar", **Management and Political Sciences Review**, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 29-51.
- TURAN, Osman (2019). **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.
- UĞUR, Ahmet (2001). **Osmanlı Siyâset-Nâmeleri**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- YAVARÍ, Nequin (1992). **Nizam al-Mulk Remembered: A Study in Historical Representation**, Columbia University.

KADİMLE MODERNLİK ARASINDA TEUTSCHER FÜRSTEN - STAAT İLE KOÇI BEY RİSALESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Between Ancient and Modernity: An Evaluation on Teutscher Fürsten - Staat and Koçi Bey Risalesi

Öğr. Gör. Nazmiye ÇAĞLAR TOPAL* - Dr. Öğr. Üyesi Soner TAUSCHER**

Geliş Tarihi: 14.10.2023 | Yayına Kabul Tarihi: 1.12.2023

Öz

İdeal bir yönetimin çerçevesini çizen ve genellikle yöneticileri veya devlet adamlarını uyarma misyonu yazılan siyasetnâmeler hem Doğu geleneğinde hem de Batı geleneğinde görülen metinlerdir. Devlet yönetimine ilişkin değerlendirmeler sunan siyasetnâmeleri birçok bakımdan birbiri ile karşılaştırmak ve aralarındaki benzerlikleri veya farklılıkları tespit etmek mümkündür. Bu kapsamda çalışma aynı dönemlerde yazılan ve iki farklı gelenek içerisinde temsil edilen siyasetnâme türündeki eserleri karşılaştırmayı amaçlayarak siyasetnâme literatürüne katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışma 1631 yılında Koçi Bey tarafından dönemin padişahı IV. Murad'a sunulan Koçi Bey Risalesi ile 1656 yılında Veit Ludwig von Seckendorff tarafından Saksonya-Gotha düküne sunulan Teutscher Fürsten - Staat (Alman Prenses Devleti) adlı eseri merkeze almaktadır. Osmanlı yönetim geleneği içerisinde önemli bir rolü olan ve devlet adamlığı yapmış Koçi Bey ile kameralizmin önemli temsilcilerinden biri olan, çeşitli düzeylerde devlet kademelerinde bulunmuş ve eserleri uzun süre Alman üniversitelerinde okutulmuş Seckendorff yaklaşık aynı dönemlerde yaşamış olmaları, benzer görevlerde bulunmaları ve benzer amaçlarla siyasetnâme kaleme almaları nedeniyle karşılaştırmalı

Abstract

Book of governments or mirrors for princes, which outline the framework of an ideal administration and are usually written with the mission of warning rulers or statesmen, are texts that are seen in both the eastern and western traditions. It is possible to compare these books, which offer evaluations on state administration, in many respects and to identify the similarities or differences between them. In this context, the study aims to contribute to the literature on mirrors for princes by comparing the works in the genre of this kind written in the same periods and represented in two different traditions. The study centers on the Koçi Bey Risalesi, presented by Koçi Bey to the sultan Murad IV in 1631, and the Teutscher Fürsten - Staat (The German Prince-State), presented by Veit Ludwig von Seckendorff to the Duke of Saxony-Gotha in 1656. Koçi Bey, who played an important role in the Ottoman administrative tradition and served as a statesman, and Seckendorff, one of the important representatives of cameralism, who served at various levels of government and whose works were taught in German universities for a long time, are important for comparative administrative studies because they lived in approximately the same period, held similar positions and wrote politi-

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, nazmiyecaglar@nevsehir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6469-5644

** Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, sonert@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7310-5661

yönetim çalışmaları noktasında önem arz etmektedir. İki farklı geleneğin temsilcisi olarak ele alınan yazarların söz konusu eserleri incelendiğinde sunulan reçete birbirinden oldukça farklıdır. Koçi Bey çözümü geçmişte ararken Seckendorff ise yeni bir akımın öncüsü olarak dikkat çekmektedir. Nitekim çalışma bu noktada bu eserleri farklı yönetim gelenekleri içerisinde değerlendirerek analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hükümdar Aynaları, Siyasetnâme, Veit Ludwig von Seckendorff, Koçi Bey.

cal treatises for similar purposes. When the works of the authors, who are considered as representatives of two different traditions, are analyzed, the prescription offered is quite different from each other. While Koçi Bey seeks the solution in the past, Seckendorff draws attention as the pioneer of a new movement. Thus, at this point, the study analyzes these works by evaluating them within different administrative traditions.

Keywords: Mirrors for princes, Book of governments, Veit Ludwig von Seckendorff, Koçi Bey.

1. GİRİŞ

Yönetim ve siyaset, tarihin başlangıcından bu yana insanlığın en kadim ve mühim meselelerinden biri olmuştur. Geleneksel dönemde yönetim ve siyaset anlayışının zeminini de insanların inançları, tecrübeleri, ahlaki değer ve ilkeleri oluşturur. Kutsal kitaplar, dini inançlar, ahlaki kurallar, toplumun benimsediği yaşam kültürü ve geleneği siyaset felsefesine ve pratiğine yol gösterir. Siyasal alanın sınırları ise Doğu ve Batı toplumlarında tarihsel tecrübe farklılıklarından kaynaklı olarak ayrılmaktadır. Batı'da; monarşiler, kilise ve feodal güçler arasındaki rekabet hâli ve parçalı iktidar yapısı siyaset felsefesiyle desteklenerek zengin bir siyaset dünyası yaratmıştır. Ancak çoğunlukla siyasetin bu zengin alanından siyasi elitler olarak tanımlanabilecek krallar, soylular ve din adamları faydalanırken halk ile yönetim arasındaki geçişkenlik kısıtlı olmuştur. Doğu'da ise benzer bir rekabet ortamı yaşanmamakla birlikte hükümdar, iktidarını kimseyle paylaşmadan, gücü tekelinde bulundurmaktadır. Batı'ya nazaran sınırlı bir alanda hayat bulan siyasetin anlamı da elbette farklılık göstermektedir. Doğu'da siyaseten son söz sultanda bulunmakla birlikte gerek sarayın halka göreceli açık olması gerekse de halkın saraya dahil olabilme imkânı halk ile saray arasındaki geçişkenliği artırmaktadır. Ayrıca İslam devletlerine özgü kadılık müessesesi saray ile halk arasında çifte yönetimi sağlamaktadır. Nitekim kadınlar bir yandan sultanın emirlerini halka iletirken öte yandan halkın isteklerini de saraya aktarmaktadır. Kadının çifte kurumsallığı da Doğu yönetim modeli içinde halk ile saray birlikteliğini bir dereceye kadar destekleyebilmiştir.

Bu çalışmada, aynı yüzyılda iki farklı toplumda yazılan siyasetnâme türündeki iki önemli eser incelenecektir. Bu doğrultuda Koçi Bey tarafından 1631 yılında

hazırlanarak dönemin Osmanlı padişahı IV. Murad'a sunulan risalesi ile kameralizmin önemli temsilcilerinden Veit Ludwig von Seckendorff tarafından 1656 yılında yayımlanan Teutscher Fürsten – Staat (Alman Prens Devleti) isimli eseri arasında bir karşılaştırma yapılacaktır. Çalışmanın temel amacı birbirine yakın tarihlerde yazılmış olan iki eser üzerinden farklı coğrafyalardaki devletlerin yönetim anlayışlarını ve temel sorun alanlarını analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma; farklı siyaset geleneklerini temsil eden iki devlet adamı tarafından kaleme alınan bu eserlerin temel dinamiklerini, benzerliklerini ve farklılıklarını araştırmaktadır. Bu bağlamda eserler arasındaki benzerlikler/farklılıklar somutlaştırılarak iki farklı devlet adamının sorunlara nasıl yaklaştığı, geliştirdikleri çözüm önerileri ve bunların siyasal alana ilişkin ne ifade ettiği değerlendirilecektir. Bir tarafta büyük bir imparatorluğun içinde bulunduğu sorunlara çözüm arayan Koçi Bey diğer tarafta Alman prenslik ve devletlerini neredeyse yok olmanın eşiğine getirmiş Otuz Yıl Savaşlarının küllerinden yeni bir devlet inşa etmenin yollarını arayan Seckendorff bulunmaktadır. Bu bakımdan çalışmada benzer iki durumun ve kişinin analizinden ziyade farklı coğrafyalarda farklı siyasi ortamlarda öne çıkan iki yaklaşım karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Bu değerlendirme bir değer hiyerarşisi yaratma amacını gütmemekte, aksine farklı fenomenlerle mücadelede çağdaş iki kişinin ortaya koyduğu düşünsel çalışmayı çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Buna ilişkin olarak çalışma öncelikle siyasetnâme kavramına ilişkin temel çerçevenin çizilmesi ile başlamaktadır. Ardından iki farklı coğrafya üzerinden yazarların eserlerini kaleme aldığı dönemin değerlendirilmesi ve von Seckendorff ile Koçi Bey gibi iki devlet adamı tarafından yazılan söz konusu eserlerin temel niteliklerinin tespit edilmesi olarak tasarlanmıştır. Sonuç kısmında ise bu zeminden hareketle eserlerin karşılaştırması yapılarak siyasal gelenekler ve ilkeler bağlamında bu eserlerin nerede durduğu analiz edilecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: SİYASETNÂME VE HÜKÜMDAR AYNASI

Analitik bir yönetim kitabı olarak değerlendirilen siyasetnâmeler devlet yönetimine ilişkin eserlerdir. Dinçer'e göre (2019:31-32) siyasetnâmeler, hükümdarlara iyi yönetme ve iktidarını koruma yolları üzerinden siyasi düşünce ve uygulamalarla ilgili öğütler veren rehber metinlerdir. Levend (1962:168), konu olarak devlet yönetimini esas aldığından ve bütün erk ve yetki hükümdarda toplandığından dolayı siyasetnâmeleri çoğunlukla hükümdarlar için kaleme alınmış eserler olarak açıklamaktadır. Bu eserlerde hükümdarların sahip olması

gereken vasıflar belirtilir, saltanatın esasları sıralanır, en iyi devlet örgütlenmesine nasıl ulaşılacağı gösterilir, kötü yönetimin sakıncalı sonuçları açıklanır ve halkın durumu anlatılarak hükümdarlara öğüt verilir. Bu görüşler ışığında siyasetnâmeler hükümdarlara, vezirlere veya diğer yöneticilere tavsiyeler üzerinden devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği, adil bir yönetimin tesis edilebilmesi için gereken esaslar, devlet adamlarında bulunması gereken özellikler, halkın ve devletin temel sorunlarının neler olduğu gibi konuların anlatıldığı metinler olarak tanımlanabilir. Genel olarak siyasetnâmelerde yöneticilerin seçilmiş ve toplumsal düzen için gerekli olduğu, dolayısıyla da yönetilenlerden üstün olduğu kabul edilmektedir. Mutluluğu ve refahı odaklayan metinler olarak da tanımlayabileceğimiz bu eserler hükümdarın vasıflarını ve erdemlerini merkezi konular hâline getirmektedir. Yöneticilerin de sahip olduğu bahtın karşılığında tebaasının iyiliğini ve refahını gözetmesi gerektiği düşünüldüğünden verilen tavsiyeler hükümdarı doğruya sevk etmeye ilişkindir. Bu açıdan siyasetnâmeler sahip olunması gereken hâllerin yanı sıra kaçınılması gereken hâlleri de inceler.

Devlet hayatını idealize etmek amacıyla yazılan bu türdeki metinlerin gerek Batı gerekse de Doğu dünyasında birden çok örneği bulunmaktadır. Bunlar arasında kutsal kitaplar, felsefe kitapları, risaleler, ıslahatnâmeler, pendname ve mesneviler, kuşaktan kuşağa aktarılan efsaneler, destanlar, masallar ve hikâyeler ile filozof ve bilgelerin sözleri sayılabilir (Dinçer, 2019:33). Antik Yunan'dan Hint'e, Çin'den İran'a bütün kültürlerde nasihat etme ve tecrübe aktarma davranışına rastlanmaktadır. Bu yaklaşımın çok eskilere giden bir geleneği vardır. Özellikle Doğu dünyasında yaygın olarak şahit olunan bu durumu Batı siyasal düşüncesi ve uygulamasında da görmek mümkündür. Avrupa geleneğinde hükümdar (veya prens) aynaları "*mirrors for princes*"¹ olarak adlandırılan bu tarzdaki metinler Blaydes vd. (2018:1150-1165)'e göre, hükümdarlara devlet yönetimi, askeri stratejiler, danışman seçimi gibi çeşitli konularda tavsiyelerde bulunmak üzere kaleme alınmışlardır. Bu doğrultuda siyaset sanatı, hükümdarın kişisel erdemleri, hükümdar ailesinin yönetimi, dini görevler, haklar ve sorumluluklar gibi temalar Doğu ve Batı geleneğinin metinlerinde benzerlik

¹ Blaydes vd. (2018:1152)'e göre, Avrupa geleneğinde "ayna" metaforunun tercih edilmesinin sebebi; eserlerin yazılma amacı da olarak, hükümdarların kendi kendini sorgulamasının sağlanması ve böylelikle huyunu, karakterini düzeltbilmesidir. Ayrıca bu kavramın İslam geleneğine de tamamen yabancı olmadığı ifade edilmektedir. Bunun için Yusuf Has Hacib (2022:414)'in Kutadgu Bilig adlı eserindeki "*İçten kişi insana ayna olur, ona bakarak insan tavrını, yanlışını düzeltir*" (b.5619) dizelerine atıfta bulunmaktadır. Ancak söz konusu bu dizeler esasen "insanın insana ayna olması" düşüncesinden hareketle kullanılmıştır denilebilir. Nitekim Kutadgu Bilig'de "ayna" iki kez geçmektedir; ilki "*gönlün kime inanıyorsa onu kendine ayna tut, kendini görmek için sen onu karşında tut*" (b.5618), ikincisi de söz konusu 5619. beyittir. Bu beyitler bir düşünürün veya bir devlet adamının hükümdara yönelik tavsiyelerinden farklı olarak dostun insana ayna olmasından bahsetmektedir.

göstermektedir. Öte yandan bu metinlerde, Batı'da giderek artan kilise ve devlet ayrımı dini söylemler üzerinde zaman içinde belirgin bir azalma gerçekleştirirken Doğu'da ise dini temalara başvurmaya devam edilmektedir.

İdeal bir yönetimin nasıl tesis edileceğini kendi ölçütleri içinde ortaya koymaya çalışan bu tür eserlerin Doğu geleneğindeki isimleri de farklılaşmaktadır. Genel olarak siyasetnâme veya nasihatnâme kavramları tercih edilse de pendnâme, ıslahatnâme, lâyhalar, risaleler gibi tanımlamaların yapıldığı da görülmektedir. Nasihatnâmeler genellikle ahlaki ve didaktik eserler olarak bilinir. Pala (2006:409), Arap ve İran geleneğinde örnekleri sıklıkla görülen bu türün metinlerinde ahlakın teorik yönünden ziyade pratiğinin konu alındığını vurgular. Farsça “öğüt, nasihat” anlamlarına gelen “pend” kelimesinden hareketle (Keleş, 2010:183), pendnâmeler ise nasihatnâmelerin Farsça karşılığı olarak kullanılmaktadır. Feridüddin Attar'ın doğrudan bu isimle yazılan eseri “Pendnâme” de alanın önde gelen eseridir. Öte yandan ıslahatnâme ise siyasetnâme geleneğinin yeni bir türü olarak Osmanlı döneminde gelişmiştir (Yılmaz, 2003:300-302). Yılmaz, bu türde verilen eserler ile ıslahatnâmelerin, doğrudan güncel meselelerle ilgilenerek Osmanlı kurumlarının ıslahı çabasına girilmesi yönüyle geleneksel siyasetnâmelerden farklılaştığını belirtir. Geleneksel siyasetnâmelerde teorik ve öğütleyici yaklaşım benimsenirken, ıslahatnâmelerde pratik ve pragmatik bir anlayış hâkimdir. Ayrıca Osmanlı dönemi eserleri olarak kabul edilen ıslahatnâmelerde yerleşik kalıpların dışına çıkılmış, genel tavsiyelerle yetinmek yerine yazıldıkları dönemdeki problemlerin ayrıntılarına inilerek reform önerilerinde bulunulmuştur. Bu yönüyle İranda ve İslâm'ın ilk dönemlerinde yazılan eserlerden farklı olarak, bu türde eleştirel ve reformcu fikirler üretilmiştir. Bundan ötürü de türün isimlendirilmesinde yeni tartışmalar meydana gelmiş ve ‘lâyiha’, ‘ıslahat risalesi’ gibi yeni kavramlar türetilmiştir. Ancak hem farklılığını yansıtacak hem de türün geleneksel temellerine atıfta bulunacak bir isim olarak ıslahatnâme kavramının kullanılması daha doğru olacaktır. Osmanlı siyasi literatüründe kendine özgü bir karakter kazanan bu türün öncüsü olarak ise Osmanlı sadrazamlarından Lütfi Paşa'nın kaleme aldığı ‘Asafnâme’ adlı eseri gösterilebilir (Yılmaz, 2009:307.)

Siyasetnâmelerin temelinde devlet yönetimine ilişkin konuların yer aldığı anlaşılmaktadır. Mülk² temelinde ise adalet bulunur. Bağdemir'e göre (2009:287), burada adalet ile kastedilen yöneticilerin haksızlık veya yanlışlık yapmadan herkese hakkı olanı vermesi, bu hakkın toplumsal vicdana ve akla

² Mülk, Arapça bir kelimedir ve burada ‘kudret ve saltanat’, ‘iktidar ve devlet’ anlamlarında kullanılmaktadır.

uygun olması ve dengenin hakka, hukuka, hakkaniyete göre gözetilmesidir. Adaletle atfedilen önem ise “kûfür ile dünya durur, zulümle durmaz” ilkesinin de siyasetnâmelerin temasında sıklıkla³ işlenmesine yol açmıştır.

Öte yandan adalet teması eserlerde çoğunlukla⁴ “adalet dairesi (daire-i adliye)” üzerinden tasvir edilir. Kavramın tarihsel kökenine dair izlerin Sümer yazıtları ile Hint-İran yönetim geleneğine dayandırılabilirliği kabul edilir (Kömbe, 2014:18; Dinçer, 2019:51-52; İnalçık, 2016:18). Adalet dairesinin farklı yazarlar tarafından farklı formları bulunmakla birlikte Kınalızâde Ali Efendi (2007:532)’nin Ahlak-ı Alâi adlı eserindeki sekiz maddelik formu en bilinen kullanımınıdır. Kınalızâde’nin dairesi adl, cihan, devlet, şeriat, melik, leşker, mal ve raiyye olmak üzere sekiz temel unsura sahiptir ve bu unsurlar döngüsel bir alanı oluşturmaktadır. Buna göre dünyadaki düzeni mümkün kılan adalettir; dünya bahçesinde bereketi sağlayan, sınırları belirleyen ise devlettir; devleti düzenleyen ilahi kanunlardır; devlet idaresinin başı olarak hükümdar bu kanunların koruyucusudur; hükümdarın bu süreçteki yardımcısı askerî unsurdur; askeri mümkün kılan devlet geliridir; devletin gelir elde edebilmesi için reaya gerekir; reayanın hükümdara itaat etmesinin şartı ise adalettir. Anlaşılabileceği üzere adaletin olmadığı yerde devletin varlığından, dünyanın düzeninden söz edilemez. Dolayısıyla en temel ihtiyaç her şeyden önce adaletin sağlanmasıdır. Bu doğrultuda adalet dairesi hükümdar, asker, hazine, reaya gibi yönetenlerden yönetilenlere doğru birtakım farklı öğelerin bulunduğu döngüsel bir alanı ifade eden ve dairenin merkezinde ise şüphesiz adalet olgusunun yer aldığı siyasi bir formül olarak tanımlanabilir.

Siyasetnâmelerin çoğunluğu aynı zamanda ahlaki eserler arasında yer almaktadır. Modern öncesi dönemde ahlakın temeli din olarak kabul edildiğinden siyasetnâmeler de dini esaslara dayanır (Levend, 1962:171). Siyasetnâmelerde dile getirilen tavsiyelerin büyük bir kısmı Allah’ın rızasını, kullarının sevgi ve saygısını kazanmaya yönelik dini ve ahlaki niteliktedir (Dinçer, 2019:30). Bu yönüyle, doğrudan bir din veya ahlak kitabı şeklinde tanımlanamayacak olmakla birlikte Doğu geleneğindeki siyasetnâmelerde tavsiyeleri güçlendirmek amacıyla ayet ve hadislerle, hikmetli sözlere, gerçek tarihi olaylara sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Bu açıdan söz konusu geleneğin eserleri ahlak ve davranış kurallarını, bilgi ve tecrübeyi yansıtmaları ve tavsiyeler niteliğinde olması yönüyle bir siyaset teorisi de oluşturmaz.

³ Bkz. Koçi Bey (2011:172), Nizamülmülk (2017:28).

⁴ Adalet dairesinin siyasetnâmelerde sıklıkla kullanılmasına ilişkin olarak, bkz. Yılmaz Uçar (2012).

Batı geleneği içerisinde hükümdar aynalarının nitelikleri tartışmalı da olsa genel olarak eserlerin çoğunluğu yöneticiyi uyarma (*Paränetisch*⁵) amacıyla yazılmıştır. Hükümdar aynaları tam bir eser şeklinde yazılabileceği gibi bir kitap bölümü olarak da kaleme alınabilir. 12. yüzyılda Kralın Aynası (*Speculum regis*) tabiri kullanılmakla beraber 16. yüzyıldan sonrasında Hükümdar Aynası ifadesinin yaygın kullanımı görülmektedir. 13. ile 19. yüzyıl arasında farklı kategorilerde 500 civarında hükümdar aynası yazılmıştır (Peil, 1986:54-55). Eser sahibi tarafından yapılan uyarı genelde yöneticinin yönetim ahlakına ve yönetme şekline atıfta bulunur, aynı zamanda devlet ile toplumsal olaylara da değinebilmektedir. Karoloenj ve Merovenj Hanedanlığı gibi erken dönem hükümdar aynaları din adamları tarafından kaleme alınmakta, daha çok genç krallara ve onların yeni yetme soylu çevresine öğütler içeren ya da toplumun “aynası” görevini gören uyarıcı yazılardır. Yüksek ve geç Orta Çağ ile birlikte hükümdar aynaları tam manasıyla monarkı hedef alan eserler hâline gelmiştir (Hans H. Anton, 2006:3-6). 1531’den sonraki eserlerde yazının yanında sıklıkla görsel materyallerin de (amblem) kullanılmaya başlandığı görülmektedir. 18. yüzyılın ortalarından itibaren ahlak ve erdem öğretileri içeren hükümdar aynalarının yerini ütopyaların ele alındığı devlet romanları (*Staatsroman*), devlet ve ekonomi yönetimine yönelik öğütleri içeren kameralizm yazını almıştır (Peil, 1986:89). Öte yandan Batı düşüncesindeki eserler dikkate alındığında dini söylemin öneminin zaman içinde azaldığı görülmektedir. Bu eğilimin sebebi Blaydes vd. (2018:1151)’in de vurguladığı gibi, Avrupa yönetimlerinin erken Orta Çağ dönemindeki artan kurumsallaşması ve bu kurumsallaşmaya paralel olarak Avrupa siyasi düşüncesinde istikrarlı ve içsel bir biçimde dini ifadelerin kullanımından uzaklaşılmasıdır. Bu anlamda bir hükümdar aynası örneği olarak Machiavelli’nin “Prens” adlı eseri dini söylemdeki düşünün doruk noktası olarak nitelendirilebilir.

Sonuç olarak, yüzyıllardır gerek Doğu gerekse de Batı’da yazılan siyasetnâme türündeki eserler ana hatlarıyla benzerlik gösterebilir de adları, muhatapları, içerikleri, amaçları, kapsamaları ve yazarları bakımından da çeşitlilik arz eder (Dinçer, 2019:41). Bu çeşitlilik kapsamında önemli örnekler arasında Lao Tzu, Platon, Aristoteles, Fârâbî, İbn Haldûn gibi filozoflar; Nizamülmülk, İbnü'l-

⁵ *Paränese* / uyarıcı eserler tikel olaylara yönelik etik normlar önermek yerine daha genel dikkat edilmesi gereken noktaları çok da iç tutarlılık aramadan art arda sıralar. Bunlara Perikles’in “Cenaze Konuşması” ya da Thukidides’in “Peloponez Savaşı” gibi antik dönem örnekleri verilebilir. Kavramın modern zamanda kullanımı için Schopenhauer’in “Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar” kitabının “*Paränesen und Maximen*” bölümü incelenebilir (Ueding ve Kalivoda, 2003,552-649).

Mukaffa, Koçi Bey, Machiavelli, Yusuf Has Hacib gibi yönetici veya danışmanlar; Arthashastra, Pañçatantra (Kelile ve Dimne), Savaş Sanatı, Kutadgu Bilig, Kabusnâme, Nushatû's-Selatin, el-Ahkâmû's-sultâniyye ve es-Siyâsetü'ş-şeriyye gibi de eserler sayılabilir.⁶ Benzerlerine göre geç olarak nitelendirilebilecek bir dönemde, 11. yüzyılda, yazılmış olmasına rağmen Türk dünyası için ilk siyasetnâme örneği kabul edilen Kutadgu Bilig Türk düşüncesinde yeni bir siyaset felsefesinin başlangıcı olması ve kendisinden sonra yazılan siyasetnâmeler için de sağlam bir zemin oluşturması hasebiyle ayrıyeten bir öneme sahiptir (Dinçer, 2019:202,204). Türk düşüncesinin bir şaheseri olarak nitelendirilebilecek bu eserin devlet ve ahlak anlayışı üzerinde ise geniş ölçüde Hint-İran kaynaklarının (İnalçık, 2016:23)⁷ ve kadim Çin kültürünün (Dinçer, 2019:203) etkileri görülmektedir. Bununla birlikte bu eser kendisinden sonra gelecek Osmanlı dönemi siyasetnâmelerine de büyük ölçüde tesir etmiştir.

3. KOÇI BEY VE KANUN-I KADİM

Siyasetnâme geleneği gerek tercüme gerekse de telif eserler ile Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren kendini hissettirmiştir (Altay, 2011:1797). Söz konusu eserler⁸ ve daha fazlası Osmanlı'da siyasetnâme geleneğinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Osmanlı dönemi eserleri ele alındığında Lütü Paşa'nın Asafnâme adlı kitabı klasik siyasetnâme geleneğinden ıslahatnâme olarak adlandırılan tarza geçiş bakımından bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Altay, 2011:1796; Yılmaz, 2003:300). Bu yönüyle Osmanlı ıslahatnâmeleri ele aldıkları konular, temel kaygıları ve geçmişle kurdukları ilişki açısından diğer siyasetnâmelerden farklılaşır. Yılmaz (2003:321)'a göre, ıslahatnâmeleri geleneksel tarzdan ayıran en temel özelliği kuvvetli bir teorik ve felsefi zemine dayanmakla birlikte pratik ve pragmatik taraflarının da öne çıkmasıdır. Ayrıca ıslahatnâmelerde genellikle devletin bürokratik ihtiyaçlarına

⁶ Bu konularda yapılan bibliyografik çalışmalar siyasetnâme türünde ne kadar çok eser olduğunu gösterir niteliktedir. Bunlardan bazıları için bkz. Çolak (2003), Levend (1962), Uğur (2001).

⁷ İnalçık (2016), Kutadgu Bilig'deki görüşleri İran-İslam dünyasında kökleşmiş birtakım görüşlere dayandırmakla birlikte Türk ve İran siyasetnâmelerini de hükümdarın siyasal egemenliğinin üstünde ortak bir hukuk düşüncesinin varlığı yönüyle birbirinden ayırmaktadır. Buna göre, İran geleneğindeki pendnâmelerin çoğunda hükümdarın mutlak otoritesi bulunur ve bu otorite her şeyin üstündedir, hatta adalet dahi hükümdarın menfaatini göz önünde tutan pragmatik bir amaç taşır. Kutadgu Bilig başta olmak üzere Türk siyasetnâme geleneğinde ise hükümdarın töreden ayrılmaması, hatta hakimiyetin bizzat töre ve kuttan ibaret olduğu düşüncesi bulunur. Yani hükümdar kut almasına ve toplumda yönetme yetkisine haiz olmasına rağmen hükümdarın da uymak zorunda olduğu bir hukuk düzeni vardır.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Aksoy, 2019:176-177).

çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan eserlerde gelenekselleşmiş yönetim biçimleri desteklenerek dile getirilen eleştiriler ise mevcut sisteme yönelik değil, sistemi yönetenlerin uygulamalarına ilişkindir (Yılmaz, 2003:322). Bunların yanı sıra günün pratik meselelerine odaklanan bu tür eserlerin genel olarak her biri buldukları çağın tahlilini yaparken idealize ettikleri bir Osmanlı dönemine atıf yaparlar. Bu yönüyle yazarlar arasında tercih edilen birbirinden farklı dönem bulunmaktadır. Nitekim Lütü Paşa Asafnâme adlı eserinde Yavuz Sultan Selim ve kendi sadrazamlık zamanlarına işaret ederken, Koçi Bey ise ideal dönemi Kanuni ile özdeşleştirir (Özvar, 1999:140). Buradan hareketle Osmanlı dönemindeki eserlerin çoğunlukla eski günlere dönme arzusuyla ve başta padişah olmak üzere devletin korunması amacıyla kaleme alındığı söylenebilir.

Osmanlı dönemi eserlerinin bir diğer özelliği de yazarlarının genellikle ulema sınıfından veya bürokrasi kademesinden kişiler olmasıdır. Çünkü yönetme faaliyeti toplumun her kesimini değil yalnızca yöneticiler sınıfını ilgilendiren bir mesele olarak kabul edilmektedir (Aksoy, 2019:177). Bu doğrultuda Lütü Paşa, Koçi Bey, Defterdar Sarı Mehmet Paşa gibi çoğunlukla bürokrasiden yetişen yazarlar yaşadıkları dönemin problemlerine dikkat çekmek ve çözüm geliştirmek çabasıyla güncel sorunlarla yakından ilgilenmişlerdir. Yılmaz (2003:300)'in belirttiği üzere, 16. yüzyılın ortalarından itibaren devlet yönetimi ve kamu bürokrasisindeki bozulma ve aksaklıkların etkisiyle de eserlerin sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Nitekim Osmanlı devlet ve toplumu bu dönemde temellerinden sarsılmaya başlamıştır. Gücünün zirvesine Kanuni Sultan Süleyman döneminde ulaşan Osmanlı Devleti yönetimindeki gevşeme ve bozulma belirtileri de yine aynı dönemde kendini göstermiştir.

17. yüzyıl Osmanlısı, sorunların çözümüne ilişkin fikirlerin de yoğunlaştığı bir yüzyıl olmuştur. Önemli risalelerin yazılmış olduğu bu yüzyılda bu kapsamda öne çıkanlardan biri de Koçi Bey'in IV. Murad'a sunduğu ve kendi adıyla anılan risalesidir (Eryılmaz, 2006:33). Bir Arnavut devşirmesi olan Koçi Bey, Enderun'da çeşitli hizmetlerde bulunmuş olması ve IV. Murad gibi sert mizacıyla bilinen bir Osmanlı hükümdarına cesaretle düşüncelerini aktarabilmesi yönleriyle önemli bir devlet adamıdır. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Koçi Bey, IV. Murad zamanında Hasoda'ya alınmış ve burada IV. Murad'a, Sultan'ın vefatından sonra da kardeşi Sultan İbrahim'e⁹ danışmanlık ve sır arkadaşlığı yapmıştır

⁹ Koçi Bey Sultan İbrahim'in isteği üzerine kendisine de devlet idaresinde yol göstermek amacıyla risale sun-

(Dinçer, 1990; Akün, 2002). Alman tarihçi Franz Babinger (1992:203)'in Osmanlıların Montesquieu'su; kimi araştırmacıların¹⁰ da Türk Machiavelli'si olarak nitelendirdiği Koçi Bey'in risalesi incelendiğinde Osmanlı devlet yapısı ve işleyişine dair bilgisinin ne denli derin ve geniş olduğu anlaşılmaktadır. Akün (2002:146)'e göre, Koçi Bey'in risalelerinde sergilemiş olduğu çözümleyici tavrı ve muhatabı olan hükümdar karşısındaki eleştirel tutumu eserlerini mevcut diğer eserlerden daha farklı ve tesirli kılmaktadır.

Osmanlı devlet ve toplum düzeninde ortaya çıkan bozulmayı geleneksel bir bakış açısıyla analiz eden Koçi Bey, risalesinde bozulmanın sebeplerini bu bakış açısıyla tespit etmiş ve çözüm önerileri sunmuştur. Devletin yaşadığı yönetim sorunları ile toplumsal çözülme 22 arz hâlinde dönemin hükümdarı IV. Murad'a aktaran Koçi Bey'in fikirleriyle hükümdarın icraatlarının altyapısını oluşturduğu söylenebilir. Nitekim Yılmaz'ın belirttiği üzere, küçük yaşta annesi Kösem Sultan'ın tesiriyle tahta çıkan ve 1623 ile 1640 yılları arasında padişahlık yapan IV. Murad'ın başlangıçta devrin olayları üzerinde herhangi bir etkisi olmazken, 1632'den itibaren idareyi tam anlamıyla eline aldığı görülmektedir (2020:177). IV. Murad'ın yönetimde gücünü tam manasıyla sergilediği yılın Koçi Bey'in risalesini sunduğu 1631 yılından hemen bir sene sonrasına denk gelmesi dikkat çekmektedir.

Koçi Bey'in risalesi genel olarak *adalet, liyakat, kurumsallaşma, devlet nizamı, toprak sistemi, ordu ve bürokrasi, ilmiye sınıfı, reaya, töre, itaatsizlik, disiplinsizlik, ordunun siyasete etkisi ve siyasetin saraya yayılması* konuları etrafında şekillenmektedir. Risale devletin güçlenmesinde etkili olan mekanizma, ardından bu mekanizmada başlayan aksaklıkların tespiti/analizi ve devletin bozulan sistemine ilişkin çözüm önerileri şeklinde bir anlatıya sahiptir.

Müellifin arza başlarken ilk vurgusu devletin temel ilkesi olarak benimsediği İslam dini üzerinedir. Nitekim Koçi Bey "memleketin ve milletin düzenliğine; devletin ve dinin kurallarının kuvvetlenmesine sebep olan şey, Muhammed dininin sağlam ipine sarılmaya girişmektir" (s.40) diyerek devletin dinden bağımsız olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca risalenin diğer arzlarında padişahın sarayına

muştur. Koçi Bey'in iki farklı padişah için kaleme aldığı risalelerinde içerik ve üslup farklılığı dikkat çeker. IV. Murad'a sunduğu risalesinde süslü ve ağır bir dil kullanırken I. İbrahim için hazırladığı eserinde ise sade ve açık bir dil tercih etmiştir. Koçi Bey'in bu eserleri incelendiğinde muhatabı olan her iki hükümdarın kişiliklerini, karakterlerini, yaşantılarını, bilgi ve kültür seviyelerini göz önüne aldığı anlaşılmaktadır (Dinçer, 1990).

¹⁰ Kuray (1988), Koçi Bey'i düşüncelerini çekinmeden ve cesaretle söyleyebilmesi yönüyle Niccolò Machiavelli'ye benzetmiştir.

yakın yere yıldırım düşmesi, Kâbe duvarının yıkılması, şehzadelerin doğmaması doğanların da yaşamaması gibi birtakım olaylar üzerinden hükümdara ilahi bir misyon yüklenmektedir. Zira söz konusu olaylar padişahın ibret alması ve yaşanan zulmü kaldırması için doğrudan Allah'ın bir uyarısı olarak değerlendirilmektedir. Buradan hareketle risalenin genel olarak dini bir zemine dayandığını söylemek mümkündür. Öte yandan İslam'a ilişkin bu söylem Osmanlı dönemi eserlerinde görülen ve düşünsel bir süreklilik gösteren "klişe" bir tespittir. Nitekim yaşanan sıkıntıların çoğunlukla kaynağı olarak gösterilen dinden uzaklaşma veya Müslümanların bozulması eğilimi dönemin eserlerinde sıklıkla işlenen temalardandır.

İslam dinine yönelik vurgudan sonra Koçi Bey, devletin geçmiş ve güçlü dönemlerine ilişkin tespitlerde bulunur. Buna göre önceki hükümdarların memleket işleri ile yakından ilgilendiği, devlet görevlilerinin tecrübe sahibi kişiler olduğu, saray mensuplarının padişahın işine müdahale etmediği, ilme ve âlimlere hürmet gösterildiği, sebepsiz yere kimsenin görevinden alınmadığı ancak bir sebep varsa da cezasız bırakılmadığı ve vezirlerin bağımsızlığı gibi hususlar üzerinden devletin eski görkemli zamanlarına dikkat çeker. Bu hususlardan hareketle risaleye göre, Osmanlı'nın güçlü dönemlerinde devlet yönetimine adalet, liyakat, kurumsallaşma, disiplin, hukukun üstünlüğü gibi ilkeler hâkim olmuştur.

Devletin güçlenmesinde etkili olan işleyişin ardından Koçi Bey bozulmanın sebeplerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda risalede hem devletin birçok açıdan ideal dönemi hem de sorunların ortaya çıkışı olarak Sultan Süleyman devrine işaret edilir. Risaleye göre devletin gerilemesine sebep olan hâlleri genel olarak yönetsel sorunlar şeklinde incelemek mümkündür. Yönetime ilişkin sorunlar kapsamında ise Koçi Bey, ilk olarak, devletin en üst mertebesindeki hükümdarı ele alır. Bu kapsamda yozlaşmanın sarayda ve padişahın tutumu ile başladığı belirtilir. Sultanın bozulmaya sebebiyet veren hâlleri ise divan toplantılarında kendisinin başkanlık etmesini kaldırması, başvezirlik makamına ehliyet sahibi olmayan bir kimseyi getirmesi, yakınlarına hukuka aykırı bir şekilde mülk vermesi, vergi toplama sürecinde dine aykırı uygulamaların yaşanmasına sebep olması ve son olarak da süs ve şöreti artırması şeklindedir (s.100-101). Bu hâller padişahın etrafındaki yöneticileri tanıyıp bilmesini engellemiş, saray mensuplarının yönetimde söz sahibi olmasına yol açmıştır. Oluşan bu otorite boşluğu neticesinde kişisel çıkarlar ön plana çıkarak devlet çıkarları ise ikincil plana atılmıştır. Bu

da zaman içinde rüşvet ve iltiması doğurmuştur. Ayrıca memurluklara yapılan atamaların liyakat esasına bakılmaksızın yapılması ve devlet yöneticilerinin haklı bir sebep olmadan kolayca görevden alınmaları makamların içinin boşalmasına ve yönetimde düzensizliğe sebep olmuştur.

Yozlaşmanın tek kaynağı saray değildir. Yönetimsel sorunlar kapsamında ikinci olarak tımar ve zeamet sisteminin içine düştüğü durum ele alınmaktadır. Devletin askeri, idari ve ekonomik yapısının temel direği olan tımar sistemi risaleye göre 1584 yılında bozulmaya başlamış, tımarlar yabancılar ve üst düzey devlet adamlarının eline geçmiştir. Tımarların savaşlarda yararlılık gösteren kimseler yerine hak etmeyenlere verilmesi rüşvet başta olmak üzere birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Koçi Bey de bu kapsamda meseleyi geniş ölçüde ele almıştır. Buna göre tımar müessesesindeki aksaklık, ordunun temel taşıını oluşturan tımarlı sipahi sayısının azalmasına ve böylece devletin askeri sisteminin de çözülmesine yol açmıştır.

Öte yandan risaleye göre ordudaki bozulma tımarlı sipahilerden ibaret değildir. Bu doğrultuda devletin gerilemesine ilişkin yönetimsel sorunların üçüncüsü olarak Osmanlı askeri sisteminin bozulmasını göstermek mümkündür. Buna göre Osmanlı askeri teşkilâtında önemli bir yeri olan Yeniçeri Ocağına kaideler dışında yabancıların alınması Osmanlı ordusunu karışık bir hâle getirmiştir. Bunun neticesinde ortaya çıkan askerinin itaatsizliği ve disiplinsizliği de risalede, çözülmenin nedenlerinden bir diğeri olarak gösterilmektedir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun hem üretim hem de asker yetiştirme aracı olan tımar sisteminin bozulması ve yeniçerilerin başına buyrukluğu beraberinde yenilgileri getirmiş, savaşlardaki hezimetler de elbette devlet ekonomisinin bozulmasına sebep olmuştur. Bu da toplumsal yapıyı etkileyerek vergilerin artmasına, zulmün çoğalmasına ve toplumsal huzurun bozulmasına yol açmıştır. Koçi Bey birbirine bağlantılı olan bu süreci “yüce saltanatın heybet ve kuvveti asker ile; askerinin bekası hazine ile; hazinenin toplanması reaya sayesinde; reayanın bekası ise adalet ve doğruluk ile” (s.82) ifadesiyle siyasetnâmelerde yer alan adalet dairesi düşüncesiyle açıklamaktadır.

Tımar sistemindeki bozulma devletin bir diğer temel kurumu olan kul sistemini¹¹ de etkilemiştir. Bu sebeple yönetimsel sorunlar kapsamında ele alınabilecek

¹¹ İnalçık'ın ifadesiyle “sarayda ve devlet hizmetinde kullanılmak üzere kölelerden gençler yetiştirilmesi” (2017:83) anlamına gelen bu sistem sayesinde sadrazamlık dahil olmak üzere yüksek dereceli devlet makamlarına kul kökenli kimseler getirilmiştir.

konulardan dördüncüsü de kul sisteminin değişimidir. Nitekim klasik dönem Osmanlı bürokrasisinin insan kaynağı olarak kul sistemi, risalede geçmiş dönemle kıyaslanarak ele alınmıştır. Koçi Bey kul ordusunun eyalet ordusunu dengelediğini ancak kendi döneminde bu dengenin bozulduğunu ve ulufeli kul topluluğunun padişahın otoritesini dahi zayıflatarak kendi iktidarlarını genişlettiğini belirtir. Bu doğrultuda 1574 yılı ile kendi dönemi olan 1631 yılını karşılaştırır ve maaş almakta olan kul topluluğunun artışını gözler önüne serer. Buna göre 1574 yılında kul olarak ifade edilen toplam kişi sayısı 36.153 iken, 1631 yılında ise bu sayı 92.206 kişi şeklindedir (s.52,71). Sadece 57 yılda gerçekleşen %155'lik artış ve maaş alan kul topluluğunun güçlenmesi halkın vergi yükünün de çoğalması anlamına gelmektedir. Zira Koçi Bey'in "Bu kadar kula maaş mı yetişir? Bu kadar maaşa hazine mi kâfi gelir?" (s.71) ifadesiyle açıkladığı bu durum karşısında devlet hazinesi açık vermeye başlamış, bu açık da vergilerin oranı artırılarak kapatılmaya çalışılmıştır. Öte yandan bir ihtiyaca dayanmadan personel sayılarında gerçekleştirilen artış hâli Osmanlı dönemi ıslahatnâmelerinde genellikle devletin içine düştüğü durumu açıklamak maksadıyla ele alınan konulardandır.

Yönetimsel sorunlar kapsamında beşinci olarak ele alınabilecek bozulma ilmiye sınıfına ilişkindir. Din ve devletin ilim ile, ilmin de âlimler ile var olacağını belirten Koçi Bey, yine geçmişle karşılaştırarak ilim yolunun bozulduğunu ifade eder. Buna göre ehliyet sahibi olmayan kimselerin girmesi, makamların rüşvet ile dağıtılması, âlimlerin görevden alınma korkusuyla doğru sözü söylemekten geri kalması, sebepsiz yere görevden alındıklarından halk içinde saygınlıklarının kalmaması ve âlimlerin şöhret ve gösteriş düşkünlüğü ulemanın çözülmesine neden olmaktadır.

Osmanlı müesseselerinin bozulma sürecini geçmiş dönemle birlikte karşılaştırarak açıklayan Koçi Bey, padişahın dikkatini çekmek ve sözlerinin tesirini artırmak maksadıyla birtakım sorunları da sık sık tekrarlamıştır. Yalnızca belli bir kesimde değil yönetimin her kademesinde yaygın olan ve Osmanlı toplumunda derin yaralar oluşturan rüşvet bunlardan biridir. "Bu kadar bozgunculuğa ve karışıklığa, halkın ve ülkenin harap olmasına, hazinelerin ve malların eksilmesine sebep uğursuz rüşvettir. Yeryüzünde rüşvet leşi ortadan kaldırılmadıkça adalet mümkün olmaz." (s.95) diyen Koçi Bey rüşvetin kaldırmasının yolunun da sadrazamın bağımsızlığından geçtiğini belirtir. Devlet idaresinin sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için sadrazamlığın güvence altına alınmasını ve işlerine müdahale edilmemesini ısrarla vurgulayan müellif, genel olarak, yönetimin her kademesinde görev alan memurların keyfi veya

haksız azillerinin istikrarsızlık doğuracağını belirtmektedir. Ayrıca risalesinde Koçi Bey'in sık sık vurguladığı bir diğer mesele olarak en az rüşvet kadar kötü "şöhret ve süs düşkünlüğü" de ele alınmaktadır. "Şöhret afettir, demişler. Gerçekten büyük afettir." (s.102) sözleriyle şöhret merakının ne denli tehlikeli olabileceğini anlatan Koçi Bey, bu merakın toplumda Sultan Süleyman devriyle başladığını ve toplumdaki zulmü de artırdığını ifade eder.

Görülebileceği üzere genel olarak risalede işlenen konular yönetsel bağlamda ve Osmanlı müesseselerinin kurumsal çözülmesine ilişkindir. Nitekim padişahların ilgisizliği, otorite boşluğu, saray çevresinin yönetime etkileri, tımar ve zeamet sistemindeki aksaklıklar, ordu ve bürokrasinin bozulması, ilmiye sınıfının değişimi, intizamsızlık gibi hususlar yönetsel sorunlar ve devlet kurumlarının çözülmesi kapsamında değerlendirilir. Öte yandan rüşvet ve lüks düşkünlüğü gibi hususları ise hem yönetsel hem de toplumsal çözülme bağlamında değerlendirmek mümkündür.

Netice itibarıyla risalede farklı yönleriyle ele alınan sorunlar doğrultusunda Koçi Bey'in devletin içine düştüğü vahim durumun farkında olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı bürokrasisini ve devlet yönetimini en ince teferruatına kadar bilen Koçi Bey tespit ettiği problemlerin her birinin düzeltilmesine ilişkin geliştirdiği çözüm önerilerini de arzlarında sunmaktadır. Düzelmenin esas çaresini ise içe dönük bir bakış açısıyla kanûn-ı kadîme riayette görmektedir. Bir başka deyişle geçmişteki değer ve ilkelere dönülmesi hâlinde devlet de kudretini tekrar kazanacaktır. Batı'daki gelişmeleri ve bu gelişmelerin devlete yansımalarını göz ardı eden bu geleneksel anlayışı 17. yüzyıla kadar Osmanlı'daki düşünsel devamlılığın bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür. Yeni devirde ise kanûn-ı kadîm fikri yerini yeni düzen anlamına gelen nizâm-ı cedîd tertibine bırakmıştır.

Öte yandan Koçi Bey'in yerleşik ve geleneksel düzene dönme tavsiyesi özellikle tımar müessesesi kapsamında sıklıkla tekrarlanmaktadır. Nitekim eskiden olduğu gibi tımarların hak edenlere verilmesi ve ulufeli kul sayısının azaltılarak tımarlı sipahi sayısının artırılması risalenin sunduğu başlıca çözüm yollarındandır. Ancak bu geleneksel bakış açısı müellifin Osmanlı askeri teşkilâtına ilişkin bazı gerçekleri de gözden kaçırmaya sebep olmuştur. Zira İnalıcık'ın dikkat çektiği üzere, 16. yüzyıldan başlayarak, tımarlı sipahiler ateşli silah kullanmayı mertlik anlayışlarına yakıştıramadıklarından dolayı ateşli silahlarla donanmış Avrupa karşısında etkin

olamamışlardır. Bu sebeple de sayılarında azalmaya gidilmiştir. Karşılığında ise Avrupa ile rekabet edebilecek bir ordu oluşturmak maksadıyla yeniçeriler ateşli silahlarla donanımlı hâle getirilerek sayıları artırılmıştır (2017:53).

Genel olarak Koçi Bey'in sunduğu kurtuluş çareleri geçmişteki usul ve kaidelere dönülmesi şeklinde iken geçmişe duyulan özlem de özellikle adalet ve liyakat vurgusu etrafında şekillenmektedir. Buna göre tımarların hak edenlere verilmesi, yönetimin her kademesinde rüşvetin engellenmesi, vergi sisteminde adil olunması, rütbe ve görevlerin liyakat ve adalet esasına göre dağıtılması, padişahların sorumluluklarını ihmal etmemesi, devlet kaynaklarının israf edilmemesi, aziller sebebiyle istikrarın bozulmaması risalede verilen tavsiyelerdendir. Bu tavsiyeler doğrultusunda kararlı adımlar atması için dönemin padişahı IV. Murad'ı yüreklendiren Koçi Bey'in problemlere ilişkin sunduğu çözümler açık ve net olarak ifade edilmiştir. Bu yönüyle risale sorunların tespiti ve bu sorunlara yönelik geliştirdiği çözüm önerileri ile de önemli bir referans kaynağıdır.

Öte yandan risale kaleme alınırken coğrafi keşiflerin, Reform ve Rönesans'ın gerçekleştiği yönetim modeli olarak merkantalizm/kameralizm fikirlerinin geliştiği Batı'ya bakılmamış, dönemin değişen şartlarından doğan sorunların çözümü için yeni fikirlere cesaret etmekten ziyade yüzyıllardır denenmiş ve işe yaramadığı "ispat" edilmiş kadim reçetelere başvurulmuştur. Kadim olana referansla çağdaş sorunlara çözüm arayışı Osmanlı dönemi boyunca devam etmekle beraber özellikle Tanzimat sonrasında düalist bir şekilde Batı ile Doğu çatışması şeklinde yönetim felsefesine hâkim olmaya başlayacaktır. Koçi Bey'den çok daha erken bir dönemde Machiavelli sadece kendi Avrupa coğrafyası ve tarihinde yer alan örnekleri ele almamakta Osmanlı ve Memlûkler gibi devletlerin tarihini ve uygulamalarını da eserinde incelemektedir. Dönemin Osmanlı Devleti'nin ihtişamı ve gücü kendinden daha zayıf olarak telakki ettiği coğrafyanın göz ardı edilmesini beraberinde getirmiş olabilir. Buna karşılık imparatorluğun içinde bulunduğu zorlu şartların çözümü bakımından Koçi Bey etraflı bir eser kaleme almış olmakla beraber reçeteler genellikle kadime dönmek yönündedir. Bunun yanında liyakatın uzmanlıkla, toprak sistemi ve devlet nizamının iyileştirilmesinin vergi düzenlemeleriyle, kul sayılarının azaltılıp bütçeye çeki düzen verilmesi kamu maliyesiyle, sadrazamın özerkliğinin kanunilik ilkesi gibi kameralist yeniliklerle paralellikler bulundurduğu düşünülebilir. Ancak Koçi Bey'in eserinde yer alan reçetelerin modern kameralist reformlarla doğrudan bir ilgisinin bulunduğunu

söylemek zorlama olacaktır. Koçi Bey'in reçeteleri kadimden ilham alan Osmanlı'nın dönemsel sorunlarını çözmeye yönelik niteliktedir. Avrupâda gerçekleşen ise Sanayi Devriminin ve sömürgeciliğin getirmiş olduğu siyasi, sosyal ve ekonomik değişime yönelik yeni bir düzenlemeler sistemidir. Bu bakımdan Koçi Bey'in Avrupalı çağdaşı olan ve yönetim anlayışına yeni bir yaklaşım olarak gelen kameralizmin en önemli temsilcilerinden Veit Ludwig von Seckendorff'un incelenmesi karşılaştırmalı bir analiz yapılması açısından önem arz etmektedir.

4. SECKENDORFF VE KAMERALİZM

Tuncer'in (2018) belirttiği üzere kameralizm Batı dünyasında patrimonyal mutlakiyetçilik esasında işleyen yönetim anlayışının dönüşümünü hedefleyen bir yönetim modeli olarak ortaya çıkmaktadır. Patrimonyal mutlakiyetçi yönetim diğer bir ifadeyle padişahlık şahsılık, keyfi karar verme, özel ve kamusal yaşamın birlikteliği ve uzmanlaşmanın gelişmediği bir idare tarzıyla öne çıkmaktadır. İleride Weber'in tanımlayacağı bürokrasinin öncülü konumunda olan kameralizm ise gayri şahsılık, çalışan kadronun uzmanlardan oluşması, rasyonel işleyiş, kişilerden bağımsız işleyen kurallar bütünü olarak tanımlanabilir (Tuncer, 2018:2). Kameralizm uzunca bir süre merkantalizmin Almanya'da uygulanan hâli olarak tanımlanmasına rağmen bu bakış açısına farklı yaklaşımlar da mevcuttur. Kameralizm modelinin İsveç, Danimarka, Finlandiya, Rusya, İtalya gibi görülmesi bu modeli Yeniçağ Avrupası'nın temel yönetim modeli arasına sokmakta, merkantalizmi ise onun alt birimi hâline getirmektedir. Ayrıca kameralizm sadece hükümdar hazinesinin ya da devletin idaresine yönelik bir yönetim modeli değildir. Veit Ludwig von Seckendorff ya da Johann Heinrich Gottlob von Justi gibi kameralistler daha ziyade üretken, varlıklı ve en yüksek mutluluğa sahip bir toplumun yaratılmasıyla ilgilenmişlerdir. Kameralizm aynı zamanda ekonomik büyüme, finans bilimi, kamu yönetimi, işletme, tarım ve iktisat gibi alanlardan da beslenmiştir (Rössner, 2022). Tarihsel bağlamda ele alındığında kameralizm Prusya gibi 300 kadar özerk prenslik ve krallıktan oluşan çok merkezli bir devletin merkezi yönetime evrilmesi için kullanılmıştır. Prusya'nın doğuş yeri olarak Brandenburg Dükalığı I. Friedrich Wilhelm (1713-1740) zamanında önemli idari reformlara imza atmıştır. Otuz Yıl Savaşlarından çok kötü bir hâlde çıkan Dükalığı toparlamak için kameralizmin temel ilkelerini yerine getirdi. Saray harcamalarını kısarken gelirleri kara ve deniz gücünün kurulmasında kullandı. Merkezileşmenin sağlanması için Finans, Savaş ve Dominyonlar Genel Müdürlüğünü (*General-*

Ober-Finanz-Kriegs-und Domainen-Directorium) kurdu (Yeşil, 2009:154). Savaşlar yüzünden insansız kalmış topraklarına göçmenler getirtip (*Peuplierung*) (Niggeman, 2015:171) şehirleşmeyi desteklerken bir yandan da eğitim zorunluluğu getirerek devlete uzman kadroların yetişmesini sağlamıştır (Neugebauer, 1985). Bu bakımdan Prusya devletinin kurulması ile yönetim modeli olarak kameralizm el ele gitmiştir.¹²

Kameralizmin en önemli isimlerinden olan v. Seckendorff'un kaleme aldığı Alman Prensiği (*Teutscher Fürsten-staat*) isimli eseri yaklaşık bir yüzyıl boyunca (1656-1737) 10 baskı yaparak devlet ve yönetim işleriyle meşgul olan entelektüellerin başucu kitapları arasında olmuştur. Almanya'nın Herzogenaarach kentinde 1626 yılında dünyaya gelen Seckendorff, babasının 1632 yılında İsveç ordusunun hizmetine katılması sebebiyle çoğunlukla annesinin himayesinde büyümüştür. Annesinin oldukça dindar olması Seckendorff'un dünya görüşünü derinden etkilemiştir (Döring, 2010). Bu etkiyi gerek Alman Prensiği gerekse adından anlaşılacağı üzere 1686 yılında yazdığı Hristiyanlar Devleti (*Christen-Stat*) eserlerinde görmek mümkündür. Otuz Yıl Savaşlarının vermiş olduğu yıkımdan kurtulmanın yolunu siyasal ve toplumsal hayatın Hristiyan inancının pratik temelleri üzerine kurulmasında görmüştür. Hristiyanların Devleti adlı eserinde dini temelleri daha da derinleştirerek toplumu oluşturan üç sınıfın Kilise, Yönetimin ve Aile Babalarının içinde buldukları krizden çıkışı Hristiyan "sadeliğine/basitliğine" (*Simplicitas*) dönüştürür. İslam düşünürlerini andıran bu görüşe ayrıca dinin felsefeyle kurduğu bağdan dolayı oluşan dünyevi yozlaşmasını inancın ahlaki boyutunun yükseltilmesiyle başa çıkabileceği görüşünü de eklemiştir. Çağdaşı olduğu düşünce akımlarından doğal hukukun savunucusu olmakla beraber tahmin edilebileceği üzere modern doğal hukuktan ziyade dini doğal hukuk öğretisini takip etmiştir. Samuel Pufendorf (1632-1694) gibi modern doğal hukukun savunulması durumunda Hristiyanlığın ortadan kalkacağını düşünmektedir (Döring, 2010).

Seckendorff'un çağdaşı olduğu döneme etkisi sadece düşünce dünyasında kalmamıştır. Strazburg Üniversitesi'nde tarih, felsefe ve hukuk eğitimi aldıktan sonra Gotha ve Naumburg- Zeitz (1664) kentlerinde yüksek danışmanlık ve şansölyelik yapmıştır (Köbler, 2006:83). 1648-1664 yılları arasında saray danışmanlığı (1652), saray hâkimliği (1657), başbakanlık gibi birçok görevi yerine

¹² Kameralizmin kronolojik gelişimi için bkz. Tuncer (2018).

getirmiştir. 1965 yılında Saksonya-Zeitz dükünün hizmetine girerek şansölye ve konsül başkanı olarak çalışmıştır. 1692 yılında Brandenburg Elektörü III. Friedrich tarafından Halle Üniversitesi kurmak için rektör olarak atanmış ve aynı yıl vefat etmiştir (Döring, 2010).

5. SECKENDORFF'UN HÜKÜMDAR AYNASI

Saksonya-Gotha Dükü Ernst (1601-1675), kendive diğer Alman prensliklerinin durumu hakkında bilgi almak için sarayın gizli/özel meclis (*Geheimrat*) üyesi Seckendorff'u, bir kitap yazmak üzere görevlendirmiştir. Seckendorff almış olduğu görevin neticesinde ele aldığı hükümdar aynasının ilk baskısını 1656 yılında çıkarmış, eser daha sonra 12 baskı görmüştür (Schmeleisen, 1970:190). Eser, bir ders kitabından ziyade hükümdar aynası olmasına rağmen uzun süre Alman üniversitelerinde siyaset biliminin temel kaynağı olarak okutulmuştur (Stitzing, 1884:31). Eser akademik açıdan da önemli bir yer tutmakla beraber çağdaşları ya da kendinden önceki eserlere nazaran devlet hakkında bir siyaset teorisi kurmaktan çok pratik çözümler üreten ampirik bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. Diğer taraftan Seckendorff Protestan dini inancını siyasi metnine eklemekte, dönemin evrensel yönetim modeli karşısında egemenliğin soy ağacından ziyade toprak üzerindeki hakimiyete dayandığı teritoryal devlet anlayışını öne çıkarmaktadır (Garber, 1982:116-118). Bu bakımdan Seckendorff eserinin ana odağında orta ölçekli bir devletin nasıl yönetilmesi gerektiğine yer vermektedir (Tilemann, 1943:202). Böylece Koçi Bey'in evrensel bir imparatorluk için hazırladığı risaleden farklı olarak toprağa bağlı üst egemenden bağımsız bir devlet inşasının adımı atmaktadır.

“§. 2. Nun haben wir zwar so wohl in dem titul als in der vorrede dieses wercks schon angedeutet, daß unsere handlung vornemlich gerichtet seye auff ein iedes land und provintz des römischen reichs teutscher nation, welches einem fürstlichen, gräfflichen, oder dergleichen geschlecht, und aus demselben einem regirenden landes-herrn mit aller hoheit und botmäßigkeit unterworfen sey, und von ihm beherschet und regieret werde, daraus jedoch mit leichter mühe auch auff die jenigen regierungen, welche nicht erblich, sondern durch wahl, und auf das leben des regenten, oder auff eine zeitlang pflegen bestellet zu werden, die folge gemacht werden kann.” (Bölüm 1, Önsöz, fasıl 2)

“§. 2. Bu eserin başlığında ve önsözünde, eylemimizin öncelikle Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun prenslik, kontluk veya benzeri bir hanedana ve ondan da tüm egemenlik ve egemenliğe sahip bir hükümdara tabi olan ve onun tarafından yönetilen başka bir ülke ve eyaletine yönelik olduğunu belirtmiştik; ancak, az bir çabayla, kalıtsal olmayan, ancak seçimle ve hükümdarın yaşam süresince veya bir süre için atanan hükümetler için de benzer sonuç çıkarılabilir.”

Bu durum Seckendorff'ta devlet (*Staat*) kelimesi yerine Prenslikler (*Fürstentümer*), egemenlik (*Botmäßigkeit*), hükümdar alayı (*landesherrlichen Regiment*) gibi kavramları öne çıkarmasından da anlaşılmaktadır. Seckendorff için Prens'in hakimiyeti *Staat* kavramının çağrıştırdığı şekilde soya dayalı egemenlikten ziyade üzerinde hakimiyet kurabildiği toprakla özdeşleşmiştir. Toprağın üzerinde yaşayan soylular ve tebaa mutlak olarak Prens'in egemenliğinin altındadır (Schmelzeisen, 1970:193). Foucault'un (1994; 2003) politikadan biyopolitikaya doğru dönüşümü tarif ettiği üzere Seckendorff toprağa bağlı prensliğin mutlak hakimiyeti için devlet bölgesinin topografik betimlemesinin yapılması haritaların çıkartılması gibi nasihatler vermektedir. Bunun yanında çevre prensliklere ait yönetim modelleri, soylu aile yapıları ve halkıyla ilgili bilgilerinde ayrıntılı bir şekilde hazırlanması gerektiğini belirtmektedir.

“§. 4. *Dahero bey einem fürstlichen regiment sehr nützlich und vorträglich, ja gantz nothwendig sein wil, daß eine gründliche, aus dem augenschein und der würcklichen gelegenheit der sachen selbst entspringende beschreibung des landes und fürstenthums, so wol nach seiner regierungs-art, (darvon wir in diesem werck hauptsächlich handeln, und gleichsam ein modell geben wollen,) als auch nach seiner äusserlichen beschaffenheit, verfasst sey, deren sich die landes-obrigkeit, und dero bediente, in allen ständen, so weit iedem nöthig und zuläßig, gebrauchen und bedienen können.*” (Bölüm 1, Önsöz, fasıl 4)

„§. 4. Bu nedenle, bir prenslik yönetimi söz konusu olduğunda, hükümdarların ve hizmetkârlarının gerekli ve izin verildiği ölçüde tüm devletlerde kullanabilecekleri ve yararlanabilecekleri ülkenin ve prensliğin, hem yönetim biçimine (bu eserde esas olarak ilgilendiğimiz ve bir model sunmak istediğimiz) hem de dış yapısına dair, görünüşünden ve gerçek durumundan kaynaklanan kapsamlı bir tasvirinin yapılması çok yararlı ve avantajlı, hatta oldukça gerekli olacaktır.”

İkinci bölümde aristokratik sınıfın bir haritasını çıkaran Seckendorff, soyluluğun imparatorluktan ya da kandan gelmesine bakmaksızın idari olarak

bu sınıfı toprağa bağlamaktadır (Bölüm 2, fasıl 1-11). İdari olarak tüm tebaayı ve soylu sınıfı prensle bağlasa da, Seckendorff prensin yönettiği toprakta bulunan toprakların, binaların, tarlaların ya da işletmelerin sahibi olmadığını belirtmektedir. Burada Seckendorff çok da bilgisinin olmadığı anlaşılan bir alana girerek “Türkler ve diğer barbar yönetimlerin” aksine prensler kendilerine ait gelir getiren topraklardan ve işletmelerden şahsi ve idari faaliyetleri yerine getirdiğini belirtmektedir (Bölüm 3, fasıl 2).

“§. 2. Insgemein ist zu wissen, daß ob man wohl den fürsten des landes für einen herrn desselben erkennt, so versteht sich doch solche herrschafft nicht eben auf das eigenthum aller im lande gelegenen unbeweglichen oder beweglichen güter, also, daß die personen der unterthanen, die häuser, äcker, weinberge, etc. oder alles geld, vieh, geträydig, oder anderer vorrath des landes, des landes-herrn eigen, und in seiner macht stünde, solches nach seinem gefallen, als sein eigenthum, gantz oder zum theil zu nehmen, und damit zu gebaren, wie etwa türkische und andere barbarische herrschafften sich dergleichen anmassen, [...]” (Bölüm 3, kısım 1, fasıl 2)

“§. 2. Genel olarak bilinmelidir ki, her ne kadar ülkenin prensi, o ülkenin efendisi olarak tanınsa da bu efendinin egemenliği, kibirli bir şekilde ülkesindeki mülkleri izinsiz olarak zapt eden Türk ve diğer barbar yöneticiler gibi kendi zevkine göre kısmen veya tamamen alma yetkisinin aksine, ülkede bulunan tüm taşınmaz veya taşınır malların, yani tebaanın üyeleri, evler, tarlalar, üzüm bağları vb. veya topraktaki tüm gelir, canlı hayvan, mal veya diğer rezervlerin sahipliği için geçerli değildir.”

Ancak Osmanlı idari, hazine ve mali sistemiyle alakası olmayan bu iddia Seckendorff’un çevresindeki Alman prenslikleri dışında dar bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum Osmanlı idari sisteminde yer almayan aristokrat sınıfın aksine Avrupa’da bulunan soylular ile prens arasındaki mali ve egemenlik dengesinin kurulması açısından ortaya atılmış yatıştırıcı bir önerme gibi durmaktadır. Seckendorff tüm egemenliği toprağa bağlı bir şekilde prensle aktarmaya çalışırken Kilise ve soyluların mülklerine dokunulmayacağı yönündeki beyanıyla iki sınıfı da teskin etmektedir. Seckendorff benzer bir garantiyi ikinci bölümde de vermektedir. Tarihten ve Tanrı’dan güç alarak prensin yönettiği insanların sahibi olmadığını, gücünü, Katolik inancındaki çoban misali, ortak yarar ve refah kaidelerine sadık kalarak hem ruhani hem de dünyevi hakkaniyete uygun olarak kullandığı iddiasındadır (Kısım 1, fasıl 1-2).

Seckendorff'u böyle bir hükümdar aynası yazması için görevlendiren Gotha Dükü Ernst'in ülkesinin hâli düşünülüşünde, yukarıda belirtildiği üzere prene dağılık halde ve çeşitli aristokratik haklara sahip soyluları da memnun edecek bir merkezi sistem tasarlanması yeni inşa edilecek bir devlet oldukça rasyoneldir. Dük Ernst'in 1641-1645 yılları arasında ülkesinde gerçekleştirdiği genel uzun soluklu gezisi ve 1652 ile 1662 yıllarındaki yargı kurumlarına yönelik ziyaretleri 1655 yılında Seckendorff'u burada incelenen eseri yazması konusunda görevlendirmesine neden olmuştur. Birbiriyle coğrafi bağlantısı kopuk olan 10 farklı idari birimden oluşan dukalığın (Lüdtke, 1939:60) birleştirilmesi için görüldüğü üzere Seckendorff toprağa dayalı bir devlet inşası önerdiği gibi devletin merkezine yerleştirdiği prene de Hristiyanvari bir birleştirici çoban rolünü vermektedir. Bunun için ikinci bölümde Seckendorff prensin egemenliğini teritoryal iktidara sahiplik, iyi yasaların ve kuralların oluşturulmasını sağlayan yasama, en üst düzeyde yargı hakkı ve yasaların ve yönetmeliklerin iç ve dış politikada uygulayıcısı olarak yürütmenin başı şeklinde dört ana kategoriye ayırmaktadır (Bölüm 2). Böylece Montesquieu'dan çok önce kuvvetler ayrılığında devlet sistemi içerisinde bahsetmiştir. Ancak Seckendorff sadece devletin aktif yönetim yapılarını oluşturan prens, memurlar, zümreler, Kilise vb. unsurları devletin inşasında kullanmamış, aynı zamanda halkın da kiliseler, okullar, ordu ve ekonomik yaşantı aracılığıyla devletin içinde aktif rol almasını amaçlamıştır. Bu sebeple daha önce de belirtildiği üzere prene önemli bir merkezi iktidar vermesine rağmen hem soyluların hem de halkın prensin kölesi olmaktan ziyade temel haklara sahip olduklarını belirtmiştir. Ekonomik olarak burada öne çıkan en önemli unsur mülkiyet özgürlüğünün varlığıdır. Böylece ulusal ekonomi fikrinin de temellerini atmaktadır. Bunun için başta prens olmak üzere tüm yönetimi hukuka bağlı olan hizmetkârlar olarak yapılandırmaya çalışılmış, böylece Almanya'da ancak 19. yüzyılda vücut bulabilecek anayasal monarşi fikrini benimsemiştir. Böyle bir yönetim başında bulunan prens için diğer hükümdar aynalarında da kolayca bulunabilecek belli başlı erdemler saymaktadır. Bu erdemler arasında zarafet ve nezaket, Tanrı korkusu, adalet, doğru tevazu, rasyonel düşünme, cömertlik, iffet, ölçülülük sağduyu vb. bulunmaktadır (Bölüm 2, Kısım 7, fasıl 17-28).

Seckendorff'un merkezi bir monarşi oluşturması, yönetimi ve ekonomiyi toprağa bağlaması, rasyonel çalışan bir idari sistemi kurması onu kameralizmin öncülerinden yapmıştır. Her ne kadar Weber'in tanımlamış olduğu rasyonel bürokrasinin oluşmasına daha uzunca bir süre de olsa, Seckendorff Tuncer'in

(2018) tanımlamasıyla geleneksel patrimonyal yönetim anlayışından rasyonel bürokrasiye geçiş aşamasının en önemli temsilcisidir. Bu geçişte de en önemli rollerden birini tebaa dışında yönetimin idari araçları olarak tanımladığı (Bölüm 1, Kısım 4, fasıl 4, 12) memurlar oynamaktadır. Prensın tüm devletin idaresini tek başına yapamayacağı gerçeğini vurgulayan Seckendorff, yöneticiye yardımda bulunacak zeki, çalışkan ve sadık memurun seçiminin özenle yapılması gerektiğini belirtmektedir. Seckendorff'a göre memur seçiminde dikkat edilmesi gereken unsurlar aşağıdaki gibidir;

- Devlet yönetiminde görevlendirilecek memurların seçiminde devlet dini ile memurların dininin aynı olmasına dikkat edilmesi yönetimdeki ikilemi ortadan kaldırmak için elzemdir.
- Dukalık topraklarında doğmuş olanlar yabancılara öncelenmelidir.
- Kıskançlık yaratmaması devlet hazinesine yüklenilmemesi için maaşların yüksek olmaması gerekmektedir.
- Liyakatli, itaatkâr ve sadık kimselerden seçilmelidir.

Görüldüğü üzere burada Seckendorff Osmanlı Devleti'ndeki memur seçimi anlayışına yakın kriterler vermekle beraber onlara belli özerk alanlar, haklar ve özgürlükler verme bakımından ayrılmaktadır. Memurlarından oluşan kurullar, meclisler prensi gerektiği zaman işleri hakkında bilgilendirebilmeli hatta ele alması gerekli konuları nezaketli prense hatırlatabilmelidir. Memurlara yeterli düzeyde geçinebilecekleri maaş ve yaşlandıklarında hayatlarını idame ettirebilecekleri sigortaları olmalıdır (Bölüm 2, Kısım 5, fasıl 7-8).

Seckendorff sadece prenslik, soylular, memurlar ve kilise düzeyinde ayrıntılı analiz yapmakla kalmamaktadır. Bir halk eğitimci edasıyla okula ve halkın okullaşma düzeyinin müreffeh bir devlet ekonomisinin kurulmasındaki rolüne de ayrıntısıyla girmektedir. Buna göre ekonomi politikasının en önemli ayağını ithalat-ihracat dengesinin ülke içi üretim, dış ticaret ve tasarruftan yana kurulması gerekmektedir. Burada kameralizmin merkantalist yönü öne çıkmaktadır. İthalatın azaltılıp ihracatın artırılması için halkın eğitimine dolayısıyla okullaşmaya önemli görevler düşmektedir.

- İktisadi erdemleri içeren yaşam tarzına yönelik eğitim verilmesi, hayati öneme sahip tarım ürünlerinin üretilmesi ve saklanmasıyla ilgili eğitilmesi.
- Zümrelerden oluşan toplumsal yapının korunması.
- Devlet için hayati öneme sahip olan hayvancılık, çiftçilik, demir ticareti, tekstil üretimi ve ormancılığın sahiplenilmesi.
- Fiyatların ve ücretlerin sabitlemesi.
- Paranın değerinin korunmasını sağlayacak para politikasının oluşturulması.
- Tefeciliğin önlenmesi, bunun için Yahudilerin ülkede barınmasına izin verilmemesi.
- Ölçü ve tartı birimlerinin düzenlenmesi.
- Gala ve balolarda lüks tüketim ve pahalı kıyafet alımlarının önlenmesi.
- İthalatın, ihracat lehine denetlenmesi.
- Tembelliği yaratan unsurlarla savaşılması.
- Şehirlerin ve köylerin mali yönetiminin denetlenmesi (Bölüm 2, Kısım 8, fasıl 8, 9).

Seckendorff, yukarıda belirtilen unsurlarla sadece ithalat-ihracat dengesini milli ekonomi lehine çevirmekle kalmıyor günümüz Alman iktisadi kültürünün de temellerini oluşturacak şekilde devlet ve tebaanın topyekûn inşasına soyunmaktadır. Hatta tefecilik konusunda Yahudilere atfettiği kötü imaj ve ülkede barındırmama önermesi benzer siyasi kitapların da etkisiyle ileri de Nazi Almanyasının Yahudilere karşı kullandığı önemli bir insandılaştırıcı unsura dönüşecektir.

Alman Prenslikleri Otuz Yıl Savaşları'ndan siyasi, ekonomik ve ahlaki yönden çökmüş bir vaziyette çıkmıştır. 300 prensliğe bölünmüş hâldeki Alman toplumu siyasi olarak dağılmış hâldeyken aynı zamanda ekonomisi İngiltere, Hollanda gibi devletlerin ithalatıyla rekabet edemeyecek konuma gerilemiştir. Şehirler ve buradaki üretimler yok olma aşamasındaydı. Sadece Osnabrück'teki tekstil üretimi 1656 yılında 189 usta tarafından 3.156 parça, 1672 yılında 130 usta 2.270, 1686 yılında 60 usta 886 parça, 1693 yılında ise 50 usta 544 parçaya gerilemiştir. Erfurt, Henneberg gibi şehirlerin savaş öncesi durumuna dönmeleri 200 yılı bulacaktır

(Reinert, 2005:223). Böyle bir ortamda Seckendorff Hüdümdar Aynası eseriyle Protestan inancı altında merkezi bir prenslik otoritesi çevresinde örgütlenmiş yeni bir devletin inşası için çabalamıştır. İnşa ettiği devletin unsurlarını hem dini hem ahlaki unsurlarla sabitlerken, prens ile aristokrasinin dengesini korumaya çalışmış, eskiden gelen hantal patrimonyal yönetim düşüncesini memurlar ve meclisler üzerinden rasyonalize etmeye çalışmıştır. Devlet gücünü, toprak bütünlüğü ve toprağa aidiyet üzerinden gören Seckendorff, bunu için hazine yönetiminde (kammer) tasarrufa gidici önlemler alınmasına uğraşırken bir yanda da milli ekonominin temellerini atacak ihracatın desteklenmesi ithalatın azaltılması doktrinine sadık kalacaktır. Kamusal mutluluk olarak gördüğü devlet düzenin kurulması için aydınlanmış bir despot olan prensin etrafında bütünleşmiş toplumu önclemiştir. Bunun için sarayın, ordunun, kilisenin ve eğitimin ekonomi politikasıyla uyumlu şekilde yeniden düzenlenmesine girişmiştir. Bunun için geleneksel mutlak monark rolünü sahip iktidarı keyfi kullanan prensin yerine toplumsal refahı geliştirici önlemleri alan Protestan unsurlarla bezeli aydınlanmış bir idareciye dönüştürmektedir.

SONUÇ

Siyaset düşüncesinin tarihsel seyrini takip ederken siyasetnâmeler, geleneksel toplumlardaki yönetim düşüncesini anlamada önemli bir tarihi vesika niteliğindedir. Siyasetnâme türündeki eserler çağının sosyal hayatı ile devlet yapısı ve işleyişine ilişkin bilgi vermeleri ve yazıldıkları dönemde ortaya çıkan sorunların analizini yaparak çözümler geliştirmeleri yönüyle de oldukça kıymetli eserlerdir. Bununla birlikte Batı'da "hükümdar aynası" (*Almanca Fürstenspiegel*) olarak ifade edilen bu türdeki eserler detaylı bir incelemeye tabi tutulduklarında aralarındaki farkın yalnızca kavramsal farklılıktan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Batı'nın yönetim ve siyaset konularına tarihsel tecrübesinden kaynaklı olarak diğer kültürlerden daha fazla ilgisinin olması ve Batı felsefesinde akıl mefhumunun öne çıkması siyaset-ahlak ilişkisinin ayrışması sonucunu doğurmuştur. Bu durum da siyasi düşüncenin hem nakil hem de akıl üzerinden geliştiği Doğu'dan farklı olarak, Batı geleneğindeki eserlerin yönetim pratiğinin gerçekliği ya da ideal bir devlet tasavvuru etrafında ortaya çıkmasına yol açmıştır. Doğu geleneğindeki eserler ise muhtevasında ahlaki öğeleri ön plana çıkarmakla birlikte daha çok nasihat kültürü üzerinden şekillenmiştir. Siyasi düşünce Batı'daki gibi iktidar çatışmaları gölgesinde gelişmediğinden iyi yönetime dair öğütler ve adaletli bir yönetim arayışı

ile sınırlı kalmıştır. Nitekim Doğu ve Batı dünyasındaki siyasetnâme geleneği de söz konusu farklılıkları somutlaştırır niteliktedir.

Çalışmada siyasetnâme örneği kapsamında incelenen eserler de bu farklılıkları doğrulamaktadır. Bu bağlamda Koçi Bey ve Seckendorff'un devlet ve siyaset konularına ilişkin kavrayışları analiz edildiğinde her ikisinin de çağın gerekliliklerine uygun güçlü bir devlet tasarladıkları görülmektedir. Bu doğrultuda meseleyi daha çok pratik yönleri ile ele alan eserler, devletin gücünü toprak sisteminin işlerliğinde görmektedir. Bununla birlikte dinle uyumlu devlet vurgusu ve hükümdarın taşınması gereken ahlaki öğeler de her iki eserin ortak temalarındandır.

Öte yandan farklı siyasi, sosyal ve ekonomik şartlar altında kaleme alınan söz konusu eserler birtakım noktalarda da birbirinden ayrılmaktadır. En temel ayrılık çözüm olarak sunulan reçeteye ilişkindir. Nitekim Koçi Bey'in vurguladığı gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun en ihtişamlı yılları olarak tarihe geçen Sultan Süleyman devri aynı zamanda bozulmanın da başlangıcıdır. Bu dönemden itibaren devletin toplumsal ve politik yapısını oluşturan ilke ve esaslara riayet edilmeyerek çağın ihtiyaçlarına yönelik yeniden yapılanma da gerçekleştirilememiştir. Yaşanan otorite boşluğu, çeşitli odakların tesirinde kalmayacak becerikli ve liyakat sahibi yöneticilere duyulan ihtiyaç, yeniçerilerin başına buyrukluğu, sosyal bir yara hâline gelen rüşvet ve yolsuzluğun yönetimin her kademesinde yaygınlaşması, gösteriş düşkünlüğü, haksızlıkların artması, bürokrasinin bozulması, uzun süren savaşlar, ateşli silahların üstünlük kazanması, halkın ağır vergi yükü altında ezilmesi ve nihayet yönetimde adalet duygusunun yok olması bu dönemin temel sorunları olarak gösterilebilir. Tarihi bir perspektifle sorunları açıkça tespit eden Koçi Bey'in bu sorunlar karşısında kurtuluş olarak önerisi ise altın çağın kurumlarına dönmekten ibarettir. Koçi Bey, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu tarihsel gücün özgüveniyle dünyada meydana gelen sosyal, siyasi, askeri ve ekonomik gelişmelere ilişkin herhangi bir gözlem ve değerlendirmede bulunmamıştır. Yani kendini merkeze konumlandıran bir anlayışla çözümü de yine kendi geçmişini uygulamakta görmüştür. Bu anlamıyla eserde tespit edilen sorunlar günümüz toplumlarının da sorunları olmakla birlikte sunulan çözüm önerileri aynı yüzyıllarda yazılan diğer eserlerdeki tavsiyelerden çok farklı değildir. Osmanlı dışındaki gelişmeleri ve bu gelişmelerin devlete yansımalarını göz ardı eden bu geleneksel anlayış ise yeni bir akımın öncüsü olarak kabul edilmekten uzaktır.

Merkeziyetçilikten oldukça uzak bir yönetim anlayışının geçerli olduğu ve merkeziyetçiliğin de güçlendirilmesinin zaruret arz ettiği bir süreçte yazılan Teutscher Fürsten – Staat ise geliştirdiği çözümler ile yeni bir akımın öncülüğünü etmiştir. Bu anlamda Seckendorff’un eseri çağının ötesindeki rasyonel tavsiyeleri ile daha kapsamlı ve kuşatıcı bir yaklaşım sergilemektedir. Bu yönüyle de geleceği Koçi Bey’in risalesine kıyasla daha fazla şekillendirdiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk (2002). "Koçi Bey", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 26, ss. 143-148.
- AKSOY, Abdulkadir (2019). **Yönetim Ahlakı: İdeal ve Gerçeklik Arasında Siyasetnamelerde İyi Yönetim Arayışı**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- ALTAY, Ahmet (2011). "Klasik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış", **Journal of Turkish Studies**, Cilt: 6, Sayı: 3, ss. 1795-1809.
- ANTON, Hans H. (2006). *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein Gedächtnisausgabe 45*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- BABINGER, Franz (1992). **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, Ankara.
- BAGDEMİR, Abdullah (2009). "Adalet Mülkün Temelidir' Özdeyişi Üzerine", **Journal of Turkish Studies**, Cilt: 4, Sayı: 3, ss. 283-296.
- BLAYDES, Lisa vd. (2018). "Mirrors for Princes and Sultans: Advice on the Art of Governance in the Medieval Christian and Islamic Worlds", **The Journal of Politics**, Cilt: 80, Sayı: 4, ss. 1150-1167.
- ÇOLAK, Orhan M. (2003). "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı: 2, ss. 339-378.
- DİNÇER, Ömer (2019). **Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak: Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce**, Klasik Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- DİNÇER, Ömer (1990). "Çağdaş Yönetim Düşüncesi Açısından Koçi Bey Risaleleri", **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1-2, ss. 351-360.
- DÖRİNG, Detlef (2010). "Seckendorff, Veit Ludwig von" in: *Neue Deutsche Biographie* 24, s. 117-118, Erişim Linki: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118760343.html#ndbcontent>
- ERYILMAZ, Bilal (2006). **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

- FOUCAULT, Michel (2013). **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, Çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT, Michel (1994). **Özne ve İktidar**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GARBER, Klaus (1982). Zur Statuskonkurrenz von Adel und gelehrtem Bürgertum im theoretischen Schrifttum des 17. Jahrhunderts. Veit Ludwig von Seckendorffs "Teutscher Fürstenstaat", DAPHNIS, Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur, 11/1-2, ss. 115-145.
- HAS HACİB, Yusuf (2022). **Kutadgu Bilig**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Basım, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2017). **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, 24. Baskı, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2016). **Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KELEŞ, Reyhan (2010). "Türk Edebiyatı'nda Nasihat", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 44, ss. 183-209.
- KINALIZADE, Ali Çelebi (2007). **Ahlak-ı Alai**, Klasik Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- KOÇI BEY, (2011). **Koçi Bey Risalesi**, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Hazırlayan: Yılmaz Kurt, Ankara.
- KÖBLER, Gerhard (2006). "Seckendorff, Veit Ludwig von, Teutsche Reden und Entwurff von dem allgemeinen oder natürlichen Recht nach Anleitung der Bücher Hugo Grotius' (1691)", (Yay.) Milos Vec (Deutsche Neudrucke, Reihe Barock 43). Niemeyer. IV, s. 623-683.
- KÖMBE, İlker (2014). **Adalet Dairesinin Teşekkülü ve Temel Kavramları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- KURAY, Gülbende (1988). "Türkiye'de Bir Machiavelli: Koçi Bey", **Bellekten**, Cilt: 52, Sayı: 205, ss. 1655-1662.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1962). "Siyaset-nameler", **Türk Dili Araştırmalar Yıllığı - Bellekten**, Cilt: 10, ss. 167-194.

- LÜDTKE, Wilhelm (1939). "Veit Ludwig von Seckendorff ein deutscher Staatsmann und Volkserzieher des 17. Jahrhunderts", **Jahrbücher der Akademie Gemeinnütziger Wissenschaften zu Erfurt**, 54, ss. 39-137.
- NEUGEBAUER, Wolfgang (1985), **Absolutistischer Staat und Schulwirklichkeit in Brandenburg-Preussen**, Berlin: Walter de Gruyter.
- NIGGEMANN, Ulrich (2015). "Peuplierung als merkantilistisches Instrument: Privilegierung von Einwanderern und staatlich gelenkte Ansiedlungen", içinde J. Oltmer (Ed.), **Handbuch Staat und Migration in Deutschland seit dem 17. Jahrhundert** (s. 171-218), Berlin, München, Boston: De Gruyter Oldenbourg.
- NİZAMÜLMÜLK (2017). **Siyasetnâme**, Dergâh Yayınları, 13. Baskı, İstanbul.
- ÖZVAR, Erol (1999). "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sayı: 7, ss. 135-151.
- RÖSSNER, Philipp. "Kameralismus", <https://www.staatslexikon-onlinRÖSSe.de/Lexikon/Kameralismus> (Erişim Tarihi: 09.09.2023).
- PALA, İskender (2006). "Nasihatnâme", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 32, ss. 409-410.
- PEIL, Dietmar (1986). "Emblematische Fürstenspiegel im 17. und 18. Jahrhundert: Saavedra – Le Moyne – Wilhelm", içinde Hauck Karl (Yay.) **Frühmittelalterliche Studien** Cilt 20, Berlin: Walter De Gruyter.
- REINERT, S. Erik (2005). "A Brief Introduction to Veit Ludwig von Seckendorff", **European Journal of Law and Economics**, Cilt: 19, ss. 221-230.
- SECKENDORFF, Veit L. von (1660). **Teutscher Fürstenstaat**, München, Bayerische Staatsbibliothek -- J.publ.g. 749.
- SCHMELZEISEN, G. (1970). "V. Der verfassungsrechtliche Grundriß in Veit Ludwig von Seckendorffs „Teutschem Fürstenstaat“, **Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung**, Cilt: 87, Sayı: 1, ss. 190-223.
- STINTZING, Roderich (1884), **Geschichte der Deutschen Rechtswissenschaft**, Abt I. II, Münih: Verlag R. Oldenburg.
- TILEMANN, Heinrich (1943). "Veit Ludwig von Seckendorff", **Archiv für Reformationsgeschichte**, 40, ss. 200-220.

- TUNCER, Aziz (2018). Patrimonyal ve Bürokratik Yönetim Arasında Bir Geçiş Dönemi Yaklaşımı Olarak Kameralizm, **Journal of Political Administrative and Local Studies**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 1-20.
- UEDING, Gert (2003). Gregor Kalivoda: Historisches Wörterbuch der Rhetorik. Band 6: Must-Pop. Boston: De Gruyter.
- UĞUR, Ahmet (2001). **Osmanlı Siyâset – Nâmeleri**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- YEŞİL, Fatih (2009). **Nizâm-ı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YILMAZ, Coşkun (2009). "Siyasetnâme", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 37, ss. 306-308.
- YILMAZ, Coşkun (2003). "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı: 2, ss. 299-338.
- YILMAZER, Ziya (2020). "Murad IV", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 31, ss. 177-183.
- YILMAZ UÇAR, Aslı (2012). "Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği: Daire-i Adalet'in Yönetimi", **Memleket Siyaset Yönetim**, Sayı: 17, ss. 1-33.

TÜRKİYE'DE ENGELLİ HAKLARININ KORUNMASINDA BİR AKTÖR OLARAK KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU

Ombudsman Institution as an Actor in the Protection of Disability Rights in Türkiye

Arş. Gör. Dr. Cihan Necmi GÜNAL* - Arş. Gör. Maksud Emre MÜLAZIMOĞLU** -
Arş. Gör. Hande YÜKSEL ALTINTAŞ***

Geliş Tarihi: 2.10.2023 | Yayına Kabul Tarihi: 7.12.2023

Öz

Engelli bireylerin temel haklardan diğer yurttaşlar gibi eşit bir biçimde faydalanması ve toplumsal hayata tam katılımının sağlanması önemli bir politika alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu yönetimleri, bu alanda gerekli tedbirlerin alınması ve hayata geçirilmesiyle yükümlüdür. Bu konu yalnızca Türkiye'de değil dünyanın birçok ülkesinde de bir politika alanı olarak tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler engelli haklarının korunması hususunda çeşitli sözleşmeler hazırlamış ve üye devletlerden taraf olmalarını istemiştir. Türkiye'de de engelli yurttaşların haklarının korunması adına bir den fazla uygulama bulunmaktadır. Her ne kadar uluslararası ve ulusal düzenlemelerde yer alsada engelli bireylere tanınan hakların kullanımı, ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümü ve bu hakların kamusal alanda yaygınlık ve farkındalık kazanması noktasında sorunlar yaşanmaktadır. Bu sebeple hem idare ve vatandaşlar arasında yaşanan sorunların çözümünde arabuluculuk görevi üstlenmesi hem de hukuk kurallarının kurum-sallaşması bağlamında Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) engelli haklarının korunmasında önemli bir hak arama mekanizması olarak öne çıkmaktadır. Bu

Abstract

It is an important policy area for disabled people to benefit from fundamental rights equally like other citizens and to ensure their full participation in social life. Public management is obliged to take and implement the necessary measures in this area. This issue is defined as a policy area not only in Türkiye but also in many countries. The United Nations has prepared various conventions on the protection of the rights of disabled people and asked the member states to become a party. In Türkiye, there is more than one regulation to protect the rights of citizens with disabilities. Although it is included in international and national regulations, there are problems with the use of the rights granted to individuals with disabilities, the resolution of conflicts that arise, and the prevalence and awareness of these rights in the public sphere. For these reasons, the Ombudsman Institution of Türkiye (KDK), which acts as a mediator in solving the problems between the administration and the citizens, stands out as a legal claim mechanism in protecting the rights of disabled citizens and institutionalizing the rules of law. In this study, the rights of disabled citi-

* Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, cihan.gunal@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6541-623X

** Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, maksud.mulazimoglu@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4168-3720

*** Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, hande.yuksel@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7708-3911

çalışmada KDK kararlarında engelli hakları içerik analizi yöntemi ile incelenmekte ve engelli yurttaşların kamu yönetimleri ile yaşadıkları sorunlarda KDK'nin önemi ele alınmaktadır. Yapılan analizlerin sonucunda KDK'nin almış olduğu kararlarda engelli haklarının korunması hususunun uluslararası normlara uygun bir şekilde ele alındığı ve kamu kurum ve kuruluşlarına gerekli düzenlemelerin yapılmasının tavsiye edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Engelli hakları, Ombudsman, Kamu Denetçiliği Kurumu

zens in the decisions of the KDK are examined with the method of content analysis, and the importance of the KDK in the problems faced by disabled citizens with public administrations is discussed. As a result of the analysis, it has been determined that in the decisions taken by the KDK, the issue of protection of the rights of persons with disabilities is addressed in accordance with international norms and public institutions and organizations are recommended to make the necessary regulations.

Keywords: Disability rights, Ombudsman, Ombudsman Institution of Turkey

1. GİRİŞ

İnsan hakları, geçmişten günümüze çeşitli hak mücadeleleri ile elde edilen ve halen gelişmeye devam eden evrensel bir çabanın ürünüdür. Engelli bireylerin bu haklara erişimde yaşadıkları sorunların ve maruz kaldıkları ayrımcılığın ortadan kaldırılması günümüzde önemli mücadele alanlarından biridir. Engelli yurttaşlar hayatta yalnızca kendi engelleri ile değil toplumca onların önüne çıkarılan başka engeller ile de mücadele etmektedirler. Bu engeller genel olarak çevresel engeller (Gray, Gould ve Bickenbach, 2003; Schneider, 2006; Stark, 2001), davranışsal engeller (Bi, Card ve Cole, 2007; Johner, 2013; Sahu ve Sahu, 2015) veya ekonomik engeller (Cook, 2006; Maroto ve Pettinicchio, 2020) olarak ifade edilmektedir. Söz konusu engellerle mücadele noktasında toplumu yönlendiren ve onların talepleri doğrultusunda politikalar şekillendiren kamu kurumları ise şüphesiz en güçlü aktör konumundadırlar. Yasama erkinin engelli bireylerin hakları konusunu anayasal ve yasal düzlemde ele alması; yürütme erkinin ise düzenleyici işlemleri vasıtasıyla bürokrasi aygıtını harekete geçirerek gündelik hayatın her alanına sirayet etmesi; geniş anlamda kamu yönetiminin konu özelindeki kritik önemine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Yeni Kamu Hizmeti gibi günümüz kamu yönetimi teorilerinin sosyal adalet, eşitlik ve hakkaniyet gibi değerleri ön plana çıkararak yönetimin hizmet etme önceliğini (Denhardt ve Denhardt, 2015: 664-672; Genç, 2015: 138-139) vurguladığı göz önüne alındığında kamu kurum ve kuruluşlarından engelli haklarının etkili bir şekilde yürütmesi beklenmektedir. Çoğulcu bir toplum yapısını ve demokratik değerleri merkezine alan Yeni Kamu Hizmeti anlayışının toplumdaki en dezavantajlı ve avantajlı konumda bulunan vatandaşları bir araya getirerek kamusal fayda yaratma amacı (Perry, 2007: 3-16;

Denhardt, 2007) veya kamunun yönetiminden sorumlu olanlar için belirlediği ödev, engelli hakları konusunda kamu kurum ve kuruluşlarına rehberlik etmektedir. Bilhassa kamusal faydanın sadece resmi aktörler tarafından değil sivil toplum örgütleri ve vatandaşların katılımı ile müzakere edilerek oluşturulması (Denhardt ve Denhardt, 2000: 554; Özer ve İrdem, 2020: 249) kadın, çocuk, engelli ve yaşlı gibi toplumla bütünleşme konusunda sorunlar yaşayan vatandaşların, diğer bireylerle önemli bir empati bağı yaratmasına olanak sağlamaktadır.

Demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin benimsendiği ülkelerde vatandaşların hak ve özgürlüklerinin korunması en temel amaçlardan biridir. Yöneten yönetilen ilişkisinde vatandaşın idare karşısındaki zayıf konumu, kamu kurum ve kuruluşlarının denetlenmesi yoluyla güçlendirilmektedir. Günümüzde kamu hizmetlerinin giderek karmaşıklaşması ve artması çeşitli aksaklıkların doğmasına neden olabilmektedir. İdarenin eylemlerinden doğan bu aksaklıklar ya da yetersizlikler nedeniyle ortaya çıkan mağduriyetlerin çözümü idare ve vatandaş arasında arabuluculuk görevi üstlenen ombudsmanlık kurumunu ortaya çıkarmıştır. Ombudsmanlık kurumu daha adil ve iyi hizmet sunumunun tesis edilmesi, kötü yönetimin önlenmesi ve vatandaşların idareyle ilgili sorunlarının çözülmesi gibi amaçlara hizmet etmektedir. İsveç'te ilk örneğine rastlanılan Ombudsmanlık, Türkiye'de 2012 yılında Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) olarak kurulmuştur. İnsan haklarına dayalı adalet anlayışı çerçevesinde faaliyetlerde bulunan kurum sağlıktan güvenliğe, eğitimden ulaştırmaya kadar çeşitli alanlarda yapılan şikayetleri incelemektedir. Dezavantajlı gruplar olarak nitelenen çocuk, kadın ve engelli bireylerin haklarına ilişkin başvurular da kurumun inceleme alanı içerisinde.

Çalışma kapsamında Türkiye'de engelli haklarının korunmasında KDK'nin etkisi araştırılacaktır. Bu doğrultuda öncelikle dünyada ve Türkiye'de engelli haklarının gelişimiyle ilgili bilgi verilecektir. Engelli haklarının kurumsallaşmasında öne çıkan değerler tespit edilerek bu çerçevede KDK kararları içerik analizi yöntemiyle incelenecektir. Engelli vatandaşların yaşadığı hak ihlallerinin ortadan kaldırılması ve kamu kurum ve kuruluşları ile yaşadıkları sorunların çözümünde KDK'nin bir aktör olarak etkisi araştırılacaktır. Halihazırda KDK'nin kurulmasından Türkiye'de ombudsmanlık kurumunun tarihi geçmişine kadar çok fazla çalışma bulunduğundan literatürde bir tekrara düşmemek adına bu kısımlar bu çalışma altında tekrar kaleme alınmamış; doğrudan KDK'nin bir aktör olarak rolü analiz edilmiştir.

Bu amaç doğrultusunda takip eden bölümlerde dünyada ve Türkiye’de engelli hakları konusundaki politika belgelerinin bir analizi sunulmaktadır. Dünyadaki örneklere bir yol haritası olarak sunulan Birleşmiş Milletler (BM) sözleşmeleri temel olarak incelenen dokümanlar olmaktadır. İlgili başlıkta detaylı bir biçimde açıklanacağı üzere bu sözleşmeler engelli hakları konusunda uluslararası genel çerçeveyi sunan dokümanlardır (Harpur, 2012; Mégret, 2017). Bu bölümden sonra Türkiye’deki yasal düzenlemeler ayrı bir başlık halinde sunulmaktadır. İkinci ve üçüncü bölümler ile içerik analizinde kullanılacak kavramların elde edilmesi hedeflenmiştir. Dördüncü bölümde ise KDK kararlarında bu kavramlar aranarak KDK’nin Türkiye’de engelli haklarının korunmasında bir rolünün olup olmadığı araştırılmıştır. İlgili başlık altında bu yöntemin neden tercih edildiği de tartışılmaktadır.

2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÖZLEŞMELERİNDE ENGELLİ HAKLARI

Bu bölüm genel hatları ile dünyadaki engelli haklarını incelemektedir. Bu alanda öne çıkan bazı değerler ilgili yazından ve dokümanlardan tespit edilmiştir. Engelli hakları ile ilgili yapılan araştırmalarda öne çıkan ilk kuruluş Birleşmiş Milletler (BM) olmaktadır. BM, engelli haklarını ele alan çeşitli insan hakları sözleşmeleri ve araçları oluşturmuştur.

BM tarafından benimsenen ve evrensel bir insan hakkı göstergesi olan İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi (İHEB), herhangi bir ayırım gözetmeksizin tüm insanların doğasında bulunan onuru, eşit ve devredilemez haklarını tanımaktadır (BM, 1948). Bu dokümanın analizinde doğrudan bir engellilik vurgusu bulunmadığı görülmektedir.

Ancak İHEB’nin 2. maddesi, her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır. Bu maddeye göre “Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya diğer statüler gibi hiçbir ayırım gözetmeksizin bu Beyanname’de ilan olunan bütün hak ve özgürlüklerden yararlanabilir” (BM, 1948). Bu maddeye geniş bir perspektif ile bakıldığında bu madde engelli kişilerin insan haklarından yararlanmalarında ayrımcılığa uğramaması gerektiği anlamına gelmektedir. Bir kişinin engelli olmasından ötürü karşılaşılabileceği her türlü kötü muamelenin de bir insan hakkı ihlali olarak değerlendirilmesi gereklidir.

Ancak İHEB’de engelli yurttaşlara özgü bir düzenleme olmaması BM’nin bu alanda herhangi bir çalışma yapmadığı anlamına gelmemektedir. Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme¹ (EKHS), Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2006 yılında kabul edilen ve 2008 yılında yürürlüğe giren uluslararası bir antlaşmadır. BM’nin çıkardığı dokümanlar analiz edildiğinde EKHS’nin 21. yüzyılda BM tarafından kabul edilen ilk insan hakları sözleşmesi oldu görülmektedir.

EKHS gibi bir uluslararası sözleşmeye neden ihtiyaç duyulduğuna dair literatürde çalışmalar mevcuttur. Örneğin Mégret (2017:275) engelli kişilerin bu sözleşmeden önce teorik olarak insan haklarına sahip olduklarını, ancak hem yasada hem de uygulamada çoğu zaman bu haklardan mahrum bırakıldıklarını ve temel haklarının inkâr edilmesinden kaynaklanan kitlesel ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade etmektedir.

EKHS’nin ilk maddesi bu sözleşmenin amacı hakkındadır. Bu maddeye göre “İşbu Sözleşmenin amacı, tüm engelli kişilerin tüm insan haklarından ve temel özgürlüklerden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik etmek, korumak ve sağlamak ve doğuştan gelen onurlarına saygıyı geliştirmektir. Engelli kişiler, çeşitli engellerle etkileşim halinde diğerleriyle eşit bir şekilde topluma tam ve etkili katılımlarını engelleyebilecek uzun süreli fiziksel, zihinsel, zihinsel veya duyuşal bozuklukları olan kişileri içerir” (UN, 2008).

EKHS ile engelli kişilerin tanımının net bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Böyle somut bir tanımlamanın bu sözleşmeden bulunmaması engelli hakları ile ilgili literatürde eleştirilen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Engelli kişiler ile ne kastedildiğinin somut biçimde tanımlanamaması ya da getirilen tanımlamalarla bu kişilerin mevcut durumlarının net bir biçimde ortaya konulamaması, Sheldon ve diğerlerine göre (2007:210) engelli kişilere yönelik kötü muameleye ilişkin açıklayıcı eleştirilerin formüle edilmesini zorlaştırmakta ve dolayısıyla toplumsal değişime yönelik her türlü girişime zarar vermektedir. Bu nedenle EKHS’de yapılan tanımlama ülkeden ülkeye değişebilecek bir engelli tanımının da önüne geçilmesini sağlaması bakımından önemli bulunmaktadır. BM gibi ulus üstü kuruluşlarca ortaya konulan bu tür net tanımlamalar, ülkeden ülkeye değişebilecek politikaların da önüne geçilebilmesi açısından gerekli görülmektedir.

¹ Convention On The Rights Of Persons With Disabilities (CRPD)

Bu sözleşme ile tüm engelli kişilerin de insan haklarından hiçbir “engele” maruz kalmadan yararlanabilmelerinin yolu açılmak istenmektedir. Daha önce değinildiği üzere sadece bir çıkarım olarak engelli haklarına da yorumlanabilen İHEB'nin maddeleri otoritelerin çıkarımlarından ve yorumlarından arındırılmış ve engelli yurttaşların insan hakları alanındaki haklarının korunması adına uluslararası bir sözleşme ile çerçevesi çizilmiştir.

EKHS yalnızca engelli kişilerin tüm insan haklarından ve temel özgürlüklerden başkalarıyla eşit bir şekilde yararlanma hakkını tanımanın yanında eğitim, iş hayatı, sağlık, siyasi yaşama katılım, erişilebilirlik ve ayrımcılığa uğramama hakkı dahil olmak üzere çok çeşitli hakları düzenlemektedir (UN, 2006). Bu hakların her biri ayrı birer madde olarak oldukça detaylı bir biçimde sunulmaktadır.

EKHS ayrıca taraf devletleri, makul düzenlemeler ve destek hizmetlerinin sağlanması da dahil olmak üzere, engelli kişilerin topluma tam olarak katılabilmelerini sağlamak için önlemler almakla yükümlü kılmaktadır (UN, 2006). Buna göre sözleşmeye taraf olan devletler şu maddeleri taahhüt etmektedirler (UN, 2006):

a) Bu Sözleşmede tanınan hakların uygulanması için tüm uygun yasal, idari ve diğer önlemleri almak;

b) Engellilere karşı ayrımcılık teşkil eden mevcut yasa, yönetmelik, örf ve adet ve uygulamaları değiştirmek veya yürürlükten kaldırmak için mevzuat dahil tüm uygun tedbirleri almak;

c) Tüm politika ve programlarda engellilerin insan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini dikkate almak;

d) Bu Sözleşme ile bağdaşmayan herhangi bir eylem veya uygulamadan kaçınmak ve kamu kurum ve kuruluşlarının bu Sözleşmeye uygun hareket etmelerini sağlamak;

e) Herhangi bir kişi, kuruluş veya özel teşebbüs tarafından engelliliğe dayalı ayrımcılığın ortadan kaldırılması için uygun tüm önlemleri almak;

f) Bu Sözleşmenin 2. maddesinde tanımlanan evrensel olarak tasarlanmış mal, hizmet, ekipman ve tesislerin araştırma ve geliştirmesini üstlenmek veya teşvik etmek; erişilebilirliklerini ve kullanımlarını teşvik etmek ve standartların ve kılavuzların geliştirilmesinde evrensel tasarımı teşvik etmek;

g) *Maliyeti karşılanabilir teknolojilere öncelik vererek, bilgi ve iletişim teknolojileri, hareket yardımcıları, cihazlar ve yardımcı teknolojiler dahil olmak üzere engelli kişiler için uygun yeni teknolojilerin araştırılmasını ve geliştirilmesini üstlenmek veya teşvik etmek ve bunların kullanılabilirliğini ve kullanımını teşvik etmek;*

h) *Engelli kişilere, yeni teknolojiler de dahil olmak üzere hareket yardımcıları, cihazları ve yardımcı teknolojiler ile diğer yardım biçimleri, destek hizmetleri ve tesisleri hakkında erişilebilir bilgi sağlamak;*

i) *Engelli kişilerle çalışan uzmanların ve personelin bu Sözleşmede tanınan haklar konusunda eğitimini teşvik etmek, böylece bu haklar tarafından garanti edilen yardım ve hizmetleri daha iyi sağlamak.”*

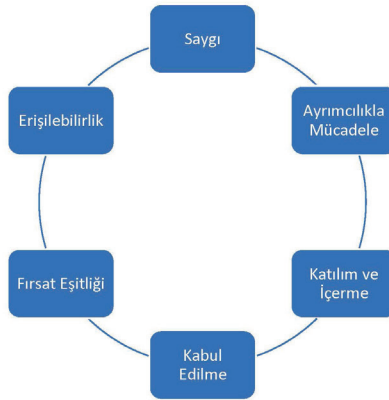
BM bu maddeler ile taraf ülkelere engelli haklarını güçlendirmek ve engellilerin yaşamını kolaylaştırabilmek adına bazı önlemler almasını söylemektedir. Engelli yurttaşların toplumdan dışlanmaması adına bu maddeler hayati olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle engelli yurttaşların maruz kalabilecekleri ayrımcılığı ortadan kaldıracı adımların alınması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması taraf devletlerden beklenmektedir. Hurst (2009:574) engelli bireyler için çevrenin üç ana alana ayrıldığını belirterek bu alanları şöyle tanımlamaktadır: bireyi doğrudan etkileyen faktörler (eve erişim, teknik ve kişisel yardım); hizmet ve sistemlere ilişkin faktörler ve politika ve mevzuat faktörleri. Görüldüğü üzere EKHS engelli bireyler için çevrenin tüm faktörlerini kapsayacak düzenlemeleri içermektedir.

BM tarafından, devletlerden engelli yurttaşların yaşamlarını kolaylaştırabilme adına da bazı önlemlerin alınması gerektiği ifade edilmektedir. Bu önlemlerdeki evrensellik vurgusu ise dikkat çekici bulunmaktadır. Öncelikle günümüz ulaşım araçlarının sınırları aşmayı kolaylaştırması sayesinde bireyler daha hareketli olabilmektedir. Ancak her ülkenin farklı düzenlemeler ya da araçlar geliştirmesi o ülkeye yurtdışından gelmiş engelli kişilerin hayatlarını kolaylaştırmayacaktır. Bu nedenle bu düzenlemelerde benimsenen evrensellik ilkesi engelli bireylerin karşılaşılabilecekleri sorunları asgari düzeye indirebilme adına önemli bir kavram olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu maddelere ek olarak EKHS metninde engelli kişilerin hakları alanında bazı temel değerlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu temel değerler genel olarak şu maddelerde özetlenmektedir (UN, 2006):

1. “Kişinin kendi seçimlerini yapma özgürlüğü ve engelli kişilerin bağımsızlığı da dahil olmak üzere doğuştan gelen onura, bireysel özerkliğe saygı.
2. Yasa önünde eşit tanınma ve adalete erişim, istihdam, eğitim ve sağlık hizmetleri dahil olmak üzere hayatın her alanında ayrımcılığa karşı koruma da dahil olmak üzere ayrımcılık yapmama.
3. Fiziksel ve sosyal ortamlara, ulaşım ve bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim hakkı dahil olmak üzere topluma tam ve etkili katılım ve içerme.
4. Farklılıklara saygı ve engellilerin insan çeşitliliğinin ve insanlığın bir parçası olarak kabul edilmesi.
5. Eğitim, istihdam ve kültürel ve eğlence faaliyetlerine erişim de dahil olmak üzere fırsat eşitliği.
6. Engelli kişilerin topluma tam olarak katılmalarını sağlamak için engellerin kaldırılması ve makul düzenlemelerin sağlanması da dahil olmak üzere erişilebilirlik.
7. Engelli çocukların gelişen kapasitelerine ve kimliklerini koruma haklarına saygı”.

Şekil 1: EKHS’de işaret edilen temel değerler toplu bir biçimde aşağıdaki şekilde sunulmaktadır.

Şekil 1 – EKHS’de Engelli Hakları için Temel Değerler

Kaynak: Araştırmacılar tarafından EKHS metnindeki ifadeler ışığında oluşturulmuştur.

Bu değerlerin de işaret ettiği üzere engelli yurttaşlar gündelik hayatta kendi sağlıkları dışında birçok problemle uğraşmaktadırlar. BM tarafından taraf devletlerce benimsenmesi gerekli görülen söz konusu değerler, engelli kişilerin tüm insanlarla aynı insan haklarına ve temel özgürlüklere sahip olduğu ve bu hak ve özgürlüklerden tam ve eşit bir şekilde yararlanabilmeleri gerektiği kabulüne dayanarak oluşturmuştur. BM, bu sözleşme ile taraf devletlere engelli yurttaşların toplumdan dışlanmalarına engel olma ve kendilerini gerçekleştirebilmeleri için gerekli tüm desteği sağlama ödevini yüklemektedir.

Genel olarak BM, engelli kişilerin diğer herkesle aynı insan haklarına sahip olduğunu ve engellerine dayalı olarak ayrımcılığa uğramamaları gerektiğini kabul etmektedir. Bu kapsamda EKHS engelli haklarının korunması ve teşvik edilmesi yönünde kapsamlı bir çerçeve sunarken, bu haklara saygı gösterilmesini, korunmasını ve yerine getirilmesini sağlamak üzere hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve diğer ilgili paydaşların bir bütün olarak sorumluluğunu vurgulamaktadır.

3. TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE ENGELLİ HAKLARININ KURUMSALLAŞMASI

Bir toplumda var olan dezavantajlı grupların sahip oldukları temel insan haklarından eşit şekilde faydalanması ve bu yolda ortaya çıkan zorlukların aşılması, bu toplumu oluşturan tüm bireylere görev ve sorumluluk yüklemektedir. Söz konusu görev ve sorumlulukları ilk elden düzenlemesi ve kontrol etmesi beklenen en güçlü aktörler ise şüphesiz devletlerdir. Parlamentolar eliyle yapılacak yasal ve kurumsal düzenlemeler engelli bireylerin; haklarını tanımlamak, kamu kurumları vasıtasıyla bu hakları erişilebilir kılmak, toplumda farkındalık yaratmak ve ilgili alanda sivil toplumun gelişmesini sağlamak hususlarında kritik bir öneme sahiptir.

Bu noktada Türkiye’de yapılan yasal düzenlemelerin başında, normlar hiyerarşisinin tepesinde bulunan anayasa yer almaktadır. Nitekim 1982 Anayasasının 10. Maddesi; içinde engelli bireylerin de olduğu dezavantajlı gruplar lehine yapılacak düzenleme ve alınacak tedbirlerin, kanun önünde eşitliğe aykırılık oluşturmayacağını hükme bağlamaktadır. Nispi eşitlik anlayışını hayata geçiren ve anayasaya 2010 yılında eklenen söz konusu madde ile toplumda yaşayan her vatandaşın aynı kurallara bağlı olması değil, benzer durumda bulunanların aynı kurallara tabi olması

düzenlenmektedir. Bu nedenle iç veya dış faktörler nedeniyle farklı durumlar altında bulunan vatandaşlar için ayrı düzenlemeler yapılabileceği gibi, kişilerin hakları ve ödevleri, yetkileri ve sorumlulukları da içinde bulunduğu durum ve yaptığı işe göre değişebilecektir (Toroslu, 2019: 138). Nitekim 1982 Anayasası “Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır” (42. Madde), “Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar” (50. Madde) ve “Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır” (61. Madde) ifadeleriyle söz konusu eşitlik anlayışına referans vererek engelli bireylerin topluma kazandırılmasını bir ödev olarak düzenlemektedir.

Konunun temelde teorik ve pratik bağlamda insan hakları hukukuna dayanması şüphesiz bu konuda norm ve değer üreten uluslararası ve ulus üstü kuruluşların düzenlemelerini ön plana çıkarmaktadır. Birinci bölümde işlendiği üzere engelli haklarına ilişkin ortaya konan sözleşmeler bu kuruluşlara üye veya taraf olan devletler için de bağlayıcılık oluşturmaktadır. Bu minvalde 1982 Anayasasının 90. Maddesi usulüne uygun şekilde yürürlüğe konulan Milletlerarası antlaşmaların kanun hükmünde olduğunu hatta temel hak ve özgürlükler konusunda kanunlar ile farklı hükümler taşıması durumunda ilgili antlaşmaların esas alınacağını belirtmektedir. Anayasa aykırılık talebi ile iptal konusu edilemeyen uluslararası sözleşmeler nihai olarak Türk Hukuku için bağlayıcı bir nitelik taşımaktadır (Azarkan ve Benzer, 2018: 20).

Nitekim Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 2006 yılında kabul ettiği “Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme” Türkiye'nin de içinde bulunduğu taraf ülkelerce onaylanarak ulusal mevzuat sisteminde yerini almıştır. 3 Aralık 2008 tarih ve 5825 sayılı Kanunla Türk hukukunda yerini alan ilgili sözleşme, 28 Ekim 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir (İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2023). Türkiye Cumhuriyeti'nin engelli haklarına ilişkin 2005 yılında düzenlediği 5378 sayılı “Engelliler Hakkında Kanun”, yukarıda açıklanan anayasa maddesine istinaden 2013 yılında 6462 sayılı “Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile BM Engelli Hakları Sözleşmesiyle uyumlu hale getirilmiştir (Erten ve Aktel, 2016: 1279). Söz konusu kanuna ek olarak engelli vatandaşlara ilişkin hizmetleri düzenleyen

bir diğer yasal dayanak ise 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamedir (RG, 1997). İlgili kanun hükmünde kararname ile ancak özel eğitim yoluyla eğitim görebilecek vatandaşların bu hakkını kullanabilmeleri güvence altına alınmaktadır (573, 1. Madde).

5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanuna dönülecek olursa kanunun genel gerekçesinde; anayasada yer alan hükümlere rağmen engelli bireylerin karşılaştığı sorunların aşılmasında istenilen seviyeye ulaşılamamasına, mevzuat dağınıklığına, hizmet sunumunda farklı kurumların koordinasyondan uzak ve standart uygulamalarının olmayışına yer verilmektedir (T.B.M.M, 2005: 969). Bu kapsamda kanunun amacı; engelli bireylerin doğuştan sahip oldukları onura saygıyı toplumsal hayat içerisinde güçlendirmek üzere diğer bireylerle eşit koşullar yaratmak, engelliliği önleyici tedbirler olarak temel hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını temin ve teşvik etmek şeklindedir. Kanunun genel esaslar bölümünü düzenleyen 4, 4/A ve 4/B maddeleri ise kamu yönetiminin engelli bireyler hakkında oluşturması gereken değerlere atıfta bulunmaktadır. Nitekim ilgili maddeler ile insan onur ve haysiyetine saygı temelinde engelli bireylerin kendi seçimlerini yapabilme özgürlüğüne ve bireysel özerkliğine vurgu yapılmaktadır. Buradan hareketle engelliliğe dayalı ayrımcılığın önüne geçilmesi, fırsat eşitliğinin sağlanması, engellilere yönelik istismarın önlenmesi, toplumsal hayata katılım noktalarının engelli bireyler için erişilebilir kılınması ve mevzubahis amaç ve değerler üzerine ilgili sivil toplum kuruluşlarının katılımının sağlanması tüm kamu kurum ve kuruluşları için rehber niteliğindedir (RG, 2005).

Söz konusu gerekçe ve amaçtan hareketle ilgili kanunla engelli bireylerin doğumundan itibaren gerekli olan; sağlık ve koruyucu hizmetleri, destek bakım hizmeti, toplumsal hayata ve iş hayatına katılım noktasında gerekli rehabilitasyon ve rehabilitasyon uygulamaları, eğitim ve öğretim hizmetleri ve istihdam uygulamaları düzenlenmektedir. Sayılan hizmetler ise konusuna göre Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Millî Eğitim Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulunca düzenleneceği ve yürütüleceği ifade edilmektedir (RG, 2005).

Yukarıda sayılan kamu daireleri içerisinde şüphesiz Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı konu özelinde birinci aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bakanlığa bağlı olarak 2011 yılında kurulan Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel

Müdürlüğü bu alandaki politika ve stratejileri koordine etmek; engellilere ve yaşlılara yönelik sağlanan sosyal hizmetlere yönelik ilke, usul ve standartları belirlemek ve ilgili tüm kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütleri arasında iş birliği ve koordinasyonu sağlamaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023).

Bu minvalde örneğin Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü ve Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü koordinasyonunda gerçekleştirilen “Korumalı İşyerleri Projesi” ile olağan koşullar altında üretim sürecine dahil olma noktasında güçlük çeken engelli bireyler için istihdam yaratılması amaçlanmıştır. Bir diğer politika ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının ortaklığında hayat bulan “Girişimci Engel Tanımaz” projesidir. Bu proje ile bakanlıklar arasında iş birliği ortamı oluşturularak engelli bireylerin istihdam olanakları artırılmaya çalışılmaktadır (Azarkan ve Benzer, 2018: 22-23).

Türkiye’de engelli haklarının kurumsallaşması bağlamında atılan son adım Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinasyonu altında; sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve kamu kuruluşlarının iş birliğinde gerçekleştirilen Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)’dir (RG, 2023). Daha önce ilgili bakanlığın yayınladığı 2030 Engelsiz Vizyon Belgesinin uygulama aracı olan eylem planı; sekiz politika alanında ortaya konulan hedeflere ulaşmak üzere alınması gereken tedbirleri açıklamaktadır. Bahsi geçen politikalar ve bu politikaların amaçları aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 1: Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025) Politika Başlıkları ve Hedefleri

Politika Başlıkları	Amaçlar
İçermeci ve Erişilebilir Toplum	Engelli bireylerin yaşamın her alanında dahil olduğu erişilebilir bir toplum inşa etmek
Hakların Korunması ve Adalet	Engelliliğe dayalı ayrımcılıkla mücadele ederek eşitliği tesis etmek
Sağlık ve İyilik Hali	Engelli bireylerin yaşamları boyunca en üst sağlık ve iyilik haline sahip olabilmelerini sağlamak
Kapsayıcı Eğitim	Farklılıkları gören ve çeşitliliği destekleyen kapsayıcı eğitimi her seviyede güçlendirmek
Ekonomik Güvence	Engelli bireylerin ekonomik statüsünü güçlendirmek
Bağımsız Yaşam	Engelli bireylere bağımsız yaşam için bireysel ve sosyal destekler sunmak
Afet ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar	Afet ve insani bakımdan acil durumlarda engelli bireyler açısından içermeci koruma ve müdahale anlayışını güçlendirmek
Ulusal Uygulama ve İzleme	Koordinasyon anlayışını ve veriye dayalı izleme kapasitesini güçlendirmek

Kaynak: T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023: 11-159

Yukarıda açıklanan politikaların izlenmesi ve değerlendirilmesi çalışmaları ise Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu tarafından yerine getirilecektir. 2013 yılında ihdas edilen kurul, 2021 yılında yayınlanan Cumhurbaşkanlığı genelgesi² ile yeniden teşekkül edilmiştir (RG, 2021). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı koordinasyonunda çalışacak olan kurulun amacı eylem planında bahsedilen politikalar hakkında altı ayda bir izleme ve değerlendirme raporu hazırlamak ve ilgili bakanlığa sunmaktır (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: 2023, 161).

Ortaya konulan politikaların etkin ve verimli şekilde uygulanabilmesi şüphesiz tüm kamu idarelerinin ve kurumlarının performansına bağlıdır. Hak temelli anlayışın devlet mekanizmasında yaygınlık kazanması; kurumların birbirleri ile iş birliği ve koordinasyon içinde hareket etmesine ve hem engelli bireylerin hem de engelli hakları üzerine faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının katılımına ihtiyaç duymaktadır.

4. KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU KARARLARINDA ENGELLİ HAKLARI

Bu bölüm KDK kararlarında önceki başlıklarda tartışılan engelli hakları değerlerine yapılan vurguyu incelemektedir. KDK, kendisine yapılan başvurulara çeşitli karar türleri ile yanıtlar vermektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik bu karar türlerini ve hangi kararın neden alınacağı hususlarını açıklamaktadır. Bu Yönetmeliğin 31. maddesine göre KDK “şikâyet başvurusuna ilişkin inceleme ve araştırma sonucunda tavsiye kararı, ret kararı, dostane çözüm kararı veya karar verilmesine yer olmadığına dair karar verir.”

Yönetmeliğin 32. maddesi de tavsiye kararlarının neden alındığı hakkındadır. Bu maddeye göre KDK, şikâyetin yerinde olduğunu tespit ettiği durumlarda hakkında şikâyetçi olunan idareye “zararın tazmini, işlem yapılması veya eylemde bulunulması, mevzuat değişikliğinin yapılması, işlemin geri alınması, kaldırılması, değiştirilmesi veya düzeltilmesi” gibi somut eylem tavsiyelerinde bulunmaktadır.

² Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanının veya gerektiğinde ilgili bakan yardımcısının başkanlığında; Adalet, Çalışma ve Sosyal Güvenlik, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği, Gençlik ve Spor, Hazine ve Maliye, İçişleri, Kültür ve Turizm, Milli Eğitim, Sağlık, Sanayi ve Teknoloji, Ticaret, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlıkları, Diyanet İşleri Başkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Yüksek Seçim Kurulu, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Yükseköğretim Kurulu ve Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumunun karar vermeye yetkili üst düzey temsilcileri ile Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürü ve engellilik alanında faaliyet göstermekte olup ulusal düzeyde en çok temsil gücünü haiz iki konfederasyonun üst düzey birer temsilcisinden oluşacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.

Her iki madde birlikte değerlendirildiğinde engelli yurttaşların yapmış olduğu başvurularda, ilgili kamu kurum veya kuruluşların haksız bir eylemde bulunduğu tespitini ve bir somut eylemde bulunulması kararını içerdiğinden bu çalışmanın analizine KDK'nin tavsiye kararları örneklem olarak seçilmiştir. Bu tavsiye kararları içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Krippendorff'a göre (2013) içerik analizi, kalıpları, temaları veya eğilimleri belirlemek için yazılı, sözlü veya görsel iletişimin sistematik olarak analiz edilmesini içerir. Neuendorf (2016) içerik analizi yönteminde verilerin önceden tanımlanmış kategorilere göre kodlanmasını veya verilere dayalı olarak yeni kategoriler geliştirilmesini söylemektedir. KDK'nin tavsiye kararları analiz edilirken kullanılan kategoriler bu çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde sunulan BM ve Türkiye'deki engelli hakları hakkındaki dokümanlardan elde edilmiştir. Bu dokümanların bir özeti olarak sunulan Şekil 1 ve Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025) politika hedefleri (Tablo 1), analize konu edilen kararların anahtar kelimelerini de oluşturmaktadır. KDK'nin ilgili web sayfasında yapılan karar aramalarında bu anahtar kelimeler kullanılmıştır.

KDK'ye yapılan başvuruda, başvuran yurttaş *"Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde 2005 yılında Astsubay olarak göreve başladığımı, 2014 yılında dilate kardiyomiyopati ve esansiyel hipertansiyon tanıları ile TSK'dan adi malul olarak emek olduğumu, günlük olarak 6 adet ilaç içtiğimi, %60 engel raporu bulunduğumu, 2020 yılında EKPS's'e girdiğimi, 2022 yılı atamalarıyla Sivas... Malmüdürlüğü'ne olarak atandığımı, 05/05/2022 tarihinde göreve başladığımı, kendisinin Sivas Merkezde ikamet ettiğini ve eşinin Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde sağlık personeli olarak çalıştığımı ve iki çocuğunun Sivas Merkezde eğitim-öğretimine devam ettiğini, günlük gidiş ve geliş olarak 160 km yol yaptığımı, bu durumun kendisini engelinden kaynaklı olarak çok zorladığı için Sivas Valiliği Defterdarlığı'na... dilekçe verdiğimi, dilekçe sonucunun olumsuz geldiğini"* belirtmiş ve KDK'den bu hususta bir karar almasını talep etmiştir (KDKK, S: 2023/933-S.23.1630, BN: 2022/10413, KT: 23/01/2023).

İlgili idarenin bu başvuruya yanıtında ise başvuru yapan yurttaşın *"...Devlet Memurlarının Yer Değiştirme Suretiyle Atama Yönetmeliği kapsamında engellilik durumuna bağlı yer değişikliği talebinde bulunma şartlarını taşıdığı"* belirtilmiş olmasına rağmen ilgili *"Malmüdürlüğünde 2 adet Veri Hazırlama ve Kontrol İşletmeni personel bulunduğu, birinin personel veznedarlığına vekalet"*

ettiğini, Malmüdürlüğünde muhasebe iş ve işlemlerinin tek memurla yapıldığı, ihtiyaç halinde merkezden ilçeye görevlendirme yapılmasında Defterdarlıkta da personel yetersizliği nedeniyle ayrıyeten sorunlar yaşandığı” ifade edilerek bu talebin reddedildiğini KDK’ye iletmiştir (KDKK, S: 2023/933-S.23.1630, BN: 2022/10413, KT: 23/01/2023).

KDK de vermiş olduğu tavsiye kararında 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’undaki “ayrımcılık, topluma dahil olma ve istihdam” başlıklarına vurguda bulunarak idarenin bu kararın ilgili kanun ve yönetmeliklere uygun olmadığını belirtmiştir. Bu duruma ek olarak idarenin “*başvuranın engellilik nedeniyle yaptığı yer değişikliği başvurusunu, ilgili mevzuat hükümlerini dikkate alarak Avrupa İstihdam Stratejisine uyum sağlama kapsamında hazırlanan 2014-2023 yıllarını kapsayan Ulusal İstihdam Stratejisindeki özel politika gerektiren gruplar olarak tanımlanan dezavantajlı grupların istihdamının önündeki engellerin kaldırılması öncelikli hedef kabul edilerek değerlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla idarenin engelli personeline yönelik politikalarını gözden geçirmesi de”* tavsiye edilmektedir (KDKK, S: 2023/933-S.23.1630, BN: 2022/10413, KT: 23/01/2023). Bu tavsiye kararı idarelere engelli personelin istihdamı yönünde zorluk çıkarılmaması, engelli personelin topluma dahil olma hakkının elinden alınmaması ve bu personelin haklarını kullanabilmesinin engellenmemesi adına dikkat çekici bulunmaktadır.

KDK’ye yapılan bir başka başvuruda başvuran yurttaşı “*2018 yılı güz döneminde Atatürk Üniversitesi Sosyal Hizmet Lisans Bölümü’nde eğitime başladığını, onkoloji hastası olması nedeniyle raporunu sunarak eğitim ücretinden muaf tutulduğunu, raporunun süresinin 2019 yılı Ekim ayında bittiğini, yenilenmesi için hastaneye başvurduğunu, bu belgenin hastane sağlık kurulu heyetlerinin yılda birkaç kez toplanması suretiyle imzalandığını, bu nedenle belgenin onaylanarak yenilenmesinin süreç aldığı...pandemi süreci nedeniyle, hastanelerin bu raporların imzalanmasını süresi belirsiz olarak askıya aldığı, ancak raporu imzadan çıkınca durumu tekrar üniversitesine harç ödemesi iade talebiyle birlikte” bildirmesine rağmen Atatürk Üniversitesi tarafından bu başvurusu reddedilmiştir (KDKK, S: 2021/5612-S.21.9077, BN: 2020/100172, KT: 07/04/2021).*

KDK’ye ilgili rektörlükçe verilen yanıtta ise idare kendisini “öğrencinin raporunun *pandemi* döneminden önce bittiği ve bu süreç zarfında yeni

raporu alabileceği kadar süresi olduğunu, başvurusunda bahsi geçen dönemde kaydolabilmesi için ilgili dönem harcını ödemesi gerektiği ve bu ücretin iadesinin Cumhurbaşkanlığı Kararının ilgili maddesi gereğince *imkan dahilinde olmadığı* ifadeleri ile savunmuştur (KDKK, S: 2021/5612-S.21.9077, BN: 2020/100172, KT: 07/04/2021).

Bu başvuruyu ve ona gelen yanıtı inceleyen KDK ise 5378 sayılı Kanun'un engelli yurttaşların eğitim ve öğretim haklarını düzenleyen 15. maddesine vurgu yaparak hakkında şikâyetçi olunan rektörlüğe engelli yurttaşların eğitim hayatının engellenmemesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıca KDK idarenin kendisini savunurken atıfta bulunduğu Cumhurbaşkanlığı kararına da özel bir atıf yapmaktadır. KDK'ye göre ilgili *"Cumhurbaşkanlığı Kararının ilgili maddesinde yer alan engelli öğrencilere yönelik düzenlemenin; engelli vatandaşların, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak hayat boyu eğitim imkânlarından her seviyede yararlandırılmasını amaçlayan bütünleştirici tedbirlerden olduğu... öğrenim ücretinin iade edilmesi talebinin reddedilmesinin söz konusu düzenlemenin amacıyla çeliştiği değerlendirilmektedir"* (KDKK, S: 2021/5612-S.21.9077, BN: 2020/100172, KT: 07/04/2021). KDK, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğünün engelli öğrencilere yönelik eğitim hakkını kısıtlayıcı bu eyleminin hukuka ve hakkaniyete aykırı olduğunu da ifade etmektedir. Görüldüğü üzere KDK almış olduğu kararlarda engelli öğrencilerin haklarının korunması gerektiğini ve bu öğrencilerin eğitim hakkından mahrum bırakılmasının hakkaniyete ve hukuka uygun olmadığını tespitini yapmaktadır.

Engelli bireyler, toplumsal hayata katılım noktasında şüphesiz birçok zorluk ile karşılaşmaktadırlar. Bu zorlukların aşılması ve hayatın olağan akışının kesintisiz şekilde devam etmesi ise sorunlara bütüncül bir şekilde yaklaşmayı gerektirmektedir. Bu kapsamda KDK'ye yapılan bir başvuruda, başvuru sahibinin ağır engeli olduğu, günlük aktivitelerini (ulaşım vb.) yerine getirmekte zorluk çektiğini ancak çalıştığı kamu kurumuna ait sıra tahsisli lojmanda ikamet ettiği sürece söz konusu konularda zorluk çekmediğini belirterek, engelli bireyler için sıra tahsisli lojmanlardaki süre sınırının kaldırılmasını talep etmektedir. Şikâyete konu idari birim ise lojman tahsisleri konusunda Kamu Konutları Yönetmeliğine göre hareket ettiğini ve ilgili düzenlemeye göre personelin beş yıllık kullanım hakkı olduğunu ve süre sonunda lojmanın boşaltılması gerektiğini belirtmektedir. Başvurucunun durumunda olanlar için tekrar konut tahsisinin ise ancak mevcut

talepler karşılandıktan sonra boş konut kalırsa yapılabileceği ifade edilmektedir (KDKK, S: 2019/1517-S.2291, BN: 2018/3663, KT: 29/04/2019).

KDK ise kendisine verilen cevaba istinaden engelli bireylerin hayatını idame etme konusunda ilave ekonomik külfetler, fiziksel ya da psiko-sosyal güçlüklerle karşılaştıklarını, bunlara ek olarak önyargı ve erişim sorunları sebebiyle eğitim ve istihdam imkanlarından tam olarak yararlanamadıklarına dikkat çekerek, EKHS'nin “engellilerin fiili eşitliğini hızlandırmak için alınacak özel tedbirlerin ayrımcılık olarak nitelendirilemeyeceği” hükmünü hatırlatmaktadır. Aynı sözleşmenin “Yeterli Yaşam Standardı ve Sosyal Korunma” yükümlülüğüne ve 1982 Anayasasının pozitif ayrımcılığa müsaade eden maddelerine atıfla KDK, Kamu Konutları Yönetmeliğinin kamu konutlarının tahsisi ve ilgili kısımları ile bu konutların satışına ilişkin mevzuatın engelli personelin engel türü ve oranı dikkate alınarak söz konusu mağduriyetin giderilmesini, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının da görüşü alınarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığına tavsiyede bulunulmasına karar vermiştir (KDKK, S: 2019/1517-S.2291, BN: 2018/3663, KT: 29/04/2019).

Bu minvalde ön plana çıkan bir diğer kararda, başvuru sahibi yaya kaldırımlarının engellilerin kullanımı için elverişli olmadığından hareketle, engelli rampası yapılması ve cadde üzerindeki kaldırımlarda yer alan elektrik direklerinin kaldırılmasını talep etmektedir. Şikâyet karşısında KDK sokakların ve kaldırımların topluma ait olması gereken kamusal alanlar olarak nitelerken bu alanlarda yapılacak düzenlemeleri, insana verilen değer ile eş tutmaktadır. Gerek EKHS gerekse 5378 sayılı Kanunda belirtildiği üzere erişilebilirlik, engelli hukukunda önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim engelli bireylerin toplumsal hayatın ana akışından dışlanmaması, dış mekanlara ulaşılabilirlik, güvenli ulaşım ve bu alanlardaki bilgilendirme hizmetleri konusunda erişilebilirliğin sağlanması yasal bir zorunluluk olması nedeniyle KDK, söz konusu şikâyete konu kaldırımların mevzuata uygun hale getirilmesini ve elektrik direklerinin yerlerinin değiştirilmesini ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına tavsiye etmektedir (KDKK, S: 2019/10271-S.15795, BN: 2019/8086, KT: 16/10/2019).

Engelli bireylerin sosyal, fiziksel, hukuki, ekonomik vb. yaşamlarının her alanında ihtiyaç duydukları hizmetlere erişimlerinin sağlanması ve bu haklardan herkes gibi eşitçe faydalanmalarına yönelik tedbirlerin alınması gerekmektedir.

KDK'ye yapılan başvurular incelendiğinde çeşitli alanlarda yapılan başvurularda açık ve erişilebilir toplum hedefine göre tavsiye kararları alındığı görülmektedir. Örneğin, bir vatandaş TCDD tarafından bir ay içerisinde iki defa bilet olarak kullanılmaması nedeniyle engelli paketinin 180 gün süreyle kısıtlanması üzerine başvuruda bulunmuştur. TCDD tarafından alınan biletlerin kullanılmaması nedeniyle yüksek miktarda atıl kapasite ve kurum zararı oluşması gerekçe gösterilmiştir. KDK tarafından incelenen başvuruda uluslararası ve ulusal mevzuat göz önünde bulundurularak gerçekleştirilen uygulamanın başvuranı zarara uğrattığı tespit edilmiştir. Özetle engelli bireylerin istihdama, eğitime ve sosyal hayata tam ve etkin katılımının bu hakları kullanacağı mekâna erişimini kolaylaştırmakla sağlanabileceğinin altı çizilmiş ve *“Engelli bireylerin diğer bireylerle eşit koşullarda, hak ve özgürlüklerden tam ve eşit olarak yararlanması, toplumsal hayata tam ve etkin katılımının sağlanması amacıyla gerekli tedbirlerin alınması amacıyla...”* TCDD Taşımacılık A.Ş. Genel Müdürlüğüne tavsiyede bulunulmuştur (KDKK, S: 2022/12222-S.22.18678, BN. 2022/5900, KT. 22/09/2022).

KDK'ye yapılan diğer başvuruda ise imam hatip olarak görev yapan bir vatandaş, görevi çerçevesinde eğitime çok önem verdiği için yüksek lisans da dâhil olmak üzere çeşitli üniversitelerin farklı bölümlerinde eğitimini tamamladığını, yaz Kur'an kurslarında çocuk okutmak, cami dersleri gibi görevlerini katkı sağlayacağı düşüncesiyle pedagojik formasyon eğitimi almak için Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi'ne başvurduğunu, her dönem için 1.000 TL olan ücretin ilk taksitini yatırdığını, %45 süreli raporu olması nedeniyle engelli indirimi talep ettiğini, ancak talebinin programın sertifika eğitimi olması ve zorunlu olmaması nedeniyle reddedildiğini belirtmiştir. KDK'nin başvuru üzerine aldığı kararda, engelli bireylerin eğitim hakkından fırsat eşitliği temelinde ve ayrımcılığa maruz kalmaksızın diğer bireylerle eşit koşullar altında yararlanabilmesi ve benzer şartlar altında çalışma hakkına sahip olması gerektiğinin altı çizilmiştir. KDK, idarenin ret nedenine istinaden ilgili kanunlara atıfta bulunarak pedagojik formasyon eğitiminin öğretmen olarak atanmak isteyenler için bir zorunluluk olduğunu, “tamamen bireyin kişisel tercih ve isteğine bağlı olarak gerçekleştirilen bir uygulama olduğu” şeklindeki değerlendirmenin bu çerçevede doğru olmadığını belirtmektedir. Özetle ilgili başvuruyu engelli bireylerin eğitim ve çalışma haklarını birbirlerini bütünlüyci şekilde değerlendirmiş ve engelli bireylerin ancak alacakları eğitim düzeylerini artırarak herkesle eşit şartlarda iş hayatına katılabilecekleri

değerlendirmesinde bulunmuştur. KDK tarafından pedagojik formasyon sertifikası eğitimi almak isteyen engellilerin öğrenim ücretlerinde yükseköğretim programları için uygulanan engellilik indiriminden faydalandırılmalarının hakkaniyet kapsamında gerekli olduğu sonucuna varılmış ve ilgili idareye tavsiyede bulunulmuştur (KDKK, S: 53878609-101.07.04-E.12306, BN. 2018/357, KT. 10/07/2018).

5. SONUÇ

Engelli yurttaşlar kamu kurum ve kuruluşlarının almış oldukları kararlar neticesinde gündelik hayat içerisinde birtakım sorunlarla karşılaşabilmektedirler. Bu sorunların asgari düzeye çekilebilmesi adına BM gibi uluslararası kuruluşlar çeşitli sözleşmeler hazırlamış ve taraf devletlerin bu sözleşmeleri kendi ülkelerinde uygulamalarını talep etmiştir. Bu sözleşmelerin odağında engelli yurttaşlara saygı ile yaklaşılması gerektiği, onların hayata katılmaları önündeki engellerin bertaraf edilmesi ve iş hayatına dahil edilmeleri gibi politikaların benimsenmesi bulunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti de gerek anayasal gerekse yasal düzeyde çıkarmış olduğu düzenlemeler ile engelli hukuku alanındaki gelişmeleri yakından takip etmekte ve BM gibi üyesi olduğu uluslararası kuruluşların ilgili alanda çıkardıkları sözleşmeleri ulusal hukuk sistemine dahil etmektedir. Yasal düzenlemelerin yanında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının koordinasyonunda hazırlanan Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025) ile engelli bireylerin özel ve kamusal alanda karşılaştıkları ve karşılaşmaları muhtemel sorunların tespiti, gerekli politikaların oluşturulması ve hayata geçirilmesi için birçok kamu kurumu ile ilgili alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşu sorumlu aktörler olarak tanımlanmaktadır. Bu yolla Türkiye’de engelli bireylerin bireysel özerkliğinin sağlanması ve toplumsal hayata katılımı noktasında bütüncül bir yaklaşım geliştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Her ne kadar uluslararası kuruluşlar ya da devletler engelli haklarının korunmasında politikalar geliştirmiş olsalar da daha önce değinildiği üzere engelli yurttaşlar hayata katılma hususunda bazı sorunlar ile yüz yüze gelebilmektedirler. Bu sorunlar ile karşılaşan yurttaşların yapmış olduğu başvurularda KDK de almış olduğu tavsiye kararları ile sorunu ortaya çıkaran kamu kurum ve kuruluşlarına

nasıl hareket etmeleri gerektiğini göstermektedir. Çalışmada incelenen kararlar göz önüne alındığında KDK'nin kamu kurumlarına verdiği tavsiyelerin esasını, engelli bireylerin yaşadığı sorunlar karşısında idarenin kendi yetki alanı içerisinde çözüm odaklı bir anlayış geliştirmesi; idarenin yapacağı eylem ve işlemler sonucunda engelli bireylerin temel hak ve özgürlüklerden eksiksiz şekilde yararlanması ayrıca fırsat eşitliğinin sağlanmasına özen gösterilmesi; engelli bireyler söz konusu olduğunda ilgili alanda ortaya çıkan sorunların farklı boyutları kapsamı ve dolayısıyla birçok kamu kurum ve kuruluşunu ilgilendirmesi nedeniyle kurumlar arası iş birliğinin geliştirilmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda ele alınan altı tavsiye kararı ile engelli hakları konusunda uluslararası sözleşmelerin ve ülkemizdeki mevzuatın taşıdığı anlam ve değerin anlaşılması, yukarıda da açıklandığı üzere uygulama aşamasında idarenin nelere dikkat etmesi gerektiği, KDK'nin engelli haklarının kurumsallaşması sürecindeki önemini göstermektedir.

Çalışmanın analizine dahil edilen altı tavsiye kararından çok daha fazlası KDK'nin ilgili web sayfasında ulaşılabilir durumdadır. Tüm sözleşmelere ve tüm kararlara rağmen engelli yurttaşların hâlen birçok sorunla karşılaşılıyor olması kamu kurum ve kuruluşlarının engelli hakları konusunda büyük bir eksikliğe sahip olduğunun da bir göstergesi olarak tespit edilmiştir. KDK tarafından alınan bu tavsiye kararlarının kamu kurum ve kuruluşları için bir yol haritası olarak da algılanması Türkiye'deki engelli haklarının bir kültür olarak yerleşebilmesi adına oldukça önemli olduğu ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Azarkan, E., Benzer, E. (2018). "Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye'de Engelli Hakları", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 23(38), 3-29.
- Bi, Y., Card, J. A., & Cole, S. T. (2007). Accessibility and attitudinal barriers encountered by Chinese travellers with physical disabilities. *International Journal of Tourism Research*, 9(3), 205-216.
- Cook, J. A. (2006). Employment barriers for persons with psychiatric disabilities: Update of a report for the President's Commission. *Psychiatric services*, 57(10), 1391-1405.
- Denhardt, J. V., & Denhardt, R. B. (2015). The New Public Service Revisited. *Public Administration Review*, 75(5), 664-672. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/puar.12347?casa_token=TTD5C1tKIE4AAAAA%3A7HIk7NIP2m19V__obcmDG1sy5w8eUMfq21aB3OsB5Wz8w7ti6ErCnf7CvxGFtGSebg-KpR3mBkRBwp-r.10.09.2023
- Denhardt, J. V., & Denhardt, R. B. (2007). *The New Public Service: Serving, Not Steering*. M.E. Sharpe.
- Denhardt, R. B., & Denhardt, J. V. (2000). *The New Public Service: Serving Rather Than Steering*. *Public Administration Review*, 60(6), 549-559. <https://www.jstor.org/stable/977437>. 10.09.2023
- Erten, Ş., Aktel, M. (2016). "Ulusal Program ve Düzenli İlerleme Raporları Çerçevesinde Türkiye'nin Engelli Politikaları", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(4), 1275-1297.
- Genç, F. N. (2015). *Yeni Kamu Hizmeti: Vatandaş ve Kamu Yararı Temelinde Kamu Hizmetini Yeniden Düşünmek*. İçinde Ö. Köseoğlu & M. Z. Sobacı (Editörler), *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi*, 129-149, Dora.
- Gray, D. B., Gould, M., & Bickenbach, J. E. (2003). Environmental barriers and disability. *Journal of architectural and planning research*, 29-37.
- Harpur, P. (2012). Embracing the new disability rights paradigm: the importance of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Disability & Society*, 27(1), 1-14.

Hurst, R. (2003). The international disability rights movement and the ICF. *Disability and rehabilitation*, 25(11-12), 572-576.

İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi (2023). *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*. Erişim Tarihi: 17 Mart 2023.

<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/132-engellilerin-haklarna-iliskin-sozlesme/#:~:text=S%C3%B6zleşme%2C%20Birle%C5%9Fme%20Milletler%20Genel%20Kurulu,5825%20say%C4%B1%20Kanunla%20uygun%20bulunmu%C5%9Ftur.>

Johner, R. (2013). Disability and poverty: Stories that resist attitudinal barriers to inclusion. *Canadian Journal of Disability Studies*, 2(3), 31-54.

Krippendorff, K. (2013). *Content analysis: An introduction to its methodology* (3rd ed.). Sage Publications.

Maroto, M., & Pettinicchio, D. (2020). Barriers to economic security: Disability, employment, and asset disparities in Canada. *Canadian Review of Sociology/Revue canadienne de sociologie*, 57(1), 53-79.

Mégret, F. (2017). The disabilities convention: Human rights of persons with disabilities or disability rights?. In *Equality and Non-Discrimination under International Law* (pp. 269-292). Routledge.

Neuendorf, K. A. (2016). *The content analysis guidebook* (2nd ed.). Sage Publications.

Özer, M. A., & İrdem, İ. (2020). *Çıkmazları Karşısında Bürokrasi ve Ötesi*. Gazi Kitabevi.

Perry, J. L. (2007). Democracy and the new public service. *The American Review of Public Administration*, 37(1), 3-16.

RG/ Resmi Gazete (1982). "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", RG Tarih: 09.11.1982, RG Sayı: 17863.

RG/ Resmi Gazete (1997). "Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", RG Tarih: 6.6.1997, RG Sayı: 23011.

RG/ Resmi Gazete (2005). "Engelliler Hakkında Kanun", RG Tarih: 7.7.2005, RG Sayı: 25868.

RG/ Resmi Gazete (2021). "Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu", RG Tarih: 3.1.2021, RG Sayı: 31678.

- RG/ Resmi Gazete (2023). "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", RG Tarih: 3.2.2023, RG Sayı: 32093.
- Sahu, K. K., & Sahu, S. (2015). Attitudinal barrier experienced by people with disabilities. *Journal of Disability Studies*, 1(2), 53-54.
- Schneider, M. (2006). Disability and the environment. *Disability and social change: A South African agenda*, 8-18.
- Sheldon, A., Traustadóttir, R., Beresford, P., Boxall, K., & Oliver, M. (2007). Disability rights and wrongs? *Disability & Society* 22 (2), 209-234.
- Stark, S. (2001). Creating disability in the home: The role of environmental barriers in the United States. *Disability & Society*, 16(1), 37-49.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi (2005). T.B.M.M. 969 no'lu Komisyon Raporu. Erişim Tarihi: 16 Mart 2023. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabasluk=KANUNLAR&v_altbaslik=5378&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). Misyonumuz ve Vizyonumuz. Erişim Tarihi: 20 Mart 2023. <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/genel-mudurluk/misyon-ve-vizyonumuz/>
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025. Erişim Tarihi: 15 Mart 2023. <https://www.aile.gov.tr/duyurular/engelli-haklari-ulusal-eylem-plan-2023-2025-yayimlandi/>
- Toroslu, H. (2019). "Yargıtay'ın İlk Derece Mahkemesi Olarak Verdiği Son Kararlara Karşı Başvurulacak Kanun Yolu ve Kapsamı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2019(143), 115-142.
- United Nations. (1948). Universal Declaration of Human Rights. Erişim Tarihi: 1 Nisan 2023 <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>
- United Nations. (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Erişim Tarihi: 1 Nisan 2023. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>

Kamu Denetçiliği Kurumu Kararları

KDKK, S: 53878609-101.07.04-E.12306, BN: 2018/357, KT: 10/07/2018.

KDKK, S: 2019/1517-S.2291, BN: 2018/3663, KT: 29/04/2019.

KDKK, S: 2019/10271-S.15795, BN: 2019/8086, KT: 16/10/2019.

KDKK, S: 2021/5612-S.21.9077, BN: 2020/100172, KT: 07/04/2021.

KDKK, S: 2022/12222-S.22.18678, BN: 2022/5900, KT: 22/09/2022.

KDKK, S: 2023/933-S.23.1630, BN: 2022/10413, KT: 23/01/2023.

İSLAM SİYASET DÜŞÜNÇESİNDE ÜST DÜZEY KAMU GÖREVLİSİNDE BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER

Features of a Senior Public Administrator in the Islamic Political Thought

Arş. Gör. Mehmet BARUTÇU*

Geliş Tarihi: 11.10.2023 | Yayına Kabul Tarihi: 12.12.2023

Öz

Üst düzey kamu görevlilerinin atanmasında devlet başkanına tanınan takdir yetkisinin kamu menfaatlerine aykırı kullanılması söz konusu olabilmektedir. Atanacak kişilerin sahip olması gereken niteliklerin tespit edilmesi, üst düzey kamu görevlisi atamalarında devlet başkanına tanınan takdir yetkisinin istismar edilmesinin önüne geçebilecektir. Bu çalışmada İslam kamu hukukuna dair eserler ve siyasetnameler çerçevesinde üst düzey kamu görevlilerinde bulunması gereken özelliklerin tespitine çalışılarak mezkûr sorunun çözümüne katkı sunmak hedeflenmiştir. İlgili özelliklerin tespiti yapılırken devletlerin çöküş sebeplerini ve bunların çözümü için gerekli ıslahatı konu edinen siyasetnameler, çalışmada önemli bir yer tutmuştur. Siyasetnamelerin yanında İslam kamu hukukuna dair eserler ve tefsir kaynakları da ikincil nitelikte başvuru kaynağı olmuştur. Çalışma neticesinde üst düzey kamu görevlisinde bulunması gereken özellikler ilmi yetkinlik, emanet ve kudret olmak üzere üç temel başlık altında toplanmıştır. Temel başlıkların alt başlıklarına yer verilirken ahlaki niteliklerden ziyade somut ve maddi olarak tespiti mümkün olan hususlar zikredilmeye çalışılmıştır. Bahsedilen niteliklerin varlığıyla atamalarda kişisel menfaatlara göre hareket edilmesinin; rüşvet, şefaet, intisap ve iltimas gibi gayri meşru yollarla kamu görevi tevcihinin engellenmesinin amaçlandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Siyasetname, Üst Düzey Kamu Görevlisi, İlmi Yetkinlik, Emanet, Kudret

Abstract

The discretionary power granted to the head of state in the appointment of senior public administrators may be used against the public interest. Determining the qualifications that the appointees should have will prevent the abuse of the discretionary power of the head of state. This study aims to contribute to the solution of the aforementioned problem by trying to determine the qualifications that should be found in senior public administrators within the framework of works on Islamic public law and siyasetnames. In particular, the siyasetnames, which deal with the reasons for the collapse of states and the necessary reforms for their solution, have an important place in the study. As a result of the study, the qualities that should be present in a senior public administrator are discussed under three main headings: scientific competence, trust and power. While determining the sub-headings of the main headings, concrete and materially determinable issues were mentioned rather than moral qualities. It is seen that the existence of the mentioned qualities aims to prevent acting according to personal desires and preventing the delegation of public office through illegitimate means such as bribery, intercession, initiation and favoritism.

Keywords: Siyasetname, Senior Public Administrator, Scientific Competence, Trust, Power

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, mehmet.barutcu@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5502-3045.

1. GİRİŞ

Üst düzey kamu görevlileri, devlet teşkilatı içerisinde devlet başkanının temel yardımcılarıdır. Bu görevliler alanlarıyla ilgili politika yapımında ve siyasi iktidarca tespit edilen politikaların uygulanmasında devlet başkanına yardımcı olmaktadır. Onlar, devlet başkanı ile halk ve ilgili kamu kurumlarındaki personel arasında bir köprü mesabesinde. Bu ilişki, kamu hizmetinin istikrarlı bir şekilde yürütülmesi ve kamu düzeninin korunmasına yardımcı olup idari istikrar ilkesinin tesisinde önemli bir işlev görmektedir. Devlet başkanı ve üst düzey kamu görevlisi arasında aksaklıkların görüldüğü aksi halde ise kamu düzeninin tesisi ve kamu hizmetinin görülmesinde problemler yaşanmaktadır. Bu problemlere bağlı olarak idare, görev ve sorumluluklarını yerine getiremeyip idari teşkilatta ilkesel anlamda bir yozlaşma başlamaktadır. Devlet teşkilatının sağlıklı bir şekilde işlemesi ise devlet başkanı ve yardımcıları arasındaki uyuma bağlıdır. Bunun için üst düzey kamu görevlisi atanmasında devlet başkanına takdir yetkisi tanınmıştır. Ancak bu yardımcıların atanmasında devlet başkanına tanınan takdir yetkisinin kamu maslahatına aykırı kullanılması muhtemeldir. Atanacak görevlilerin hangi niteliklere sahip olacağını belirlemek, bu aykırılığın asgari seviyeye indirilmesinde etkili olabilecektir.

İslam siyaset düşüncesinde üst düzey kamu görevlisi niteliğindeki kamu personelinin özelliklerine dair zengin bir müktesebat vardır. Siyasetnameler, bu çalışmanın kapsamını sınırlandırmak adına esas referans kaynağı olmuştur. Bununla beraber tefsir metinleri ve kamu hukukuna dair eserlere de yer yer başvurulmuştur. Siyasetnameler, İslam tarihinde devlet başkanı ve üst düzey kamu görevlilerine yol göstermek amacıyla kaleme alınmış olup temelde ahlaki tavsiyeler içermektedir. Bu tavsiyeler, siyasi rejimin istikrarını sağlayacak niteliktedir. Zira bu tavsiyelerin temelinde İslam'ın emirleri yatmaktadır. Bu durum, dolaylı olarak devletin hukuka uygun veya aykırı hareket ettiğinin de göstergesi olmaktadır. Siyasetnamelerin genelde kamudaki yozlaşmalar ve bunlara ilişkin çözümlerin belirlenmesi amacıyla kaleme alınmış olması da bu tespiti teyit etmektedir. Binaenaleyh tüm siyasetnamelerin temel hedefi, siyasi rejimin tasarruflarında nasıl meşruiyet temin edeceği ve yönetenlerin ortak yararını nasıl gerçekleştireceğine dair zemin hazırlamaktır, denilebilir.¹

¹ Ömer Dinçer (2019), **Siyasetnameleri Yeniden Okumak**, Klasik Yayınları, İstanbul, s.34-7.

Çalışmamızda Ku'rân-ı Kerim'de üst düzey kamu görevlisi niteliğindeki kimselerin sahip olduğu özellikler ve siyasetnamelerde zikredilen unsurlardan hareketle üst düzey kamu görevlisinde bulunması gereken hususiyetler üç temel başlıkta toplanmıştır: ilmi yetkinlik, emanet/güvenilirlik ve kudret/fiziki yeterlilik. Bu niteliklerin alt başlıklarının tespitinde ahlaki özelliklerden ziyade somut nitelikteki unsurlara yer verilmeye gayret edilmiştir. Bir üst paragrafta ifade edildiği üzere siyasetnamelerdeki tavsiyelerin çoğunluğunun ahlaki nitelikte olması, bu tavsiyelerin anlaşılması ve somutlaştırılması bakımından sorun teşkil edebilmektedir. Bu sorunu aşmak için özellikle Osmanlıda 17. yüzyılda hazırlanıp devlet başkanına sunulan rapor niteliğindeki ıslahatnameler yol gösterici olmuştur. Bu raporlarda idare teşkilatına dair yozlaşmaların temelindeki sebepler ve bunlara ilişkin çözümler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bahis mevzusu olan yozlaşmalar, esasta ilgili kamu makamının başındaki yöneticilerden kaynaklanmaktadır. Binaenaleyh üst düzey kamu görevlisinin hukuka bağlılığı sağlandığı takdirde hiyerarşi içerisindeki sair personel de hukuk sınırları içerisinde kalmış olacaktır. Bu doğrultuda tespit edilen üst başlıklardan ilmi yetkinlik için hukuk bilgisine sahip olmak, alanda uzman ve kıdemli olmak ve bölgesel tecrübe sahibi olmaya yer verilmiştir. Emanet niteliğinin alt başlıkları ise sosyal güç dayanışması (asabiyet) sahibi olmak, rüşvetle atama yapılmaması, istikamet sahibi olmak ve son olarak Müslüman olmak şeklinde belirlenmiştir. Üçüncü üst başlık olarak da kudret/fiziki yeterlilik kavramı kabul edilmiştir.

2. ÜST DÜZEY KAMU YÖNETİCİSİ KAVRAMI

Devlet başkanı, ülke yönetiminde tek başına hareket ederek kamu emniyet ve selametini sağlayamaz; kamu hizmetini olması gerektiği gibi halka sunamaz. O, asli ihtiyaçlarının temini noktasında hemcinsleriyle dayanışmaya ve bir arada yaşamaya mecburdur. Ferdi olarak ihtiyaçlarını karşılayamayan devlet başkanı, kamu düzenini sağlamak için evleviyetle kendisine yardımcı olacak kamu görevlilerine ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca siyasi otorite iç ve dış tehlikelere karşı kamu güvenliğini temin etmek, üretim ve tüketim piyasasında dengeyi sağlamak mecburiyetindedir.² Tüm bu hususlarda devlet teşkilatının sağlıklı bir şekilde işlemesi için nitelikli yardımcılara ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim ilahi bir güç tarafından desteklenen peygamberler dahi bünyesindeki zorluklardan dolayı kamu

² Veliyyüddin Abdurrahman bin Muhammed İbn Haldun (2015), **Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldun**, Çev. Pirizade Mehmed Sahib, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, c.2, s.119.

düzeninin tesis edilmesi ve kamu hizmetinin sunulmasında yardımcılara ihtiyaç duymuşlardır. Bu bakımdan devlet başkanının yardımcılara ihtiyaç duyması kaçınılmazdır.³

Devlet başkanının kamu düzenini sağlarken üst düzey kamu görevlilerine duyduğu ihtiyaç, siyasetnamelerde daima temel vurgu olarak öne çıkmıştır. Yardımcıların hangi sınıflara sahip olacakları, nasıl seçilecekleri ve yetiştirilecekleri meselesi bu metinlerde önemli bir yer işgal etmiştir. Hz. Peygamber (sav), devlet başkanının ancak nitelikli üst düzey kamu personeliyle kamu düzenini tesis etmeye muvaffak olacağını vurgulamış ve iktidarın kaybedilmesinin temel sebebinin de niteliksiz yardımcılar olduğunu söylemiştir.⁴ Zira siyasi rejim, üç sacayağı üzerinde durmaktadır: halk, devlet hazinesi ve kolluk kuvvetleri. Bu üç esasın birbiriyle ilişkisinin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilirliği de üç kaideye bağlıdır: adalet, kanuna uygun olarak ehliyet ve liyakat sahiplerine kamu görevi tevdi etmek ve politika tayininde ilgili ve yetkin olmayanların görüşüyle hareket etmemek.⁵

Siyasetnamelerde devlet başkanının temel yardımcıları olarak vezirler, kadılar, ordu komutanları ve maliye görevlileri zikredilmektedir. Bu dört sınıfı üst düzey kamu görevlisi olarak kabul etmek mümkündür. Üst düzey kamu görevlisi, merkezi idarenin politika yapımında ve bu politikaların uygulanmasında görev almakta; bu politikaların uygulanması için gerekli işlemlerin planlarını hazırlamaktadır. Ayrıca idari teşkilat içerisindeki önemli kamu kurumlarının yönetiminde olup kurumların kuruluş amaçlarının gerçekleşmesi için çalışmaktadır. Gerek başında olduğu teşkilattaki personelle gerekse halkla devlet başkanı arasında bir köprü vazifesi görmektedir.⁶ Yani devlet başkanının kamu personeli ve halkla ilişkisi, üst düzey kamu görevlisiyle arasındaki uyuma bağlıdır. Bu uyumun gerçekleşmesinin bir yolu da devlet başkanına atamalarda takdir yetkisi tanımaktır. Devlet başkanının atamalarındaki takdir yetkisinden kaynaklanması muhtemel sorunları asgariye indirmek için de üst düzey kamu görevlilerinin niteliklerini belirlemek önemlidir.

³ İmam Gazalî (2004), **Devlet Başkanına Öğütler**, Çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayıncılık, İstanbul, s.98; Ali b. Muhammed Gazzâlî (2016), **İslam Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi: Tahrîrü's-sülûk fî tedbîrî'l-mülûk**, Çev. Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul, s.65-6.

⁴ Maverdi (2003), **Devlet Yönetimi**, Çev. Mehmet Ali Kara, İlke Yayıncılık, İstanbul, s.69; Abdurrahman b. Nasr Şeyzerî (2003), **Devlet Başkanının Nitelikleri**, Çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayıncılık, İstanbul, s.32; İmam Gazalî, **Devlet Başkanına Öğütler**, s.97; Joseph A. Kechichian ve R. Hrair Dekrejian (2009), **Adil Hükümdar**, Çev. Barış Doğru, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, s.85.

⁵ **Kitâb-ı Müstetâb**, iç. **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar** (1988), Haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.18.

⁶ İmam Gazalî, **Devlet Başkanına Öğütler**, s.96-7.

3. ÜST DÜZEY KAMU YÖNETİCİSİNİN SAHİP OLMASI GEREKEN NİTELİKLER

İslam siyaset felsefesinde yöneticiler, Allah tarafından velayet ve halktan vekalet almış kabul edilmektedir. Velayet, kanun koyucu tarafından belirlenen yükümlülüklerin yerine getirilmesini gerektiren bir sorumluluktur. Bu anlayış doğrultusunda halk ve yöneticiler öz itibarıyla eşit kabul edilmektedir. Fakat yöneticiler, kendiliğinden menkul bir yetkiyle üst kademelere gelmemiştir. Mutlak iktidarın sahibi olan yaratıcı, insanlar arasındaki uyuşmazlıkları gidermek ve kamunun ortak yararını sağlamak için kullarından bazılarını dünyevi iktidarı bağışlamıştır. Bu anlayış doğrultusunda siyasi otoritelerin mutlak bir tasarruf yetkisine sahip olmadıkları vurgulanmıştır. İdarenin yaptığı tasarruflar kamu maslahatını sağlamakla sınırlandırılmıştır. Yönetilenlerin ortak yararını tam manasıyla sağlamak için gereken siyaset ise şer'-i şerif tarafından tespit edilen ilkelere uymakla mümkün görülmüştür.⁷

İktidar arzusu insan fitratında daima mevcut olmuştur. Bu arzunun olumsuz sonuçlarını engellemek için yöneticilik, siyasetnamelerde ağır bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber (sav), ahlaki bir bilinç oluşturarak iktidar sahipleri tarafından ika edilecek hak ihlallerinin önüne geçmek ve sınırlı bir iktidar anlayışı oluşturmak için iktidar arzusunu, ahiret sorumluluğuyla ilişkilendirmiştir.⁸ Bu ahlaki bilinç ve uhrevi sorumluluk gereğince hukuka aykırı bir şeyde ısrar edilmemesi ve yetkilerin hukuk sınırları dahilinde kullanılması, yönetilenlere adaletsizlik ve haksızlık yapılmaması, şahsi çıkarlar doğrultusunda hareket

⁷ Aşık Çelebi (2018), **Mi'râcû'l-eyâle ve Minhâcû'l-adâle: Âşık Çelebî'nin Siyâsetnâmesi**, Haz. Muhammed Uşame Onuş ve Abdurrahman Bulut, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s.66; Harun Han Şirvanî (ts.), **İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdare**, Çev. Kemal Kuşçu, Nur Yayınları, Ankara, s.308-10.

⁸ Ahmed b. Ali İbn Hacer (H.1379), **Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-buhârî**, Dâru'l-marife, Beyrut, c.13, s.126. İbn Zafer devlet başkanını farklı bir şekilde tasvir eder. O, köleleri üçe ayırdıktan sonra kölelik sıfatının en bariz ortaya çıktığı sınıfın hükümdarlar olduğunu söyler. Kechichian ve Dekrnejian, **Adil Hükümdar**, s.308. Benzer değerlendirme için bkz. H. Bahadır Türk (2012), **Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, s.161. Aynı minvalde olmak üzere Kanuni Sultan Süleyman, devletin asıl efendisinin kendisi olmadığını, halk olduğunu söylemiştir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.75. Sadî Şirâzî de Abaka Han'a yazdığı mektupta halkın padişah olmaksızın varlığını devam ettirebileceğini ama padişahın halk olmaksızın tasavvur edilemeyeceğini söyler. Sa'dî-Şirâzî (2016), **Hükümdarlara Öğütler**, Çev. Turgay Şafak, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, s.82. Sadî Şirâzî'nin yönetici olmaksızın halkın varlığını devam ettirebileceği görüşü siyasetnamelerde kabul görmüş değildir. Aksine siyasetnamelerde halkın emniyet ve selamet içerisinde olması, bir yöneticinin varlığına bağlanmıştır. Bu konuda değerlendirme için bkz. Türk, **Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi**, s.143-8. İbn Haldun'a göre yöneticiler ve yönetilenler, suret ve madde gibidir. İkisi de birbirinden ayrılmazdır. Aralarındaki izafi ilişki sebebiyle yöneticinin iyi olması halka bağlıdır ve halkın ortak yararının gerçekleştirilmesi için yöneticinin varlığı zorunlu ve tabiidir. İbn Haldun, **Ter-cüme-i Mukaddime**, c.2, s.417-8. Kanaatimizce İbn Haldun'un düşüncesi İslam siyaset anlayışını daha doğru yansıtmaktadır.

edilmemesi vurgulanmıştır.⁹ Gerekli kriterlere sahip olmayanlara kamu görevi verilip ehliyet ve liyakat sahibi kimselerin kamu idaresinden uzak tutulmasının iktidarın zayıflamasına ve akabinde de yok olacağına işaret edilmiştir.¹⁰

İslam siyaset düşüncesinde halktan vekalet alan yönetici, kamunun ortak yararını gerçekleştirmekle yükümlü kabul edilmiştir.¹¹ Kamu vazifesinin adalete ve hakkaniyete uygun icra edilmesi, ibadetten daha hayırlı görülmüştür. Çünkü temelde ibadetler özel hayatla ilgili olup iyi bir yönetim sergilemek ise kamusal alana dönüktür. Siyasetnamelerde yetkili olduğu konuda haksızlık ve adaletsizliğe maruz kalan bir vatandaşın şikayetini dinleyip gereğini yerine getirmeyen yönetici, sürekli ibadetle meşgul biri olsa dahi kınanmıştır.¹² Binaenaleyh kamunun ortak iyiliğini gerçekleştirmek, ferdi iyiliklerden daha önceliklidir. Ayrıca siyasetnamelerde mevzu bahis sorumluluk bilincin zihinlerde yer edinmesi için üst düzey kamu makamına gelen kimselerin dünyanın geçici olduğunu unutmamaları, yetkili oldukları makamlardaki temel gayelerinin kişisel çıkarlarının ardından koşmak olmayıp bilakis ahiret azığı edinmek, halk arasında iyi bir isim ve sürekli yad edilecek bir hatıra bırakmak olduğu zikredilmiştir.¹³

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf, Talut ve Asaf kıssalarında üst düzey kamu görevlisi makamında olan kişilerin niteliklerine yer verilmiştir. Bu nitelikler ve siyasetnamelerde bu sınıflar için zikredilen özellikleri, üç temel başlık altında toplamak mümkündür. Bu başlıklar ilmi yetkinlik, emanet/güvenilirlik ve kudret/fiziki yeterliliklerdir.¹⁴

⁹ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi Sübkî (2019), **Mu'îdü'n-ni'am ve Mübîdü'n-nikam**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s.40-2. Şeyzerî tarafından Selahaddin Eyyubi'ye yazılan eserde devlet başkanının şahsi menfaat ve arzularının peşinde koşmamasına dair özel bir başlık açılmıştır. Bkz. Şeyzerî, **Devlet Başkanının Nitelikleri**, s.21-6.

¹⁰ Sübkî, **Mu'îdü'n-ni'am ve Mübîdü'n-nikam**, s.46-7.

¹¹ Siyasetnamelerde devlet başkanı, Allah tarafından reaya için kirallanmış ücretli bir işçi olarak temsil edilir. Ebu Müslim Hülânî ve Emevi halifesi Muaviye arasında cereyan eden konuşma, bu babdaki temel rivayetlerdendir. Mezkûr rivayet için bkz. Aşık Çelebi, **Mi'râcü'l-eyâle**, s.66. Benzer bir ifade için bkz. Sa'dî-yi Şîrâzî, **Hükümdarlara Öğütler**, s.51.

¹² Sübkî, **Mu'îdü'n-ni'am ve Mübîdü'n-nikam**, s.44-5. Gazalî, halk arasında adaleti hakim kılmayı, yönetici için imanin neticesi olan amellerden saymıştır. İmam Gazalî, **Devlet Başkanına Öğütler**, s.21-2; İlker Kömbe (2018), "İslam Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 23, S:44, s.41.

¹³ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.19 ve 21.

¹⁴ İbn Zafer'in siyasetnamesini yayına hazırlayan Joseph A. Kechichian ve R. Hrair Dekrnejian'a göre İbn Zafer ve Machiavelli, hükümdarın tek kurtuluşunun güvenilir (emanet), zeki (ilim) ve muktedir (kudret) bir danışman bulmak ve onun tavsiyelerini dinlemek olduğu konusunda hemfikirdirler. Kechichian ve Dekrnejian, **Adil Hükümdar**, s.84.

3.1. İlmî Yetkinlik

Kamu maslahat ve menfaatine uygun olan hususları tespit etmek ve bunların icrası için gerekli adımları atabilmek için ilmî yetkinlik, kamu idaresinde bulunan kimseler açısından bir zorunluluktur. İlmî yetkinlik kamu personelinin ilgili kamu görevinde uzman olmasını, yükselmek için gerekli kriterleri taşımasını ve mevcut hukuk düzeninin dayandığı temel mevzuata vukufiyetini ifade etmektedir.

Hz. Yusuf, Mısır'ın maliye işlerinden sorumlu üst düzey kamu görevine atanırken iki gerekçe zikretmiştir: ilmî yetkinlik ve güvenilirlik.¹⁵ Hz. Yusuf, kamu menfaatinin gerçekleşmesi doğrultusunda kendisini yeterli gördüğü için görev talebinde bulunmuştur. İslam siyaset düşüncesinde ilmî yetkinliği olmayan kimselerin kamu görevi talep etmeleri yasak olduğu gibi bu nitelikteki kimselere kamu görevi tevdi edilmesi de yasaklanmıştır.¹⁶ Ancak kamu görevini ifa edecek yeterlilikte kimse bulunmadığında ilgili görevin gerekliliklerini icra edecek ilmî yetkinlikteki kimselerin görev talebinde bulunmaları onlar için bir yükümlülük olarak görülmüştür. Mezkur ayette Hz. Yusuf da kamu yararı kavramını geniş bir şekilde yorumlayarak kamunun hem dünyevi hem de uhrevî açıdan selametini temin edebileceğini düşündüğü için görev talebinde bulunmuştur.¹⁷ Nitekim Nizamülmülk de ilmî açıdan yetkin olan ehliyet ve liyakat sahibi kimselerin kamu görevini kabul etmelerini onlar için bir yükümlülük saymıştır.¹⁸ Kutadgu Bilig'in başkarakterlerinden olan Aytoldı da kendisinin liyakatlı olduğunu düşünerek kamu görevi istemiştir.¹⁹

Üst düzey kamu görevlisinde ilmî yetkinliğin olmasını gerektiren bir diğer hukukî dayanak Talut'un iktidar sahibi melik olarak atanmasını anlatan ayettir. İsrailoğulları siyasi birliklerini kaybedip ülkelerinden sürüldükten sonra iktidar sahibi bir yöneticinin hükümetinde bir araya gelmek istemişlerdi. Bu amaçla peygamberlerine başvurup Allah'tan siyasi birliklerini sağlayacak bir yönetici

¹⁵ Yusuf 12/55.

¹⁶ Hz. Yusuf'un kamuda bir görev talebinde bulunması, Ebu Musa el-Eş'arî ve Abdurrahman b. Semure'den varid olan hadislerle çelişmez. Zira kamu işlerini daha iyi edebilecek nitelikte kimselerin olduğu bir yerde kişinin görev talebinde bulunması yasaklanmıştır. Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed Şemseddin Kurtubî, **el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kurân** (2006), Müessesetü'r-risale, Beyrut, c.9, s.215-6. Kamu görevinin ehliyet ve liyakat gözetilmeksizin tevdi edilmesinin yasaklığına dair bkz. Aşık Çelebi, **Mi'râcü'l-eyâle**, s.63-4.

¹⁷ Elmalılı Hamdi Yazır (ts.), **Hak Dini Kur'an Dili**, Zehraevyn, İstanbul, c.5, s.59.

¹⁸ Nizamü'l-mülk (2022), **Siyasetname**, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, s.61, s.231.

¹⁹ Yusuf Has Hâcib (2022), **Kutadgu Bilig**, Çev. Yaşar Çağbayır, TDV Yayınları, Ankara, s.46-7.

tain etmesini ona arz etmişlerdi. Peygamberleri, Allah tarafından Talut'un yönetici olarak seçildiğini onlara bildirmişti. Ancak Yahudiler, onun peygamberler veya önceki hükümdarların neslinden olmadığını ve malvarlığının azlığını ileri sürerek bu görevlendirmeye karşı çıkmışlardı. Onlara göre yönetici olacak kimsenin soy ve malvarlığı bakımından ayrıcalıklı kılınmış olması gerekmektedir. Yahudilerin bu itirazlarına karşı verilen cevapta Talut'un ilim yetkinlik ve kudrette diğerlerinden ayrıcalıklı kılındığına işaret edilmiştir.²⁰ Ayette vurgulandığı üzere yöneticilik miras yoluyla intikal etmeyip ancak ilim ve kudretle hak edilmektedir; bu hususta soy ve nesebin ve malvarlığının bir etkisi yoktur.²¹

İlmi yetkinliğin alt başlığı olarak devlet teşkilatına hakim olan temel hukuk bilgisine sahip olmak, alanda uzmanlık ve kıdem, ilgili kurumla ilişkili bölgesel tecrübe sahibi olmak zikredilebilir.

3.1.1. Hukuk Bilgisi

İslam siyaset düşüncesine göre devlet başkanı, ilahi kaynağın istediği hayat düzenini tesis etmek ve korumakla yükümlüdür. Kamusal tasarruflarının şer'-i şerife uygun olması için başta bizzat yönetici, idari teşkilatın işleyişini ve devletle halk arasındaki ilişkileri tanzim eden temel hukuk bilgisine sahip olmalıdır. Böylelikle siyasi otoritenin tasarruflarında hukuk sınırları içerisinde kalması sağlanacaktır. Allah'ın razı olduğu sosyal hayatın tesisi için üst düzey kamu görevlilerinin de hukuk bilgisine sahip olması şarttır.²² Çünkü bunların hukuk bilgisine sahip olması, devlet başkanının kamu görevlisi atamalarındaki takdir yetkisi için bir fren işlevi görecektir. Zira yönetici, tasarruflarında kamu yararını sağlamakla mukayyettir ve ortak yarara aykırı emir veremez.²³ Hukuk sınırları içerisinde hareket etmek her ferdin vazifesidir. Kamu makamlarında yetkili olmak, hukuk düzenini muhafaza etmek ve onun gereğini tenfiz etmekten ibarettir. Kişisel menfaatler için hukuk sınırları dışına çıkılamaz.²⁴

²⁰ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kurân*, c.3, s.246.

²¹ Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan Esirüddin el-Endelusi Ebu Hayyan (2010), *el-Bahrul-Muhit fi't-tefsir*, Darul-fikr, Beyrut, c.2, s.576-7.

²² Sa'dî-yi Şirâzî, *Hükümdarlara Öğütler*, s.43, s.61. *Gerek padişah-ı zîşan ve gerek vezir-i alişan ve vülât-ı memleket ve hükkam ve zabitan-ı raiyye, daima ahvallerini şer'-i şerife tatbik ve adl üzere hareket eylemeye sa'y ve ihtimam eylemek gerekir.* Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, s.21; *Hirzû'l-Mülûk*, iç. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar* (1988), Haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.183.

²³ Mecelle 58. madde.

²⁴ Devlet başkanının hukuk dairesinde kalması hakkında Yavuz Sultan Selim ve Şeyhülislam Zembilli Ali Efendi arasında geçen vakia için bkz. *Hirzû'l-Mülûk*, s.193.

Yaşama ve mülkiyet gibi temel hakların korunması için adli ve idari teşkilatın başına atanacak kimseler, yeterli ölçüde mevzuat bilgisine sahip olmalıdır. Yöneticilerin hukuka ve kanuna aykırı tasarruflarını engellemek amacıyla idari teşkilat dışındaki bağımsız kurumların varlığı önem arz etmektedir. Nitekim Osmanlıda ehl-i örf ve ehl-i örfle ittifak eden kadıların hukuk sınırları dahilinde kalmasını temin için her yargı bölgesine sivil müftüler tayin edilmiştir. Böylelikle vatandaşlar uyuşmazlıklarını çözmek için yönetim merkezine gitmek mecburiyetinde kalmayıp taşradaki müftülerden hukuki mütalaa alabilmişlerdir. Bu doğrultuda devlet, merkezden müftü ataması yaparak kamu personelinin hukuka bağlı kalmasını emretmiş ve müftülerce verilen mütalaaların kadılar tarafından gerekçesiz reddedilmesini yasaklamıştır.²⁵

Devlet başkanı, vahiy merkezli hukuk sisteminde yürürlükteki hükümleri layıkıyla uygulayacak yetkilileri kamuda istihdam etmelidir.²⁶ Osmanlıda sadrazam ataması yapılırken sadrazamın tasarruflarında şer'-i şerifle, yani İslam hukukuyla bağlı kalmasına vurgu yapılmıştır. Zira hukuka bağlılıkla adaletin tesis edileceği, kamu düzeninin sağlanacağı ve böylelikle devlet başkanı ve üst düzey yöneticilerin uhrevi yaptırımlardan kurtulacağı belirtilmiştir. İlgili fermanlarda kamu görevlilerinin hukuka bağlılıklarına dair tadadi olarak bazı hususlara vurgu yapılmıştır. Bu hususlar uhrevi sorumluluk bilincinde olmak, idari tasarruflarda öngörülü ve tedbirli olmak, kamudaki hukuka aykırılıklar ve hak ihlallerine karşı önlem almak, taşradaki adli ve idari teşkilatın başındaki kamu görevlilerinin hukuk sınırları içerisinde kalmalarını salık vermek, kamuya personel alımlarında ehliyet ve liyakat doğrultusunda hareket etmek ve kesinlikle rüşvet veya diğer meşru olmayan vasıtalarla kamu görevi vermemek, hukuka ve kanuna uygun hareket edip halkın teveccühünü kazanmış olan personeli kişisel menfaatlardan dolayı azletmemek, bilakis taltif ve terfi ettirmek,²⁷ kamu harcamalarında tasarruflu olmak ve yetim ve vakıf malları başta olmak üzere özel mülkiyetlere müdahale etmemek şeklinde sıralanmıştır. Bu tavsiyelerin akabinde hukuka bağlılığının önemini teyit etmek için "... *Elhasıl cümle umuru şer' ile (hukuk sınırları içerisinde) göresin!*" emri zikredilmiştir.²⁸

²⁵ *Hirzû'l-Mülûk*, s.194.

²⁶ Gazzâlî, *Tahrîrû's-sülûk fî tedbîri'l-mülûk*, s.53-4.

²⁷ Hukuka ve kanuna uygun davranan üst düzey yöneticilerin taltifine dair Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazam Topal Mustafa Paşa'ya muamelesi için bkz. *Kitâb-ı Müstetâb*, s.28-9.

²⁸ *Kitâb-ı Müstetâb*, s.28.

Hukuk bilgisine vakıf olma noktasında üst düzey yöneticilerin durumu diğer personele nispetle daha hassastır. Bir kamu kurumunun başındaki yönetici, tasarruflarında hukuk ve kanun sınırları içerisinde kaldığı müddetçe alt kademedeki personel de o minvalde hareket edecektir. Aksi halde alt derecedeki personel arasında vuku bulacak yolsuzluklar kontrol edilemeyecektir. Yavuz Sultan Selim'in sadrazamı Piri Paşa, hukuk ve kanuna bağlı kalındığı müddetçe devlet teşkilatının bozulmasının muhtemel olmadığını söylemiştir. Ancak ona göre maddi imkanların çokluğuna ve gelişmişliğine rağmen devlet idaresinde üç şey olursa devletin yok olması mukarrerdir. Bu üç şey sadrazamın ilmi yetersizliği, rüşvetle kamu görevi tevdi ve üçüncü kişilerin devlet politikalarına müdahalesidir.²⁹

Görüldüğü üzere devlet teşkilatında meydana gelen bozulmaların temelinde üst düzey yöneticilerdeki ehliyet ve liyakatsizlik yatmaktadır. Bunun en bariz göstergesi de hukuka ve kanuna aykırı hareket edilmesidir. Binaenaleyh başta üst düzey kamu görevlisi olmak üzere kamu görevi verilecek kişinin hukuk dairesi içerisinde kalması lazımdır. Hukukun emrettiği şeyler yapılmalı ve şüpheli olan hususlardan kaçınılmalıdır. Mevzuatta mevcut olan emirler ve yasaklar yerine getirilmeli, kanun koyucunun onayladığı uygulamalar örnek alınıp devam ettirilmelidir. Kamu görevi icra edilirken bir kimseyle olan yakınlık ilişkisi veya şahsi çıkar çatışması sebebiyle hukuk dışına çıkılmamalıdır. Devlet başkanı veya yetkili kimseler, kamu görevi tevdi edeceği kişilerde hukuk bilgisinin ve hukuk hassasiyetinin olmasına dikkat etmelidir.³⁰

3.1.2. Alanda Uzmanlık ve Kıdem Sahibi Olmak

Üst düzey kamu görevlilerinin atanmasında ilmi yeterlilik ön planda tutulmazsa kamu makamındaki kişinin otoritesinde eksiklik meydana gelmektedir. Kişinin ilmi yeterliliğinin bir göstergesi de alanındaki uzmanlığı ve kıdemidir. Alanında uzman ve kıdem sahibi olan kişinin üst düzey kamu görevlisi olarak atanması, atandığı kurumdaki kamu personelinden gelecek olumsuz tepkilerin önünü alacak ve alt üst ilişkisinin sağlıklı bir şekilde devam etmesini temin edecektir.³¹ İlgili

²⁹ *Kitâb-ı Müstetâb*, s.29-30.

³⁰ Özgür Kavak (2011), "Meşhur Bir Mektubun İzinde: Vezir Tahir b. Hüseyin'in Oğlu Abdullah'a Nasihatleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 41, s.81-2.

³¹ Maverdi, *Devlet Yönetimi*, s.66; *Kitâbü Mesâlihü'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn*, iç. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar* (1988), Haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.111-2. Selçuklularda vezirlerin ekseriyeti divanlarda ve idare teşkilatında yetişerek vezaret makamına terfi etmişlerdir. Genellikle katiplik görevlerinde bulunmuş, divan-ı istifa ve divan-ı inşanın çeşitli kademelerinde görev alarak tecrübe ka-

kamu makamında uzun yıllardır görev yapmakta olan uzman personel vasıtasıyla kurum kültürü ve değerleri, idari teşkilatın işleyiş yöntemi idare teşkilatına yeni dahil olanlara aktarılacaktır.

Kamu görevlisi atamalarında alanda uzmanlık ve kıdem sahibi olmak kriterlerine riayet etmek, insan kaynaklarını doğru kullanmanın da bir gereğidir. İşin kalitesinin artması herkesin yeteneklerine göre ilgili ve bilgili olduğu alanda görevlendirilmesiyle sağlanmaktadır. Ayrıca ilgili kuruma sonradan katılan kimseler, kıdem sahiplerinden kurumsal yapıyı, bu yapıdaki süreçleri ve yapının kurumsal kültürünün nasıl olduğuna dair deneyimler edinecektir. Kurumla kendisini özdeşleştiren ve görevini içselleştiren personel, kurumdaki terfilerin nasıl yapılacağına dair belirlilik olmasından dolayı da gelecek kaygısı taşımaksızın görevini icra edecektir. Alanda uzmanlığı ve kıdemi olmayan ve ilgili kurumun dışından olan kimselerin göreve getirilmesi, terfi açısından belirsizlik yaratacaktır.³² Bu belirsizlik, personelin yetenekleri doğrultusunda insan kaynaklarını yönetmeye zarar verecektir. nitekim siyasetnamelerde ehliyet ve liyakat sahibi kimselerin siyasi otoriteye terfilere, hukukun ve iktidarın bekasının bir gereği olarak kabul edilmiştir.³³

Üst düzey kamu görevlilerinin danışma meclislerindeki şahısların alanında tecrübeli olması kamu hizmetinin sağlıklı bir şekilde işleyişi için önem arz etmektedir. Böylelikle geçmişte vuku bulmuş hatalardan sakınılarak idari işlem ve eylemlerin tesisinde hukuka ve kanuna uygunluk sağlanacak ve sürat temin edilecektir. Neticede kamu düzeni tesis edilecek ve kamu harcamalarında tasarruf sağlanacaktır.³⁴ 17. yüzyılda kaleme alınmış bir siyasetnamede de kanun ve hukuka aykırılıkları azalttığından dolayı ilgili görevde uzman ve kıdem sahibi olmanın kamu gelirlerini arttıracığına ve kamu düzenini tesis edeceğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca alanda uzman ve kıdem sahibi olursa dahi muhtemel hukuksuzlukların önlenmesi için iyi bir denetimin yapılması gerektiğine de temas edilmiştir.³⁵

zanmışlardır. Refik Turan (2020), **Türkiye Selçuklularında Hükümet (Vezir ve Divan)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.10.

³² **Kitâbü Mesâlihî'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn**, s.112.

³³ Kasım Ertuş (2008), **Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nasîhatu's-selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.96.

³⁴ **Kitâbü Mesâlihî'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn**, s.105-6.

³⁵ **Kitâbü Mesâlihî'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn**, s.106-7.

Kanuna aykırı olarak kamuya personel alımı ve terfilerde gözetilmesi gereken süre ve sınıf şartlarını ihlal etmek, devlet kurumlarında yozlaşmaya sebep olacaktır. Siyasetnamelerde kamu görevlisinin kamu hizmetinde uzun süre görev almış olması, ilmi yeterliliğinin bir ölçüsü kabul edilmiştir.³⁶ Örneğin Osmanlıda Devşirme sistemiyle eğitime alınan nitelikli erkek çocuklar Edirne, Galata veya At Meydanı (İbrahim Paşa) saraylarına yerleştirilirdi. Kanundaki süreler doğrultusunda eğitimleri nihayete erenler ihtiyaç duyulan kamu kurumlarına atanırdı. Ehliyet ve liyakatleri doğrultusunda terfilere yapılırdı, sadrazamlığa kadar yükselmeleri mümkün olurdu. Atama ve terfilerde kanuna uygun hareket edilerek ilgili personelin yetkinliğinin artması sağlanıp idari işleyişte karşılaşılan sorunlar kolaylıkla halledilmiş ve üçüncü kişilerin idari işleyişe müdahalesi engellenmiştir.³⁷ Ancak 17. yüzyıldan itibaren devşirme sistemi bozulmuş ve kamuya personel alımlarında kanuna aykırı uygulamalar meydana gelmiştir. Kamudaki ehliyet ve liyakatli insan kaynağı azalmış, kamu harcamaları ve gizli işsizlik artmıştır. Bu dönemlerde üst düzey kamu görevliliğine atananlar devlet idaresine, ilgili mevzuata, kamu harcamalarına ve halkla ilişkilere dair gerekli donanıma sahip olmadıkları, hukuka uygun davranmak ve haksızlıklar karşısında hukuk ve kanunla bağlılıkta gereken tedbirleri alacak yeterlilikte olmadıkları için kamu düzeninde bozulmalar baş göstermiştir.³⁸

3.1.3. Bölgesel Tecrübe

Hz. Peygamber –sallallahu aleyhi ve sellem- komşu devlet başkanlarına gönderdiği diplomatik elçileri özenle seçmiştir. Bu diplomatların seçiminde kamu personelinin gönderildiği devletin resmi dilini bilmesi, o bölgeyle sürekli ticari ilişkisinin olması, geçmiş dönemde o yöre halkıyla kan veya kayın hısımlığı kurmuş olması gibi hususlara dikkat edilmiştir.³⁹ Örneğin Habeşistan'a hicret etmiş Müslümanların Mekkelilere teslim edilmemesi için Habeşistan devlet başkanıyla ailesinin arasındaki köklü ilişkiler ve sürekli Habeşistan'a giden ticaret kervanlarına katılmasından dolayı Amr b. Umeyye diplomatik elçi olarak görevlendirilmiştir.⁴⁰

³⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.47.

³⁷ **Kitâb-ı Müstetâb**, s.6-7.

³⁸ **Kitâb-ı Müstetâb**, s.8. Nizamülmülk'ün kamu görevlilerinin terfisinde kıdeme ait sürelerin öneme dair tespiti için bkz. Nizamü'l-mülk, **Siyasetname**, s.151-2.

³⁹ Safiullah Muntazer (2018), **Hz. Peygamber'in Gönderdiği Elçiler ve Fikhî Sonuçları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Temel İslami Bilimler, s.21-2.

⁴⁰ Muhammed Hamidullah (1991), **İslam Peygamberi**, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, s.445-7.

Osmanlıda hasmane ilişkilerin olduğu ülkelerle ilişkilerin gözetilmesinde bölgesel tecrübe sahiplerinin vazifelendirilmesine önem verilmiştir. Örneğin Diyarbekir Sancağı veya Rumeli'ne atanacak idarecilerin o bölgelerden olmasına dikkat edilmiştir. Zira Diyarbekir Sancağı, İran merkezli Kızılbaş tehlikesine karşı tecrübe sahibiyken Rumeli'deki gayrimüslim tehlikesine karşı da oranın idarecileri deneyim sahibidir. Bu iki bölge yöneticisinin görev mevkilerini değiştirerek birbirlerinin yerine atanmaları durumunda devletlerarası ilişkilerde sıkıntıların çıkması kaçınılmaz olacaktır.⁴¹ Ayrıca üst düzey kamu idarecilerinin bölgeye yabancı olması, yerel halkla iletişim sorunu yaratacak ve halk tarafından siyasi otoriteye karşı tepkiler doğuracaktır. Halka ve bölge şartlarına yabancı olan yönetici, iyi bir idare performansı sergileyemeyecek; halk ise yöneticinin tasarruflarını benimseme noktasında diretebilecektir. Nitekim Anadolu Selçuklularında İlhanlı hükümdarlarının atadığı İran asıllı vezirlere ve diğer üst düzey yöneticilere karşı halk, daima tepkili olmuştur. Atanan vezirler de halkın tepkisini bastırmak için birçok hukuka aykırı eylemler yapmışlardır.⁴²

3.2. Emanet/Güvenilirlik

Hz. Yusuf, Mısır kralıyla konuşup ülkeyi bekleyen kıtlık konusunda tavsiyelerde bulunmuş ve bu tavsiyeleriyle kralın ilgisini çekmişti. Kral, ona bir kamu görevi tevdi etmek istemiş ve onun yüksek makam sahibi ve emanet ehli biri olduğunu söylemişti.⁴³ Kralın ifadelerindeki emanet ehli olmak, hikmet ve adaletle mümkündür. Hak ve hakikate uygun hareket etmeyi ifade eden hikmet, yöneticiyi kamu menfaatini sağlayacak eylemlerin tatbikine sevk eder ve şahsi menfaat temininden alı koyar. Emanetin tamamlayıcı unsuru olan adalet vasfıyla da hak eden kimselerin hakları verilir ve hak ihlalleri engellenir.⁴⁴ Bu ifadeler doğrultusunda emanet kavramı için şu tanım yapılabilir: kamu personelinin davranışlarını hak ve hakkaniyete göre şekillendirmesi ve ortak yararı, kişisel çıkarlarına öncelemesi.

⁴¹ *Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn*, s.112.

⁴² Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet (Vezir ve Divan)*, s.92.

⁴³ Yusuf 12/54.

⁴⁴ Muhammed Tahir İbn Âşur (1984), *et-Tahrir ve't-tenvir*, Daru't-tunusiyye, Tunus, c.13, s.7-8. İbn Zafer, üst düzey kamu görevlileri arasında en makbul olan kimsenin, şahsi çıkarlarını arka plana atıp devletin çıkarlarını düşünen kişi olduğunu söyler. Kechichian ve Dekrnejian, *Adil Hükümdar*, s.253.

Emanet niteliği, en çok maliyeye dair kamu görevlerinde öne çıkmaktadır. Malum olduğu üzere İslam siyaset düşüncesinde devlet makamları birer emanet telakki edilmektedir. Bu telakki, siyasi otoritenin ve kamu kurumlarındaki yetkililerin kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini engelleyici bir işlev görmektedir. Kamusal makamların emanet kavramıyla ilişkilendirilmesi, kamusal tasarruflarda mutlak bir serbestiyetin olmadığına ve tasarruflarda sorumluluğun esas olduğuna işaret etmektedir. Emanet anlayışına rağmen böylesine ağır bir yükümlülük altına girmek için hırslı olan kimselerde şahsi çıkarları tatmin etme duygusu baskın olabilmektedir. Bunu önlemek için Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, devlet hazinesinin başına getirilecek defterdar için iki özellik söylemiştir: emanet ve istikamet ehli olmak.⁴⁵ Devlet hazinesinin Devlet-i Aliyye'nin en önemli kurumu olduğunu ve birilerinin rica veya şefaatiyle veyahut intisap ilişkisinden dolayı ehliyet ve liyakati tebeyyün etmemiş kimselerin buraya atanmalarının altını çizmiştir.⁴⁶ Bir başka siyasetnamede kamu gelirinini kaynaklarını oluşturan kurumlarda görevli kimseler üçe ayrılmıştır ve ancak emanet ilkesinin yansıması olan istikamet sahiplerinin bu vazifeyi layıkıyla ifa edecekleri belirtilmiştir.⁴⁷

Osmanlıda üst düzey kamu personeli niteliğindeki devlet adamları tarafından yazılan siyasetnamelerde kamu düzeninin bozulduğu, ülke içi kargaşanın ortaya çıktığı ve kamu kurumlarında yozlaşmaların meydana geldiği anlarda yapılacak önleyici eylemlerde de emanet niteliği göze çarpmaktadır. Örneğin yeniçeri ocağında meydana gelen yozlaşmaların önünü almak için yeniçeri ağası ve kul kethüdasının emanet ehli olmalarına vurgu yapılmıştır.⁴⁸

İslam siyaset düşüncesi literatüründe emanet kurumunun alt başlığı olarak değerlendirilecek bazı nitelikler vardır. Bu kısımda sosyal güç dayanışması sahibi olmak, rüşvet alıp vermemek, istikamet ehli olmak ve Müslüman olmak emanet kurumunun alt başlığı olarak kabul edilmiştir.

⁴⁵ Bu kavramların pratikteki karşılığı için bkz. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.51-55.

⁴⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.51. Bu kavramlar hakkında bkz. Mehmet Barutçu ve Soner Tokça (2023), **İslam Hukuku Bağlamında Liyakat İlkesi ve İlgili Kavramların Analizi**, iç. Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu'na Armağan, Editör: Rauf Karasu, Abdülsamet Güller, İrem Alpözen, Mustafa Fatih Sarı, Yetkin Yayınları, Ankara, s.1140-7.

⁴⁷ **Kitâbü Mesâlihü'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn**, s.103.

⁴⁸ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.71.

3.2.1. Sosyal Güç Dayanışması (Asabiyet) Sahibi Olmak

İbn Haldun devlet başkanının kamu görevi tevdi edeceği kimseleri üç sınıfa ayırmaktadır. Akabinde bu sınıflar arasında bir öncelik sonralık ilişkisi kurmaktadır. Devlet başkanıyla uyum, sosyal güç dayanışmasıyla doğru orantıda olduğundan dolayı atamalarda bu sınıflar içerisindeki sıraya dikkat edilmesini tavsiye etmektedir. Düşünürün bu tavsiyesinde öne çıkan temel saikin emanet olduğunu söylemek mümkündür.

Birinci sınıf devlet başkanıyla kan veya kayın hısımlığı ilişkisine sahip olanlardır. Bu sınıfın siyasi otorite için gayret ve hamiyetinin fazla olması, kamu hizmetinin ifasında diğer kimselere nispeten daha başarılı neticeler doğurmaktadır. İkinci sınıf, siyasi otorite tarafından yetiştirilmiş kimselerdir. Bunlar, siyasi otoriteden aldıkları eğitimden dolayı devlet teşkilatını benimsemiş ve içselleştirmiştir. Buna binaen kamuya hizmet etmekte gayretli olacaklardır. Bu gayretleriyle ilk sınıfın seviyesine çıkacaklardır ve kamu hizmetinin sunulmasında üçüncü kişilere önceleneceklerdir. Son sınıf ise devlette hizmet geçmişi olanlardır. Bunlar da ilk iki sınıftan sonra hizmet geçmişi olmayanlara öncelenirler. İbn Haldun bu tasnifi desteklemek için de “*Bana ailemden birini yardımcı yap, kardeşim Hârûn’u. Onunla gücümü artır. Onu da görevime ortak et.*”⁴⁹ ayetini zikretmektedir.⁵⁰

Ancak İbn Haldun, salt bir yakınlık ilişkisinden dolayı ilk sınıfı diğerlerine öncelmemiştir. O, eserinin ileri sayfalarında devlet başkanının kamu düzenini sağlamak ve devlet politikalarını uygulamak için kamu görevlileri ataması gerektiğini söylerken seçilecek kimseleri dört sınıfa ayırmıştır.⁵¹ Emanet ehli olmakla birlikte görevin gerektirdiği nitelikte olmayan kimselerle emanet ehli olmayıp görevin icaplarını yerine getirecek nitelikteki kimseler arasında ikinci sınıfın tercih edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵² Ona göre sağlam bir denetim mekanizmasıyla ikinci sınıfın kontrolü mümkündür ama ilk sınıf, kamu hizmetini olması gerektiği gibi yerine getiremeyeceği için kamunun uğrayacağı

⁴⁹ Tâhâ 20/29-32.

⁵⁰ İbn Haldun, **Tercüme-i Mukaddime**, c.2, s.119-20.

⁵¹ Ancak İbn Haldun kamuya atanacak nitelikli kimseleri bulmanın kolay olmayacağını vurgulamıştır. İbn Haldun, **Tercüme-i Mukaddime**, c.2, s.435.

⁵² Diğer iki sınıf hem ehliyet ve liyakat sahibi hem de emanet ehli olanlar ve ne ehliyet ve liyakat sahibi ne de emanet ehli olanlardır. Birinci gruptaki kimseler fitratları gereğince özel sektörün hizmetinde çalışmazlar. Bu grup sadece kamuda görev alır. İkinci grup ise hiçbir şekilde istihdam edilemez. İbn Haldun, **Tercüme-i Mukaddime**, c.2, s.435-6.

zarar onarılamayacak boyutta olacaktır.⁵³ Örneğin İbn Haldun, Hz. Muaviye ve Emevi ileri gelenlerinin Yezid'i veliaht olarak tayin ederken sadece bir akrabalık ilişkisinden değil; ümmetin maslahat ve menfaatini görebilecek yeterlilikte olduğu düşüncesiyle hareket ettiklerini söylemiştir. Bu da göstermektedir ki salt yakınlık ilişkisi saikiyle kamu görevi tevdi etmek kabul edilebilir değildir; atanacak kişilerde ehliyet ve liyakat da mevcut olmalıdır. Böylece siyasi otoritede istikrar temin edilmiş olacaktır.⁵⁴ Nitekim günümüz siyasi rejimlerinde hükümetlerle uyum içerisinde çalışma yürütülebilmesi amacıyla üst düzey kamu görevlilerinin atanmasında parti dayanışmasından kaynaklı bir güven tesis etmek ve millet iradesinin yönetime yansımaları sağlamak için üst düzey kamu görevlileri, genellikle aynı siyasi görüşteki kimselerden atanmaktadır. Aksi takdirde hükümetin uygulamak istediği politikalar akim kalıp yönetimde tıkanıklıklar meydana gelecektir. Ancak salt parti içi dayanışma ve sadakatle hareket edilerek ehliyet ve liyakatin dikkate alınmaması, hükümetler ve dolaylı olarak da kamu için sorunlar oluşturacaktır.

Maverdî, ehliyet ve liyakat sahibi olunmadıkça yakınlık ilişkisinden kaynaklı olarak miras yoluyla aktarılacak bir yeteneğin olmadığını söylemektedir.⁵⁵ İbn Haldun da eserinin bir başka bölümünde ahlaki değerlerden ve ehliyet ve liyakatten uzak kimselerin soy ve nesebinin -ne kadar yüksek olursa olsun- kendilerine bir fayda vermeyeceğini vurgulamaktadır.⁵⁶ Sicilyalı Müslüman siyaset adamı İbn Zafer, yetkin üst düzey kamu görevlilerinin devlet başkanının varislerinden daha önemli oldukları fikrindedir. O, yetkin yöneticilerin gerekçe gösterilmeksizin makamlarından uzaklaştırılmamasını ve kamu idaresinde onlarla istişare edilmesini söylemiştir. Aksi halde siyasi iktidarın çökebileceğini belirtmiştir.⁵⁷ Nizamülmülk'e göre de kamu hizmeti için yetiştirilmiş liyakatli bir köle, bin evlattan daha hayırlıdır.⁵⁸

⁵³ İbn Haldun, **Tercüme-i Mukaddime**, c.2, s.435-6. Hz. Ömer'in eyalet valileri üzerindeki denetimine dair örnekler için bkz. İbn Abdırabbih (2004), **Hükümdar ve Siyaset Kitabı**, Çev. Erkan Avşar, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, s.88-98. İbn Mukaffa'ya göre siyasi iktidarın istikrarı için dört temel unsur vardır: yetkin kimselere kamu görevi tevdi etmek, etkin bir yetki devri yapmak, denetim ve son olarak caydırıcı yaptırımlar uygulamak. İbnü'l-Mukaffa (2004), **İslâm Siyaset Üslubu**, Çev. Vecdi Akyüz, Dergah Yayınları, İstanbul, s.26. Denetim kurumu olarak mehayif teftişine dair bkz. **Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn**, s.121-2. Üst düzey kamu görevlilerinin hukuk ve kanun sınırları içerisinde kalmalarını temin için mezalim kurumunun işlevlerine dair bkz. Gazzâlî, **Tahrîrî's-sülûk fî tedbîri'l-mülûk**, s.71-4. Üst düzey kamu görevlilerinin kanun sınırları içerisinde kalmalarını temin için Yavuz Sultan Selim'in ayak divanları da tarihi kayıtlarda örnek olarak anlatılmaktadır. **Hirzû'l-Mülûk**, s.175.

⁵⁴ İbn Haldun, **Tercüme-i Mukaddime**, c.2, s.49.

⁵⁵ Maverdi, **Devlet Yönetimi**, s.63-4.

⁵⁶ İbn Haldun, **Tercüme-i Mukaddime**, c.2, s.241-2.

⁵⁷ Kechichian ve Dekrnejian, **Adil Hükümdar**, s.183.

⁵⁸ Nizamü'l-mülk, **Siyasetname**, s.167.

3.2.2. Rüşvet ile Atama Yapılmaması^{59**}

Osmanlının çöküşünü engellemeye çareler arayan devlet adamlarının üzerinde durdukları konuların başında rüşvetle kamu görevi verilmesi gelmektedir. Bu eserlerde hukuka aykırılıkların en mühim etkeni olarak rüşvet gösterilmiştir.⁶⁰ Hukuka ve kanuna aykırı olarak rüşvetle atama yapılması, adaletin sağlanmasının önündeki en büyük engel olarak görülmüştür. Nitekim Hasan Kâfi Akhisârî, Koçi Bey ve Katip Çelebi gibi döneminin önde gelen kamu görevlileri hazırlamış oldukları raporlarda adaletin gerçekleştirilememesi ve kamu düzeninin bozulmasının sebebi olarak rüşvete işaret etmişlerdir.⁶¹

Ehliyet ve liyakat sistemlerinde rüşvetle kamu makamı elde edilemez; bir kamu makamına atanmak için kişisel yetenek kafidir. Kamu makamına rüşvetle gelen kimse görevin icap ettiği yeterliliğe sahip olmadığı için hem kamu hizmeti olması gereken şekilde ilerlemez hem de rüşvet veren kimse, yetkilerini kötüye kullanarak verdiği rüşvetin karşılığını elde etmeye çalışır.⁶² Kısa zaman içerisinde kamu görevlilerinin malvarlıklarında anormal artışlar meydana gelir. Yolsuzluklar, sürekli hale gelerek mutad ve normal karşılanmaya başlanır. Akabinde kamu personeli arasında yolsuzluk yarışı baş gösterir.⁶³ Neticede rüşvetle ehliyet ve liyakat sahibi olmayan birine kamu görevi vermek, kamu mallarının yağmalanmasına izin vermekten farksız kalır. Zira rüşvet veren kimse, harcamalarının karşılığını almak isteyecektir. Bunun yolu da vergi yükümlülüklerini arttırmak veya kamu görevini daha fazla rüşvetle üçüncü kişilere tekrar vermektir. Yani kamu kaynakları veya halktır.⁶⁴

Devlet teşkilatının sorunsuz bir şekilde işlemesi, politikaların yetenekli personelle yapılıp tatbik edilmesiyle mümkündür. Politika yapımında enstitülerin ve üniversitelerin konumu ise inkar edilemez. Bu kurumlardaki kamu görevlilerinin

⁵⁹ Emanet kavramını ihlal eden rüşvet, kişisel bir nitelik olmamakla birlikte siyasetnamelerde çokça üzerinde durulduğundan dolayı çalışmamızda yer aldı.

⁶⁰ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.44 ve 45.

⁶¹ Hasan Kâfi Akhisârî (H.1331), **Usûlü'l-hükûm fi'l-islâm**, Çev. Ahmed Reşid Paşa, Hicaz Vilayeti Matbaası, s.7-9; Koçi Bey (H.1303), **Koçi Bey Risalesi**, Matbaa-i Ebu'z-ziyâ, Kostantiniyye, s.89; Kâtib Çelebi (2016), **Düstûru'l-Amel li Islâhi'l-Halel**, Çev. Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, s.144.

⁶² Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın kendi dönemindeki yozlaşmanın boyutlarının vardığı dereceye dair ifadesi için bkz. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.47. Benzer değerlendirme için bkz. **Hirzû'l-Mülûk**, s.187-8. Eserin ilerleyen sayfalarında kadılık makamına rüşvetle gelen kimsenin verdiği kararların geçersiz olduğu ve buna binaen başta evlilik ve boşanma olmak üzere şerî hükümler için ortaya çıkacak sorunlara işaret edilir. **Hirzû'l-Mülûk**, s.196.

⁶³ **Kitâb-ı Müstetâb**, s.23-4. Kamu görevlilerinin kanuna ve hukuka aykırı olarak özel mülkiyet ihlallerinin önlenmesine dair Nüşirevan ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşanan olaylar için bkz. **Kitâb-ı Müstetâb**, s.24-5.

⁶⁴ Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, s.116; Kâtib Çelebi, **Düstûru'l-Amel li Islâhi'l-Halel**, s.143.

tespiti ve atanması; kademe ilerlemesi ve sınıflarının yükseltilmesi hususlarında rüşvet odaklı hareket etmek, kamu düzenini bozmakla kalmayıp devletin şahsi itibarını da zedeleyecektir.⁶⁵ Özellikle temel hak ve hürriyetlerle yakından ilişki içerisinde olan hukuki görevlerde rüşvetin yaygınlaşması, kaçınılmaz olarak siyasi iradenin sonunu hazırlayacaktır.⁶⁶ Bundan dolayı kamu idaresi, hukukla ilgili kamu görevleri için etkin bir ücret ve ödüllendirme sistemi tesis etmelidir. Zira hukukçular vasıtasıyla kamu düzeni temin edilecek, uyuşmazlıklar nihayete erdirilecek ve siyasi otoriteye olan itimat artacaktır.⁶⁷ Bu noktada bazı siyasetnamelerde Osmanlıda kadılık ve sair ilmiye mensuplarının atanmasından sorumlu olan kazaskerlik makamı önemli bir yer işgal etmiştir. Bu eserlerde şer'-i şerifin emirlerinin ve kanun hükümlerinin layığıyla icra edilebilmesi için kazaskerlik kurumunun bağımsız olması gerektiği belirtilmiştir. Hatta sadrazama karşı dahi bağımsız olan bir kazaskerlik makamı öngörülmüştür. Yine kazaskerin rüşvet, şefaahat, intisap veya iltimasla kadılık veya bir başka ilmiye makamını tevcih etmemesi gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁸ Bu durum, yargı makamlarına atamalarda siyasi otoritenin etkisinden uzak durulmaya çalışıldığına işaret etmektedir.

Siyasetnamelerde yargıdaki rüşvetin artmasının bir başka sebebinin azledilme endişesi ve tatmin edici özlük haklarından yoksunluk olduğuna vurgu yapılmıştır.⁶⁹ Kanuna ve hukuka aykırı olarak azledilme endişesi ve tatmin edici mali haklardan yoksunluk, kadıların şer'-i şerife uygun davranmasının önünde engel olmuştur. Rüşvete tamah etmeleri, merkez ve taşradaki diğer üst düzey yöneticilerin siyasi baskısından çekinmelerine ve ilmi gelişimlerini sağlayacak maddi imkanlardan uzaklaşmışlarına yol açmıştır.⁷⁰

Nizamülmülk, rüşvet hastalığının ortaya çıkmasının bir başka sebebi olarak üst düzey kamu görevlilerinin birden fazla görevle vazifelendirilme arzusuna sahip olmalarını zikretmektedir. Ona göre iki farklı kamu görevi bir kişiye verilmeyeceği gibi bir kamu görevi için de iki personel görevlendirilmemelidir. Bir kişinin iki farklı görevle muhatap olması durumunda iki vazifeden biri mutlaka

⁶⁵ Ertaş, *Nasîhatu's-selâtin*, s.99.

⁶⁶ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, s.117.

⁶⁷ Örnek olarak Fatih ve Molla Kırımî arasındaki diyalog için bkz. *Hirzû'l-Mülûk*, s.190-1.

⁶⁸ *Hirzû'l-Mülûk*, s.196.

⁶⁹ Kamu personelinin mali açıdan refahta olmasının önemine dair bkz. Keykâvus (2007), *Kabusnâme*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, s.220; *Nizamü'l-mülk*, *Siyasetname*, s.106.

⁷⁰ *Kitâbü Mesâlihü'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn* s.92.

ihmal edilecektir. Bu durum neticesinde ilgili personel, kamu görevini ifada kusur göstermekle itham edilecektir. İki kişinin bir kamu göreviyle sorumlu tutulması halinde ise görevliler layıkıyla taltif edilmeyecekleri zannıyla vazifelerini gerektiği gibi icra etmeyeceklerdir. Nizamülmülk buradaki ihmalin, kamu görevlilerine değil atamaya yetkili makama ait olduğunu belirtmektedir. O, zamanında ehliyet ve liyakat sahibi olmamasına rağmen on vazifeyi uhdesinde bulunduran ve yeni bir vazife çıksa rüşvet vererek onu da almaya çalışan kimselerin bulunduğunu söylemektedir. Ona göre tüm bunların neticesinde ehliyet ve liyakat sahipleri kamudan uzaklaştırılmış olup nitelikli insan kaynakları israf edilmiştir.⁷¹

3.2.3. İstikamet Sahibi Olmak

İstikamet sahibi olmak, kamu görevlisinin dahil olduğu idarenin işleyiş usulüne ve ilgili mevzuatın icaplarına bağlı olmasını; sabıkasında rüşvet, zimmet gibi kanuna ve hukuka aykırı eylemler bulunmamasını ifade etmektedir. İstikamet anlayışı doğrultusunda başta vezirler olmak üzere tüm üst düzey kamu personeli her zaman hak ve adalete uygun davranmakla yükümlüdür. Bu minvalden olmak üzere devlet sırlarını açıklamamak, kamu personeli için en temel yükümlülüklerden biridir.⁷² Devlet sırrını saklamak başta üst düzey kamu görevlileri olmak üzere tüm kamu personeli için bir zorunluluktur.⁷³ Bu yükümlülüğün ihlal edilmesi, devletin devletlerarası itibarını zedeleyecek ve devleti, idareyle alakadar olmayan üçüncü kişilerin müdahalesine açık hale getirecektir.⁷⁴

İstikamet anlayışının gerçek manasıyla uygulanabilir olması için devlet başkanı, siyasi otoriteyi temsil eden üst düzey yöneticiler üzerinde mutlaka bir denetim mekanizmasına sahip olmalıdır. İyi kurulu bir denetim mekanizması, kamu görevlilerinden sadır olacak hukuka aykırılıkların önlenmesini ve hukuki güvenliği temin edecektir. Denetim organında görev verilen kimseler, istikamet vasfından uzak olduğunda halk ve devlet başkanı arasındaki iletişimde sorunlar peyda olacaktır. Bundan dolayı ilgili kişiler hem devlet başkanına hem de halka dair bilgilerinin hak ve hakikate uygun şekilde muhafaza etmelidir. Yönetici yönetilen arası iletişim mekanizmasının sağlıklı işleme, bu hassasiyete bağlıdır.⁷⁵

⁷¹ Nizamü'l-mülk, **Siyasetname**, s.229-31.

⁷² Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler**, s.13.

⁷³ İmam Gazâlî, **Devlet Başkanına Öğütler**, s.102-3.

⁷⁴ **Kitâb-ı Müstetâb**, s.19. Devlet sırlarına vukufiyetin ehemmiyetine dair Yavuz Sultan Selim ve Sadrazam Piri Paşa arasında geçen olay hakkında bkz. **Kitâb-ı Müstetâb**, s.18-9.

⁷⁵ **Kitâb-ı Müstetâb** s.5; Kınalızâde Ali Çelebi (2021), **Ahlâk-ı Alâî**, Haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul, s.489; Turan, **Türkiye Selçuklularında Hükümet (Vezir ve Divan)**, s.32.

Ülke dahilinde bayındırlığın ortadan kalkmasında ve hukuka aykırılıkların vakıya aksi şekilde merkez teşkilata iletilmesinden kaynaklı sorunların hallinde de kamu görevlilerinin istikametinin tesiri görülmektedir.⁷⁶ Zira merkez ve taşra arasındaki irtibat sorunu, siyasi otoritenin kamu personelinden sadır olan kanuna ve hukuka aykırılıklara müdahalesini engelleyip halkta güvensizlik yaratacaktır.⁷⁷ Bu sorun, Osmanlıda kamu kaynaklarının azalmasına ve taşra teşkilatında ehl-i örf taifesi denilen kamu görevlilerinin yolsuzluklarının artmasına sebep olmuştur.⁷⁸ Bu yüzden Katip Çelebi, bozulan kamu düzeninin yeniden tesisi için vazife verilecek personelde tecrübe ve istikamet ehli olma sıfatlarına dikkat çekmiştir. Ona göre devletin içerisinde bulunduğu buhrandan çıkması ancak vergi yükümlülüklerinin azaltılması, atamalarda rüşvete müracaat edilmemesi, kamu makamlarında tecrübeli ve istikamet sahibi kimselerin uzun süreli görevlendirilmesi ve hukuka aykırılıkların kaldırılmasıyla mümkündür.⁷⁹

3.2.4. Müslüman Olmak

Kaynaklarda kamu görevi tevdi etmek, tevliye kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kelimenin kökü olan vilayet, kapsamında otorite manasını barındırmaktadır.⁸⁰ Nitekim vilayet kelimesinden türetilen vali, merkez teşkilatın taşradaki en yetkili idari temsilcisidir. Ayetlerde gayrimüslimlerin Müslümanlar üzerinde velayetlerinin olmadığına vurgular yapılmıştır.⁸¹ Buna binaen Müslümanlar üzerinde velayet ilişkisi doğuracak kamu makamlarına gayrimüslimlerin atanması mümkün değildir. Nitekim Maverdi ve Ferra'ya göre gayrimüslimler, tenfiz vezirliği gibi Müslümanlar üzerinde velayet ilişkisinin kurulmadığı kamu makamlarına üst düzey kamu görevlisi olarak atanabilir.⁸² Ancak Cüveynî, tenfiz vezirinin

⁷⁶ Hirzû'l-Mülûk, s.181.

⁷⁷ Merkez ve taşra arasındaki iletişim sorununun Osmanlı'da oluşturduğu bazı olumsuzluklara dair bkz. **Kitâb-ı Müstetâb**, s.19-20. Kanunî Sultan Süleyman ve münazil Sadrazam Lütfî Paşa arasındaki ilgili tespate dair geçen anekdot için bkz. **Kitâb-ı Müstetâb**, s.20-1.

⁷⁸ **Kitâb-ı Müstetâb**, s.20.

⁷⁹ Kâtib Çelebi, **Düstûru'l-Amel li Islâhi'l-Halel**, s.158.

⁸⁰ H. Yunus Apaydın (2013), **Velâyet**. TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, Cilt: 43, s.15.

⁸¹ Ayetler için bkz. Râğıb İsfehanî (2014), **Müfredâtu Elfâzi'l-kurân**, Dâru'l-kalem, Beyrut, s.885-6.

⁸² Hamidullah, **İslâm Anayasa Hukuku**, s.189; Mustafa Sarıbyık (1996), **Maverdî'nin Nasîhatü'l-mülûk'u ve Siyasî Görüşleri**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.72-3. Ferra, tenfiz vezirinin de gayrimüslim olabileceğine dair bir görüşün varlığını zikreder. Ancak ifadelerinin devamında tefviz ve tenfiz vezirleri arasında 4 fark olduğunu söyler. Bunlardan biri tefviz vezirinde islamiyetin şart olmasıyken tenfiz vezirinde şart olmamasıdır. Bunu teyit için Hiraki'nin de aynı fikirde olduğunu söyler. Ancak Ahmed bin Hanbel'den aksi yönde bir rivayet olduğunu belirtir ve bunun gerekçelerine dair ayet ve hadislere yer verir. Ebu Ya'la Ferrâ (2000), **el-Ahkâmü's-sultâniyye**, Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, s.32.

gayrimüslim olmasını eleştirmektedir. Ona göre gayrimüslimlerin rivayetleri ve Müslümanlar aleyhindeki şهادetleri dahi kabul edilmezken üst düzey kamu görevliliğinde bulunmaları evleviyetle mümkün olmamalıdır.⁸³

Üst düzey kamu görevlilerinin gayrimüslimlerden atanabileceğine dair temel dayanaklardan biri Hz. Peygamber (sav) tarafından Osman b. Talha'nın Kâbe ile alakalı kamu hizmetini ifa eden makama atanmasıdır. Ancak tarihi kaynaklar incelendiğinde Osman b. Talha'nın Mekke'nin fethinden kısa bir süre önce Müslüman olduğu görülecektir.⁸⁴ Gayrimüslimlerin üst düzey kamu görevliliğine atanmaları konusunda bir diğer dayanak Hz. Ömer döneminde gayrimüslimlerin maliye işlerinde ve bazı üst düzey kamu görevlilerinin özel kalem müdürlüğünde istihdam edildiği; yeni fethedilen bölgelerin idari teşkilatında yüzlencesinin görevlerine devam ettirilmesi.⁸⁵ Fakat görüldüğü üzere gayrimüslimler mutlak manada üst düzey kamu görevlisi olarak atanmamakta sadece zaruri hallerde veya Müslümanlar üzerinde velayet ilişkisi tesis etmeyen makamlara gelebilmektedir. Bu durum devlet ve tebaası arasında var sayılan emanet ilişkisinin bir sonucudur.

Osmanlıda kamunun insan kaynağı ihtiyacını karşılayan Enderun'a alınan kimseler için yapılan ilk uygulama, Müslüman ve Türk ananelerini öğrenmelerini sağlamak amacıyla onların Müslüman ailelerinin yanına yerleştirilmeleri olmuştur.⁸⁶ Nizamülmülk, râfizî ve bâtnîlerin kamuda görevlendirilmesini kesinlikle yasaklamaktadır. Siyasi otoritenin kamu emniyet ve selametini sağlamak için daima bu gibi kimselere karşı teyakkuz halinde olmasını tavsiye etmektedir. Zira bu şahıslar sürekli kaos çıkararak kamu düzenini ihlal etme hedefindedirler. Keza ona göre Yahudilere, Hristiyanlara ve Mecusilere de kamu görevi vererek Müslümanların idareciliğine atamak yerinde bir uygulama değildir.⁸⁷ Siyasetnamesinin bir başka yerinde sadece atanacak görevlinin Müslüman olmasını yeterli görmeyip Hanefî veya Şâfî olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁸⁸

⁸³ Ebu'l-meâlî Cüveynî (H.1401), **Ğiyâsü'l-ümem fi'l-tiyâsi'z-zulem**, Mektebetü İmâmî'l-harameyn, s.155-7.

⁸⁴ Ali Yılmaz (2018), "Hz. Muhammed'in Ehliyet ve Liyakat Merkezli Görevlendirmeleri; Osman b. Talha Örneği", **İSTEM**, Cilt: 16, S: 31, s.4-8.

⁸⁵ Muhammed Hamidullah (2015), **İslâm Anayasa Hukuku**, Ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, s.188-9 ve 215-6.

⁸⁶ Osman Bayraktar ve Nihal Alayoğlu (2018), "Günümüz Örgütleri İçin Yetenek Yönetimi Modeli Önerisi: Devşirme Sistemi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 51, S: 3, s.99-100.

⁸⁷ Nizamü'l-mülk, **Siyasetname**, s.237.

⁸⁸ Nizamü'l-mülk, **Siyasetname**, s.135.

Kanuni dönemi siyasetname yazarlarından Semerkandî de yöneticilerin Hanefî mezhebine mensup olması gerektiğini belirtmektedir.⁸⁹

3.3. Kudret/Fiziki Yeterlilik

Kudret, adaletin gerçekleştirilmesi ve yüklenilen kamu görevinin gereklerinin yerine getirilmesi için lazım olan icra ve tenfiz gücüdür. Üst düzey kamu görevlisinin kudret niteliğine sahip olması, adaletin gerçekleştirilmesi için önemlidir. Zira uygulamada etkisi görülmeyen adalet, kişilerde kamu kurumlarına karşı güvensizlik yaracaktır. Adaletin gerçekleştirilmesi ise hukukun ve kanunun emirlerini icra etmekle mümkün olmaktadır. Üst düzey kamu personeli kişisel menfaat, patronaj veya sivil ve siyasi baskı unsurları sebebiyle kanun koyucunun vazettiği hükümlerin dışına çıkmamalıdır. Bunun için de gerekli iradeye ihtiyaç duyulmaktadır ki bu irade, kudrettir.⁹⁰

Talut kıssasında da anlatıldığı üzere yönetici olacak kimsede bulunması gereken temel özelliklerden biri kudrettir. İsrailoğulları, siyasi birlikteliklerini kaybettikten sonra ülkelerinden sürülmüş ve ailelerin çoğu esir edilmişti. Düşmanlarla olan mücadelede kanaat önderleri, kendileri için bir yöneticinin seçilmesini peygamberlerinden talep etmişlerdi. Mevcut iktidar boşluğu ve devam eden dış tehlikelere karşı yapılacak mücadelede ilim ve kudret sahibi bir yöneticinin varlığı elzem olduğundan dolayı ikinci vasıf olarak Talut'un kudrete sahip olduğuna işaret edilmiştir.⁹¹ Bu ayette önce ilmin zikredilmesine dayanılarak ilim ve kudret arasında bir öncelik sonralık ilişkisi olduğu söylenmiştir.⁹² Nitekim Hz. Süleyman'ın Sebe melikesi hakkında hükümet yetkilileriyle yaptığı istişarede devlet başkanına iki teklif sunulmuştur. Bu teklif sahiplerinden veziri olan Asaf ve ifrit arasındaki farkta da ilmin, kudretten önceliğinin ön planda tutulduğu müşahede edilmektedir.⁹³

Siyasetnamelerde ordu komutanları ve kolluk kuvvetlerinin üst düzey yöneticilerinin fiziki yeterlilik bakımından sair kimselerden temeyyüz etmiş

⁸⁹ Özgür Kavak (2012), "Bir Osmanlı Kadısının Gözüyle Siyaset: Letâifü'l-efkâr ve Kâşifü'l-esrâr Yahut Osmanlı Saltanatının Fıkıh Diliyle Temellendirmek", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 42, s.104.

⁹⁰ Aşık Çelebi, **Mi'râcü'l-eyâle**, s.68.

⁹¹ Bakara 2/247.

⁹² Fahreddin Râzî (1999), **Mefâtihu'l-ğayb**, Dâru lhyâi't-turâsi'l-arabi, Beyrut, c.6, s.505. Müellif ilim ve kudret ile mal ve nesep arasındaki kıyasına dair bkz. Râzî, **Mefâtihu'l-ğayb**, c.6, s.505.

⁹³ Neml 27/38-40.

olmaları gerektiği yazılmıştır. Edebiyata meyilli zarif kimseler veya yazı işlerinde yetkinliği olanların, kolluk kuvvetlerinde vazife almamaları vurgulanmıştır. Bu gibi kimseleri taşra idaresinde veya maliye alanında bir görevle vazifelendirmek daha uygun görülmüştür.⁹⁴

SONUÇ

Bu çalışmada devlet başkanının üst düzey kamu görevlisi atamalarındaki takdir yetkisinin sınırlandırılmasında önemli bir yer işgal eden üst düzey kamu görevlilerinin nitelikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda ayetler ve siyasetnamelerde üst düzey kamu görevlisi niteliğindeki kişilere ait özellikler incelenmiştir. İnceleme neticesinde bu özellikler ilmi yetkinlik, emanet ve kudretle sınırlandırılmıştır. Kaynaklarda ilmi yetkinlik, diğer iki özelliğe nispeten daima öne çıkarılmıştır. Nitekim Fahreddin Razi ve İbn Haldun, ilmi yetkinliğin öncelikli nitelik olduğunu açık bir şekilde vurgulamıştır. Ancak bu nitelikler hiçbir zaman mutlak manada birbirinin alternatifi olmamıştır. Üst düzey kamu görevlilerinde asgari düzeyde de olsa bu üç niteliğin varlığı aranmıştır. Fakat çalışmada belirtildiği üzere ilgili kamu makamı ve devletin içerisinde bulunduğu süreçten dolayı bazı niteliklere daha fazla vurgu yapılmıştır. Örneğin maliyeye dair makamlar için veya iç ayaklanmalar gibi olağanüstü dönemlerde emanet kurumu ön plana çıkarılmıştır.

Temel niteliklerin alt başlıkları tespit edilirken genellikle Osmanlı döneminde kaleme alınmış ıslahatnamelerde belirtilen yozlaşmalar ve bunlar için zikredilen çözümler doğrultusunda hareket edilmiştir. Araştırma neticesinde ilmi yetkinliğin alt başlıkları hukuk bilgisi, alanda uzmanlık ve kıdem ve bölgesel tecrübe sahibi olmak üzere üç başlıkta toplanmıştır. Emanet üst başlığı için sosyal güç dayanışması (asabiyet) sahibi olmak, rüşvetle atama yapılmaması, istikamet ehli olmak ve Müslüman olmak nitelikleri kabul edilmiştir. Üçüncü temel başlık ise kudret olarak tespit edilmiştir. Tüm bu başlıklarla idareye tanınan takdir yetkisi tahdit edilerek idarenin işlem ve eylemlerinde hukuk ve kanun sınırları içerisinde kalmasına gayret edildiği müşahede edilmiştir. Hususen rüşvet, şahsi menfaat, şefaahat, intisap ve iltimas gibi ehliyet ve liyakat ilkesini ihlal eden usullerle kamu makamlarına tayinlerin yapılması, devlet teşkilatının yozlaşmasına yol açmış ve siyasi otoriteyle halk arasındaki ilişkiye zarar vermiştir.

⁹⁴ Kitâbü Mesâlihî'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn, s.96.

Siyasetnamelerde sıklıkla vurgulandığı üzere iyi bir yönetim için kolluk kuvvetlerine, kolluk kuvvetleri için kamu kaynaklarına ve kamu kaynakları için ise refah seviyesi yüksek olan halk kitlesine ihtiyaç vardır. Bu halk kitlesini oluşturmak da şer‘-i şerifin/hukukun emirlerinin icra edilerek adaletin hakim kılınmasıyla mümkündür. Çalışmada işaret edilen hususların adaletin temini noktasında önemli bir yer işgal etmiş olduklarına kanaat getirilmiştir.

KAYNAKLAR

- AKHİSÂRÎ, Hasan Kâfi (H.1331). **Usûlü'l-hüküm fi'l-islâm**, Çev. Ahmed Reşid Paşa, Hicaz Vilayeti Matbaası.
- AŞIK ÇELEBİ (2018). **Mi'râcü'l-eyâle ve Minhâcü'l-adâle: Âşık Çelebi'nin Siyâsetnâmesi**, Haz. Muhammed Usame Onuş ve Abdurrahman Bulut, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- APAYDIN, H. Yunus (2013). **Velâyet**. TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, Cilt: 43, s.15-9.
- BARUTÇU, Mehmet ve Soner Tokça (2023). İslam Hukuku Bağlamında Liyakat İlkesi ve İlgili Kavramların Analizi, iç. **Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu'na Armağan**, Editör: Rauf Karasu, Abdülsamet Güller, İrem Alpözen, Mustafa Fatih Sarı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR, Osman ve Nihal Alayoğlu (2018). "Günümüz Örgütleri İçin Yetenek Yönetimi Modeli Önerisi: Devşirme Sistemi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 51, Sayı: 3, ss.89-119.
- CÜVEYNÎ, Ebu'l-meâlî (H.1401). **Ğiyâsü'l-ümem fi'l-tiyâsi'z-zulem**, Mektebetü İmâmi'l-harameyn.
- DİNÇER, Ömer (2019). **Siyasetnameleri Yeniden Okumak**, Klasik Yayınları, İstanbul.
- DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA (1969). **Devlet Adamlarına Öğütler**, Haz. Hüseyin Rağıp Uğural, TTK Basımevi, Ankara.
- EBU HAYYAN, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan Esirüddin el-Endelusi (2010). **El-Bahru'l-Muhit Fi't-Tefsir**, Daru'l-fikr, Beyrut.
- ERTAŞ, Kasım (2008). **Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nasihatü's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FERRÂ, Ebu Ya'la (2000). **el-Ahkâmu's-sultâniyye**, Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut,
- GAZZÂLÎ, Ali b. Muhammed (2016). **İslam Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi: Tahrîrü's-Sülûk Fi Tedbîri'l-Mülûk**, Çev. Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul.

- HAMİDULLAH, Muhammed (2015). **İslâm Anayasa Hukuku**, Editör Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul.
- HAMİDULLAH, Muhammed (1991). **İslam Peygamberi**, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- Hirzû'l-Mülûk** (1988). İç. **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, Haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İBN ABDİRABBİH (2004). **Hükümdar ve Siyaset Kitabı**. Çev. Erkan Avşar, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul.
- İBN ÂŞUR, Muhammed Tahir (1984). **Et-Tahrir Ve't-Tenvir**, Daru't-tunusiyye, Tunus.
- İBN HACER, Ahmed b. Ali (H.1379). **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-marife, Beyrut.
- İBN HALDUN, Veliyyüddin Abdurrahman bin Muhammed (2015). **Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldun**, Çev. Pirizade Mehmed Sahib, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- İBNU'L-MUKAFFA (2004). **İslâm Siyaset Üslubu**, Çev. Vecdi Akyüz, Dergah Yayınları, İstanbul.
- İMAM GAZALÎ (2004). **Devlet Başkanına Öğütler**, Çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayıncılık, İstanbul.
- İSFEHANÎ, Râğıb (2014). **Müfredâtu Elfâzi'l-kurân**, Dâru'l-kalem, Beyrut.
- KÂTİB ÇELEBÎ (2016). **Düstûru'l-Amel Li Islâhi'l-Halel**, Haz. Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- KAVAK, Özgür (2011). "Meşhur Bir Mektubun İzinde: Vezir Tahir B. Hüseyin'in Oğlu Abdullah'a Nasihatleri", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S: 41, ss.59-106.
- KAVAK, Özgür (2012). "Bir Osmanlı Kadısının Gözüyle Siyaset: Letâifu'l-efkâr ve Kâşifü'l-esrâr Yahut Osmanlı Saltanatını Fıkıh Diliyle Temellendirmek", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 42, ss.95-120.
- KECHICHIAN, Joseph A. ve R. Hrair Dekrnejian (2009). **Adil Hükümdar**, Çev. Barış Doğru, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

- KEYKÂVUS (2007). **Kabusnâme**, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- KINALIZÂDE ALİ ÇELEBİ (2021). **Ahlâk-ı Alâî**, Haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Kitâb-ı Müstetâb** (1988). İç. **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, Haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfiü'l Müminîn** (1988). İç. **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, Haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KOÇI BEY (H.1303). **Koçi Bey Risalesi**, Matbaa-i Ebu'z-ziyâ, Kostantiniyye.
- KÖMBE, İlker (2018). "İslam Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 23, Sayı:44, ss. 35-60.
- KURTUBÎ, Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed Şemseddin (2006). **El-Câmi Li-Ahkâmî'l-Kurân**, Müessesetü'r-risale, Beyrut.
- MAVERDÎ (2003). **Devlet Yönetimi**, Çev. Mehmet Ali Kara, İlke Yayıncılık, İstanbul.
- MUNTAZER, Safiullah (208). **Hız. Peygamber'in Gönderdiği Elçiler ve Fıkhî Sonuçları**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Temel İslami Bilimler Enstitüsü.
- NİZAMÜ'L-MÜLK (2022). **Siyasetname**, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- RÂZÎ, Fahreddin (1999). **Mefâtihu'l-Ğayb**, Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabi, Beyrut.
- SADÎ-Yİ ŞİRÂZÎ (2016). **Hükümdarlara Öğütler**, Çev. Turgay Şafak, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- SARIBIYIK, Mustafa (1996). **Maverdî'nin Nasihatü'l-Mülûk'u ve Siyasî Görüşleri**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SÜBKÎ, Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi (2019). **Mu'îdü'n-niâm ve Mübîdü'n-nikam**, Çev. Harun Yılmaz ve Muhammet Enes Midilli, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

- ŞEYZERÎ, Abdurrahman b. Nasr (2003). **Devlet Başkanının Nitelikleri**, Çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayıncılık, İstanbul.
- ŞİRVANÎ, Harun Han (ts.). **İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdare**, Çev. Kemal Kuşçu, Nur Yayınları, Ankara.
- TURAN, Refik (2020). **Türkiye Selçuklularında Hükümet (Vezir ve Divan)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TÜRK, H. Bahadır (2012). **Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi (ts.). **Hak Dini Kur'an Dili**, Zehraveyn, İstanbul.
- YILMAZ, Ali (2018). "Hz. Muhammed'in Ehliyet ve Liyakat Merkezli Görevlendirmeleri; Osman b. Talha Örneği", **İSTEM**, Cilt: 16, Sayı: 31, ss.1-20.
- YUSUF HAS HÂCİB (2022). **Kutadgu Bilig**, Çev. Yaşar Çağbayır, TDV Yayınları, Ankara.

BATI AYDINLANMASININ ÖNCÜSÜ İBN RÜŞD'ÜN SİYASET VE YÖNETİM DÜŞÜNÇESİ

Averroes' Political and Administrative Thought, the Pioneer of the
Western Enlightenment

Dr. İdris KOLOĞLU*

Geliş Tarihi: 11.07.2023 | Yayına Kabul Tarihi: 18.10.2023

Öz

İbn Rüşd büyük bir devlet adamı ve aynı zamanda büyük bir İslam filozofudur. Onun fikirleri İslam dünyasından daha çok Batı dünyasına nüfuz etmiş ve Avrupa'da Rönesans'ın başlamasında etkili olmuştur. İslam dünyası İbn Rüşd'ün ölümünün ardından düşünsel ve bilimsel açıdan duraksamış ve bir süre sonra Batı dünyasının gerisine düşmüştür. Ancak bütün bunlara rağmen, İslam dünyası içinde geçmişten günümüze bu gerilemenin nedenleri gerçek anlamda etüt edilememiş ve İbn Rüşd gibi bir düşünce insanının bilimsel reçete niteliğindeki fikir ve eserlerine hak ettiği kıymet verilememiştir. Ancak günümüzde onun fikir ve eserleri değerini yitirmemiş, bunun aksine zor ve karmaşık toplumsal, siyasal ve yönetsel sorunlar içinde kıvranan İslam dünyası için bugün daha da önemli bir hale gelmiştir. Dolayısıyla bu çalışma geçmişten günümüze İslam dünyasının siyaset ve yönetim sorunlarına İbn Rüşd penceresinden bir göz atmak ve onun bu sorunlar karşısında önerdiği çözüm önerilerini akademik açıdan gündeme taşımak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu çerçevede ulusal ve uluslararası kaynaklardan derlenen bilgiler, "İbn Rüşd'ün Hayatı ve Eserleri", "İbn Rüşd'ün Bilimsel Yaklaşımı", "İbn Rüşd'ün Siyaset ve Yönetim Düşüncesi" şeklinde üç ana başlık altında ele alınmıştır. Çalışma kapsamında, öncelikle İbn Rüşd'ün siyaset ve yönetim alanına ilişkin fikirlerinin İslam dünyasında

Abstract

Averroes is a great statesman and also a great Islamic philosopher. His ideas penetrated the Western world more than the Islamic world and were influential in the beginning of the Renaissance in Europe. After Ibn Rushd's death, the Islamic world stagnated intellectually and scientifically and soon fell behind the Western world. However, despite all this, the reasons for this decline in the Islamic world from past to present have not been truly analyzed and the ideas and works of a thinker like Averroes, which are scientific prescriptions, have not been given the value they deserve. Today, however, his ideas and works have not lost their value; on the contrary, they have become even more important for the Islamic world, which is writhing in difficult and complex social, political and administrative problems. Therefore, this study has been written in order to take a look at the political and administrative problems of the Islamic world from the perspective of Ibn Rushd and to bring his proposed solutions to these problems to the academic agenda. In this framework, the information compiled from national and international sources is discussed under three main headings: "Averroes' Life and Works", "Averroes' Scientific Approach", and "Averroes' Political and Administrative Thought". Within the scope of the study, first of all, it was concluded that it is necessary to create an awareness for

* İller Bankası A.Ş. AR-GE Kurulu Uzmanı, Doktor, ikologlu@ilbank.gov.tr, ORCID ID: 0000-0002-3131-5684

yeniden keşfedilmesine yönelik bir farkındalık oluşturmanın gerekli olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca bu temel bulguya ilave olarak, elde edilen on bir adet bulgu hakkındaki değerlendirme ve öneriler de Değerlendirme ve Sonuç bölümünde açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Rüşd, Aristoteles, Siyaset, İyi Yönetim, İdeal Devlet

the rediscovery of Averroes' ideas on politics and administration in the Islamic world. In addition to this basic finding, evaluations and suggestions about the eleven findings obtained are also explained in the Conclusion section.

Keywords: Averroes, Aristotle, Politics, Good Government, Ideal State

GİRİŞ

Tarih boyunca bilime değer veren toplum ve medeniyetler yükselerek dünyaya hâkim olmuş, buna mukabil bilime yeterli değeri vermeyen toplum ve medeniyetler ise diğerlerinin gölgesinde kalmaya ve hatta tarih sahnesinden silinmeye mahkûm olmuştur. İslam medeniyeti de kuruluşundan itibaren bilime değer vererek, kısa bir süre içerisinde sağladığı yükselişle sınırlarını genişletmiş ve özellikle 8 ile 12. yüzyıllar arasında dünyada birçok alanda önemli bir güç haline gelmiştir. Bu dönem, “İslamın Altın Çağı” ya da “İslam Rönesansı” olarak anılmış ve dünyaca ünlü pek çok İslam düşünürü ve bilim adamı da bu dönemde yetişmiştir. Ayrıca bu dönemde başta eski Yunan medeniyeti olmak üzere eski medeniyetlerin bilgi birikimi de tercüme edilerek yeniden yorumlanmış, sentezlenmiş ve Avrupa’ya Endülüs üzerinden transfer olmuştur (İslamın Altınçağı, <https://tr.wikipedia.org>).

Bu bilgi transferinin tarihsel gelişimi ise şu şekilde olmuştur: Arap İslam devleti içindeki iktidar mücadelesi sonucu 750 yılında Emevî Hanedanı yerine Abbâsî Hanedanı iktidara gelmiştir. Bunun üzerine Emevî hanedanından I. Abdurrahman, 756 yılında İspanya’nın güney bölgesinde yer alan Endülüs’e kaçarak emirliğini ilan etmiş ve Kurtuba şehrini başkent yapmıştır. Kurtuba şehri Halife II. Hakem döneminde giderek önem kazanmış ve Kurtuba Medresesi’nin kurulması ile önemli bir bilim merkezi haline gelmiştir. İslam medeniyetinin altın çağını yaşadığı bu dönemde Batı Medeniyeti ise tam anlamıyla ortaçağ karanlığını yaşamaktadır. Avrupa’da o dönemde eski Yunan eserleri mevcut olmadığı için, bu eserlerin orijinaleri ve Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanlarca yazılan şerhleri, Bağdat ve Şam üzerinden Endülüs’e ulaştırılmış ve burada önce Arapça’ya sonra da Arapça bilen Hıristiyanlarca Latince’ye çevrilmiştir. Bu bilgi transferinde anahtar konuma sahip düşünürlerden biri de İbn Rüşd (1126 - 1198) olmuştur. O hayatını Aristoteles’in düşüncelerini yorumlamaya adanmış ve yazdığı yorumlar

ile Batı dünyasının eski Yunan felsefesi ile tanışmasına aracı olmuştur. Böylece Avrupa medeniyeti kaybettiği eski Yunan eserleri ile yeniden tanışmış ve bu etkileşim sayesinde de Latin bilimi yeniden canlanmıştır. Bu gelişmeler ise daha sonra 14. Yüzyılda Rönesans Hareketi'nin yolunu açmıştır. Bu nedenle İbn Rüşd'e Batı dünyası bilim çevrelerinde çok özel bir değer verilmiş ve kendisi "en yetkin yorumcu" anlamında "The Commentator" lakabı ile anılmıştır (İslamın Altınçağı, <https://tr.wikipedia.org>). Ancak Batı dünyasında kendisine gösterilen bu üst düzey ilgi ve itibara rağmen, İbn Rüşd İslam dünyasında ne kendi döneminde, ne de sonraki dönemde hak ettiği ilgiyi görememiştir.

Öte yandan İslam Medeniyeti özellikle İbn Rüşd'ün ölümünün ardından, 13. Yüzyıldan itibaren duraklama ve gerileme sürecine girmiş, Batı Medeniyeti ise tam tersi istikamette ve İbn Rüşd'ün fikir ve eserlerinin de etkisiyle, 14. Yüzyıldan itibaren sırasıyla Rönesans, Reform ve Aydınlanma Hareketlerini ve sonrasında Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirerek hızla yükselişe geçmiştir. Ortaçağdan günümüze her iki medeniyetin gelişim çizgisi benzer şekilde devam etmiş ve bugün İslam medeniyeti, hem bilimsel ve düşünsel açıdan hem de ekonomik ve siyasal açıdan Batı medeniyetinin oldukça gerisinde kalmıştır.

Yapılan literatür taramasında, İbn Rüşd'ün Batı dünyasına yön veren siyaset ve yönetim düşüncesinin ülkemizin de dâhil olduğu İslam dünyasında, özellikle siyaset bilimi ve kamu yönetimi çevrelerinde pek bilinmediği ve onunla ilgili araştırmaların daha çok ilahiyat ve felsefe çevrelerince yapıldığı görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışma geçmişten günümüze İslam dünyasının siyaset ve yönetim sorunlarına İbn Rüşd penceresinden bir göz atmak ve onun bu sorunlar karşısında önerdiği çözüm önerilerini akademik açıdan gündeme taşımak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu çerçevede ulusal ve uluslararası kaynaklardan derlenen bilgiler, "İbn Rüşd'ün Hayatı ve Eserleri", "İbn Rüşd'ün Bilimsel Yaklaşımı", "İbn Rüşd'ün Siyaset ve Yönetim Düşüncesi" şeklinde üç ana başlık altında ele alınmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular ise Değerlendirme ve Sonuç bölümünde açıklanmıştır.

1. İBN RÜŞD'ÜN HAYATI VE ESERLERİ

İbn Rüşd'ün tam adı Ebul-Velid Muhammed İbn Ahmet İbn Muhammed İbn Rüşd olup, 1126 yılında Kurtuba'da doğmuştur. Dedesiyle aynı adı taşımasından dolayı ona 'torun' anlamına gelen "hafid" de denilmiştir. İbn Rüşd'ün babası ve dedesi fakihdir ve her ikisi de Kâdı'l-kudât (kadılar kadısı) unvanını almışlardır.

Bu nedenle İbn Rüşd çok iyi bir eğitim alarak, kelam, fıkıh, edebiyat, tıp, matematik, astronomi ve felsefe öğrenmiştir. Kadı olarak 1153'de Fas'da, 1169-1170 yılları arasında ise Seville'da görev yapmıştır. İbn Rüşd, döneminin önemli düşünürlerinden İbn Tufeyl (1106 - 1186) tarafından, 1182 yılında Muhvahhid Hanedanından Endülüs Emiri Ebu Yakub Yusuf ile tanıştırılmış, bunun üzerine Emir kendisini önce hekim olarak, daha sonra da Kurtuba Kadısı olarak atamıştır (Corbin, 1986: 236).

İbn Rüşd Emir Ebu Yakub Yusuf'un halefi olan Ebu Yusuf Yakub el-Mansur tarafından da bir müddet himaye edilmiş, ancak bu dönemden itibaren felsefi düşünceleri dolayısıyla fakihlerce sert eleştiriler almaya başlamıştır. Bu nedenle İbn Rüşd kamu görevlerinden çekilerek kendisini tamamen bilimsel çalışmalarına vermiştir. Ancak karşıt fikirde bulunan fakihler kendisini Emirin gözünden düşürerek yargılanmasının yolunu açmışlardır. Böylece Kurtuba fakihlerinden oluşan bir meclis tarafından yapılan yargılama sonucunda, mal varlığına el konularak sürgün edilmiştir. Ömrünün son yıllarında çileli bir hayat yaşayan İbn Rüşd, 1198 yılında Marakeş'te vefat etmiştir. İbn Rüşd'ün naaşı önce Marakeş'te defnedilmiş, daha sonra da Kurtuba'daki aile kabristanlığına nakledilmiştir (Corbin, 1986: 236).

İbn Rüşd bir filozoftur ve mantık, doğa bilimleri, metafizik, psikoloji, zooloji, astronomi, tıp, siyaset, ahlâk ve din bilimleri gibi birçok alanda değerli çalışmalar yapmıştır. Onun mantık alanında 46, tıp alanında 23, tabiat bilimleri alanında 22, metafizik alanında 15, dini bilimler alanında 10, astronomi alanında 5, politika ve ahlâk alanlarında 1'er adet olmak üzere, 125 civarında eser kaleme aldığı tahmin edilmektedir (Karlığa, 2015: 2).

İbn Rüşd'ün Aristo şerhleri özellikle büyük bir külliyat oluşturduğundan, onun eserinin adı "Külliyat" konulmuş ve Latince'ye de bu kavramın farklı seslendirilişi mahiyetinde "Colliget" diye çevrilmiştir. Şerhler başlıca üç gruba ayrılmış olup, bunlar "Büyük Şerhler", "Orta Şerhler" ve "Notlar ve Tahliller" olarak adlandırılmıştır (Ülken, 2015: 164). İbn Rüşd, zamanındaki tüm kaynakları inceleyerek Aristoteles'in asıl metninden farklılaşan eski şerhleri tenkit etmiş ve daha sonra bu şerhleri Aristoteles'e bağlı kalmaya özen göstererek tekrar şerh etmiştir. Eserlerinin Latince çevirileri Venedik, Bologna, Roma, Pavia, Strasburg, Napoli, Cenevre ve Lyon'da yayınlanmıştır (Ülken, 2015: 164-165).

Böylece İbn Rüşd Aristoteles'in eserlerine yazdığı şerhleriyle, Batıda "Ortaçağ'ın En Büyük Yorumcusu" unvanını kazanmış olup, Latinler ona sonradan Averroes ismini vermişlerdir. O artık İslam dünyasında "Şârih", Batı dünyasında da "The Commentator" lakabı ile anılacaktır (Karlığa, 2015: 2). Bugün İbn Rüşd'ün Aristoteles'in eserlerine yazdığı toplam 38 şerhten, ancak 28 tanesinin Arapça orijinali mevcut olup, diğer 10 eserin günümüze ulaşan nüshaları ise Latince ve İbrânice tercüme şeklidir (Karlığa, 2015: 2).

2. İBN RÜŞD'ÜN BİLİMSEL YAKLAŞIMI

İbn Rüşd Aristoteles'in eserlerini yorumlamaya, Endülüs Emiri Ebu Yakup Yusuf'un, Aristoteles'i kolayca anlamak için bir eser yazmasını istemesi üzerine başlamış ve böylece kendisi resmi himaye altında bilimsel çalışma yapma imkânı bulmuştur. O zamanla hayatını büyük ölçüde bilimsel çalışmalara adanmış ve özellikle Batı medeniyetinin Aristoteles felsefesi ile yeniden tanışmasında kilit bir rol oynamıştır (Collinson ve Wilkinson, 2000: 56).

İbn Rüşd'e göre, felsefe eski Irak halkı olan Kildaniler döneminde ortaya çıkmış ve buradan sırasıyla Mısırlılara, Yunanlılara ve Araplara geçmiştir. Dolayısıyla felsefe evrenseldir ve Platon'un "*felsefenin eski Yunanlılara ait olduğu*" tezi doğru değildir (Şulul, 2010: 58). İbn Rüşd kendine özgü felsefesini Aristoteles'i yorumlayarak onun eserlerinden sentez yaparak oluşturmuştur (Ülken, 2015: 176). O ayrıca Aristoteles'e hayranlığını sıkça dile getirdiğinden İslam dünyasında çokça eleştirilmiştir. Ancak onun hayranlığı esas olarak Aristoteles'in kurduğu mantık sisteminin tutarlılığına ilişkindir (Çaylak ve Şahbaz, 2015: 89). Dolayısıyla İbn Rüşd bilimsel görüşleri itibarıyla bir rasyonalisttir (Köz, 2008: 187-188).

İbn Rüşd bilimleri sınıflandırırken de Aristoteles'in yöntemini benimsemiştir. Bilindiği gibi Aristoteles, bilimleri iki ana başlık altında sınıflandırmıştır: Bu başlıklardan birisi nazari bilimler olup, bu bilimlerin amacı bilginin kendisini elde etmektir. Diğer ana başlık ise ameli bilimlerdir ve İbn Rüşd bu bilimlerden sadece siyaset bilimi ve ahlakı inceleme konusu yapmıştır (Şulul: 2009: 60-61; El-Cabiri, 1998: 242).

İbn Rüşd'e göre siyaset bilimi ve ahlakın amaçları farklıdır: "*Siyaset biliminin amacı, toplumda adaleti sağlamak üzere genel ilke ve kuralları ortaya koymak, ahlakın amacı ise iyiye ulaşmak için kişilerin eğitilmesini ve yönlendirilmesini*

sağlamaktır. Ayrıca ahlak, uygulama sanatının ilk kısmı olduğundan siyaset üzerinde mantıki bir önceliğe sahiptir, bu nedenle siyaset biliminin temelini oluşturur”. Böylece İbn Rüşd, siyaset kuramını oluştururken öncelikli olarak ahlaki konuları ele almayı doğru bulmuştur (İbn Rüşd, 2005: 27, 146).

İbn Rüşd bilimsel anlayışını sağlam bir zemine oturtmak amacıyla, İslam dünyasındaki din – siyaset çatışmasını çözümlenmeye çalışmış ve bunun için de yeni bir yorum metoduna ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Bu metodun özü ise şudur: “Din alanında doğrudan Kuran-ı Kerim’e, felsefe alanında ise Aristoteles felsefesine dönülmelidir.” (Çilingir, 2016: 57). Dolayısıyla İbn Rüşd felsefe - din çözümlenmesinde büyük ölçüde Aristoteles’ten etkilenmiştir (Birgül, 2010: 252).

İbn Rüşd’e göre bilgiyi değerlendirme hususunda üç tür metod bulunmaktadır: “Bazı insanlar (ki bunlar filozoflardır) burhanla, bazı insanlar cedelci sözlerle, bazı insanlarsa hitabî sözlerle bilgiyi onaylayabilirler. Doğru yorum yapabilmek için gerekli metoda ise yalnızca filozoflar sahiptir.” (Çetinkaya, 2012: 132). O ayrıca “felsefe ve dinin aynı membadan beslenen sütkardeşler olduğunu, vahye dayanan dinin ve insan aklının ürünü olan felsefenin kökünün ilâhî bilim ve hikmet olduğunu” belirtir. Dolayısıyla, “felsefe ve din birbiriyle uyumludur ve bir konuda aklın verileri ile dinî naslar çatışırsa, yapılması gereken dinî nasların doğru metoda sahip kişilerce yorumlanmasıdır.” (Yıldırım, 2019: 1).

İbn Rüşd’e göre felsefe - din çözümlenmesinde sorulması gereken ilk soru şudur: “İnsani bilgeliğin yanında bir ilahi bilgeliğe gerek var mıdır?”. Bu sorudan hareketle İbn Rüşd’ün temel amacı, “İnsani bilgeliğin kanuni statüsünü ilahi kanunda aramak ve böylece İlahi kanun ile insani bilgeliğin arasındaki ilişkiyi bulmaktır”. Dolayısıyla ona göre, “felsefi bilginin ilahi vahyin açığına çıkardığı gerçeğe aykırı olduğu iddiası doğru olamaz. Çünkü bu iddiayı savunanların çoğunluğu vahyin gerçeği konusunda yetkin olmayan kişilerdir.” (Kurtoğlu, 1999: 206-207). Ayrıca İslam dininde öğretiyi belirleyecek bir ruhban sınıfı da bulunmadığından, bazı kelamcı ve tefsirciler vahyin gerçeğini yanlış yorumlayarak, bir taraftan mezhep çatışmalarına, diğer taraftan da felsefecilerin din düşmanı ilan edilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle öncelikle netlik kazanması gereken husus şudur: “Felsefenin vahye göre durumunun açık bir şekilde ortaya konulması ve buna dayanarak da felsefenin -din olarak algılanan- Şeriate aykırı olmadığını ortaya konulmasıdır.” (Kurtoğlu, 1999: 188). Buradan yola çıkarak, İbn Rüşd Gazali’nin

“Felsefenin Tutarsızlığı” Kitabında belirttiği “Yunan felsefesinin şeriatın öğretileri ile uyumadığı ve reddedilmesi gerektiği” yönündeki savına karşı, “Tutarsızlığın Tutarsızlığı” kitabı ile cevap verir ve bu kitapta “dinin felsefe vasıtasıyla tutarlı bir şekilde savunulmasının mümkün olduğunu” anlatır (Birgül, 2010: 252).

Fransız bilim adamı Corbin (1903-1978), İbn Rüşd’ün “Ey insanlar! Sizin ilahi ilim dediğinizin yanlış olduğunu söylemiyorum, fakat ben, beşeri ilmin âlimiyim, söylediğim budur.” sözüne atıfta bulunarak, “İbn Rüşd işte bu sözdendir ve insanlığın Rönesans ile belirlenen gelişmesi de buradan kaynaklanmıştır.” diyerek, Avrupada aydınlanmanın yolunu İbn Rüşd’ün felsefe - din çözümlemesinin açtığını söylemiştir (Corbin, 1986: 243).

3. İBN RÜŞD’ÜN SİYASET VE YÖNETİM DÜŞÜNCESİ

İbn Rüşd’ün siyaset ve yönetim anlayışını ele almadan önce, “siyaset” ve “yönetim” kavramları üzerinde durmakta yarar görülmektedir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde, Arapça kökenli olan “siyaset” sözcüğü, “devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış”, bu sözcüğün eş anlamlısı olarak gösterilen, İtalyanca kökenli “politika” sözcüğü de “devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü, siyaset, siyasa” olarak tanımlanmıştır. Aynı kaynaktaki “yönetim” sözcüğü ile ilgili tanım ise şudur: “Yönetme işi, çekip çevirme, idare” (TDK, <https://sozluk.gov.tr>).

Bu kavramlara ilave olarak, devlet yönetiminde sık kullanılan kavramlardan biri de “kamu yönetimi”dir. Gözübüyük’e göre, “kamu yönetimi” dar anlamda kullanıldığında, “devletin yasama, yürütme ve yargı organlarından sadece yürütme organı alanındaki faaliyetleri”, geniş anlamda kullanıldığında ise, “yasama, yürütme ve yargı alanlarının tamamına ait yönetsel kuruluş ve faaliyetleri” içine almaktadır (Gözübüyük, 2008: 1). Ayrıca “kamu yönetimi”nin, “düzenli toplumlarda kamu gücünün örgütlenmesi ve işleyişine dair her türlü devlet görevleri ile organizasyonları kapsadığına” dair farklı bir tanımlama da mevcuttur (Ergün ve Polatoğlu, 1988: 6).

Dolayısıyla bu tanımlardan hareketle siyaset ve yönetim arasında şu şekilde bir ilişki olduğu söylenebilir: Siyaset faaliyeti, toplumda çatışma halinde olan fikirlerin uzlaştırılması amacına yönelik yapılmakta iken, bu faaliyetin gerçekleştirilmesine yönelik en önemli araç da yönetimdir. Böylece siyaset ve yönetim kavramlarına

ilişkin bu kısa bilgilendirmenin ardından İbn Rüşd'ün siyaset ve yönetime ilişkin düşünceleri; “İbn Rüşd'ün Siyaset ve Yönetim Perspektifi”, “İbn Rüşd'e Göre Devletin Oluşumu ve Temel Misyonu”, “İbn Rüşd'e Göre Yönetim Türleri ve İdeal Devlet Modeli” ve “İbn Rüşd'ün Siyaset ve Yönetim Düşüncesinin Etkileri” başlıkları altında incelenecektir.

3.1. İbn Rüşd'ün Siyaset ve Yönetim Perspektifi

İbn Rüşd devleti bilimsel bir zemine oturtmayı amaçlamış ve bu nedenle Platon'dan kendi fikirlerini oluşturmak için bir çerçeve almıştır. İbn Rüşd Platon'un siyaset kuramını hem kendinden önceki dönemlere hem de kendi dönemine uygulamaya çalışmış ve oluşturduğu görüşler çerçevesinde, İslâm toplumunu analiz ederek, mevcut siyaset ve yönetim sorunlarına çözüm aramaya çalışmıştır (Şulul, 2010: 57).

İbn Rüşd siyaset ve yönetime ilişkin konuların bazılarını Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik'i Üzerine Orta Şerhi'nde, çoğunluğunu ise Platon'un Devlet'i Üzerine Orta Şerhi'nde ele almıştır (Black, 2001: 180). Platon'un Devlet'i Üzerine Orta Şerhi'nin orijinal adı Telhisu's-Siyase li Eflatun (Eflatun'un Siyasete Dair Görüşlerinin Özeti)'dur. Eserin Arapça orijinali kayıp olup, günümüzde mevcut Arapça metni ise İbranice'den çeviridir. Bu çevirinin Provence'de Samuel ben Yehude tarafından 14. yüzyıl başlarında yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca Joseph Caspi tarafından Miladi 1331 yılında, esere ilişkin bir İbranice özet ve yedi farklı tercüme yazılmıştır (Şulul, 2009: 40).

İbn Rüşd yorumlamak için öncelikle Aristoteles'in “Pratik Siyaset Üzerine Kitabı”nı aramış ancak bu esere ulaşamamıştır. Bu nedenle o Aristoteles'in kitabından umudunu kesince, bunun yerine Platon'un “Devlet Kitabı”nı yorumlama cihetine gitmiştir. Böylece İbn Rüşd'ün bu kitabı yazmadaki amacının, “Aristo'nun fikirlerini Platon'dan öğrenerek kendine ait bir siyaset ve yönetim düşüncesi oluşturmak” olduğu anlaşılmaktadır (Black, 2001: 180-181). Bu eser İslâm felsefesi ile Yunan felsefesinin sentezi olup, hem teorik yönü, hem de toplumsal iktidar ilişkilerini eleştirel tarzda ele alan pratik yönü bulunmaktadır. Üç bölümden oluşan kitabın, I. ve II. bölümleri ideal devleti, III. bölümü ise bozuk yönetimleri anlatmaktadır (Şulul, 2009: 68).

3.2. İbn Rüşd'e Göre Devletin Oluşumu ve Temel Misyonu

İbn Rüşd toplumun ve devletin varlık nedenini “*insanların tek başına kendine yetememesi ve diğer insanlara ihtiyacı olması*”na bağlamaktadır. Bu görüş Platon’un fikirleriyle bire bir örtüşmektedir. Ayrıca İbn Rüşd’e göre toplumda yöneten ve yönetilenlerin bulunması doğal bir durumdur ve bu farklılaşma toplumda sınıflaşmanın önünü açarak devletin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Karlığa, 1999: 288-292). Ona göre, “*İnsani yetenekler, nazari erdemler, sanatlar, ahlaki erdemler ve iradi fiiller olmak üzere dört bölüme ayrılır ve insanlığın esas hedefi nazari erdemleri elde etmektir. Böylece diğer erdemler sadece nazari erdemleri gerçekleştirmek üzere vardır ve insan doğası gereği medeni bir varlık olduğundan bu erdemleri de ancak diğer insanların yardımı ile elde eder. Bu nedenle insan hayatını hem cinsleriyle paylaşmak zorundadır. Ahlakın buradaki fonksiyonu da erdemlerin hayata geçirilmesini sağlamaktır.*” (Karlığa, 1999: 288-292). Bu görüşlerine ilave olarak, İbn Rüşd ayrıca hayata geçirilmesi gereken en önemli erdemlerin, bilgelik, yiğitlik, ölçülülük, adalet, birlik ve bütünlük olduğunu söylemektedir (Topdemir, 2011: 43-44).

Öte yandan, İbn Rüşd Platon’un görüşlerini İslam inancı ile de sentezleyerek, “*Varlığın, insanın gayesi olmadan düşünülemeyeceğini, insanın gayesinin ise Allah’ın (c.c.) iradesine uygun erdemli bir şekilde yaşamak*” olduğunu belirtir (Şulul, 2010: 62). Ayrıca İbn Rüşd’e göre devletle insan ruhu arasında bir paralellik vardır: “*İnsanın erdemli bir insan olabilmesi için, ruhta erdemin hâkim olması, devletin ideal bir devlet olabilmesi için de yönetimde erdemin hâkim olması gerekmektedir. Böylece devletin temel görevi halk arasında erdemin hâkim olmasını sağlamak olmalıdır.*” (Kılıç, 2007: 119).

İskoç bilim adamı Black’a göre “*İbn Rüşd, Aristoteles, Platon ve erken dönem İslam filozofları gibi siyasi toplumu kökenine inerek açıklamaya çalışmıştır. Onun diğerlerinden en önemli farkı ise devletin erdemin gelişmesinde oynadığı rolü öncekilerden çok daha fazla vurgulamasıdır. İbn Rüşd’ün ‘devletin temel ödevinin birey için tanımlanabilir bir ahlaki olgunluk düzeyi oluşturma’ düşüncesi hem onun döneminde hem de sonrasında dikkate değer bir etki oluşturmuştur.*” (Black, 2001: 182-183).

3.3. İbn Rüşd'e Göre Yönetim Türleri ve İdeal Devlet Modeli

İbn Rüşd bulunduğu devlet görevleri ve Aristotelesçi düşünceleri sayesinde, toplumu ve devleti detaylı olarak analiz etmiştir. Böylece insanların toplum ve devlet olmadan hayatını sürdüremeyeceğini, mükemmelliğe ise ancak ideal devlet ile ulaşılabileceğini belirtmiştir (Şulul, 2010: 60). Ayrıca Endülüs'teki yönetimi Platon'un ideal devletiyle kıyaslamış ve ideal devleti oluşturmanın gerçekte mümkün olduğunu savunmuştur (Çilingir, 2016: 56).

İbn Rüşd yönetim türlerini ve kendi ideal devlet modelini Platon'un "Devlet Kitabı"nın Şerhi'nde açıklamış ve ideal devletin Platon'dan farklı metotlarla da kurulabileceğini açıklamıştır (Şulul, 2010: 62). Ona göre, devlette esas olarak iki yönetim şekli mevcuttur: Bunlardan biri ideal devlet yönetimi, diğeri ise bozuk yönetimlerdir. Bozuk yönetimler ise oligarşi, monarşi, demokrasi, timokrasi, tiranlık, hazzı gaye edinen yönetim, zaruret yönetimi, kusurlu idare vb. yönetimlerdir (Yavuzylmaz, 2022: 1). İbn Rüşd'e göre ideal devlet iyi yönetim ilke ve uygulamalarının hâkim olduğu kusursuz bir yönetim şekli olmasına karşın, bozuk yönetimler bünyelerinde çeşitli eksiklik ve kusurları barındıran kusurlu yönetimlerdir. Örneğin bozuk yönetim türlerinin en iyisi kabul edilen oligarşilerde, yönetim seçkin ama dar bir zümrenin elinde toplanmaktadır. Monarşilerde ise iktidar bir aile ve çevresinin elinde toplandığından istibdata dönüşme eğilimi mevcuttur (Karlığa, 1999: 288-292). Demokrasilerde de hem devamlılık bakımından, hem de insanların nefsi yönlendirmesine açık olma bakımından çeşitli sorunlar vardır (Yavuzylmaz, 2022: 1).

İbn Rüşd ideal devlet ile ilgili görüşlerini açıklarken, geçmişte ve kendi döneminde yaşanan siyasi değişimlerin nedenlerini analiz etmiştir. Ona göre Hz. Muhammed (S.A.V) ve dört halife döneminin İslam devleti bir ideal devlet örneğidir. Ancak bu ideal devlet örneği, ilk Emevî halîfesi Muâviye B. Ebû Süfyân'ın uygulamalarıyla şan ve şerefe dayalı timokrasiye dönüştürülmüştür (İbn Rüşd, 2005: 134-140). Timokrasi yönetimi ise Endülüs'te Murâbitlar dönemine kadar aynı şekilde devam etmesinin ardından daha da bozularak hazcı bir tiranlığa evrilmiştir (Karlığa, 1999: 288-292).

İbn Rüşd'ün ideal devletinde liderin nitelikleri ve pozisyonu büyük önem taşımaktadır. O liderlikle ilgili görüşlerini oluştururken, eski Yunan ve İslam felsefesini sentezleyerek Farabî'nin mistik bilgelik kavramını sürdürür. İbn Rüşd

filozof kral yerine Fârâbî'den aldığı “melik” kavramını kullanır ve hem toplumun hem de devletin erdemli kılınmasında liderin önemine dikkat çeker. Ona göre ideal devletin halkı erdem ve adaleti melikten öğrenecektir (Topdemir, 2011: 45-47). Melikin nitelikleri Platon'un Devlet Kitabı'nın Şerhi'nin bir yerinde; “nazari ilimleri öğrenmeye uygun, içi sevgiyle dolu ve araştırmaya ve eğitime açık, doğruluğu seven, duygusal hazlara eğilimli ve mal sevgisi bulunmayan, cesur, iyi erdemlere yönelen büyük bir mütefekkir olmalı” şeklinde, eserinin bir başka bölümünde ise, “hikmet, mükemmel bir zekâ, iyi derecede ikna kabiliyeti, iyi bir hayal gücü ve cihat edebilme gücüyle beraber, cihat için gerekli bedensel organlarının eksik olmaması” şeklinde sayılır (Şulul, 2015: 729 - 730). Ayrıca İbn Rüşd melikte bulunması gereken niteliklere; Fârâbî'den farklı olarak “cesareti” eklerken, Yunan siyaset felsefesinden farklı olarak da “fıkıh ilmine vakıf olma ve içtihat yapabilme” niteliğini ilave eder (Şulul, 2010: 61). Black'a göre, İbn Rüşd'ün filozof kralında (melik) bulunması gereken nitelikler içinde, Sünni İslam âlimlerinin İslam halifeleri için gerekli gördükleri şu nitelikler de mevcuttur: “*Filozof kralın kuramsal ve pratik bilgisi bulunmalıdır, filozof kral; öğretmenlik yaparken sadece izhari kanıtları değil, aynı zamanda ikna edici ve şiirsel argümanları da kullanabilmeli, ahlaken erdemli olmalı ve pratik bilim tarafından açıklanan konuları toplumda ve devlette olgunlaştırma yeteneğine sahip olmalıdır. Yani kral eğitimin öğretisini uygulayabilmelidir.*” (Black, 2001: 185).

Öte yandan İbn Rüşd liderlikle ilgili görüşlerini açıklarken, felsefe ve din ilişkisini bir adım daha ileri götürerek, peygamberler ve filozoflar (bilgeler) arasında şu şekilde bir ilinti kurar: “İskenderiye’de öğretim görevi yapan bilge kişiler, kendilerine İslam şeriati ulaştığında Müslüman olmuşlardır. Yine Rum ülkesinde (Roma İmparatorluğu’nda) yaşayan bilge kişiler de, Hz. İsa’nın şeriati kendilerine ulaştığında Hristiyan olmuşlardır. Hiç kimse İsrailoğulları arasında birçok bilge kişi bulunduğundan kuşku duymamaktadır. Bu husus, Hz. Süleyman’a mensup olan İsrailoğullarının sahip olduğu kitaplarından açıkça anlaşılmaktadır. Bilgelik vahiy alan kimseler, yani peygamberlerde sürekli olarak bulunan bir şeydir. İşte bu nedenlerden dolayı, bütün söylenen sözler arasında en doğrusu, her peygamber bilge olduğu hâlde, her bilgenin peygamber olmadığıdır; onlar, yalnızca peygamberlerin varisleri oldukları söylenen bilginlerdir.” (Çetinkaya, 2012: 136).

İbn Rüşd devlet yönetiminde kuvvet ve siyasi istikrardan yana olup, anarşi ve karışıklığa karşı çıkar (Yavuzylmaz, 2022: 1). Ancak İbn Rüşd ayrıca yönetimi

halkın çıkarına göre yürütmek yerine şahsi çıkarına göre yürütmenin de zulüm olduğunu belirterek, iyi yönetime ve adalete vurgu yapar. Hatta daha da ileri giderek, kötü yönetim uygulamaları ve baskıcılık konusunda kendi döneminin yöneticilerini eleştirerek, bu tür yöneticilerin müstebit olduğunu dile getirir (Şulul, 2010: 62). Bu nedenle İbn Rüşd askeri yönetimlere de karşıdır. Ona göre önceleri İslam'daki yönetim biçimi Platon'un ideal devletindeki yönetime benzemektedir, ancak Muaviye bu düzeni bozarak, yerine Emevi istibdadını kurmuş, bunun sonucunda ise ideal bir yönetim örneği olan İslam devleti yıkılarak, toplumda fitne ve anarşi zuhur etmiştir (Uludağ, 1985: 41).

İbn Rüşd, Platon gibi ideal devlette toplumsal sınıfların özelliklerini de tarif eder ve toplumda her bir bireyin sadece bir meslekle ilgilenip işini en iyi şekilde yapması gerektiğini söyler (Yavuzylmaz, 2022: 1). O ayrıca toplumda doktorlar ile hukukçuların bulunması gerektiğini, ancak bu meslek gruplarına fazla ihtiyaç duyulmasının yönetim sisteminin iyi olmadığını bir göstergesi olduğunu söyler (Karlığa, 1999: 288-292).

İbn Rüşd'e göre ideal devlet yönetiminin öncelikli görevi halk arasında erdemın hâkim kılınmasını sağlamaktır. Bunun için iki yöntem mevcuttur: İkna (eğitim) ve zorlama yöntemleri. İkna (eğitim) yöntemi halkın büyük çoğunluğu için retorik ve şiirsel yollarla, filozoflar içinse burhan yoluyla uygulanabilir. İkna yönteminin başarısız olduğu durumlarda ise zorlama yöntemine de ihtiyaç olabileceğini söyleyen İbn Rüşd, bu yöntemi tercih etmediğini de ayrıca belirtir (Kılıç, 2007: 119). Ona göre, tarihsel süreçte savaşlar kaçınılmazdır. Bu nedenle yurttaşlar iyi örnekler gösterilerek, kahramanlık konusunda özendirilmelidir. Bunun yanında ideal devleti tehlikeye atabilecek yanlış inançların toplumda yayılması önlenmeli, ayrıca devlet yönetiminde mükâfatlandırma ve cezalandırma uygulamaları da aktif olarak kullanılmalıdır (Karlığa, 1999: 288-292). İbn Rüşd, bu bakış açısına uygun bir şekilde, ideal devletine tehdit olarak gördüğü Arap şiirini de eleştirir ve zevk peşinde gezen, cinselliği ve şarabı hayatının amacı haline getiren kişilerin ideal toplum ve devlet üzerinde yıkıcı etkilerinin olacağını vurgular (Şulul, 2010: 59-60).

Öte yandan İbn Rüşd İslam dünyasında kadınların haksızlığa uğradığını belirtir ve onları "*meyvesinden yararlanan bir bitkiye*" benzetir. Ona göre kadınlar basit iktisadi ihtiyaçların karşılanması amacıyla sadece ev ortamıyla kısıtlı bir hayat sürmektedir. Ancak kadın ile erkek arasındaki farklılık sadece yetenek

yönündendir. Bu nedenle ideal devlette erkeklere verilen haklar kadınlara da verilmelidir (Şulul, 2010: 58).

İbn Rüşd ayrıca diğer dinlerin mensuplarına karşı da son derece ılımlı yaklaşır ve İslâm otoritesini kabul etmeleri şartıyla, gayr-i müslimlerle barış yapılabileceğini ifade eder. Bunun yanında Mecusiler gibi semavi olmayan dinlerin mensuplarına da ehl-i kitab muamelesi yapılabileceğini belirtir. Onun düşüncesine göre, gayr-i müslimlerle savaşmak zorunlu olmadığı gibi, cihad da farz-ı ayn değil, farz-ı kifayedir. Ancak bütün bunlara karşın, savaş kaçınılmaz olduğunda savaştan önce karşı taraf haberdar edilmeli ve savaş ortamında dahi hukuka riayet edilerek, kadınlar, çocuklar, yaşlılar, din adamları, çiftçiler vb. durumda bulunan siviller öldürülmemeli, korunmalıdır (Korkut, 2009: 248).

3.4. İbn Rüşd'ün Siyaset ve Yönetim Düşüncesinin Etkileri

İbn Rüşd'ün siyaset ve yönetim düşüncesi, İslam dünyasında hem kendi döneminde hem de sonrasında beklenen ilgiyi görmemiştir. Buna karşılık onun düşünceleri Batı dünyasında büyük yankı uyandırmış ve uzun bir süre tartışmalara konu olmuştur. Dolayısıyla bu bölüm İslam Dünyası ve Batı Dünyası açısından iki ayrı başlık altında ele alınmıştır.

3.4.1. İslam Dünyasındaki Etkileri

İbn Rüşd sadece siyaset ve yönetim alanındaki fikirleriyle değil, din bilimleri, mantık, doğa bilimleri, metafizik, psikoloji, zooloji, astronomi, tıp ve ahlâk gibi birçok alanda, çağının ilerisinde pek çok eser ve fikir ortaya koymasına rağmen, İslam dünyasında beklenen ilgi ve itibarı görememiştir. İlgi görmek bir yana, din ile felsefe arasında açık bir çelişki bulunduğu savıyla kendisi baskı altına alınmış ve bu baskılar onun devlet görevlerinden çekilmesine, yargılanmasına, mal varlığına el konulmasına ve hatta sürgün edilmesine kadar varmıştır (Black, 2001: 188). Böylece Doğu Medresesi'nde Farabi, El Kindî ve İbn Sina ile Batı Medresesi'nde ise İbn Bacce, İbn Tüfeyl ve İbn Rüşd ile yürütülen İslam felsefesi çalışmaları İbn Rüşd'ün ölümüyle artık sona ermiştir (Meriç, 1995: 66). Black'ın deyişiyle, *İslam felsefesinin beş yüz yıllık parlak dönemi İbn Rüşd ile son bulmuştur* (Black, 2001: 188).

İbn Rüşd, geçmişten günümüze pek çok düşünür ve bilim adamı tarafından İslam felsefesinin zirvesi olarak anılmasına rağmen, İslam dünyasında hak ettiği

itibarı görememiştir. Ancak tarih İbn Rüşd'ü haklı çıkarmış ve onun ölümünün ardından, İslam coğrafyasında sadece felsefe ve müspet bilimler alanında değil, aynı zamanda dini bilimler alanında da ciddi bir gerileme sürecine girilmiş ve kısır çekişme ve tartışmalar yüzünden günümüze kadar kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır (Bayraktar, 2017: 132).

3.4.2. Batı Dünyasındaki Etkileri

Batı dünyasında 12. yüzyıldan itibaren yaşanan fikri gelişmeler, büyük ölçüde Arapça'dan Latince'ye çevrilen eserler sayesinde olmuştur. Özellikle İbn Rüşd'ün şerhleri üzerinden 12. Yüzyılın sonuna doğru keşfedilmeye başlanan Aristoteles felsefesi, 13. yüzyılda Latin İbn Rüşdçülüğü Akımı'nın temellerini atmış ve skolastik düşünce bu etkileşim sayesinde Avrupa'da altın çağını yaşamıştır (Dönmez, 2010: 4-6).

İbn Rüşd'ün eserlerine kadar, Batı dünyası Aristoteles'in sadece iki eserini bilmektedir. Bu eserler "Organon" ve "Categories ve De Interpretatione"dır. Diğer bir deyişle "Metafizik", "Fizik", "Ruh Üzerine", "Organon", "Nicomachean Etik", "Belagat", "Şiir" ve "Biyoloji" vb. eserlerin sahibi olan Aristoteles, gerçekte Batı dünyasında İbn Rüşd'ün şerhlerinin okunmasıyla tanınır hale gelmiştir. İspanyol bilim adamı Lorca (1943 -) İbn Rüşd'ün şerhleriyle ilgili şunları söylemiştir: "İbn Rüşd, Aristoteles'e ait metinleri yorumlarken ne dogmatik mülâhazalarla onları gölgelendirmiş, ne de Aristoteles'in naturalizmini çarpıtmıştır; ancak bu metinleri daha önceki geleneğin barındırdığı ideolojik ilavelerden arındırmıştır." Böylece İbn Rüşd Aristoteles'in düşüncelerini özüne uygun olarak nakletmiştir (Lorca, 2008: 2).

İbn Rüşd'ün ölümünden kısa bir süre sonra Kurtuba ve Sevilla Hıristiyanların eline geçmiş ve artık Müslümanlar bir müddet daha İspanya'da küçük bir bölgeye sıkışan Granada Krallığı ile hüküm sürmüştür. Bu nedenle Black'in da dediği gibi, "İbn Rüşd'ün entelektüel çocukları artık Avrupalılar olmuştur." (Black, 2001: 188).

İbn Rüşd'ün fikirleri Avrupa'da öncelikle Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde karşılık bulmuş ve bir grup üniversite öğretim üyesi onun eserlerini yorumlamaya başlamıştır. Daha sonraları bu grup "Latin İbn Rüşdçüleri" (Averroist), oluşturdukları akım da "Latin İbn Rüşdçülüğü" veya "Radikal İbn Rüşdçülük" olarak anılmıştır. Avrupa'da 13 ile 18. yüzyıllar arasında etkili

olan Latin İbn Rüşdçülüğü Akımı özellikle Aristotelesçi bilginlerle Hıristiyan ilahiyatçıları karşı karşıya getirmiş ve iki kesim arasında din ve felsefe üzerinden şiddetli tartışmalar yaşanmıştır (Collinson ve Wilkinson, 2000: 63).

Bu akımın en önemli temsilcileri Brabantlı Siger, Dacialı Boetius, Dry Townlu John, Jondunlu John ve Padualı Marsilius'tur (Lorca, 2008: 5-6). Ülken'e göre Latin İbn Rüşdçülüğü'nün ilk temsilcisi Brabantlı Siger (1240 – 1280) olup, İbn Rüşd'ü Skolastisizme kabul eden ilk düşünür ise Dominikli Büyük Albert (1193-1280)'tir (Ülken, 2015: 164-165). Lorca da Büyük Albert'in pek çok teorik tartışmalarda İbn Rüşd'ün öğretilerini izlediğini ve felsefi düşüncelerinin dogmalar ile çatışması halinde ise onu eleştirdiğini belirtir. Büyük Albert ayrıca IV. Papa Alexander'ın talebi üzerine monofisizme karşı "De Unitate Intellectus" adlı eserini kaleme alarak, sadece İbn Rüşd'ün değil, aslında Farabi, İbn Sina ve İbn Bey'in görüşlerini de tenkit eder (Lorca, 2008: 3). Bir başka Latin İbn Rüşdçüsü olan Padovalı Marsilius (1270-1342) ise naturalist felsefeden hareket ederek, İbn Rüşd'ü Aristoculuk görüşüne dayalı ve kendine ait bir siyasi bir kuram geliştirmiştir (Lorca, 2008: 9).

Skolastik düşünceye önemli katkıları bulunan diğer bir düşünür de Dominikan rahip Aquinumlu Thomas (1225-1274) olup, kendisi ılımlı bir İbn Rüşd'ü olarak anılır. İbn Rüşd'ün fikirleri Avrupa'ya daha çok Aquinumlu Thomas üzerinden yayılmıştır (Lorca, 2008: 4-5). O dönemde kilise Aristoteles'in görüşlerinin teolojide kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Bu nedenle Aquinumlu Thomas kiliseyle mücadele etmek üzere Latin İbn Rüşdçülerinin görüşlerini özellikle tartışmaya açmıştır (Ağaoğulları, 2011: 254). Thomas ayrıca Augustinizme karşı yönelttiği eleştirileri de İbn Rüşd'ten kuvvet alarak yapmıştır (Ülken, 1982: 149).

Ağaoğulları, Latin İbn Rüşdçülerinin kiliseye karşı tutumunu şu şekilde özetlemektedir: "*Latin İbn Rüşdçülüğü'nde akıl ile iman kesin çizgilerle birbirinden ayrılmakta ve bu dünyada mutlu olmak için salt aklın yeterli olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla din bu dünya işleri ile hiçbir ilgisi olmayan bir inanç sorunu olduğu gibi devlet de kiliseden bağımsızdır. Hatta bazı İbn Rüşdçülerin görüşüne göre, kilise dini bir kurum olmanın yanısıra ayrıca dünyevi bir kurum olduğu için, belli ölçüler dâhilinde devletçe denetlenmelidir.*" (Ağaoğulları, 2011: 268). Dolayısıyla Latin İbn Rüşdçülüğü kilise karşıtlarına 13 ile 16. yüzyıllar arasında önemli bir fikri donanım sağlamış olup, kilise yanlıları ise İbn Rüşd'ün

fikirlerini kendilerine karşı en büyük tehdit olarak algılamıştır (Dönmez, 2010: 7-8). Böylece İbn Rüşd'ün görüşlerine yönelik Hıristiyan dünyasında bir de karşı hareket başlatılmış ve Paris Konsili 1209 yılında İbn Rüşd'ün önce Tabiat'a ilişkin, sonra da Metafiziğe ilişkin şerhlerini yasaklamıştır (Ülken, 2015: 177).

Bütün bu eleştiri ve yasaklamalara rağmen, Batı dünyasında İbn Rüşd'ün eserleri yine de okunmuş ve birçok batılı düşünür onun fikirlerinden etkilenmiştir (Dönmez, 2010: 7-8). Örneğin Roger Bacon (1220-1292) "Opus Magnus" adlı eserinde onun fikirlerinden esinlenmiştir. Floransalı filozof ve şair Dante (1265 -1321) "Komedyası"nda, İbn Rüşd'ten, "*Aristoteles'in en mükemmel yorumcusu ve onu bilen herkesin ustası*" diyerek saygıyla bahsetmiş (Fakhry, 2022: 138), onu ayrıca Demokritos, Sokrates, Platon, Aristoteles, Pitolemy, Hipokrat ve Galen gibi Antik Dünya'nın büyük düşünürleri ile aynı daire içinde resmetmiştir (Ağaoğulları, 2011: 255). Dante "Convivio" isimli eserinde de İbn Rüşd'e çokça atıfta bulunmuş ve böylece siyasi bir İbn Rüşdçü olarak anılmıştır (Lorca, 2008: 10-12). Hollandalı Rahip Hermann Van Riswik ise İbn Rüşd felsefesini savunduğu için 1512'de Den Haag'da yakılarak idam edilmiştir (Ülken, 2015: 177).

Öte yandan İtalyan Rönesansı döneminde (14 -17. yüzyıllar) İbn Rüşd'ün etkisiyle gelişen Skolastik Aristoculuk bir kesim tarafından çokça eleştirilmesine karşın, üniversite çevrelerinde öğretilmeye devam edilmiştir. Bu dönemde İtalya'da "Hümanistler" ve "Felsefeciler" iki ayrı grup olarak ortaya çıkmış, birinci grupta, Francesco Petrarca, Lorenzo Valla, Giovanni Pico della Mirandola, Giovanni Boccaccio ve Leonardo Bruni; ikinci grupta ise Marsilio Ficino, Tommaso Campanella ve Giordano Bruno isimli düşünürler yer almıştır. Felsefeciler Aristoteles ve İbn Rüşd'ün fikirlerini savunurken, Hümanistler ise bu fikirlere karşı çıkmıştır (Lorca, 2008: 9-10).

İbn Rüşd'ün batı dünyasındaki etkisi 13 ile 18. yüzyıllar arasında devam etmiş ve 18. yüzyıldan itibaren giderek azalmıştır. Ünlü Fransız düşünür Renan (1823-1892) "İbn Rüşd ve İbn Rüşdçülük" konulu doktora tezinde, onu "*Aristo'yu yenileyen ve felsefi Helenizm'in saf ışıklarıyla Avrupa'yı aydınlatan ilk ve tek Müslüman*" düşünür olarak anmıştır (Karlığa, 2015: 4). Daha yakın döneme geldiğimizde ise İbn Rüşd hakkında araştırmalar yapan Amerikalı bilim adamları Paul Kurtz (1925-2012) ve Charles E. Butterworth (1938-) ondan övgüyle söz etmişlerdir. İbn Rüşd hakkında; Kurtz, "*İbn Rüşd, 17. ve 18. yüzyıl*

aydınlanmasının gelişiminde anahtar bir şahsiyet olmanın yanısıra modern bilimsel gelişmenin öncüsüdür”, Butterworth ise “İbn Rüşd din ile felsefe arasında kurduğu sağlam ilişki nedeniyle, aydınlanmanın müjdecisidir” demiştir. Yine Fransız bilim adamları Alain de Libera (1948-) ve M. R. Hayoun (1951-) ise İbn Rüşd’e duydukları akademik saygıyı şu şekilde dile getirmişlerdir: “İbn Rüşd, Avrupa düşüncesi üzerinde derin etkiler bırakan felsefi eserler yazarak, Aristoteles yorumculuğu geleneği tarihinde mutlak manada merkezi bir rol oynamış olup, o Avrupa’nın manevî babasıdır.” (Karlığa, 2015: 4).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma kapsamında yapılan literatür araştırmalarında, ilk olarak İbn Rüşd’ün Batı dünyasına yön veren eser ve fikirlerinin İslam dünyasında daha çok ilahiyat ve felsefe bölümlerinde çalışıldığı, buna karşın siyaset bilimi ve kamu yönetimi çevrelerinde pek fazla çalışılmadığı ve bilinmediği görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmanın temel bulgusu, onun siyaset ve yönetim alanına ilişkin fikirlerinin İslam dünyasında yeniden keşfedilmesine yönelik bir farkındalık oluşturmanın gerekli olduğuna dairdir.

Bununla birlikte, çalışma kapsamında ayrıca şu bulgulara ulaşılmıştır:

- İbn Rüşd Aristoteles’in eserlerine yazdığı yorumlar ile Batı dünyasının eski Yunan felsefesi ile tanışmasında kilit bir rol oynamıştır. Bilimsel görüşleri itibariyle bir rasyonalist olan filozof kendine özgü felsefesini de esas olarak Aristoteles’i yorumlayarak ve onun eserlerinden sentez yaparak oluşturmuştur.
- İbn Rüşd şerh etmek amacıyla öncelikle Aristoteles’in “Pratik Siyaset Üzerine Kitabı”nı aramış, ancak bu esere ulaşamayınca, Aristoteles’in fikirlerini öğrencisi Platon’un “Devlet Kitabı” üzerinden öğrenerek analiz ve şerh etmiştir. Böylece Platon’un siyaset kuramını, İslam toplumunun siyaset ve yönetim sorunlarına çözüm aramaya yönelik olarak, hem eski dönemlere hem de kendi dönemine tatbik etmiştir.
- İbn Rüşd bir ideal devlet modeli oluşturmanın gerçekte mümkün olduğunu belirterek, kendi devlet deneyimiyle Platon’dan farklı bir ideal devlet modeli ortaya koymuştur. O ayrıca Hz. Muhammed (S.A.V) ve dört halife

dönemi İslam devletinin bir ideal devlet örneği olduğunu da belirterek tüm İslam dünyasına bilimsel bir mesaj vermiştir. Bu nedenle geçmişten günümüze İslam dünyasının yaşadığı siyaset ve yönetim sorunlarına ışık tutabilmek amacıyla, öncelikle Hz. Muhammed (S.A.V) ve dört halife döneminin siyaset ve yönetim anlayışının disiplinler arası akademik çalışmalarla yeniden ele alınmasının bir gereklilik olduğu anlaşılmıştır.

- Siyasette ahlak tartışması, geçmişten günümüze tüm dünyada ve her dönemde önemini koruyan bir tartışma konusu olup, İbn Rüşd ideal devletinde iyi yönetimi ve adaleti tesis etmek amacıyla ahlakı siyasetin temelinde yerleştirmiştir. Ona göre devletin temel görevi de halk arasında erdemi hâkim kılmaktır. Dolayısıyla devlet adamlarının üstün ahlak sahibi insanlar olmalarının yanı sıra, siyasi ve yönetsel faaliyetler de ahlaka uygun icra edilmelidir.
- İbn Rüşd sentezlediği devlet görüşü ile İslam dünyasındaki mevcut felsefe - din çatışmasını çözümlenmeye gayret etmiş, ancak onun bu çözümlenmeleri İslam dünyasında yeterince karşılık bulamadığı gibi kendisine yönelik bir baskı aracına dönüşmüştür. Bu durumun aksine onun çözümlenmeleri Ortaçağ karanlığını yaşamakta olan Avrupa'da karşılık bulmuş ve Batı dünyası aydınlanma meşalesini onun fikirleriyle yakmıştır. İbn Rüşd'ün fikir ve öngörülerinin doğruluğu hem İslam hem de Batı tarihince test edilmiştir. Onun ölümünün ardından, İslam dünyasında sadece felsefe ve müspet bilimlerde değil, dini bilimlerde de gerileme sürecine girilmiş ve bilimsel alanda birkaç başarılı örnek haricinde, kısır çekişme ve tartışmalar yüzünden kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Ancak İslam dünyasında bütün bunlar yaşanırken, İbn Rüşd'ün fikirlerini el üstünde tutan Batı dünyası, Ortaçağ karanlığından hızla sıyrılarak bilimsel ve düşünsel alanda büyük bir gelişim ivmesi yakalamıştır.
- İbn Rüşd ayrıca İslam dünyasındaki din – siyaset çatışmasını çözümlenmek amacıyla, din alanında Kuran-ı Kerim'e, felsefe alanında ise Aristoteles felsefesine dönüşün zorunlu olduğunu ileri sürerek, felsefe ve dinin aynı maddadan beslenen sütkardeşler olduğunu ve vahye dayanan din ile insan aklının ürünü olan felsefenin her ikisinin kökünün de ilâhî bilim ve hikmet olduğunu söylemiştir. Ona göre felsefe ve din birbiriyle uyumludur ve bir

konuda aklın verileri ile dini naslar çatışırsa, dini naslar doğru metodolojiye sahip bilge kişilerce yorumlanmalıdır. Dolayısıyla İbn Rüşd oluşturduğu fikir sistematığı ile bir taraftan din ile dünya yaşantısını dengelemeyi, diğer taraftan da din ve siyaset alanını uzlaştırmayı amaçlamıştır. Ancak geçmişten günümüze İslam dünyasına bakıldığında din ve siyaset çatışması sorunu kesin bir çözüme bağlanamadığından, zaman zaman aşırılığa varan dini ve siyasi hareketler yüzünden, halkın yararı ve refahı için kullanılması gereken maddi ve manevi kaynaklar kısır çatışma ve çekişmelerle heba edilmiştir.

- Günümüz modern devlet sistemleri, yasama yürütme ve yargı erkleri arasında bir denge ve fren sistemi çerçevesinde kuvvetler ayrılığı prensibine dayanmaktadır. İbn Rüşd'ün düşüncelerine bu açıdan bakıldığında, onun devlet yönetiminde kuvvet ve istikrardan yana ve anarşiye karşı olmakla birlikte, ayrıca kötü yönetime, baskı ve istibdata da karşı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla onun devlet yönetiminde denge ve adaletten yana olduğu, ayrıca kötü yönetim uygulamaları nedeniyle kendi döneminin yöneticilerini de eleştirerek, iyi yönetimden yana açık bir tutum sergilediği ve toplumun tüm kesimlerinin sorunlarıyla bizzat yakından ilgilendiği anlaşılmıştır.
- Dünyada gündemden düşmeyen bir diğer konu da liderlerde ve devlet yöneticilerinde bulunması gereken nitelikler üzerinedir. İbn Rüşd ideal devlet modelini anlatırken bu konuya geniş bir yer ayırmış ve büyük önem vermiştir. Eski Yunan ve İslam felsefelerini sentezleyerek Farabi'nin mistik bilgelik kavramını sürdürmüş olan filozof, Platon'un filozof kralı yerine Fârâbî'nin "melik" kavramını tercih etmiştir. Ona göre melik doğuştan gelen liderlik ve yöneticilik özelliklerinin yanı sıra, erdemli ve bilge bir insan olmalı, çok iyi eğitim almalı ve istişareye açık olmalıdır. Çünkü ideal devletin halkı erdem ve adaleti öncelikle melikten öğrenecektir. Dolayısıyla İbn Rüşd'ün bu fikirleri aslında devlet yönetiminde her dönemde geçerli olan ehliyet, liyakat, eğitim, istişare gibi prensiplere vurgu yapmıştır. Günümüzün modern devlet ve bürokrasi modellerine bakıldığında, iyi yönetim amacına yönelik olarak, sadece yönetici kadroları için değil tüm kademelerde görev yapacak kamu çalışanları için de ehliyet, liyakat, eğitim ve erdem gibi niteliklerin kurumsal bir sistem dâhilinde arandığı, buna

karşın İslam dünyasının genelinde bu temel prensiplerin uygulanmasına ilişkin eksiklik ve aksaklıklar nedeniyle, kamu hizmetlerinde nitelik ve kalite sorunlarının yaşandığı göz önüne alındığında, İbn Rüşd'ün fikirlerinin aslında halen güncelliğini koruduğu görülmüştür.

- Bugün tüm dünyada aşırılık yanlısı fikri akımlar toplumsal barış için bir tehdit olarak kabul edilmektedir. İbn Rüşd kendi dönemindeki toplumsal yapıyı da analiz ederek, diğer dinlerin mensuplarına karşı ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. İslâm otoritesini kabul etmeleri şartıyla, onlarla barış yapılabileceğini ve Mecusiler gibi semavi olmayan dinlerin mensuplarına da ehl-i kitab muamelesi yapılabileceğini belirtmiş olan filozof, görüleceği gibi toplumsal barışa ve bir arada yaşama kültürünün oluşmasına yönelik uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir. Onun bu düşüncelerinin bugün sadece İslam dünyası için değil toplumsal çatışma ve huzursuzluk yaşanan tüm dünya ülkeleri için de dikkate değer olduğu anlaşılmıştır.
- İslam dünyası geçmişten günümüze bitmek bilmeyen savaşları, çatışmaları ve terör ortamını yaşamaktadır. Bu savaşlar, çatışmalar ve terör olayları nedeniyle milyonlarca çocuk, kadın, yaşlı ve sivil insan hayatını kaybetmiş ya da zarar görmüştür. Bu itibarla İbn Rüşd'ün bu hususlara ilişkin görüşlerini de irdelemekte yarar görülmüştür. İbn Rüşd'e göre Müslümanların birbiriyle savaşmasına onay verilemeyeceği gibi, gayr-i müslimlerle savaşmak da zorunlu değildir. Buna rağmen gayrimüslimlerle savaş kaçınılmaz hale gelirse öncelikle karşı taraf bilgilendirilmeli ve savaş hukukuna riayet edilmelidir. Dolayısıyla savaşlarda çocuk, yaşlı, kadın, din adamı, çiftçi vb. asker olmayan kişiler de zarar görmemelidir. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, İbn Rüşd bir barış taraftarı olup, savaşa zorunluluk hali dışında onay vermediği gibi, teröre ve savaş hukukuna aykırı eylemlere de hiçbir şekilde onay vermemiştir.
- İslam dünyasında bugün hala çözülemeyen bir başka konu da kadın hakları ve kadının toplumdaki yeri konusudur. İbn Rüşd kendi döneminin İslam toplumunu analiz ederek kadınların toplumda haksızlığa uğradığını ve mağdur edildiğini belirtmiştir. Ona göre kadın ile erkek arasındaki farklılık sadece yetenek yönündendir, ancak kadınlar İslam toplumunda basit iktisadi ihtiyaçların karşılanması amacıyla sadece ev ortamıyla kısıtlı

bir hayat sürmektedir. Bu nedenlerle de İbn Rüşd zamanının çok ilerisinde bir bakışla, erkeklere verilen hakların kadınlara da verilmesi gerektiğini savunmuştur.

Netice olarak, İbn Rüşd büyük bir devlet adamı ve aynı zamanda büyük bir İslam filozofudur. Onun fikirleri İslam dünyasından daha çok Batı dünyasına nüfuz etmiş ve Avrupa'da Rönesans'ın başlamasında etkili olmuştur. İslam dünyası ise İbn Rüşd'ün ölümünün ardından düşünsel ve bilimsel açıdan duraksamış ve bir süre sonra da Batı dünyasının gerisine düşmüştür. Ancak bütün bunlara rağmen, İslam dünyasında geçmişten günümüze bu olumsuz gidişin nedenleri gerçek anlamda etüt edilememiş ve İbn Rüşd gibi bir düşünce insanının bilimsel reçete niteliğindeki fikir ve eserlerine hak ettiği kıymet verilememiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın hem Türkiye'de hem de tüm İslam dünyasında onun fikir ve eserlerinin yeniden keşfine bir nebze katkı vermesi ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (2011), **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- BAYRAKDAR, Mehmet (2017), **İslam Felsefesine Giriş**, Diyanet Vakfı Yayınları, 12. Baskı, Ankara.
- BİRGÜL, Mehmet (2010), "İbn Rüşd'ün Felsefe ve Din Çözümlemesinin Aristotelyen Kökenleri Üzerine", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, s. 243-253, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/uluifd/article/view/5000017764/5000018054> (Erişim Tarihi: 25.12.2017)
- BLACK, Anthony (2001), **Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi, Peygamberden Bugüne** (Çev. S. Çalışkan - H. Çalışkan), Dost Kitabevi, 1. Baskı, Ankara.
- BUTTERWORTH, Charles (1996), **Averroes, Precursor of the Enlightenment**, Alif 16.
- COLLINSON, Diana ve Wilkinson, Robert (2000), **Thirty-Five Oriental Philosophers** (Çev. S. Özbudun, B.Ülker, H. Bravo, M.Berke), Ayraç Yayınevi, Ankara.
- CORBIN, Henry (1986), **İslam Felsefesi Tarihi**, (Çev. H. Hatemi), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

- ÇAYLAK, Adem ve Şahbaz, Yunus (2015), Eleştirel Aklın Kadim Bilgesi: İbn Rüşd ve Siyaset Felsefesi; **Muhafazakar Düşünce Dergisi**, Cilt 11, Sayı 44, s. 85 – 97.
- ÇETİNKAYA, Bayram Ali (2012), “İbn Rüşd’ün Projesi: Felsefe-Din Uzlaşımı”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt: 48, Sayı: 3, Ankara.
- ÇİLİNGİR, Lokman (2016), “İbn Rüşd’te Din Fesefe Bağlamında Siyaset”, **Felsefe Dünyası Dergisi**, 2016 Kış, Sayı: 64, Ankara.
- DE LİBERA, Alain (1998), **Averroes, Intelligence et la Pensée, Grand Commentaire du “De Anima”**, Livre III, Flammarion.
- DÖNMEZ, Süleyman (2010), İslam Felsefesinin 13. Yüzyıl Latin Ortaçağa Etkisi, **Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri**, Demirkol, M., Kala M. E. (Ed.), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- EL-CABİRİ, Muhammed Abid (1998), İbn Rüşd: Sire ve Fikr Dirase ve Nusus, Beyrut.
- ERGÜN, Turgay ve Polatoğlu, Aykut (1988), **Kamu Yönetimine Giriş**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- FAKHRY, Majid. (2002), **Averroes (Ibn Rushd): His Life, Works and Influence**, Oxford.
- GÖZÜBÜYÜK, Ahmet Şeref (2008), **Türkiye’nin Yönetim Yapısı**, Turhan Kitabevi. Ankara.
- İSLAMIN ALTINÇAĞI, https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slam%27%C4%B1n_Alt%C4%B1n_%C3%87a%C4%9F%C4%B1#:~:text=%C4%B0slam%27%C4%B1n%20Alt%C4%B1n%20%C3%87a%C4%9F%C4%B1%20ya,zirvede%20oldu%C4%9Fu%20d%C3%B6nemini%20ifade%20eder. (Erişim Tarihi: 10.07.2023).
- İBN RÜŞD (2005), **Telhis (Siyasete dair Temel Bilgiler)**, (Çev. M. Hilmi Özev), Bordo –Siyah Klasik Yayınları, İstanbul.
- KARLIĞA, Bekir (1999), **TDV İslam Ansiklopedisi**, 288-292. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-rusd--torun#1> (Erişim Tarihi: 25.04.2023).
- KARLIĞA, Bekir (2015), “Batıyı Aydınlatan İslam Düşünürü İbn Rüşd”, İsmek El Sanatları Dergisi, Sayı 17, 26 Mayıs 2015, <http://ismek.ist/blog/icerik.aspx?p=366> (Erişim Tarihi: 25.12.2017).

- KILIÇ, Muharrem (2007), "Aristo Şarihi İbn Rüşd'ün Hukuk ve Siyaset Felsefesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi, 16. Kitap", **Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar III- Sempozyumu Bildirileri**, 7-9 Eylül 2006, Ökçesiz, H. (Ed.), İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul.
- KORKUT, Şenol (2009), İbn Rüşd: Doğu-Batı İlişkinin Entelektüel Boyutu İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek (İbn Rüşd Sempozyumu, Asitan Yayıncılık, 2009, Sivas, 2 Cilt, 955 sayfa, 472-483), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 50:2, s.239-251.
- KÖZ, İsmail (2008), Uluslararası İbn Rüşd Sempozyumu (9-10 Ekim 2008, Sivas), **Felsefe Dünyası Dergisi**, 2008/2, Sayı 48, Ankara.
- KURTOĞLU, Zerrin (1991), İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- LORCA, Andrés Martinez (2008), İbn Rüşd'ün Skolastik ve Rönesans Felsefesi Üzerine Etkisi (Çev. Özdeş T.), **Uluslararası İbn Rüşd Sempozyumu**, 9-11 Ekim 2008, Sivas. http://andresmlorca.com/documentos/Traduccion_al%20turco_de_articulo_sobre_Averroes.pdf (Erişim Tarihi: 26.12.2022).
- MERİÇ, Cemil (1995), **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- ŞULUL, Cevher (2008), İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl 13, Sayı 20, Şanlıurfa.
- ŞULUL, Cevher (2009), İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi –Eflatun'un Devlet'i ve İbn Rüşd'ün Yorumu, İnsan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- ŞULUL, Cevher (2010), İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi, **Umran Dergisi**, Mayıs 2010, İstanbul, <http://www.umrandergisi.com.tr/u/umran/pdf/189-1363267244.pdf> (Erişim Tarihi: 20.04.2023).
- ŞULUL, Cevher (2015), "İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, c. 7, İnsan Yayınları, İstanbul.
- TOPDEMİR, Hüseyin Gazi (2011), İbn Rüşd, Say Yayınları, İstanbul.
- TÜRK DİL KURUMU, **Türkçe Sözlüğü**, <https://sozluk.gov.tr/2023> (Erişim Tarihi: 06.06.2023).

ULUDAĞ, Süleyman (1985), **Felsefe- Din İlişkileri, İbn Rüşd**, Dergah Yayınları, İstanbul.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1982), **Türk Tefekkürü Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (2015), **Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi – Kaynakları ve Etkileri**, Doğu Batı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

YAVUZYLMAZ, Yusuf (2022), İbn Rüşd Düşüncesinde Yöntem, Siyaset ve Din-Felsefe İlişkileri, http://www.haberdurus.com/kose-yazilari/ibn_rust_dusuncesinde_yontem_siyaset_ve_din_felsefe_iliskileri-3434.html (Erişim Tarihi: 26.04.2023).

YILDIRIM, Ömer (2022), İbn Rüşd Kimdir, http://www.felsefe.gen.tr/ibni_rusd_kimdir.asp (Erişim Tarihi: 11.12.2022).

KARAR ÖRNEKLERİ

T.C.
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU
(OMBUDSMANLIK)

SAYI : XXXX
BAŞVURU NO : XXXX
KARAR TARİHİ : XXXX

TAVSİYE KARARI

BAŞVURAN : XXXX
BAŞVURUYA KONU İDARE : ADALET BAKANLIĞI

BAŞVURUNUN KONUSU : Ceza infaz kurumlarında tahsil edilen elektrik tüketim bedeli hakkındadır.
BAŞVURU TARİHİ : XXXX

I. BAŞVURANIN İDDİA VE TALEPLERİ

1. Başvuru dilekçesinde özetle, ceza infaz kurumlarında barındırılan kişilere tahakkuk ettirilen elektrik tüketim bedelinin “*mesken abone grubuna*” kıyasla oldukça yüksek meblağlara ulaştığı ve söz konusu bedeli ödemekte zorluk yaşadıkları belirtilerek mağduriyetlerinin giderilmesi talep edilmiştir.

II. İDARENİN BAŞVURUYA İLİŞKİN AÇIKLAMALARI

2. Kurumumuza daha önce benzer mahiyette yapılan şikâyetler neticesinde, “ceza infaz kurumlarında barındırılan kişilerin makul bedeller karşılığında elektrik hizmetlerinden yararlanabilmesini teminen, mevzuat değişiklik çalışmaları da dâhil olmak üzere gerekli çalışmaları başlatması ve ivedilikle sonuçlandırılmasının sağlanması” yönünde İdareye tavsiyelerde bulunulmuştur (Bknz. Kamu Denetçiliği Kurumunun 22.09.2022 tarihli ve 2022/11497 başvuru numaralı Tavsiye kararı).

3. Söz konusu başvurulara ait inceleme ve araştırma sürecinde İdareden konuya ilişkin açıklama ve değerlendirmelerinin Kurumumuza iletilmesi istenmiş olup buna mukabil İdare tarafından iletilen cevap yazılarında özetle;

(a) Ceza İnfaz Kurumlarında Bulundurulabilecek Eşya ve Maddeler Hakkında Yönetmelik’in “Elektrikli eşyalar” başlıklı 9’uncu maddesi uyarınca işlem yapıldığı; anılan hüküm kapsamında ceza infaz kurumlarında bulunan oda/koşuğun aydınlatmalarının kurum idaresi tarafından karşılandığı, hükümlü ve tutukluların kendi talepleri ile oda/koşuğlarında kullandıkları elektrikli eşyanın elektrik giderlerinin kendileri tarafından karşılandığı,

(b) Dağıtım Lisansı Sahibi Tüzel Kişiler ve Görevli Tedarik Şirketlerinin Tarife Uygulamalarına İlişkin Usul ve Esaslar’ın “Ticaret abone grubu” başlıklı 7’nci maddesi uyarınca, ceza infaz kurumlarının

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

ticarethane abone grubu kapsamında yer aldığı; barındırılmakta olan hükümlü ve tutuklular adına ayrı bir elektrik aboneliğinin bulunmadığı,

(c) Kısıtlı bütçe kaynaklarının azami tasarrufunun sağlanmasının zorunluluk arz ettiği, bu kapsamda devletin bakım ve gözetimi altındaki kişilerin barındırıldıkları kurumlar olan ceza infaz kurumlarının zaruri giderleri ile burada barındırılan hükümlü ve tutukluların ancak ilaç, aydınlatma, ısınma vb. temel giderlerinin devletçe karşılanmasına imkân bulunduğu, bu doğrultuda aydınlatma, su ve ısınma giderlerinin Adalet Bakanlığı tarafından, bunların dışında hükümlü ve tutukluların kendi talepleri ile oda/koğuşlarında kullandıkları elektrikli eşyanın elektrik giderlerinin kendileri tarafından karşılandığı,

Belirtilmiştir.

4. 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun 20'nci maddesinin üçüncü fıkrası uyarınca, ilgili mercilerin önerilerimiz doğrultusunda tesis ettikleri işlemleri veya önerilen çözümler uygulanabilir nitelikte görülmemekte ise bunun gerekçelerini otuz gün içinde Kurumumuza bildirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Kurumumuzca verilen tavsiye kararları neticesinde İdarede tarafından iletilen cevap yazılarında özetle;

[...] Ceza İnfaz Kurumlarında Bulundurulabilecek Eşya ve Maddeler Hakkında Yönetmelik'in "Elektrikli eşyalar" başlıklı 9 uncu maddesinde yer alan "Aydınlatma dışındaki elektrik giderleri hükümlü tarafından karşılanır." hükmü uyarınca ceza infaz kurumlarında bulunan oda/koğuşların aydınlatma giderlerinin kurum idaresi tarafından karşılandığı, hükümlü ve tutukluların kendi talepleri ile oda/koğuşlarında kullandıkları elektrikli eşyanın elektrik giderlerinin ise kendileri tarafından karşılandığı, ayrıca tavsiye kararında belirtilen hususların değerlendirilmek üzere not alındığı [...].

Husus bildirilmiştir.

III. İLGİLİ MEVZUAT

5. Anayasa'nın "Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı" başlıklı 74'üncü maddesinin dördüncü ve beşinci fıkraları uyarınca:

Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceler. [...]

6. Anayasa'nın "Devletin temel amaç ve görevleri" başlıklı 5'inci maddesi uyarınca:

Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.

7. Anayasa'nın "Kişinin dokunulmazlığı, maddî ve manevî varlığı" başlıklı 17'nci maddesinin birinci fıkrası uyarınca:

Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.

8. 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun 5'inci maddesinin birinci fıkrası uyarınca:

Kurum, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

Kavaklıdere Mah. Zeytin dalı Caddesi No:4 Çankaya/ANKARA
Telefon : 0 (312) 465 22 00 Faks : 0 (312) 465 22 65
e-Posta : iletisim@ombudsman.gov.tr İnternet Adresi : www.ombudsman.gov.tr
Kep Adresi: kamudenetcilikkurumu@hs01.kep.tr

9. Ceza İnfaz Kurumlarında Bulundurulabilecek Eşya ve Maddeler Hakkında Yönetmelik'in "Elektrikli eşyalar" başlıklı 9'uncu maddesi uyarınca:

Koşuş, oda ve eklentilerinde, kantinden temin edilmek koşuluyla, bir adet otuzyedli ekran televizyon ile elektrikli su ısıtıcısı, saç kurutma makinesi ve büro tipi buzdolabı ile kurumun bulunduğu coğrafi bölgenin iklim koşulları dikkate alınarak, her koşuş veya odada bir adet vantilatör bulundurulmasına izin verilebilir. Ayrıca her hükümlü, kurum kantininden satın almak kaydıyla bir adet kulaklıklılı küçük el radyosu bulundurulabilir.

Oda sistemine geçmemiş ceza infaz kurumlarında, koşuşların durumuna göre, bir adet büyük ekranlı televizyon ile buzdolabı bulundurulmasına izin verilebilir.

Aydınlatma dışındaki elektrik giderleri hükümlü tarafından karşılanır.

10. Dağıtım Lisansı Sahibi Tüzel Kişiler ve Görevli Tedarik Şirketlerinin Tarife Uygulamalarına İlişkin Usul ve Esaslar'ın "Mesken abone grubu" başlıklı 4'üncü maddesi ile "Kamu ve özel hizmetler sektörü ile diğer abone grubu" başlıklı 7'nci maddeleri uyarınca:

Mesken abone grubu

MADDE 4 – (1) Mesken olarak kullanılan; müstakil binalar, apartmanlar ve apartmanlar içindeki bağımsız bölümler, konut kooperatifleri ve konut siteleri. Bu yerlerin kalorifer, asansör, hidrofor, merdiven otomatığı, kapıcı dairesi vb. gibi ölçümleri ayrı sayaç ile yapılan ortak kullanım yerleri, ibadethaneler ile müşterimlati niteliğindeki lojman ve benzeri yerleri, T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından kurulan geçici barınma merkezleri mesken abone grubu kapsamındadır.

(2) Şehit Aileleri ve Muharip/Malul Gaziler mesken alt abone grubudur. [...]

Kamu ve özel hizmetler sektörü ile diğer abone grubu*

MADDE 7 – (1) Bu Usul ve Esaslarda tanımlanan diğer ana ve alt abone grupları kapsamına girmeyen tüm tüketiciler bu abone grubu kapsamındadır.

(* "Ticarethane abone grubu" olan madde başlığı, 30.04.2022 tarih ve 31825 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 10961 sayılı EPDK Kararının 3'üncü maddesi uyarınca "Kamu ve özel hizmetler sektörü ile diğer abone grubu" olarak değiştirilmiştir.)

IV. KAMU DENETÇİSİ ARIF DÜLGER'İN KAMU BAŞDENETÇİSİNE ÖNERİSİ

11. Kamu Denetçisi tarafından yapılan inceleme ve araştırma neticesinde, başvurunun kabulü gerektiği yönünde hazırlanan öneri Kamu Başdenetçisine sunulmuştur.

V. DEĞERLENDİRME VE GEREKÇE

A. Hukuka, Hakkaniyete ve İnsan Haklarına Uygunluk Yönünden Değerlendirme

1. Olay ve Olgular

Mezkûr dosya ile incelemeye alınan benzer nitelikteki dosyalar kapsamında yer alan bilgi ve belgelerin incelenmesinden anlaşıldığı üzere;

12. Ceza infaz kurumlarında bulunan oda ve koşuşların aydınlatma giderleri ilgili kurum idaresi tarafından karşılanmaktadır. Hükümlü ve tutukluların talepleri doğrultusunda kullandıkları elektrikli eşyalara ait elektrik giderleri ise kendileri tarafından karşılanmaktadır.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

Kavaklıdere Mah. Zeytinolı Caddesi No:4 Cankaya/ANKARA
Telefon : 0 (312) 465 22 00 Faks : 0 (312) 465 22 65
e-Posta : iletisim@ombudsman.gov.tr İnternet Adresi : www.ombudsman.gov.tr
Kep Adresi : kamudenetcligikurumu@hs01.kep.tr

13. Hükümlü ve tutukuların kullandıkları elektrik miktarı, barındırıldıkları oda veya koşulların sayaçlarından okuma yapılarak tespit edilmekte; harcanmış olan *kwh/saat* üzerinden birim fiyat uygulanarak ödenmesi gereken bedel hesaplanmaktadır. Bu şekilde hesaplanan elektrik tüketim bedeli hükümlü ve tutukuların emanet para hesabından kesilerek tahsil edilmektedir.

14. Ceza infaz kurumları, tarife uygulamalarının düzenlendiği Usul ve Esaslar (§10) uyarınca ticarethane abone grubu kapsamında yer almakta olup barındırılmakta olan hükümlü ve tutukular adına ayrı bir abonelik bulunmamaktadır.

2. Değerlendirme

15. Başvuran, barındırıldığı ceza infaz kurumunda elektrik tüketim bedeli olarak oldukça yüksek meblağlar ödemek durumunda kaldıklarını ve bu bağlamda mağduriyet yaşadığını belirtmiştir (§1).

16. Ceza İnfaz Kurumlarında Bulundurulabilecek Eşya ve Maddeler Hakkında Yönetmelik'in "Elektrikli eşyalar" başlıklı 9'uncu maddesinde, kurumlarda barındırılanların koşu, oda ve eklentilerinde bulundurabilecekleri elektrikli eşyalar düzenlenmiştir. Söz konusu maddenin üçüncü fıkrasında ise aydınlatma dışındaki elektrik giderlerinin hükümlü tarafından karşılanacağı düzenleme altına alınmıştır (§9). İdarenin de belirttiği üzere, ceza infaz kurumları ilgili mevzuat uyarınca ticarethane abone grubu [Kamu ve özel hizmetler sektörü ile diğer abone grubu] kapsamında kalmakta olup tüketim bedelinin hesaplanmasında anılan abone grubuna ilişkin tarifeler uygulanmaktadır (§§3,10).

17. Ceza infaz kurumlarında barındırılan kişilerin belirli harcamalara katılımının düzenlenmesi, çeşitli ülkelerin ceza infaz sistemlerinde uygulama alanı bulabilmektedir (Bkz. AİHM, Başvuru No: 31827/02, *Laduna v. Slovakia*, 13 Aralık 2011). Kaynakların kullanımında ceza infaz kurumlarında barındırılan tüm kişilerin temel hak ve hürriyetlerinin korunmasına ve bu bağlamda asgari standardın sağlanmasına öncelik verilmesi gerektiği açıktır. Keza İdarenin açıklamalarında da, kısıtlı bütçe kaynaklarının azami tasarrufunun sağlanmasının zorunluluk arz ettiği, bu kapsamda ceza infaz kurumlarının zaruri ve temel (ilaç, aydınlatma, ısınma vb.) giderlerinin devletçe karşılanmasına imkân bulunduğu hususu vurgulanmıştır. Bu çerçevede yapılan değerlendirmede, elektrik tüketim bedelinin barındırılan kişilerden tahsiline ilişkin olarak İdarece yürütülen işlemlerde ilgili mevzuat hükümlerine aykırı bir husus tespit edilememiştir.

18. Bununla birlikte, ceza infaz kurumlarının ticarethane abone grubu kapsamında yer almasının da etkisiyle, özellikle 01.01.2022 tarihinden itibaren barındırılan kişilere yansıtılan elektrik tüketim bedellerinde ciddi bir artış yaşandığı; keza Enerji Piyasası Düzenleme Kurulunca onaylanan nihai tarife tabloları incelendiğinde, ticarethane abone grubu ile mesken abone grubu arasındaki payın daha önceki döneme oranla önemli ölçüde açıldığı anlaşılmaktadır. (Bknz. Kamu Denetçiliği Kurumunun 22.09.2022 tarihli ve 2022/11497 başvuru numaralı Tavsiye kararı, §§16,20).

19. Anayasa'nın 5'inci maddesi uyarınca, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak devletin temel amaç ve görevleri arasındadır (§6). Bu bağlamda, temel tüketim ihtiyaçları arasında yer alan elektrik hizmetlerine toplumun tüm fertlerinin kolaylıkla ulaşabilmesini teminen gerekli tedbirlerin devlet tarafından alınması gerekliliktir.

20. Söz konusu husus, devletin bakım ve gözetimi altında ceza infaz kurumlarında barındırılan kişiler açısından ayrıca önemlidir. Zira hükümlü ve tutuklu olarak barındırılan kişiler, hukuka uygun şekilde özgürlüğünden yoksun bırakılmanın doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak çalışma hayatından da uzaklaşmakta; ceza infaz kurumları tarafından sağlanan çalışma imkânları haricinde gelirlerinden yoksun kalmaktadırlar. Bu durum anılan kişiler ile birlikte aile fertlerini de yakından ilgilendirmekte ve

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

Kavaklıdere Mah. Zeytin dalı Caddesi No:4 Çankaya/ANKARA
Telefon : 0 (312) 465 22 00 Faks : 0 (312) 465 22 65
e-Posta : iletisim@ombudsman.gov.tr İnternet Adresi : www.ombudsman.gov.tr
Kep Adresi: kamudenetciligikurumu@hs01.kep.tr

etkileyebilmektedir. Barındırılan kişilerin koğuş ya da odalarında televizyon, radyo, buzdolabı ve benzeri elektrikli eşyaları kullanabilmeleri, bu kişilerin düzenli bir yaşam sürdürebilmeleri ve infaz rejiminden beklenen iyileştirmenin gerçekleşmesi hususu ile de yakın ilişki içerisindedir. Makul bir bedel karşılığında elektrik hizmetlerine ulaşamaması durumu, söz konusu eşyalara erişimin kısmen ya da tamamen kısıtlanmasına veya kişilerin ekonomik açıdan zor durumda kalmalarına sebep olabilecek niteliktedir (Kamu Denetçiliği Kurumunun 22.09.2022 tarihli ve 2022/11497 başvuru numaralı Tavsiye kararı, §22).

21. Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamelelerin veya Cezanın Önlenmesi Komitesi (AİÖK) tarafından yayımlanan 30'uncu Genel Rapor kapsamında, ceza infaz kurumlarında belirli hizmet veya eşyalara erişim maliyetlerinde yaşanabilecek artışların, barındırılan kişiler üzerinde ortaya çıkaracağı olumsuz sonuçlara özellikle vurgu yapılmıştır. Ceza infaz kurumlarında yaşanabilecek kaynak sıkıntısı ve pahalılık gibi sorunların, hükümlü ve tutuklular arasında eşitsizliklerin ortaya çıkmasına veya perçinlenmesine sebep olacağı; kişilerin gelecekteki refah durumlarının bundan olumsuz etkileyeceği; çok düşük gelire sahip hükümlü ve tutukluların basit veya temel bir takım ihtiyaçlara erişimde dahi sıkıntı yaşayabileceği ve bu durumun kişisel özerklikten yoksun kalmalarına sebep olabileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda Komite, elektrik giderleri de dâhil barındırılan kişilerce karşılanması gereken eşya veya hizmetlerin varlığı halinde, bunlara ilişkin maliyetlerin hükümlü ve tutukluların net gelirini orantısız şekilde etkilememesi gerektiğini ifade ederek bu hususu ceza infaz kurumlarında gözlemlenmesi gereken eşik değerler arasında saymıştır. (AİÖK, 30'uncu Genel Rapor, 2020, §§ 64-79).

22. Tüm bu açıklamalar çerçevesinde; mevcut durumda ceza infaz kurumlarının elektrik aboneliklerinin anılan Usul ve Esaslar'ın 7'nci maddesi (§10) kapsamında yer alması ve bunun sonucunda barındırılan hükümlü ve tutukluların elektrik hizmetlerine yüksek maliyetlerle erişmek durumunda kalmasının hukuka ve hakkaniyete aykırı sonuçlar doğurduğu; İdare tarafından (ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile koordinasyon halinde), anılan kişilerin makul bedeller karşılığında elektrik hizmetlerinden yararlanabilmesini teminen, mevzuat değişiklik çalışmaları dâhil olmak üzere gerekli çalışmaları başlatması ve ivedilikle sonuçlandırması gerektiği; bu kapsamda ceza infaz kurumlarında barındırılan kişilerin "mesken abone grubu" içerisinde alt abone grubu olarak düzenlenmesi hususunun da değerlendirilmesinin uygun olacağı sonuç ve kanaatine varılmıştır.

B. İyi Yönetim İlkeleri Yönünden Değerlendirme

23. İyi yönetim ilkelerine, Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'in "İyi yönetim ilkeleri" başlıklı 6'ncı maddesinde yer verilmiştir. Anılan madde hükmü uyarınca, inceleme ve araştırma kapsamında ilgili idarenin iyi yönetim ilkelerine uygun işlem ve eylem ile tutum veya davranışta bulunup bulunmadığı hususları da Kurum tarafından gözetilmektedir. Bu kapsamda yapılan değerlendirme neticesinde; İdarenin, "makul sürede karar verme" ilkesine uygun davranmadığı anlaşılmış olup idareden bundan böyle söz konusu ilkeye uygun hareket etmesi beklenmektedir.

VI. HAK ARAMA ÖZGÜRLÜĞÜNE İLİŞKİN AÇIKLAMA

24. 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun 17'nci maddesinin sekizinci fıkrasına göre, Kamu Denetçiliği Kurumuna dava açma süresi içinde yapılan başvuru işleme başlanmış olan dava açma süresini durdurmakta olup anılan Kanun'un 21'inci maddesinin ikinci fıkrası uyarınca, tavsiye kararı üzerine otuz gün içinde herhangi bir işlem tesis edilmez veya eylemde bulunulmaz ise durmuş olan dava açma süresi kaldığı yerden işleme başlayacaktır.

25. Buna göre ilgili idarenin eylem ve işlemlerine karşı (varsa) dava açma süresinden arta kalan sürede İdare Mahkemelerinde yargı yolu açıktır.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

Kavaklıdere Mah. Zeytinoluk Caddesi No:4 Cankaya/ANKARA
Telefon : 0 (312) 465 22 00 Faks : 0 (312) 465 22 65
e-Posta : iletisim@ombudsman.gov.tr İnternet Adresi : www.ombudsman.gov.tr
Kep Adresi: kamudenetcligikurumu@hs01.kep.tr

VII. KARAR

Açıklanan gerekçelerle **BAŞVURUNUN KABULÜNE**,

Karar gerekçesinde yer verilen açıklamalar kapsamında, ceza infaz kurumlarında barındırılan kişilerin makul bedeller karşılığında elektrik hizmetlerinden yararlanabilmesini teminen, mevzuat değişiklik çalışmaları da dâhil olmak üzere gerekli çalışmaları başlatması ve ivedilikle sonuçlandırılmasının sağlanması hususunda **ADALET BAKANLIĞINA TAVSİYEDE BULUNULMASINA**,

6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun 20'nci maddesinin üçüncü fıkrası uyarınca, **ADALET BAKANLIĞI** tarafından bu karar üzerine tesis edilecek işlemin otuz gün içinde Kurumumuza bildirilmesinin zorunlu olduğuna,

Kararın, **BAŞVURANA** ve **ADALET BAKANLIĞINA** tebliğine,

Türkiye Cumhuriyeti Kamu Başdenetçisince karar verildi.

Şeref MALKOÇ
Kamu Başdenetçisi

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

Kavaklıdere Mah. Zeytin dalı Caddesi No:4 Çankaya/ANKARA
Telefon : 0 (312) 465 22 00 Faks : 0 (312) 465 22 65
e-Posta : iletisim@ombudsman.gov.tr İnternet Adresi : www.ombudsman.gov.tr
Kep Adresi: kamudenetcilikkurumu@hs01.kep.tr

6 / 6

T.C.
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU
(OMBUDSMANLIK)

SAYI : XXXX
BAŞVURU NO : XXXX
KARAR TARİHİ : XXXX

TAVSİYE KARARI

BAŞVURAN : XXXX

BAŞVURUYA KONU İDARE : ADALET BAKANLIĞI
BAŞVURUNUN KONUSU : Doğum sonrası yarı zamanlı çalışma talebi hakkındadır.
BAŞVURU TARİHİ : XXXX

I. BAŞVURANIN İDDİA VE TALEPLERİ

1. Kurumumuza yapılan başvuruda başvuran özetle; 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununun Ek-43 Maddesi gereğince doğum yaptığı çocuğu ilköğretim çağına başlayacağı takip eden aybaşına kadar “Yarı Zamanlı Çalışma” için Ankara Bölge Adliye Mahkemesi Başkanlığına başvuruda bulunduğunu, ancak kurum tarafından XXXX tarihinde tarafına tebliğ edilen karar ile “Cumhurbaşkanlığı Karamamesinin henüz çıkartılmadığı” belirtilerek başvurusunun reddedildiğini, ancak bu konuda Kanun bulunmakta olup kararname ile düzenlenmesi gereken bir durumun olmadığını, düzenlenecek olan yönetmelik ile hangi cetvele tabi memurların yararlanacağı bilgisinin yayınlanmasının beklendiğini, buna ilişkin yönetmeliğin de aradan geçen uzun yıllara rağmen çıkartılmadığını belirterek, yarım zamanlı çalışma izninin işe başlama tarihinden itibaren ve 08:30-12:30 saatleri arasında ayarlanarak tarafına uygulanmasını talep etmektedir.

II. İDARENİN BAŞVURUYA İLİŞKİN AÇIKLAMALARI

2. Kurumumuzun XXXX tarih XXXX sayılı bilgi ve belge isteme yazısına istinaden Ankara Bölge Adliye Mahkemesi Adalet Komisyonu Başkanlığı tarafından Kurumumuza gönderilen XXXX tarihli ve XXXX sayılı cevabı yazı ve eklerinde özetle;

2.1. 29/01/2016 tarihli ve 6663 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 10 uncu maddesiyle 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’na eklenen “Doğum sonrası yarı zamanlı çalışma” başlıklı Ek 43 üncü maddede, devlet memuruna çocuğunun mecburi ilköğretim çağına başladığı tarihi takip eden aybaşına kadar olan dönemde yarı zamanlı çalışma imkanının getirildiği,

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

2.2. Söz konusu maddede, yarım zamanlı çalışma hakkının kullanımına ilişkin usul ve esas ile bu haktan yararlanamayacak memurları; hizmet sınıfı, kadro unvanı, kurum veya teşkilat bazında birlikte ve ayrı ayrı belirlemeye Cumhurbaşkanının yetkili olduğu hüküm altına alınmış olup, devlet memurlarının söz konusu haktan yararlanmasının, konu hakkında çıkarılacak olan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi sonrasında mümkün olabileceği, henüz ilgili Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin yayımlanmamış olması nedeniyle talebin şimdilik karşılanamayacağı,

hususları ifade edilmiştir.

III. İLGİLİ MEVZUAT

3. 18/10/1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın;

3.1. **"Ailenin korunması ve çocuk hakları" başlıklı 41 inci maddesi;** *"Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar. (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/4 md.) Her çocuk, korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına açıkça aykırı olmadıkça, ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına sahiptir. (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/4 md.) Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır."*

3.2. **"Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı" başlıklı 74 üncü maddesinin üçüncü ve dördüncü fıkraları;** *"Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin işleyişine ilgili şikâyetleri inceler."*

3.3. **"Genel ilkeler" başlıklı 128 inci maddesi;** *"(...) Memurların ve diğer kamu görevlilerinin nitelikleri, atanmaları, görev ve yetkileri, hakları ve yükümlülükleri, aylık ve ödenekleri ve diğer özlük işleri kanunla düzenlenir."*

4. 14/06/2012 tarihli ve 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun **"Kurumun görevi" başlıklı 5 inci maddesinin birinci fıkrası;** *"Kurum, idarenin işleyişine ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir."*

5. 14/07/1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun;

5.1. **"Amaç" başlıklı 2 nci maddesi;** *"Bu Kanun, Devlet memurlarının hizmet şartlarını, niteliklerini, atanma ve yetiştirilmelerini, ilerleme ve yükselmelerini, ödev, hak, yüküm ve sorumluluklarını, aylıklarını ve ödeneklerini ve diğer özlük işlerini düzenler. (Mülga birinci cümle: 13/2/2011 - 6111/117 md.) Bu Kanunda öngörülen yönetmelikler Cumhurbaşkanınca yürürlüğe konulur."*

5.2. **"Uygulamayı isteme hakkı" başlıklı 17 nci maddesi;** *"Devlet memurları, bu kanun ve diğer mevzuata göre tayin ve tesbit olunup yürürlükte bulunan hükümlerin kendileri hakkında aynen uygulanmasını istemek hakkına sahiptirler."*

5.3. **"Çalışma saatleri" başlıklı 99 uncu maddesi;** *"Memurların haftalık çalışma süresi genel olarak 40 saattir. Bu süre Cumartesi ve Pazar günleri tatil olmak üzere düzenlenir. Ancak bu kanuna, özel kanunlara,*

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

Kavaklıdere Mah. Zeytin dalı Caddesi No:4 Çankaya/ANKARA
Telefon : 0 (312) 465 22 00 Faks : 0 (312) 465 22 65
e-Posta : iletisim@ombudsman.gov.tr İnternet Adresi : www.ombudsman.gov.tr
Kep Adresi: kamudenetcilikkurumu@hs01.kep.tr

Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine veya bunlara dayanılarak çıkarılacak yönetmeliklerle, kurumların ve hizmetlerin özellikleri dikkate alınmak suretiyle farklı çalışma süreleri tespit olunabilir...”

5.4. “Doğum sonrası yarı zamanlı çalışma” başlıklı Ek 43 üncü maddesi; *“Doğum yapan memurlar doğum sonrası analık izninin veya 104 üncü maddenin (F) fıkrası uyarınca kullanılan iznin, eşi doğum yapan memurlar ise babalık izninin bitiminden, ilgili mevzuatı uyarınca çocuğun mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden aybaşına kadar olan dönemde, ayrıca süt izni verilmeksizin haftalık çalışma saatlerinin normal çalışma süresinin yarısı olarak düzenlenmesini talep edebilirler. Bu kapsamda yarı zamanlı çalışmaya başlayan memur, aynı çocuk için bir daha bu haktan yararlanmamak kaydıyla başvuru tarihini izleyen aybaşından geçerli olmak üzere normal zamanlı çalışmaya dönebilir. Bu fıkra hükmünden yararlanan memura, yarı zamanlı çalışmaya başladığı tarihi izleyen aybaşından itibaren, mali haklar ile sosyal yardımlarına ilişkin her bir ödeme unsurunun yarısı esas alınarak ödeme yapılır. Bunların fiili çalışmaya bağlı ödemeleri hakkında ise ilgili mevzuat hükümleri uygulanmaya devam olunur. Derece yükselmesi ile kademe ilerlemesi için aranan süreler açısından bu şekilde çalışılan dönemdeki hizmet süreleri yarım olarak dikkate alınır. Bu kapsamdaki memurun çalışma saatleri ilgili kurum tarafından belirlenir. Bir çocuğu eşiyile birlikte veya münferit olarak evlat edinene memurlar ile memur olmayan eşin münferit olarak evlat edinmesi hâlinde memur olan eşleri de istekleri üzerine çocuğun fiilen teslim edildiği tarihten veya 104 üncü maddenin (A) fıkrası uyarınca sekiz haftalık izin verilmesi ya da aynı maddenin (F) fıkrası uyarınca izin kullanılması hâlinde bu izinlerin bitiminden itibaren bu fıkra hükümlerinden yararlanır.*

Yarı zamanlı çalışma hakkının kullanımına ilişkin usul ve esaslar ile bu haktan yararlanamayacak memurları; hizmet sınıfı, kadro unvanı, kurum veya teşkilat bazında birlikte veya ayrı ayrı belirlemeye Cumhurbaşkanlığı yetkilidir.”

6. 22/05/2003 tarihi ve 4857 sayılı İş Kanunu'nun “Kısmi süreli ve tam süreli iş sözleşmesi” başlıklı 13 üncü maddesi; *“... (Ek fıkra: 29/1/2016-6663/21 md.) Bu kanunun 74 üncü maddesinde öngörülen izinlerin bitiminden sonra mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden aybaşına kadar bu maddeye göre ebeveynlerden biri kısmi süreli çalışma talebinde bulunabilir. Bu talep işveren tarafından karşılanır ve geçerli fesih nedeni sayılmaz. Bu fıkra kapsamında kısmi süreli çalışmaya başlayan işçi, aynı çocuk için bir daha bu haktan faydalanmamak üzere tam zamanlı çalışmaya dönebilir. Kısmi süreli çalışmaya geçen işçinin tam zamanlı çalışmaya başlaması durumunda yerine işe alınan işçinin iş sözleşmesi kendiliğinden sona erer. Bu haktan faydalanmak veya tam zamanlı çalışmaya geri dönmek isteyen işçi işverene bunu en az bir ay önce yazılı olarak bildirir. Ebeveynlerden birinin çalışmaması hâlinde, çalışan eş kısmi süreli çalışma talebinde bulunamaz. Üç yaşını doldurmamış bir çocuğu eşiyile birlikte veya münferiden evlat edinene de çocuğun fiilen teslim edildiği tarihten itibaren bu haktan faydalanır.*

(Ek fıkra: 29/1/2016-6663/21 md.) Beşinci fıkra kapsamında hangi sektör veya işlerde kısmi çalışma yapılabileceği ile uygulamaya ilişkin usul ve esaslar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.”

Hükümünü amirdir.

IV. KAMU DENETÇİSİ SADETTİN KALKAN'IN KAMU BAŞDENETÇİSİ'NE ÖNERİSİ

7. Kamu Denetçisi tarafından yapılan inceleme ve araştırma neticesinde; başvuranın talebine ilişkin Tavsiye Karar Önerisi, Kamu Başdenetçisi'ne sunulmuştur.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

Kavaklıdere Mah. Zeytinoluk Caddesi No:4 Cankaya/ANKARA
Telefon : 0 (312) 465 22 00 Faks : 0 (312) 465 22 65
e-Posta : iletisim@ombudsman.gov.tr İnternet Adresi : www.ombudsman.gov.tr
Kep Adresi : kamudenetceliligikurumu@hs01.kep.tr

V. DEĞERLENDİRME VE GEREKÇE

A. Hukuka, Hakkaniyete ve İnsan Haklarına Uygunluk Yönünden Değerlendirme

8. Başvuran, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun Ek 43 üncü maddesinde doğum yapan memurların doğum sonrası analık izninin veya 104 üncü maddenin (F) fıkrası uyarınca kullanılan iznin, eşi doğum yapan memurlar ise babalık izninin bitiminden, ilgili mevzuatı uyarınca çocuğun mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden aybaşına kadar olan dönemde, ayrıca süt izni verilmeksizin haftalık çalışma saatlerinin normal çalışma süresinin yarısı olarak düzenlenmesini talep edebileceği hususunun düzenlendiğini belirterek, yarım zamanlı çalışma izninin 08:30-12:30 saatleri arasını kapsayacak şekilde ayarlanarak tarafına uygulanmasını talep etmektedir.

9. Ankara Bölge Adliye Mahkemesi tarafından Kurumuza gönderilen cevabi yazıda özetle; 657 sayılı Kanun'un Ek 43 üncü maddesinde, yarım zamanlı çalışma hakkının kullanımına ilişkin usul ve esas ile bu haktan yararlanamayacak memurları; hizmet sınıfı, kadro unvanı, kurum veya teşkilat bazında birlikte ve ayrı ayrı belirlemeye Cumhurbaşkanının yetkili olduğu hüküm altına alınmış olup, devlet memurlarının söz konusu haktan yararlanmasının, Cumhurbaşkanlığına yapılacak düzenlemeden sonra mümkün olabileceği hususları ifade edilmiştir.

10. Başvuru dosyasının incelenmesinden; başvuranın Ankara Bölge Adliye Mahkemesi XXXX görev yaptığı, idareden XXXX tarihinde yarım zamanlı çalışma hakkından faydalandırılması talebinde bulunduğu, talebinin ise Ankara Bölge Adliye Mahkemesi Adalet Komisyonu Başkanlığı'nın XXXX tarihli ve XXXX no'lu kararı ile kabul edilmediği bilgisi edinilmiştir.

11. Mevzuatımızda çalışanların farklı durumlarına yönelik çeşitli düzenlemeler bulunmaktadır. Aile hayatının önemi nedeniyle ebeveynliğe ilişkin ayrı düzenlemelerin de yapılması gerekmiştir. Bu kapsamda gerek doğum gerekse evlat edinme yoluyla gerçekleşen ebeveynlik durumu Türk hukukunda çeşitli yönleriyle ele alınarak ebeveynleri ve çocukları koruyucu hükümler getirilmiştir. Bağimli çalışan statüsünde olan ve klasik anlamda işçi ve memur olarak bilinen çalışanlar 4857 Sayılı İş Kanunu ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu kapsamında ayrı ayrı düzenlenmiştir.

12. Çalışma yaşamında istihdam edilen çalışanların, bakıma gereksinimi bulunan yakınlarına karşı yükümlülüğünü ifa edebilmesi için gerekli mevzuat düzenlemelerinin yapılması çağdaş toplum olmanın bir gereğidir. Günümüzde çalışma hayatında yaşanan değişme ve gelişmelere paralel olarak çalışanlara yönelik çeşitli haklar verilmekte ve sosyal hizmet politikaları uygulanmaktadır. İstihdam edilen işçi veya memur olması gözetilmeksizin, çalışmasını sürdürülebilmesi, ücret ve ücrete bağlı diğer sosyal hakların dışında birçok ihtiyaçlarının karşılanması ile yakından ilişkilidir. Çalışanlarının istihdamını destekleyici düzenlemelerle onların çalışmalarını sektöre uğratan sorunlara yönelik öngörülen uygulamalar bu ihtiyaçlarının karşılanması için önem arz etmektedir.

13. Belirtilen doğrultuda genişletilen imkânların neticesinde çalışan ebeveynler gerek doğum öncesi gerekse doğum sonrası çeşitli haklara sahip olmuşlardır. Ailenin korunması ve gelecek nesillerin daha sağlıklı oluşabilmesi için yapılan düzenlemelerin çalışma hayatını etkilediği görülmektedir. Söz konusu düzenlemeler bir yandan kadınları daha fazla çalışma hayatına dâhil etmekte, bir yandan doğurganlık oranlarını artırarak yaşanan nüfusu dengelemektedir.

14. Başvuru dosyasına ilişkin mevzuat incelendiğinde 657 sayılı Kanun'un Ek 43 üncü maddesinde; doğum yapan memurların doğum sonrası analık izninin veya 104 üncü maddenin (F) fıkrası uyarınca kullanılan

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

Kavaklıdere Mah. Zeytin dalı Caddesi No:4 Çankaya/ANKARA
Telefon : 0 (312) 465 22 00 Faks : 0 (312) 465 22 65
e-Posta : iletisim@ombudsman.gov.tr İnternet Adresi : www.ombudsman.gov.tr
Kep Adresi: kamudenetcilikurumu@hs01.kep.tr

iznin bitiminden, ilgili mevzuatı uyarınca çocuğun mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden aybaşına kadar olan dönemde, ayrıca süt izni verilmeksizin haftalık çalışma saatlerinin normal çalışma süresinin yarısı olarak düzenlenmesini talep edebileceği, bu Kanun hükmünden yararlanan memura, yarım zamanlı çalışmaya başladığı tarihi izleyen aybaşından itibaren, mali haklar ile sosyal yardımlarına ilişkin her bir ödeme unsurunun yarısı esas alınarak ödeme yapılacağı, bu kapsamdaki memurun çalışma saatlerinin ilgili kurum tarafından belirleneceği hüküm altına alınmıştır.

15. Mezkûr maddenin ikinci fıkrasında ise, yarım zamanlı çalışma hakkının kullanımına ilişkin usul ve esaslar ile bu haktan yararlanamayacak memurları; hizmet sınıfı, kadro unvanı, kurum veya teşkilat bazında birlikte veya ayrı ayrı belirlemeye Cumhurbaşkanının yetkili olduğu düzenlemesine yer verilmiştir.

16. Kurumumuza benzer konuda yapılmış farklı başvurulara istinaden; Sağlık Bakanlığında talep edilen bilgi-belge ve talebin yerine getirilebilmesi hakkındaki görüşlerinin bildirilmesi için Kurumumuzun 07/12/2018 tarih ve E.20491 sayılı yazımıza verilen 13/12/2018 tarih ve 903.05.04 sayılı cevabi yazılarında özetle;

16.1. 10/02/2016 tarihli ve 29620 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 6663 sayılı Kanun’un 10 uncu maddesiyle 657 sayılı Kanuna getirilen Ek 43 üncü Maddenin yarı zamanlı çalışma ile ilgili olarak, “Yarım zamanlı çalışma hakkının kullanımına ilişkin usul ve esaslar ile bu haktan yararlanamayacak memurları; hizmet sınıfı, kadro unvanı, kurum veya teşkilat bazında birlikte veya ayrı ayrı belirlemeye Bakanlar Kurulu yetkilidir.” düzenlemesinin getirildiği, başvuranın bu haktan faydalanmak üzere başvuruda bulunduğu, ancak bu konuda Bakanlar Kurulu Kararı çıkmadığı için talebinin karşılanamadığının bildirildiği,

16.2. Devlet Personel Başkanlığının; Bakanlıklarına hitaben 13/06/2016 tarihli ve 3582 sayılı doğum sonrası çocuğun mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden aybaşına kadar olan dönemde yarım zamanlı çalışma hakkından faydalanacaklara ilişkin yazıya verilen 11/11/2016 tarih 6781 sayılı cevaplarında, yarım zamanlı çalışmadan faydalanması öngörülmeyen personel bulunmadığının bildirildiği,

16.3. 07/12/2018 tarihli ve E.20497 sayılı Kurumumuzun Devlet Personel Başkanlığına hitaben yazılan görüş isteme talebine, Devlet Personel Başkanlığının 13/12/2018 tarih ve E.7904 sayılı cevabi yazılarında; söz konusu düzenlemenin son fıkrasında yarım zamanlı çalışma hakkının kullanımına ilişkin usul ve esaslar ile bu haktan yararlanamayacak memurları; hizmet sınıfı, kadro unvanı, kurum veya teşkilat bazında birlikte veya ayrı ayrı belirlemeye Cumhurbaşkanının yetkili olduğunun hüküm altına alındığı, yarım zamanlı çalışma hakkının kullanılmasının konuya ilişkin mevzuatın yürürlüğe girmesinden sonra mümkün olabileceğinin belirtildiği, bu aşamada Başkanlıklarınca bir mevzuat çalışmasının bulunmadığının bildirildiği,

16.4. Kurumumuzun,07/12/2018 tarih ve E. 20495 sayılı Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına hitaben yazılan görüş talebine ilgili Bakanlıkça cevap verilmediği, ancak yapılan sözlü görüşmelerde ise yarım zamanlı çalışma hakkının kullanılmasına ilişkin usul ve esasları belirlemeye yetkili Bakanlar Kurulu ibaresinin Anayasal değişiklikler sonrasında Cumhurbaşkanlığının yetkili olması karşısında henüz bir düzenleme yapılmadığı için Bakanlıklarınca bir çalışma yapılmadığının belirtildiği,

görülmektedir.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

Kavaklıdere Mah. Zeytinoluk Caddesi No:4 Cankaya/ANKARA
Telefon : 0 (312) 465 22 00 Faks : 0 (312) 465 22 65
e-Posta : iletisim@ombudsman.gov.tr İnternet Adresi : www.ombudsman.gov.tr
Kep Adresi : kamudenetcliligikurumu@hs01.kep.tr

17. Bir polis memurunun Emniyet Genel Müdürlüğüne başvurarak, 657 sayılı Kanun'un Ek 43 üncü maddesine dayanarak yarı zamanlı çalışma talep etmesi ve talebinin idare tarafından reddedilmesi üzerine idare mahkemesinde açılan dava üzerine verilen Kararda;

“İlgili Kanun hükmünde yarı zamanlı çalışma hakkının kullanımına ilişkin usul ve esaslar ile bu haktan yararlanamayacak memurları; hizmet sınıfı, kadro unvanı, kurum veya teşkilat bazında birlikte veya ayrı ayrı belirlemeye Bakanlar Kurulunun yetkili olduğu ve bu kapsamda Bakanlar Kurulunca alınmış bir karar bulunmadığı gerekçesiyle yapılan başvuru reddedilmiş ise de, memur olarak görev yapmakta olan davacının kendisine kanunen tanınan bu hakkı kullanmasının önünde yasal bir engel bulunmadığı, kanunen aranan koşulların sağlandığı, haktan yararlandırılma hususunda Bakanlar Kurulu tarafından henüz bir düzenleme yapılmamış olmasının açıkça kanunla tanınmış hakkın kullanılmasına engel olamayacağı, söz konusu düzenlemenin ne zaman yapılacağı hususunda herhangi bir sürenin de belirlenmediği göz önünde bulundurulduğunda hakkın belirtilik ilkesine aykırı olarak kısıtlanarak yarı zamanlı çalışma istemiyle yapılan başvurunun reddine ilişkin tesis edilen işlemlerde hukuka aykırık bulunmadığı gerekçesiyle dava konusu işlemin iptaline” karar verilmiş ve yapılan istinaf başvurusu üzerine Ankara Bölge İdare Mahkemesi 3. İdari Dava Dairesi tarafından verilen E:XXXX, K:XXXX sayılı Karar ile istinaf istemine konu idare mahkemesi kararı usul ve hukuka uygun olup kaldırılmasını gerektiren bir neden bulunmadığından istinaf başvurusunun reddine karar verilmiştir.

18. Aydın Sosyal Güvenlik Kurumu İl Müdürlüğü bünyesinde XXXX memuru olarak görev yapan davacı tarafından; 657 sayılı Kanun'un Ek 43 üncü maddesi uyarınca 0-6 yaş çocuğu olduğu gerekçesiyle yarı zamanlı çalışma hakkından yararlandırılması istemiyle yapılan XXXX tarihli başvurunun reddine ilişkin idari işlemin; hukuka ve mevzuata aykırı olduğu, XXXX tarihinde doğum yaptığı ileri sürülerek iptal ve yürütmenin durdurulması talebiyle Aydın 2. İdare Mahkemesine E:XXXX kayden açılan davada;

“Davacının XXXX tarihinde doğan çocuğunun hayatta olduğu ve yukarıda yer verilen ek 43. maddede düzenlenen yarım gün çalışma hakkının kullanılabilmesi için gerekli koşulların oluştuğu görüldüğünden, çocuğun ilköğretim çağına başladığı tarihi takip eden ay başını geçmemek üzere davacının çalışma süresinin yarısı kadar çalıştırılması talebinin, bu hususta Bakanlar Kurulunca alınan bir karar olmadığı gerekçesiyle reddine ilişkin dava konusu işlemlerde hukuka aykırık bulunmadığı” yönünde karar verilmiş ve davacının yarı zamanlı çalışma talebinin reddedilmesine yönelik idari işlemin yürütmesinin durdurulmasına hükmedilmiştir.

19. Yukarıda örnekleri verilen mahkeme kararları incelendiğinde; 657 sayılı Kanun'un Ek 43 üncü maddesinin usul ve esaslarını ve kullanım şeklini belirlemesi öngörülen Yönetmelik henüz yayımlanmamasına rağmen, yarı zamanlı çalışma hakkından yararlanma talebine ret yanıtı alan memurların idare mahkemelerinde dava açtığı, açılan davalar üzerine mahkemelerce yürütmenin durdurulması ve iptal kararları verildiği, ancak genel düzenleme bulunmadığı için Kanunda öngörülen yarı zamanlı çalışma hakkından sadece dava açan kişilerin yararlandığı görülmektedir.

20. Somut olayda 657 sayılı Kanun'un Ek 43 üncü maddesi; uygulanması için idare tarafından yönetmelik çıkarılmasını öngörmüştür. İdarenin Kanunun uygulanmasına ilişkin yönetmeliği zamanında yahut hiç çıkarmaması, Kanunun fiilin uygulanmasını engellemekte ve geciktirmektedir. Fransız Danıştay idarenin düzenleyici işlem ifa etme zorunluluğunu 13/07/1951 tarihli ‘Union des anciens militaires titulaires d’emplois réservés à la SNCF’ kararında kabul etmiştir. Ancak bu davada Fransız Danıştay, başka bir sebeple reddetmiştir. Bu karardan onbir yıl sonra 13/07/1962 tarihli ‘Kevers-Pascalis’ kararıyla Fransız Danıştay ilk kez idarenin bir kanunun uygulanması için gerekli yönetmeliği çıkarmayı reddetmesi kararını

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

Kavaklıdere Mah. Zeytin dalı Caddesi No:4 Çankaya/ANKARA
Telefon : 0 (312) 465 22 00 Faks : 0 (312) 465 22 65
e-Posta : iletisim@ombudsman.gov.tr İnternet Adresi : www.ombudsman.gov.tr
Kep Adresi: kamudenetcilik@kurumu@hs01.kep.tr

iptal etmiştir. İki yıl sonra da Fransız Danıştay'ı ilk kez 27/11/1964 tarihli 'Veuve Renard' kararıyla idareyi, gerekli olan düzenleyici işlemi yapmamasından dolayı ortaya çıkan zararı ödemeye mahkûm etmiştir. O tarihten bu yana Fransız Danıştay'ı verdiği pek çok kararıyla idarenin gerekli düzenlemeyi yapmadığı durumlarda, idarenin düzenleme kararlarını iptal etmektedir. Fransa'da idarenin düzenleyici işlem yapma zorunluluğu 'Düzenleme yetkisinin kullanımı, sadece bir hakkı değil, aynı zamanda kanunun uygulanması için gerekli olan tedbirleri makul bir süre içinde alma yükümlülüğünü de' içermektedir.

21. İdarenin düzenleyici işlem yapma zaruriyeti, ancak kanunun düzenleyici işlem olmaksızın uygulanmaması durumuna münhasırdır. Kanun, idare düzenleyici işlem yapmasa da doğrudan doğruya uygulanabilir nitelikte ise, idarenin düzenleyici işlem yapma zaruriyeti bulunmamaktadır. Kanun kendi uygulanması için bir yönetmelik çıkarılmasını öngörmekle birlikte, fiilen kanunun uygulanabilmesi için böyle bir yönetmeliğe ihtiyaç yoksa idarenin düzenleyici işlem yapma yükümlülüğü yine bulunmamaktadır. Buna karşılık, kanunun uygulanması için bir yönetmeliğin çıkarılması gerekiyorsa, idarenin bu noktada yönetmelik çıkarma yükümlülüğü bulunmaktadır.

22. Kanun, öngördüğü düzenleyici işlem yapılması için somut uyumsuzluktaki kanun hükmü gibi bir süre öngörmemiş ise, idare düzenleyici işlemi 'makul bir süre' içinde yapmalıdır. Makul sürenin ne kadar olduğu ise düzenleme yapılacak alanın somut koşulları dikkate alınarak idare tarafından takdir edilmelidir. Bazı durumlarda bu süre birkaç ayla sınırlı iken bazı durumlarda bir-iki yıl olabilmektedir. Nitekim yine Fransız Danıştay'ı bir davada 22 aylık süreyi içinde bulunan somut koşullar dikkate alındığında 'makul bir süre' olarak değerlendirmiştir.

23. Uyumsuzluk konusu 657 sayılı Kanun'un Ek 43 üncü maddesinin 29/01/2016 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilerek yasalaştığı, Mülga Devlet Personel Başkanlığının 2016 yılında ilgili kamu kurumlarından Yönetmelik taslağına esas olmak üzere görüş talebinde bulunduğu, Kurumumuza yapılan başvurularda uyumsuzluk konusuna ilişkin çeşitli Bakanlıklardan görüş istendiği ve Gönderme Kararları verildiği, Cumhurbaşkanlığı tarafından Kurumumuza yönetmelik taslağı başlatıldığına ilişkin bilgi verilmesi üzerine 2019 yılında uyumsuzluk konusuna ilişkin Dostane Çözüm Kararı verildiği; ancak 2022 yılı itibarıyla söz konusu Kanun maddesinin uygulanmasına ilişkin Yönetmelik bulunmadığı gerekçesiyle kamu personelinin söz konusu haktan faydalandırılmadığı anlaşılmaktadır.

24. **Konuyla ilgili Kurumumuzun 2022/10312 numaralı Tavsiye kararı da dikkate alınarak yapılan inceleme ve değerlendirme neticesinde;** 657 sayılı Kanun'un Ek 43 üncü maddesiyle doğum yapan memura, çocuğu ilköğretim çağına başlayana kadar yarı zamanlı çalışma imkânının getirildiği, söz konusu maddenin uygulanmasına ilişkin usul ve esasları belirlemek konusunda Cumhurbaşkanının yetkili olduğu, başvuranın talebinin idare tarafından 'maddenin uygulanmasına ilişkin düzenleyici işlem yapılmadığı' gerekçesiyle reddedildiği, başvuranın Kanunda aranan şartları taşıdığı konusunda ihtilaf bulunmadığı, idare tarafından düzenleyici işlemin yapılması için çalışmalar başlatıldığı ancak yedi yıllık süreçte düzenleyici işlemin yürürlüğe girmediği ve kamu personelinin bu haktan faydalandırılmadığı, mezkûr Kanun maddesi ile çocuğun anne-babasına en çok ihtiyacı olan bu dönemde ebeveynlerin çocuklarıyla daha çok kişisel bağ kurmasının amaçlandığı, yine Kanun ile genel çerçevenin çizmekle yetinilmediği ve yarı zamanla çalışmaya başlayan memurun normal zamanlı çalışmaya dönebileceği zamanın, mali ve sosyal haklarına ilişkin ödemeler ile fiili çalışmaya bağlı ödemelerin ne suretle yapılacağı, derece ve kademe ilerlemesine ilişkin usullerin ve çalışma saatlerinin belirlenmesine varıncaya dek iznin kullanılabilmesi halinde yapılacak işlemlerin ayrıntılı olarak düzenlendiği ve bu hakkın ne zamana kadar devam edeceğinin de ayrıca belirtildiği, aynı maddenin ikinci fıkrasında bu hakkın kullanımına ilişkin usul ve esasları da haktan yararlanamayacak memurları belirlemeye Cumhurbaşkanının yetkili olduğunun belirtilmesinin ve Cumhurbaşkanlığı tarafından da bu konuda düzenleme yapılmamış olmasının, uygulama usul ve esasları zaten

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

Kavaklıdere Mah. Zeytinoldu Caddesi No:4 Cankaya/ANKARA
Telefon : 0 (312) 465 22 00 Faks : 0 (312) 465 22 65
e-Posta : iletisim@ombudsman.gov.tr İnternet Adresi : www.ombudsman.gov.tr
Kep Adresi : kamudenetiligikurumu@hs01.kep.tr

kendisi tarafından belirlenmiş olan Kanun hükmünün hayata geçirilmesine engel teşkil etmeyeceği değerlendirildiğinden; Kanunda aranan şartları taşıdığı hususunda ihtilaf bulunmayan başvuranın doğum sonrası yarı zamanlı çalışma talebinin, İdarece bu hakkın kullanımına ilişkin usul ve esasların belirlenmediği gerekçesiyle reddedilmesi yönünde tezahür eden işlemin hukuka ve hakkaniyete uygun olmadığı sonuç ve kanaatine varılmıştır.

B. İyi Yönetim İlkeleri Yönünden Değerlendirme

25. İyi yönetim ilkelerine 28/03/2013 tarihli ve 28601 mükerrer sayılı Resmî Gazetede yayımlanan Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin "İyi yönetim ilkeleri" başlıklı 6 ncı maddesinde yer verilmiş olup; söz konusu ilkeler yönünden yapılan değerlendirmede, şikâyet başvurusu kapsamında, idarenin, başvurana ilişkin işlemlerle ilgili bilgi ve belgeleri süresi içerisinde ve gerekçeli olarak kurumumuza gönderdiği, bu anlamda "**makul sürede karar verme**" ve "**kararın geciktirilmeksizin bildirilmesi**" ilkelerine uygun hareket ettiği görülmüştür.

VI. HAK ARAMA ÖZGÜRLÜĞÜNE İLİŞKİN AÇIKLAMA

26. 6328 sayılı Kanunun 21 inci maddesinin ikinci fıkrası uyarınca, bu Tavsiye Kararının idareye tebliğ tarihinden itibaren 30 gün içinde idare tarafından herhangi bir eylem ya da işlem tesis edilmezse (varsa) dava açma süresinden kalan süre işlemeye devam edecek olup **Ankara İdare Mahkemelerinde** yargı yolu açıktır.

VII. KARAR

Açıklanan gerekçelerle; **BAŞVURUNUN KABULÜNE,**

Başvuranın, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun Ek 43 üncü maddesi kapsamında doğum sonrası yarı zamanlı çalışma imkânından faydalandırılması hususunda **ADALET BAKANLIĞINA TAVSİYEDE BULUNULMASINA,**

6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun 20 nci maddesinin üçüncü fıkrası uyarınca, **ADALET BAKANLIĞI tarafından bu karar üzerine tesis edilecek işlemin otuz gün içinde Kurumumuza bildirilmesinin zorunlu olduğuna,**

Kararın başvurana ve gereği için **ADALET BAKANLIĞI** tebliğine,

Türkiye Cumhuriyeti Kamu Başdenetçisi'nce karar verildi.

Şeref MALKOÇ
Kamu Başdenetçisi

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Adresi: <https://sikayet.ombudsman.gov.tr/sorgula/>

Kavaklıdere Mah. Zeytin dalı Caddesi No:4 Çankaya/ANKARA
Telefon : 0 (312) 465 22 00 Faks : 0 (312) 465 22 65
e-Posta : iletisim@ombudsman.gov.tr İnternet Adresi : www.ombudsman.gov.tr
Kep Adresi: kamudenetcilikkurumu@hs01.kep.tr

**OMBUDSMAN
AKADEMİK DERGİSİ
YAYIN KURALLARI**

ETİK KURALLAR

1. Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.
2. Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.
3. Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.
4. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.
5. Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

OMBUDSMAN AKADEMİK DERGİSİNİN AMAÇ VE KAPSAMI

Kamu Denetçiliği Kurumu; hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan haklarına saygının geliştirilmesi ve ayrıca halka karşı sorumluluk anlayışı temelinde bağımsız ve tarafsız bir şekilde yürüttüğü inceleme ve araştırmalar sayesinde, çok kısa süre içerisinde kamu vicdanının güçlü bir sesi olmayı başarmıştır. Bu sayede Kurumumuz, hem bireyler hem de kamu idaresi için bir fırsat oluşturmakta, kamu vicdanı ile uyuşmayan konularda idare ile vatandaş arasında uzlaşma sağlanmasına katkıda bulunmakta, iyi yönetim ilkelerine dayalı çağdaş bir yönetim anlayışının ülkemizde de yerleşmesine hizmet etmektedir. Aynı zamanda, vatandaşların doğrudan ve ücretsiz bir şekilde sıkıntılarını iletip adalet arayabilecekleri ve yönetime iştirak etmelerine imkân sağlayacak bir kamu mercii görevi üstlenmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumumuzun varlığı, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi açısından çok önemli bir güvencedir. Vatandaşlar açısından bir güvence olduğu kadar; idare açısından da demokrasi ve hukukun yerleşmesine öncülük eden rehber niteliğinde bir kurumdur. Tarihsel olarak Türk devlet geleneğimizin dayandığı temeli oluşturan ve "insanı yaşat ki devlet yaşasın" ifadesi ile anlam kazanan "hak", "hukuk", "adalet" ve "vicdan" kavramlarının, idari işleyişte yerleştiğine işaret eden güçlü bir kanıttır. Bir başka ifade ile ülkemizde, demokratik hukuk devleti ilkesinin işlerlik kazandığının somut bir göstergesidir. Ayrıca devletimizin kendine güvendiği ve kendini halkın denetimine açtığı anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda, vatandaşların haklarını arayıp, sorumluluklarının bilincine varmalarını ifade eden "haklar kültürünün" gelişmesine imkân veren, demokrasi tarihimizin çok önemli milat noktasını oluşturmaktadır.

Kurumumuza şikâyet başvurusunda bulunan vatandaşlar yanında medya, kamu idareleri, sivil toplum örgütleri, uluslararası kurum ve kuruluşlar gibi paydaşlarımızın değerlendirmeleri, çalışmalarımız hakkında kıymetli geri bildirimler sunarak bizleri sürekli değişim ve gelişim içerisinde tutmaktadır. Bu çerçevede, akademik camianın geçmiş tecrübelerden alınan dersler ışığında gelecek hakkındaki tarafsız öngörülerini içeren çalışmaları, güncel gelişmelerin takip edilmesinde bizlere yol göstermektedir. Ombudsmanlığın teorik arka planıyla pratikteki uygulamalarını bir araya getirerek teorinin ayaklarının yere basması, pratiğin ise evrensel ilkelerle zenginleşmesini sağlamak gerekliliği, akademik çevrelere Ombudsmanlığı icra edenin bakış açısının yansıtılması fikrini doğurmuş ve elinizdeki dergi bu noktadan hareketle hazırlanmıştır.

Dergimize; siyasal bilgiler, kamu yönetimi, hukuk, coğrafya, tarih, iletişim, ekonomi, işletme, bilişim, sosyoloji, şehir bölge planlama vb. sosyal, beşeri, idari bilimler ve yönetim alanında araştırma, derleme, olgu sunumu, çeviri vb. türünde gönderilen her türlü özgün yayın kabul edilmektedir.

OMBUDSMAN AKADEMİK YAYIN İLKELERİ

1. Ombudsman Dergisi; Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 sayı çıkarılan, bilimsel ve akademik düzeyde araştırma ve makalelerin yayımlandığı hakemli ve süreli bir dergidir. Makalelerin tam metinleri TÜBİTAK ULAKBİM İndeksinde Sosyal ve Beşeri Bilimler Veritabanı'nda taranmaktadır.
2. Dergide yayınlanacak makalelerin dil ve anlatımı bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. Çalışma, iyi tanımlanmış bir problematiğe dayanmalı ve başlıklar bu problematikle uyumlu olmalıdır. Yararlanılan kaynaklar, çalışmanın kapsamını yansıtacak zenginlik ve yeterlikte olmalıdır.
3. Gönderilecek makaleler, daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Bu konudaki sorumluluk yazara aittir.
4. Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Yazı başlığı/title, anahtar kelimeler/keywords ve öz/abstract bütün makalelerde Türkçe ve İngilizce olarak bulunmak zorundadır. Çeviri yazılar, çevirisi yapılan özgün metin ile birlikte gönderilmelidir.
5. Makalenin girişinde 100 -150 kelime Türkçe ve İngilizce özet bulunmalı, özeti alt kısmında çalışmanın alanını tanımlayabilecek nitelikte Türkçe ve İngilizce anahtar kelimelere (en az 3 en fazla 5 kelime) yer verilmelidir.
6. Türkçe makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğü veya <http://www.tdk.org.tr> adresi esas alınmalı, ayrıca yazılar dilbilgisi kurallarına (imla, noktalama, açıklık, anlaşılabilirlik vs.) ve dergi yayın ilkeleri ve yazım kurallarına göre düzenlenmiş olmalıdır.
7. Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler, Editör ile Yayın Kurulu tarafından dergi "Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları"na ve kamu yayıncılığına uygunluğu açısından incelenir. Yayın Kurulu yazıyı bilimsel yönden değerlendirmek üzere hakeme veya düzeltilmek üzere yazara geri göndermek, yazının biçiminde düzeltme yapmak, kısaltmak, ulusal, uluslararası yayın veya etik kurallara uymayanları yayımlamamak yetkisine sahiptir.
8. Dergimiz, kör hakemlik ilkeleri çerçevesinde yayın yapmaktadır. Yayın Kurulunun ön değerlendirmesinden geçen makaleler incelenmek üzere

en az iki hakeme gönderilir. İki hakemden olumlu değerlendirme alan makaleler yayımlanır. Hakem değerlendirme sonuçlarından biri olumlu diğeri olumsuz ise, makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Editör tarafından gerekli görülmesi halinde makaleler tekrar değerlendirilebilir.

9. Hakem değerlendirmeleri olumlu bulunduğu halde, makale sayısının fazla olması nedeniyle yayımlanmayan makaleler bir sonraki sayıda yayımlanmak üzere editör tarafından değerlendirilir. Yabancı dildeki çalışmaların yayınlanması Editör Kurulunun kararına bağlıdır. Yayın ilkelere uygun olmayan makaleler hakem değerlendirme sürecine alınmayabilir.
10. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler Kamu Denetçiliği Kurumunun ve Ombudsman Akademik Dergisinin görüşleri değildir. Tüm makalelerde ileri sürülen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
11. Yayımlanan makalelerin basılı ve dijital tüm yayın hakları Kamu Denetçiliği Kurumu ve Ombudsman Akademik Dergisine geçer ve bu makaleler hiçbir nedenle yazara geri verilmez. Derginin ismi olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin her hakkı saklıdır. Yayımlanmayan makaleler ise yazarın talep etmesi halinde editör tarafından değerlendirilerek iade edilebilir.
12. Dergiye gönderilen çalışmaların Araştırma ve Yayın Etiğine uygunluğuna dikkat edilmektedir. ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'nin Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartlara uygunluk aranmaktadır.
13. Dergide yayımlanan makalelerin yazarlarına ve hakemlerine 23/01/2007 tarihli ve 26412 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan "Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Ödenecek Telif ve İşlenme Ücretleri Hakkında Yönetmelik" hükümleri uyarınca telif ve inceleme ücreti ödenir.
14. Ödemenin yapılabilmesi için; yazarlar ve makale değerlendiren hakemler "Telif ve Tercüme Eser Temliknamesi ve Merkezi Yönetim Harcama Belgeleri Yönetmeliğinin ekinde yer alan Harcama Pusulasını" ıslak imzalı olarak "Kamu Denetçiliği Kurumu, Kavaklıdere Mah. Zeytin dalı Caddesi, No:4 Çankaya/ANKARA" adresine posta ile göndermek zorundadırlar.
15. Yazışma adresi: Kamu Denetçiliği Kurumu, Kavaklıdere Mah. Zeytin dalı Caddesi, No:4 Çankaya/ANKARA. E-mail: egitim@ombudsman.gov.tr

OMBUDSMAN AKADEMİK YAZIM KURALLARI

1. Makaleler, "Microsoft Office Word" programında A4 boyutunda hazırlanmalıdır.
2. Dergimize yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin, tablolar, şekiller ve kaynakça dâhil olmak üzere toplam 8.000 kelimeyi geçmemesi gerekmektedir. Geçmesi halinde ise Editörler Kurulu tarafından değerlendirilecektir.
3. Sayfa düzeni; Sol: 3,5 cm, Sağ: 2,5 cm, Üst: 3 cm ve Alt: 3 cm olmalıdır.
4. Makaleler, 12 punto ve "Times New Roman" yazı tipi ile 1 satır arası kullanılarak yazılmalıdır. Paragraflar aralık öncesi ve sonrası "6 nk" olmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
5. Yazının ilk sayfasında yazar isimlerinden sonra özetler başlık dahil 10 punto ile "Times New Roman" yazı tipi ile yazılmalıdır. Başlıklar kalın punto ile yazılmalıdır.
6. Paragraflarda başlangıç girintisi "ilk satır" ve 1,25 cm; paragraf girintisi sağ ve sol "0" cm olmalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmayacaktır. Diğer düzenlemeler dergi editörleri tarafından yapılacaktır.
7. Yazarın unvanı ile ad ve soyadı, makale başlığının sağ altında belirtilmelidir. Aynı sayfanın dipnotlar için ayrılan kesim çizgisinin altında ise yazarın görev yeri gösterilmelidir.
8. Şekil ve tablolara metin içinde yer verilmelidir. Şekil adı, şeklin altında; tablo başlığı, tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... şeklinde olmalıdır.
9. Makalede ana konu ve alt konular 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Ana konuların adlarının bütün harfleri büyük ve kalın yazılmalı, alt konuların ise, sadece baş harfleri büyük ve kalın yazılmalıdır.

ATIFLAR

10. **Atıflar, metin içerisinde bağlaç yöntemi veya dipnot yöntemi kullanılarak yapılabilir.** Açıklama notları ise, sayfa altında dipnot şeklinde (8 punto ile) ifade edilmelidir.

Metin içerisindeki atıflar; yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır. Örnek;

- Tek yazarlı yayınlarda atıf: (Öğüt, 2009: 68).
- İki yazarlı yayınlarda atıf: (Öğüt ve Zerenler, 2006: 28).
- Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf: (Şahin, vd., 2007:14).
- Birden fazla kaynağa atıf: (İsbir, 2008: 66; Eken, 2005: 36)
- Kaynağın tamamı için atıf: (Eryılmaz, 2005)
- Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf: (TODAİE, 2003: 45).

Dipnot yöntemi kullanılarak yapılan atıflar; (10 punto ile) yazar(lar)ın adı-soyadı ve parantez içerisinde kaynağın yılı, kaynağın tam adı, yayın evi, baskı sayısı, basıldığı il, alıntı yapılan sayfa numara(ları) şeklinde olmalıdır.

Tek yazarlı yayınlarda atıf: Adem Öğüt (2009), **Bilgi Çağında Yönetim**, Nobel Yayın Dağıtım, 4. Baskı, Ankara, s.25.

İki yazarlı yayınlarda atıf: Durmuş Acar ve Nilüfer Tetik (2008), **Genel Muhasebe**, Detay Yayıncılık, Ankara, s.38-39.

Üç yazarlı yayınlarda atıf: Ali, Şahin, Erdal Bayrakçı ve Erhan Örselli (2011), **Dünyada ve Türkiye’de E-Devlet**, Çizgi Kitabevi, 1. Baskı, Konya, s.115-119.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlarda atıf: Ali, Şahin vd. (2011), **Dünyada ve Türkiye’de E-Devlet**, Çizgi Kitabevi, 1. Baskı, Konya, s.115-119.

Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf: TODAİE (1965), **İdari Reform ve Reorganizasyon Hakkında Ön Rapor**, TODAİE Yayınları, Ankara, s. 224.

Çeviri Kitaplar: Paul Imbert (1981), **Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri** (Türkiye'nin Meseleleri), Çev. Adnan Cemgil, Ergin Yayıncılık, İstanbul, s.84.

Dergiler: Ali Şahin (2005). "Kültürel Niteliklerimizin Türk Yönetimsel Değerlerine Etkisi ve Japon Z Teorisiyle Karşılaştırılması", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Baran Ofset, Cilt: 7, Sayı:1, s.28.

Gazeteler: Türker Alkan (2002). "Seçilmişler ve Atanmışlar", Radikal Gazetesi, 30 Mart, par.5.

Tezler: Ali Şahin (2003). Türk Kamu ve Özel Kesim Yöneticilerinin Motivasyon Durumu, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s.132.

11. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise sürekli yayınlardakine benzer şekilde atıf yapılır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır.

Örnek;

İnternet sitesinde yer alan, yazar adı ve yayın yılı belli olan yazıdan atıf: (Ortaylı, 2002)

İnternet sitesinde yer alan, yazar adı ve yayın yılı belli olmayan yazıdan atıf: (Rekabet Kurumu, 2008).

Dipnot kullanımlarında ise;

İlber Ortaylı (2007), "İmparatorluğun En Uzun Yılı", <http://www.akintarih.com/turktarihi/osmanli/enuzunyuzuil.html> (Erişim Tarihi: 04.02.2007), par.11.

UYAP (2007), "UYAP Projesi", <http://www.uyap.gov.tr/genelbilgi/genel.html> (Erişim Tarihi: 04.04.2007), s.3.

MAKALE GÖNDERME VE YAYIMLANMA SÜRECİ

1. Dergide yayımlanması istenen yazılar dergipark üzerinden gönderilir. **<http://dergipark.gov.tr/>** adresinden **"Ombudsman Akademik" dergisi üzerinden makale gönderimi yapılır**. Bundan sonraki süreçlerde **dergipark** üzerinden takip edilir.
2. Gönderilecek nüshaya, makalenin adı, yazarın adı ve varsa akademik unvanı, görevi ve bağlı olduğu kuruluşu, adresi, telefonu, e-postası, ve <https://orcid.org/> adresinden alınacak olan ORCID ID numarasını (eğer daha önce alınmış ise mevcut ID numarasını) içeren bir dış kapak sayfası eklenmelidir.
3. Editörler Kurulu tarafından ön değerlendirmesi yapılan makaleler uygun bulunması halinde dış kapak sayfası çıkarıldıktan sonra Hakem Kurulu'ndan konuyla ilgili iki hakeme gönderilecektir. Bu nedenle çalışmanın ilk sayfasında yazar adına yer verilmeden sadece makale adı yazılmalıdır. Ayrıca çalışma, ihtiyaç duyulması halinde üçüncü bir hakeme de gönderilebilir. Gönderilen yazıların kime ait olduğu konusunda hakemlere, hakemlerin kimlikleri konusunda da yazarlara bilgi verilmez.
4. Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayımlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin geri çevrilmesine karar verilecektir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içinde yapılarak dergimize ulaştırılması gerekmektedir.
5. Hakem süreçleri başarı ile sonuçlanan ve yayın portföyüne alınan yazılar Editörler Kurulu'nun belirlediği sıraya göre yayımlanır.

KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU ÖRNEK KARARLARININ YAYIMLANMA GEREKÇESİ VE USULÜ

Dergimizin her sayısında, bilimsel çalışmaların ardından Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından verilen örnek kararlar da eklenebilir. Örnek kararların dergiye eklenmesinin gerekçeleri şunlardır.

1. Kamu Denetçiliği Kurumu kararlarının özellikle akademik camiada tanıtımını yapmak, verilen kararlarımız hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamak.
2. "Ombudsman Akademik" hakemli dergisinin hayata geçirilmesinde de önemli bir neden olan, Kamu Denetçiliği Kurumunun yasal görevi yanında verdiği kararlara ilişkin bilimsel çalışmalar üretilebilmesi konusunda akademisyenlere fikir vermek.
3. Dostane çözüm kararlarından örnekler konularak Kurumumuzun uzlaşma yolu ile karar çözme yeteneği hakkında bilgilendirme yapmak.

Ayrıca örnek kararlar seçilirken dikkat edilen hususlar şunlardır

1. En az iki tane Kamu Başdenetçisinin imzası ile yayımlanan tavsiye veya ret kararı örneği ile kamu denetçilerinin imzası ile yayımlanan birer tane dostane çözüm kararı konulabilir.
2. Kararlar seçilirken toplumun genelini ilgilendiren veya basın yayın organları tarafından takip edilenler öncelikli olarak ele alınabilir.

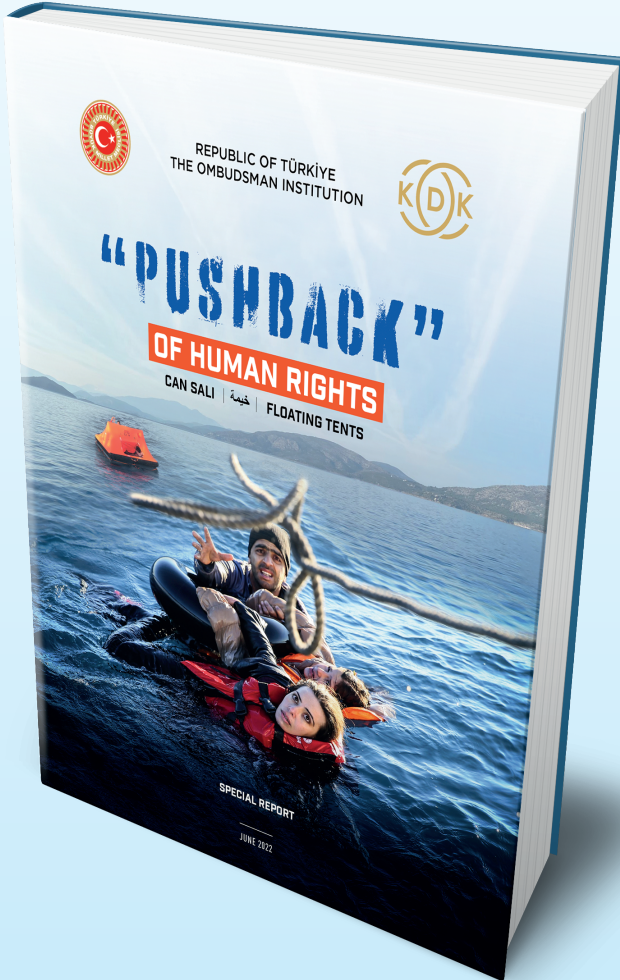
KAMU DENETÇİLİĞİ
KURUMU
(OMBUDSMANLIK)

“PUSHBACK”

OF HUMAN RIGHTS

CAN SALI | خيمة | FLOATING TENTS

SPECIAL REPORT

Ombudsman Akademik

OMBUDSMAN ACADEMIC

YIL/YEAR: 10 • SAYI/ISSUE: 19 • TEMMUZ-ARALIK / JULY-DECEMBER 2023

İDAREYLE SORUNLARINIZI
DOSTANE
ÇÖZÜYÖRÜZ

T.C. KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU

Adres: Kavaklıdere Mah. Zeytindalı Caddesi No:4 Çankaya/ANKARA

Telefon: (312) 465 22 00 | Faks: (312) 465 22 65

E-Posta: iletisim@ombudsman.gov.tr

[f](#) [x](#) [i](#) /TRombudsman

www.ombudsman.gov.tr